T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK-İSLÂM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

BİRRÎ MEHMET DEDE DÎVÂNI'NIN MUHTEVÂ İNCELEMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mine KARACA

Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

ANKARA-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK-İSLÂM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

BİRRÎ MEHMET DEDE DÎVÂNI'NIN MUHTEVÂ İNCELEMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

Tez Jürisi Üyeleri Adı ve Soyadı:	İmzası:
……..	……
…….	…….....
……	…….

Tez Sınav Tarihi:

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....III
ÖNSÖZ.....XIV
KISALTMALAR.....XVI
BİRRÎ MEHMET DEDE'NİN YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ.....XVII
1) SİYÂSÎ ve SOSYAL DURUM.....XVII
2) KÜLTÜREL ve EDEBÎ DURUM.....XIX
BİRİNCİ BÖLÜM.....1
BİRRÎ MEHMET DEDE'NİN HAYÂTI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ.....1
1) HAYÂTI.....2
2) EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....3
2.1. Şiir Anlayışı.....4
2.2. Tesirinde Kaldığı Şairler ve Nazîreleri.....6
3) ESERLERİ.....7
3.1. Bülbüliyye.....7
a) Genel Bilgiler.....7
b) Muhtevâsı.....8
3.2. Dîvân.....9
3.2.1. Şekil Özellikleri.....9
1. Tertip Şekli.....9
2. Nazım Şekilleri ve Türleri.....9
3. Vezin.....12
4. Kâfiye.....12
a) Yarım Kâfiye.....13
b) Tam Kâfiye.....14
c) Zengin Kâfiye.....14
5. Redif.....14
a) Ek Halindeki Redif.....15
b) Kelime Halindeki Redif.....15
c) Ek+ Kelime Halindeki Redif.....16

3.2.2. Muhtevâ Özellikleri……16
3.2.3. Dil ve Üslûp Özellikleri……..17
a) Dil……...17
b) Üslûp……22
3.2.4. Edebî Sanatlar……22
1.Anlamla İlgili Sanatlar……....23
a) Hüsn-ü ta'lil……23
b) İktibâs ……...23
c) İrsâl-i mesel...……23
ç) İstiâre.……23
d) İstifhâm……24
e) Kinâye..……24
f) Leff ü neşr...……25
g) Mübâlâğa.……25
ğ) Nidâ……..25
h) Sihr-i helâl ……....26
ı) Tecâhül-i ârif……..26
i) Telmih ……..27
j) Tenâsüb…….....27
k) Teşbîh.....28
l) Teşhîs……..28
m) Tevriye…….....29
n) Tezâd ……...29
2. Sözle İlgili Sanatlar……30
a) Cinâs……30
b) İştikâk……...30
c) Tecrîd……30
İKİNCİ BÖLÜM…….....32
BİRRÎ MEHMET DEDE DÎVÂNI'NDA DİN VE TASAVVUF…….....33
I. DİN ……33
1. İTİKAD……...33
1.1. ALLÂH……33
1.2. MELEKLER……....44
1.2.1.Cebrâil……46
1.3. KİTAPLAR……48
1.3.1.Ḳur'ân……...48
1.4.PEYGAMBERLER……49
1.4.1. Hz.Âdem ……..51
1.4.2.Hz. Dâvûd, Hz.Yahyâ……....51
1.4.3.Hz.Eyyûb, Hz. İshâḳ…….....52
1.4.4.Hz. Ḫarûn…….....52
1.4.5.Hz. Ḫızır……..52
1.4.6. Hz. İbrahim……...52
1.4.7.Hz. 'Îsâ……...53

1.4.8.Hz. İsmâ'îl……..55
1.4.9.Hz. Muhammed……..55
1.4.10.Hz. Mûsâ……...62
1.4.11.Hz. Nûh……....62
1.4.12.Hz. Yûsuf……....63
1.5 ÂHİRET ve ÂHİRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR……....64
1.5.1. Âḫiret……64
1.5.2.Kıyâmet……....65
1.5.3. Ḥaşr, Maḥşer, Rûz-ı Cezâ, Rûz-ı Ferdâ, Rûz-ı Maḥşer……65
1.5.4.Terâzi, Amel Defteri ……....67
1.5.5.Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar……67
a) Cennet……67
b) Kevṣer……69
c) Hûri. ……69
ç) Hulle……....70
d) Ṭûbâ……70
1.5.6.Cehennem……....71
1.5.7.Berzaḫ……....72
1.6.KAZA VE KADER……....72
2. İBADET……....73
2.1. Namâz ve Namâzla İlgili Kavramlar……73
a) Namâz, Âb-dest ……73
b) Ḳıyâm……73
c) Câmi', Mescid, Miḥrâb……74
ç) Müftî, Vâ'ıẓ, Müezzin……....75
d) Duâ……...75
2.2. Oruç……..77
2.3. Hac ve Hacla İlgili Kavramlar....77
a) Ḥac……77
b) Ḥıcâz……....77
c) Beyt-i Şerîf……....78
ç) Ḥaremeyn……..78
d) Merve....78
e) Ka'be, Ṭavâf ,Vaḳfe……..79
f) İḥrâm……....79
g) Zemzem……....79
2.4. Zekat....80
3. ÂYET VE HADÎSLER……80
3.1. Âyetler……...80
3.2. Hadîsler....82
4. DİĞER DİNÎ KAVRAMLAR……....84
4.1. Mi'râc ve Mi'râcla İlgili Kavramlar……....84
a) Mi'râc……..84
b)Arş……85

c) Burak, Refref.....85
ç) Sidretü'l- Müntehâ.....86
4.2. Ölüm- Ecel.....86
4.3.Günâh, Cürm, Günâhkâr.....89
4.4.Dîv.....91
4.5. Ġazâ, Ġuzât, Ġâzi, Ġâziyân.....91
4.6. Nûr.....91
4.7. Âb-ı Ḥayât.....96
4.8. Ḳurbân.....97
4.9.Dinî hükümler.....97
a) Farż-ı 'Ayn.....97
b)Vâcibât-Nâfile.....98
c) Câ'iz.....98
4.10. Elest.....98
4.11.Şehîd.....99
5. DİNÎ ŞAHSİYETLER.....99
5.1.Dört Halife.....99
a) Hz. Ebu Bekir.....99
b) Hz. Ömer.....100
c) Hz. Osman.....100
d) Hz. Ali.....100
5.2. Ehl-i Beyt.....102
a) Fatma (Zehrâ).....102
b) İmameyn.....102
5.3. Eṣḥâb.....104
5.4.Diğer Dinî Şahsiyetler.....104
a) 'Abdu'llâh.....104
b) 'Abdü'l-Muṭṭalib.....104
c) Âmine bintü Veheb.....105
d) Meryem.....105
6. ÇEŞİTLİ DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....105
6.1. Dîn.....105
6.2. Küfür, İmân.....105
6.3 Mü'min, Müslümân, İslâm.....106
6.4. Kâfir.....107
6.5. Müşrik, Bî-din, La'în.....107
6.6. Ümmet.....108
6.7. Deyr.....108
6.8. Ehremen.....109
6.9. Büt-perestân.....109
II.TASAVVUF.....110
1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR.....110
1.1.Tevḥîd.....110
1.2.Tecellî.....110

1.3.Dîdâr……111
1.4.‘Aşḳ - ‘Âşıḳ ……111
1.5.Cân-Cânân……125
1.6.Vücûd (Ten, Cism, Beden)……......130
1.7.Nefs……......133
1.8.Nefes……135
1.9.Ni’met……...136
1.10.Dil (Ḳalb, Cenân, Derûn, Gönül)……137
1.11.Güher,Gevher……......159
1.12.Ḫâṭır ……163
1.13.Ḥayât- İḥyâ……..164
1.14. Hevâ-Heves……165
1.15.Luṭf(Himmet-Kerem-Tevfîḳ-İḥsân-Mansûr-‘Aṭâ-‘Avn)- Ḳahr……..166
1.16. Maḥabbet (Ḥubb)……...171
1.17.Ḥikmet……......175
1.18.Cevr , Cefâ……...176
1.19.Vefâ……......179
1.20.Va’d-Va’îd……...180
1.21.Cilve……181
1.22.Ceẕb- Cezbe……181
1.23.Rûḥ- Revân……..182
1.24.Çâr ‘Unṣur……...184
1.25.Derd- Devâ (Dermân)……..184
1.26.Emr-i ma’rûf nehy-i münker ……..195
1.27.Feyż……196
1.28.Ġaflet……...198
1.29.İḫlâṣ……199
1.30.Cehl-‘Ilm-‘İrfân ……..200
1.31.Levḥ-i cebîn- Levḥ-i maḥfûz- Levḥ-i pîşânî……201
1.32.‘Işyân……202
1.33.Fenâ……..203
1.34.İnzivâ-‘Uzlet- Ḫalvet……...203
1.35.‘Afv……..204
1.36.İstiğfâr- Tevbe……205
1.37.Kemâl……..206
1.38.Ḳudret……..207
1.39.Remz Râz- Sır……207
1.40.Mâ’sivâ……208
1.41. Şefâ’at……......210
1.42. Şevḳ……210
1.43.Fıṭrat- Ṭab’……...211
1.44. Tefekkür……213
1.45.Tefvîż……..214
1.46.Ümîd-Ye’s.....214

1.47.Tevekkül……214
1.48.Fırḳat Vuṣlat……215
1.49.Vecd……219
1.50.Devr……219
1.51.Üns (Ḳurb)……220
1.52.Ḥaḳîḳat,……221
1.53.Şükr- Ḥamd Minnet……222
1.54.Necât……223
1.55.Maḳâm……224
1.56.Ḥâl……225
1.57.Âh……226
1.58.Baṣîret……227
1.59.Bâṭın……227
1.60.Baḫt-ı siyeh……227
1.61.Câm,Cem……228
1.62.Mey……231
1.63.Mest……232
1.64.Meclis……233
1.65.Ṭarîḳ……234
1.66.Ḫalḳ……234
1.67.‘Abd İnsân- Ḳul……237
1.68.‘Âlem……240
1.69.İki ‘Âlem ……257
1.70.On Sekiz Biñ ‘Âlem……257
1.71.Câh……258
2.BİRRİ’YE GÖRE BAZI İNSAN TİPLERİ……260
2.1.Cühelâ……260
2.2.‘Ârif……260
2.3.Âgâh……263
2.4.Ebrâr……263
2.5.Ehl-i dil……263
2.6.Ehl-i fesâd……264
2.7.Ehl-i taḥḳîḳ……264
2.8.Ehl-i ‘aşḳ……265
2.9.Neşve-yâb……265
2.10.İbn-i vaḳt……266
2.11.Rindân……266
2.12.Muvaḥḥidîn……267
2.13.Zâhid……268
2.14.Güm-râh……269
2.15.Mürîd……269
2.16.Kâmil……270
2.17.Velî……270
2.18.Mürşid……271

2.19.Pîr……...272
2.20.Yâr-Aġyâr……..272
2.21.Âşinâ-Bî-gâne……273
2.22.Ḳâdirî……275
2.23.Nakşî……..276
3.AḪLÂḲÎ UNSURLAR ……..276
3.1.Aḫlâḳ (Âdâb, Terbiyet)……276
3.2.‘Adl……..279
3.3.Cûd 280
3.4.Raḥmet……281
3.5.Birr……...283
3.6.Dâd……...283
3.7.İstiġnâ.....284
3.8.İḫfâ……285
3.9.Mütevâżı……285
3.10.Şefḳat……...286
3.11.Teḥammül……286
3.12.Buġz……287
3.13.Ṭûl-i emel……287
3.14.Ġurûr……287
3.15.Reşk……..288
3.16.Kibr……...288
3.17.İmtinân……..288
3.18.İftirâ……...289
3.19.Fitne……..289
3.20.Nedâmet……289
3.21.Riyâ……...290
4.MEVLEVÎLİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR……..290
4.1.Yol……290
4.2.Mihmân……294
4.3.Gedâ……294
4.4.Dervîş……294
4.5.Mevlevî……295
4.6.Dede……296
4.7.Şeh……297
4.8.Tekye……297
4.9.Menzil-geh……...298
4.10.Dergâh……299
4.11.Ḫân-ḳâh……..301
4.12.Âsitâne……...302
4.13.Meydân……..303
4.14.Matbaḫ……...303
4.15.Âyîn……304
4.16.Na’t……304

4.17.Na't-ḫ'ân……305
4.18.Muṭrıb……306
4.19.Nây……307
4.20.Rebâb……309
4.21.Deff……309
4.22.Kânûn……310
4.23.Ḳudüm……310
4.24.'Ûd……310
4.25.Ṭanbûr……311
4.26.Râst, 'Acem Faṣlı ……311
4.27. Nâz……311
4.28.Niyâz……314
4.29.Rıżâ……315
4.30.Berk-i sebz……315
4.31.Cu'……316
4.32.Çile……316
4.33.Cevlân……316
4.34.Faḳr u Fenâ……317
4.35.Ḫizmet ……318
4.36.Hû……318
4.37.Ḫırḳa……319
4.38.İḳrâr……319
4.39.Külâh……319
4.40.Küstâḫlıḳ……320
4.41. Puḫte……320
4.42.Vaḥdet- Keṣret……320
4.43.Vird……321
4.44.Ẕevḳ u Ṣafâ ……322
4.45.Cemâl……322
4.46.Celâl……323
4.47.Ehl-i Ḥaḳ……323
4.48.Mevlânâ……324
4.49.Şems……325
4.50.Meṣnevî……326
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM……327
İNSAN VE TOPLUM……327
I. İNSAN ……328
1.SEVGİLİ ve SEVGİLİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR……328
1.1.Sevgili……328
1.2. Aşk……329
1.3. Gül-Bülbül (Verd-Hezâr)……332
1.4. Cevr,Cefâ……337
1.5. Bezm……338
2.SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI……338

2.1 Ben (Ḫal)…… .338
2.2.Çeşm-i siyâh…….339
2.3.Dehân……...339
2.4.Fem……..340
2.5.Ebrû…….340
2.6.Ġamze……..341
2.7.Gerden…….341
2.8.Ḫaṭṭ……..341
2.9.Leb……...342
2.10.Kâkül…….342
2.11.Zülüf……..343
2.12.Ḳâmet……344
2.13.Zenaḫdân……...344
2.14.Müjgân……...345
2.15.Ruḥ ……...345
2.16.Ṭûṭîyâ ……347
2.17.Nigâh ……347
3.SEVEN-ÂŞIK…….347
4.RAḲÎB ……...348
II. TOPLUM……348
1. ŞAHISLAR……348
1.1.Hükümdarlar, Devlet Adamları……....348
a)‘Ârif Efendi…….348
b)Mosḳov Ḳralı…….349
c)Muḥammed Paşa……349
ç)Naṣûḥ Paşa……....349
d)Nûşirevân……...349
1.2.Şairler……..350
a)Râşid……..350
b)Neylî……...350
c)Nâbî……...350
ç)Vehbî Efendi.....351
d)Veysî……....351
e)Fevzî ……351
f) Bâḳî …….....352
g) Faṣîḥ ……352
1.3.Eserler……..352
a)Ḫayriyye ……...352
1.4.Filozoflar……353
a)Eflâṭûn…….353
b)Arisṭō, Bukrâṭ, Soḳrât…….353
1.5.Mutasavvıflar……353
a)Bâyezîd……...353
b)Edhem…….353

c)Geylânî……354
ç)Lütfî Efendi……354
1.6.Diğer Şahıslar..... .354
a)Necîb Efendi……...354
b)Birgili Efendi……..355
c)Ḫaṭvânî-zâde……...355
ç)Ḥamza Bâbâ……355
1.7. Hikaye Kahramanları……355
a)Leylâ ve Mecnûn……355
b)Ḫusrev-Şîrîn……356
1.8.Efsane Kahramanları……..357
a) İskender- Dârâ……357
b)Rüstem, Âsaf ve Behrâm……357
c) Lokmân ……..358
2. DEVLETLER VE TARİHÎ OLAYLAR……358
2.1.Devletler……...358
a)‘Abbâsi……358
b)Devlet-i Oṣmaniyân……358
2.2.Tarihi Olaylar……359
a)Müftî Vaḳ’ası……..359
3.ÜLKELER VE ŞEHİRLER……359
3.1.Çîn..... 359
3.2.Ḥabeş……..359
3.3.‘Irâḳ Acem……360
3.4.Rûm……360
3.5.Mıṣr……360
3.6.Erż-ı rûm……361
3.7.Ḥaleb ……361
3.8.Maġnisâ……361
3.9.Murâdiyye……362
4.NEHİRLER……..362
4.1.Ceyḫûn……..362
4.2.Fırât, Nîl……362
4.3.Gedûs……362
5.DİĞER TARİHİ VE EFSANEVİ YERLER……363
5.1.İrem……363
5.2.Ken’ân……363
5.3.‘Anḳâ-Ḳâf……..363
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM……364
TABİAT……364
I. KOZMİK ÂLEM……...365
1.1.Gökyüzü……..365
1.2.Gezegenler……..365
a)‘Uṭârid……..366

b)Züḥal ……366
c)Merrîḥ……366
ç)Müşteri……...366
d)Zühre……366
e)Güneş……367
1.3.Burçlar……..367
a)Burc-ı Esed (Aslan Burcu)……367
1.4.Bazı Yıldızlar……367
a)Ferḳadân……...367
II. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ KAVRAMLAR……...368
2.1.Gün……368
a)Şeb-i Yeldâ……368
2.2. Ay……368
a)Şa'bân……368
SONUÇ……...369
BİBLİYOGRAFYA……371
EKLER……...375
ÖZET……..379
ABSTRE……380

ÖNSÖZ

XVI. yüzyılda kendine ait bir üslup oluşturmaya başlayan Türk Edebîyatı, XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyılda, içteki ve dıştaki siyasî ve sosyal bunalımlara rağmen gelişme göstermiştir. Öyle ki artık Türk Edebîyatı, yıllardır kendisine kaynak olarak gördüğü İran Edebîyatı ile boy ölçüşebilecek duruma gelmiş; bazı sahalarda İran Edebîyatı ürünleri kadar başarılı çalışmalar oluşmuştur. İşte böyle bir dönemin kültürel ve edebî coğrafyası içinde yoğrulan Birrî Mehmed Dede, bu çağda çalışmamızın konusu olan Dîvân'ını meydana getirmiştir. Birrî Dede, eserinde, hem Klasik Edebîyat'ın mazmunlarını, edebî tür ve şekillerini kullanmış, hem de tasavvûfî içerikli beyitlerde kullandığı kelimelere kendi hayal dünyası ile yeni anlamlar yüklemiş, Mevlevî geleneğine bağlı mutasavvıf bir şairdir.

Bu çalışmamız, Birrî Mehmed Dede'nin bilinen iki eserinden biri olan Dîvân'ı üzerinedir. Dîvân'ın içeriğinin; din, tasavvuf ve Mevlevîlik merkezinde incelenmesinden oluşmaktadır.

"Birrî Mehmet Dede Divânı'nın Muhtevâ İncelemesi" isimli bu çalışmamıza, "Birrî Mehmet Dede'nin Yaşadığı Devrin Özellikleri"ni, dönemin siyasî ve sosyal durumu ile kültürel ve edebî durumu açısından ele alarak başladık. Çalışmamızın birinci bölümü olan "Birrî Mehmet Dede'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti" üç ana bölümden oluşmaktadır. Birrî Mehmed Dede'nin adı, mahlası, doğumu, yetişmesi, ailesi, tahsili, tarikatı, vefatı bilgilerinden oluşan hayatı bölümünü , şairin şiir anlayışı ve tesirinde kaldığı şairler ve nazîrelerinin yer aldığı edebî şahsiyeti bölümü izlemektedir. Eserleri bölümü, iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta, Bülbüliye hakkında genel bilgiler ve eserin muhtevâsı yer alır. İkincisinde ise çalışmamıza kaynaklık yapan Dîvân'ı; şekil özellikleri, muhtevâ özellikleri, dil ve üslup özellikleri, edebî sanatları bakımından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu incelemede Dîvân'ın tertip şekli, Dîvân'da kullanılan nazım tür ve şekilleri, vezin, kullanılan kafiye ve redif türleri, eserde yer alan anlamla ve sözle ilgili sanatlara yer verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü " Birrî Mehmed Dede Dîvânında Din ve Tasavvuf" başlığını taşımaktadır ve din ve tasavvuf olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Din bölümünde, şairin Dîvân'da kullandığı dinî terimlerin açıklamasına yer verilmiştir. Bu dinî terimler şunlardır: İtikat başlığı altında Allah, peygamberler, melekler, kitaplar, ahiret ve ilgili kavramlar, ibadet başlığı altında namaz, oruç, hac ve ilgili kavramlar, Dîvân'da telmih veya iktibas yoluyla kullanılan ayet ve hadisler, bunların dışında kalan diğer dini kavramlar, dini şahsiyetler ve diğer dinlerle ilgili kavramlar. Tasavvuf bölümünü ise tasavvûfî kavramlar, Birrî'ye göre bazı insan tipleri, ahlaki unsurlar ve Mevlevîlikle ilgili kavramlar alt başlıkları halinde incelemeyi uygun gördük.

Çalışmamızın üçüncü bölümü " İnsan ve Toplum" , insan ve toplum olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. İnsan bölümünde, sevgili ve sevgili ile ilgili kavramlar, sevgilide güzellik unsurları, seven-âşık ve rakîbin durumu işlenmiştir. Toplum bölümünde ise, birinci alt bölüm olan şahıslar; tarihî şahsiyetler, hikaye kahramanları, efsane kahramanları şeklinde incelenmiş; tarihî şahsiyetler başlığı altında hükümdarlar , devlet adamları, şairler, eserler, filozoflar, mutasavvıflar, fıkıh alimleri ve diğer şahıslar hakkında bilgi verilmiştir. Toplum bölümünün ikinci alt bölümü devletler ve tarihi olaylar, üçüncü alt bölümü ülkeler ve şehirler, dördüncü alt bölümü nehirler, beşinci alt bölümü ise diğer tarihi ve efsanevi yerlerdir.

Çalışmamızın son bölümü “ Tabiat” tır. Bu bölüm, kozmik âlem, zaman ve zamanla ilgili kavramlar olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

Muhtevâ çalışmamızı şekillendiren ana kaynak Rasih Erkul tarafından 1992 yılında Konya’da kaleme alınan “ Birrî Mehmed Dede (Magnisalı) Hayatı- Edebî Kişiliği ve Dîvânı’nın Tenkidli Metni” adlı doktora tezidir. Çalışmamızda kullandığımız Dîvân’daki nazım tür ve şekilleri ve bunların sıra numaraları verilirken yapılan bu tez dikkate alınmıştır.

Bu çalışmamızda değişik kaynaklardan Birrî Mehmed Dede ve Dîvânı’nı incelerken, onun yaşadığı yüzyıldaki değerini ve önemini ortaya çıkarma gayreti içinde olduk.

Konuyu seçmemde bana yardımcı olan, çalışmalarımı yönlendiren, karşılaştığım güçlükler karşısında bana yol gösteren ve benden yardımını esirgemeyen tez danışmanım Yar. Doç. Dr. Zülfikar Güngör’e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Mine KARACA

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Fahr.	: Fahriye
Gaz.	: Gazel
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Milâdî
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Med.	: Methiye
Tah.	: Tahmis
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Rub.	: Ruba'i
Mers.	: Mersiye
Mur.	: Murabba
Ö.	: Ölümü
S:	: Sayı
s.	: Sayfa
vb.	: Ve bunun gibi
vs.	: Ve sair
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

BİRRÎ MEHMED DEDE'NİN YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ

Birrî Mehmed Dede'nin Dîvânı'nı daha iyi anlayabilmek için, onun yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, kültürel ve edebî durumunu etraflıca bilmek gerekmektedir.

1) Siyasî ve Sosyal Durum

Birrî Mehmed Dede, XVII. yüzyılın son yarısı ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Birrî Mehmed Dede yaşadığı dönem içerisinde IV. Mehmed (1642-1693), II. Süleyman (1642-1691), II. Ahmed (1643-1695) , II. Mustafa (1664-1703), III. Ahmed (1673-1736)'in padişahlıklarına tanıklık etmiştir.

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin artık gerilemeye yüz tuttuğu duraklama devrine girdiği bir dönemdir. XVI. yüzyılın görkemi bu yüzyılda gerilerde kalmıştır. Bu yüzyılda Celâlî Ayaklanmaları'nın yanında dirliği bozulanlar ve çıkarcıların çıkardığı pek çok ayaklanma olmuştur. İçteki bozukluğa paralel olarak, dış ilişkilerde de bozulmalar baş göstermiş, bunları devlet yönetiminde ve ekonomideki bozulmalar izlemiştir. Kanûnî devrindeki gösterişli günler , artık geride kalmıştır.

Sultan İbrahim tahttan indirilmesiyle padişah olan IV. Mehmed döneminde Lehistan Seferi yapılmıştır. Lehistan hududundaki ilk işgal, muhafızları tarafından terkedilmiş olan İzvance Palangası'nın işgalidir. Bu işgalin ardından Selim Giray tarafından Bar Kalesi alınmıştır. 1672 tarihinde Kamaniçe Kalesi kuşatılmış bu başarıyı İlbav Kalesi'nin alınışı ve Bucaş Palangası'nın ele geçirilişi izlemiştir. Leh kale ve palangalarının büyük bir hızla ardı ardına düşmesi üzerine panikleyen Lehistan Kralı barış istemiş ve Lehistan'ın bağımsızlığına büyük zararlar getiren Bucaş Muahedesi imzalanmıştır. 1672 tarihinde başlayıp uzun yıllar devam eden Lehlilerle mücadele esnasında Fazıl Ahmed Paşa, Şişman İbrahim Paşa, Şeytan İbrahim Paşa, Merzifonî Kara Mustafa Paşa serdarlık görevinde bulunmuşlardır. 1677 tarihinde Şeytan İbrahim Paşa serdarlığında ilk Moskof Seferi düzenlenmiş ve Çehrin Kalesi kuşatılmıştır. [1]

Osmanlı devleti gerileme dönemine Avusturya Seferi ile girmiştir. Avusturya hakimiyetini benimsemeyen Orta Macar beyinin oğlu Tököli İmre, Avusturya ile bir müddet mücadele etmişse de başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın ardından Osmanlı himayesine girmek isteyen Tököli İmre'nin bu arzusu vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa tarafından kabul görmemiştir. Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatından sonra Tököli, vezir-i âzam Kara Mustafa

[1] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, C.III., s.431-439.

Paşa'ya himaye başvurusunda bulunmuş ve Paşa'ya gönderdiği değerli hediyeler neticesinde devlet himayesine girmiş, kendisine Orta Macar Kralı ünvanı ile berat ve ahidnâme verilmiştir. Devletin himayesi altında olmanın verdiği güç ile Tököli, Avusturya işgali altında bulunan Orta Macarlıların merkezi konumundaki bazı şehirleri geri almak istemiş, devlet erkanı da bu isteği destekleyince Osmanlı ile Avusturya'nın savaş alanında karşılaşması kaçınılmaz hale gelmiştir. 1683 tarihinde Avusturya ile büyük savaş başlamış, başlangıçta Viyana kuşatılmışsa da Avusturya'nın destek kuvvetlerinin gelmesi ile birlikte muhasara bozgun ile neticelenmiştir. Düşman ordusunun taarruzu karşısında bozguna uğrayan Osmanlı birlikleri, ele geçirdikleri yerleri bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[2]

Osmanlı devletinin Fazıl Ahmed Paşa dönemindeki başarılarının artarak devam etmesinden korkan Papa XI. İnosan'ın teşviki ile Osmanlı aleyhine Avusturya, Lehistan ve Venediklilerden oluşan mukaddes ittifak kurulmuştur. Bu ittifakın amacı, Osmanlı'nın Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyişine engel olmaktı. Avusturya cephesinde pek çok mağlubiyet yaşanmıştır. Vişegrad'ı alıp Vayçen'i kuşatan, Peşte'yi işgal eden Avusturya kuvvetleri, daha önce Bekrî Mustafa Paşa tarafından dört aya yakın bir zaman işgalin ardından ele geçirilen Budin Kalesi'ni 1686 yılında tekrar hakimiyetleri altına almışlardır. Avusturya'nın ilerleyişi bununla sınırlı kalmamış, Segedin Kalesi, Şemontorna, Peçevi, Kapoşvar ve Sikloş gibi önemli kaleleri de hakimiyetleri altına almışlardır. Lehistan cephesindeki durum, Avusturya cephesinden farklı değildir. Lehistan kuvvetleri, Kamaniçe Kalesi'ni kuşatmış, Boğdan'ı işgal etmişlerdir. Venedikliler ise Avusturya ile ittifak kurarak hem denizden hem karadan taarruzlarda bulunmuşlar, bunun neticesinde Ayamavra Adası'nı işgal etmişler, Preveze Kalesi'ni kuşatmışlar, Mora'yı ele geçirmişlerdir.[3]

II. Süleyman'ın saltanat yıllarında (1687-1691) bir yandan Almanya ve Venedik cephelerinde şiddetli çatışmalar devam ederken diğer taraftan Kapıkulu ocaklarının ihtilal ile sonuçlanan isyanı vuku bulmaktaydı. İçteki bu çatışma halinden dolayı, dışta pek çok mağlubiyetle karşılaşılmıştır. Almanlar ve müttefikleri tarafından Eğri Kalesi ele geçirilmiştir. Bu olayı Belgrad, Banyaluka ve Zvornik'in düşmesi, Batucina ve Niş bozgunları takip etmiştir. Belgrad, 1690 tarihinde yeniden Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir.[4]

II. Ahmed'in saltanat yılları (1691-1695), Almanlar karşısında yaşanan büyük felaket, Salankamen Meydan Muharebesi ile başlamıştır. 1692 tarihinde Venedik donanmasına karşı İsmail Paşa önderliğinde Hanya Zaferi kazanıldıysa da denizlerdeki başarı devam edememiştir. Papalık, Malta ve Floransa filolarının destek verdiği Venedik donanması Sakız Adası'nı ele geçirmiştir. [5]

II. Mustafa'nın saltanatının ilk yıllarında dönemin kaptan-ı deryâsı Mezomorta Hüseyin Paşa'nın denizde pek çok üstün başarısı göze çarpmaktadır. Paşa, Sakız Boğazı ve Koyun Adaları'nı almış, Yera'da zafer kazanmıştır. Bu başarıyı, ordunun 1695 tarihindeki Lugoş Zaferi ve 1696 tarihindeki Olaş Zaferi izlemiştir. Bu dönem zaferlerin yanı sıra, Azak Kalesi'nin Ruslar tarafından işgal edilmesi gibi üzücü olaylar da yaşanmıştır.1697 tarihine gelindiğinde bütün cephelerde büyük bir sessizlik yaşanmıştır. Osmanlıya karşı savaşan Venedik, Lehistan, Rusya, Malta, Floransa, İspanya, Almanya, Osmanlı topraklarından büyük kar elde etmiş olsalar da uzun süren savaşların etkisi ile hareket kabiliyetlerini tüketmişlerdi.

---

[2] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, C.III, s. 444-469.

[3] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, C.III, s.470-491.

[4] T. Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, Hayat Kitapları, 1966, C.X, s. 104-111, 117-125.

[5] T. Yılmaz Öztuna, **a.g.e**, s.129-140.

Bunun neticesinde sulh teşebbüsleri başlamış ve Osmanlı Devleti ile batılı müttefikler arasında 1699 Karlofça Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı; Almanya, Venedik, Lehistan, Rusya'ya çok fazla toprak bırakmak durumunda kalmıştır. [6]

On altı yıl süren büyük savaş haline son veren Karlofça Antlaşması, Osmanlı adına maddî ve manevî olarak büyük bir çöküntünün başlangıcını hazırlamıştır. Pek çok kıtada büyük ülkelerini bu antlaşma ile elden çıkarmak zorunda kalan Osmanlı devletini içte idarî, askerî, malî, iktisadî, adlî ve ictimaî alanda bozulmalar beklemektedir. Bu antlaşma, Osmanlı devletinin artık yayılmasının durduğunun ve gücünün silindiğinin kanıtı haline gelmiştir. Karlofça Antlaşması'ndan sonra devleti yönetenlerin temel amacı, içine düşülen bu kötü ve acıklı hale bir son verebilmek için yapılacak ıstılahlarla iyileşme çabası içine girmek olmuştur.[7]

XVIII. yüzyılın ilk üç çeyreğinde Osmanlı devleti gerileme devrine, son çeyreğinde ise yıkılma devrine girer. Osmanlı devleti, III. Ahmed'in hükümdarlığı ve İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı devrinde Lâle dönemine girmiştir. Bu dönemde, Avrupa medeniyetine yetişme hususunda pek çok yeni atılım yapılmıştır. Bu devirde matbaa kurulmuş, kağıt ve kumaş sanayi teşvik edilmiş, eğlence, zevk ve sefa devri başlamıştır. Bu sırada, padişahın İranlılarla yapılan savaşlara katılmaması, zevk, sefahat içinde hayat sürmesi halk arasında hoşnutsuzluk yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Patrona Halil isyanı çıkmış, isyan sonunda İbrahim Paşa öldürülmüş, III. Ahmed tahttan indirilmiştir. Böylece on üç yıl süren zevk ve safa devri yani lâle devri, sona ermiştir.

Birrî Mehmed Dede bütün bu olayların cereyan ettiği, içte ve dışta siyasî, ekonomik ve sosyal açıdan istikrarsızlığın yaşandığı bir dönemde yaşamış ve bu dönemin şartları içerisinde şekillenmiştir.

2) Kültürel ve Edebî Durum

XVII. yüzyılda devletin siyasal ve sosyal durumunun kötü olmasına karşın, sanat ve edebîyatta canlılık sürmektedir. XVII. yüzyılda edebîyat ve sanat, önceki yıllara göre daha ileri bir düzeye ulaşmıştır. Klasik Türk Şiiri; teknik, ahenk ve zariflik bakımından, XVII. asırda biraz daha oturmuş ve güzelleşmiştir. Asrın Dîvân Şiiri, asırlardan beri örnek edindiği İran Şiiri'nden asla geri sayılamayacak bir olgunluk çağına varmış ve çağdaş İran Edebîyatı'nı ciddi bir suretle geride bırakmıştır. [8] Bu asrın ilk senelerinden başlayarak , Türk şairleri kaside ve gazel nevilerinde Acem şairleri ile yarışabilecek seviyeye gelmişlerdir. "Şairlerimiz, yalnız mesnevi tarzında Acem Edebîyatı'nın tefevvukunu kabul ederek bu sahada da onlara rekabete çalışıyorlar." [9]

Bu yüzyılın dilinde, önceye göre bir sadeleşme görülür. Şiir ve yazılarda, deyim ve atasözlerinin fazlalığı dikkat çeker. Bu dönemde Arapça ve Farsça kelimelerin, sınırsız biçimde Dîvân'larda yer alması hoş görülmemiş ve Nâbi'den başlayarak dilde mahallileşme akımına geçilmiştir. Böylece edebîyat , halkın zevk ve duyuşunu yansıtmıştır.

---

[6] T. Yılmaz Öztuna, **a.g.e**, s.143-183.
[7] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956, C.IV., s.1.
[8] Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebîyatı Tarihi**, M.E.B Yay, İstanbul 2004, C.II, s.651.
[9] Fahir İz, **Eski Türk Edebîyatında Nazım**, C.II, Akçağ Yay, Ankara 1967, s.324.

Yüzyılın sonuna doğru Nâbi'nin "hikemî üslup"u etkili olmaya başlamıştır. Hikemî üslupta dış dünyayı algılama ve değerlendirmeye yönelme, toplumdaki sosyal bunalım ve kültürel değişmelerin şiirle ifade edilmesine yol açmıştır. Bu üslup, halkı bilgilendirme ve yenilikleri öğretme amacını taşımaktadır. Nâbi, düşünceyi söz sanatları ile süslemek yerine fikir olarak ortaya koymuş ve bu şekilde didaktik bir anlayışı şiir dünyasına kazandırmıştır.[10]

Bu dönemin yetiştirdiği şairlerden biri olan Sabit, Nâbi tarzını farklı bir anlayışla temsil etmesinin yanında XVII. yüzyıl şiirinin şekillenmesini belirleyen bir şiir anlayışını temsil etmesi ile dikkat çeker. Sabit, şiirlerinde atasözü ve deyimleri ustalıkla kullanmış, halk tabiri ve mahalli ifadelere şiirde yer vermiş böylece şiir dilini konuşma diline yaklaştırarak "mahallileşme akımı"nın temellerini atmıştır. Sabit'in şiirlerinde tezatlar, cinaslar, anlaşılması zor olmayan basit ifade ve kelime oyunları büyük yer tutar.[11] Devrin diğer önemli şairleri de şiirde yeni imajlara yer verme ve yeni şiir tarzları meydana getirme arzusu içinde olmuşlardır.

Mahallileşme akımından başka bu yy. da "Sebk-i Hindî" akımı da kendine yer bulmuştur. Sebk-i Hindî veya Sebk-i Isfahânî denilen ve İran şairlerinden Urfî ve Sâib'in büyük katkıları ile gelişen bu tarzın temelinde, şairlerin yeni bir tarz meydana getirmek isteği yer almaktadır.[12] Şiirde yeni mazmunlar, renkli ifadeler, istiareler bulma gayreti içinde olan şairler, daha önce hiç kullanılmamış kelime ve çeşitli mesleki terimlere eserlerinde yer vermişlerdir. Sebk-i Hindî şairleri, düşünce ve hayallerinde incelikten ve detayları öne çıkarmaktan yana olmuşlardır. İçinde yaşadıkları devrin sosyal ve siyasî olaylarına ve tabiata şiirlerinde fazla yer vermemişlerdir. Bu tarzın en önemli nazım şekli her bir beyitte farklı anlamların yer aldığı gazeller olmuştur. Istırap, elem ve acı şiirlerdeki hakim duyguyu oluşturmaktadır. Şiirde biçimden ziyade içeriğe, dilden ziyade anlama önem verilmiştir. Sözü mümkün olduğunca kısa tutup az sözle çok şey anlatmak amacı içinde olmuşlardır. Bu şiirde farklı duyu organlarına ait özellikler yer değiştirmiştir. Bir duyu organına ait özellik bir başka duyu organına verilmiştir. [13]

Klasik Türk Şiiri, bu yüzyılda ahenk ve zarafet bakımından bir olgunluk kazanmıştır. Türk şairleri artık eskisi kadar İran Edebiyatı'na bağımlı kalmamışlardır. Türkçe söyleyiş, deyim ve atasözlerinin kullanımı ile Türk şiiri, millî bir istikamete doğru yol almış ve örnek alınıp yolundan gidilecek kendi klasiklerini ortaya koymaya başlamıştır. [14]

Gazel ve kasidede, özellikle hicivde Nef'î, bu yüzyılın en önemli şairidir. Bu yüzyılda özellikle gazel ve kaside gibi nazım şekilleri, biçim ve içerik olarak değişime uğramıştır. Bilhassa Nef'i' de görüleceği gibi kaside, sevgilinin, memduhun övülmesi veya gül- bülbül gibi geleneksel imajların işlendiği bir muhtevadan , şairin büyülü kudret ve şiir dili gücünün işlendiği bir muhtevaya doğru yol almıştır. [15] Bu dönem kasidesinde nesib ve mehdiye bölümü kısaltılmış veya tamamen kaldırılmış, fahriye bölümü ön plana çıkarılmış, içerik olarak sosyal olaylara yer verilmiş ve dil şahsileşmiştir. Gazel alanında da biçim ve içerik bakımından değişikliklere rastlanır. Gazelde beyit sayısı azaltılmış ve genellikle beş beyitten oluşan gazeller yazılmıştır. Bu özelliklere hemen hemen devrin bütün şairlerinin eserlerinde rastlamak mümkündür. Bu dönemde devrin padişahlarından II. Ahmed (Bahti), II. Osman

---

[10] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.670.

[11] Ali Fuat Bilkan, **Türk Edebiyatı Tarihi II,** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, İstanbul 2006, s.280.

[12] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.772.

[13] Ali Fuat Bilkan, **a.g.e**, s.382-389.

[14] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.651.

[15] Ali Fuat Bilkan, **a.g.e,** s.253.

(Farisi), IV. Murat, IV. Mehmet (Vefaî) şiirler yazmış. Şeyhülislam Yahya ve Bahayi birer divan tertip etmiştir. Neşati, Sabuhi Ahmed Dede, Fasih Ahmed Dede, Cevri, Mezaki gibi şairler, Mevlevilik çevresinde yetişen şairlerdendir. Nef'i, Na'ilî-i Kadim, Şeyhülislam Yahya, Neşati, Nâbi ve Sabit gibi ünü yaşadığı devrin dışına çıkan, Türk Edebiyatı'nın iftiharı olan pek çok şair yetişmiştir. [16]

Mesnevi türü, bu yüzyılda da gelişmeye devam etmiş, Nev'izade Atayî gibi hamse sahibi bir mesnevici yetişmiştir. Kafzade Faizi, Rif'ati, Fasih Dede, Riyazi devrin diğer mesnevi yazarlarındandır.[17]

Tasavvuf şiiri, bu dönemde tarikat çevresi ve tasavvufi muhitten beslenmiştir. Bu devirdeki Tasavvuf Edebiyatı şairleri, hem aruz hem de hece ile şiirler yazmışlar, şiirlerinde Klasik Edebiyat'ın nazım tür ve şekillerini kullanmışlardır. Bu yüzyılın mutasavvıf şairleri arasında Bezcizade Muhyi, Lamekani Hüseyin, Niyazi-î Mısrî, Aziz Mahmut Hüdayî, Abdülehat Nuri, Sinan Ümmi, Sun'ullah Gaybi , İsmail Hakkı Bursevi, Üsküdarlı Fenayi gibi pek çok şair yer alır.[18]

"Tasavvufi öğretileri, Halk şiirinin imkanları ile birlikte, Klasik şiirin nazım tür, şekil, mazmunlarından yararlanarak ifade etme çabası yeni bir mecaz sistemi ve mazmun dünyasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Klasik edebiyatta dini ve dünyevi manalar taşıyan pek çok kelime, Tasavvuf Edebiyatı'nda tamamen dini ve tasavvufi anlamıyla kullanılmıştır. Bu şiir anlayışında anlam şeklin önüne geçmiş, telkin amacına böylece daha kolay ulaşabileceği tahmin edilmiştir. Şiirin bestelenmeye uygun, kısa dizelerden oluşması, yalın ve akıcı bir dille yazılması, bu şiir anlayışının temelini oluşturmaktadır."[19]

Halk Edebîyatı, bu yüzyılda altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Klasik Edebiyat şairlerinin, sayısı az da olsa, hece vezni ile şiir yazma girişimi, halk şairlerinin klasik şiirin dil, üslup ve anlatım özelliklerinden etkilenmeleri ile karşılık bulmuştur. Bu dönemde halk şairleri aruz ve hece veznini aynı anda kullanmışlar, Klasik Edebiyat'ın mazmunlarına eserlerinde yer vermişlerdir. Bu olay, devrin canlı olan iki edebiyat türünün sanat alanında da birbiriyle etkileşim içinde olduklarının kanıtıdır. Âşık Ömer daha çok aruz vezni ile şiirler yazmıştır. Yine devrin halk şairlerinden olan Gevherî, hece vezninin yanında aruz veznini de kullanmış ve divanının tertip ederken Klasik Edebiyat'a ait bazı nazım şekillerinden de faydalanmıştır. Bu yüzyılda, Karacaoğlan, Katibî, Kuloğlu, Kayıkçı Kul Mustafa gibi pek çok ozan yetişmiştir.[20]

Bilim alanında Katip Çelebi önemli eserler vermiş, tarih, coğrafya, bibliyografya ve çeşitli bilimlere ait görüşlerini batılı tarzda yansıtmıştır.

Tarih alanında Peçevî İbrahim ile vak'anüvis adı verilen tarihçiler eserler vermiştir. Bu alandaki en önemli yazar Naîma, kendi adı ile anılan tarihinde 1591-1659 yılları arasındaki olayları tarafsız bir biçimde anlatmıştır. [21]

---

[16] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.650-1651.
[17] Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı II,** Türk Edebiyatı Vakfı Yay, İstanbul 2006, s. 645.
[18] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.651.
[19] Ali Fuat Bilkan, **a.g.e**, s.284-285.
[20] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.651.
[21] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.694.

Gezi alanında Evliyâ Çelebi, 10 ciltlik "Seyahatnâme" adlı eserini yazmıştır. Evliyâ Çelebi gezip gördüğü yerlerdeki tarih, coğrafya ile halkın yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerine kadar pek çok konuda bilgiler vermiştir. [22]

Düz yazı, bu yüzyılda iki koldan gelişmiş, Nergisî'nin, Veysi'nin kullandığı sanatlı düz yazı ile Evliya Çelebi ve Katip Çelebi'nin kullandığı sade düz yazıda eserler verilmiştir. Sanatlı düzyazı da sanki nesirden maksat, halka bir şey öğretmekten ziyade süs ve kelime oyunları yapmak olarak algılanmıştır. [23]

XVII. yy. musiki alanında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyılda önemli Klasik Edebiyatı şairlerinin musikiye yöneldikleri ve güfte yazmaya başladıkları görülür. Aynı dönemde musikişinasların da güftelerini, klasik şiir örneklerinden seçmeleri, şiiri musikiye yakınlaştırmıştır. Sebk-i Hindî tarzının tesiri ve şiir dilinin ağırlaşmasıyla şarkı yeni bir tür olarak önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde murabbaların da şarkıya dönüşmesi ile birlikte musikişinaslar hece veznine ilgi göstermeye başlamışlardır. Bu yüzyılda Klasik Türk musikisinin en büyük bestekarı olan Mustafa Itrî, Hatip Zakirî Hasan Efendi, Hafız Post, Mehmet Hemdemî Çelebi gibi musiki alanında sanat icra eden sanatkarlar yetişmiştir. [24]

XVIII. yüzyıl edebîyatında, cemiyete dönüklük ve bir mahallîlik rüzgârı esmektedir. Devrin sanata düşkün ve milletinin refahını temine çalışan şair ve sanatkar hükümdarları mevcuttur. Asrın başında yer alan Sultan Üçüncü Ahmed Han, şairdir ve sanata düşkünlüğü aşikardır. Asrın sonunda ise, Sultan Üçüncü Selim Han görülür. O da sanata ve şiire düşkün, dîvân sahibi bir şairdir. İki hükümdarın ortak yönlerinden biri de , hattat olmalarıdır. [25]

XVIII. yüzyıl dili, Türkçe kelimelerden arındırılmış, İran sözcük ve dil kuralları fazlasıyla benimsenmiştir. Böylece şiir dili, ahenk kazanmıştır. Geçen yüzyıllarda kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerden ince ve zarif olanlar, kendilerine eserlerde yer bulmuşlardır. XVIII.yy.ın nazım dili, anlam olarak yoğun, bol zincir tamlamalı, ahenge önem verilmiş bir yapı arz etmektedir.

XVIII. yüzyıl, XVI. ve XVII. yüzyılda temelleri atılmış, sanat ve edebîyatta gelişme ve yükselmenin yaşadığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türk Edebîyatı'nın ünlü şairleri yetişmiştir Bu şairler şiirde ritim, kafiye ve redife önem vermişlerdir.

Bu dönemde şiirde anlam derinliğini öne çıkaran, hayal gücünün sınırlarını zorlayan mazmunlara sahip , uzun zincir tamlamalarının bol olduğu, az ve öz ifadelerin tercih edildiği Sebk-i Hindî akımı, üslup belirlemede önemli bir yere sahiptir.

Sultan Üçüncü Ahmed'in zamanında; Melikü'ş-Şûarâ ve Reîs-i Şâirân unvanları ile anılan edilen Osmanzâde Tâib (Ö. 1724), Seyyid Vehbi (Ö. 1736), Neylî, Kâmî (Ö. 1724), Sultan Üçüncü Ahmed'in nedimlerinden Ahmed Dürrî (Ö. 1722), Nâbî ve Rûhî ekollerinin takipçisi olan Sâmî, İstanbullu Nâzım, Selim Efendi (1661-1725), Damad İbrâhim Paşa, Nedim'in dostu İzzet Ali Paşa (Ö. 1739) ve şair Nedim (Ö. 1730) gibi şairler vardır. Bunların hemen hepsi, açık lisana yönelen ve mahallîleşme cereyanına yakın olan şairlerdir. Bu asırda

[22] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.688.
[23] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e,** s.679.
[24] Ali Fuat Bilkan, **a.g.e**, s.248-249.
[25] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e,** s.651-652.

yetişen diğer şairler; Tokatlı Kânî (1712-1792), Râsih, Koca Ragıb Paşa (1699-1765), Haşmet (Ö. 1768), Fitnat Hanım (1780) ve Şeyh Gâlib'dir (Ö. 1757-1799). Bunlar arasında Koca Ragıb Paşa ile Şeyh Galib'in değerleri büyüktür. [26]

[26] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e,** s.749.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRRÎ MEHMET DEDE'NİN HAYATI, ESERLERİ ve EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.HAYATI

Kaynaklarda[1] Derviş Mehmed Çelebi, Attâr Birrî, Birrî Mehmed Dede, Mehmed Çelebi bin Abdullah el Magnisâvî, Manisalı Mehmed olarak anılan şair; Manisa Mevlevîhâne'sine büyük hizmetleri olmuş şair Derviş Kamilî'den bir yıl sonra H. 1080 (M. 1669) tarihinde Manisa'da dünyaya gelmiştir. Şairin mahlasının kökü olan "birr" kelimesi iyilik, güzellik, hayır, itaat anlamına gelmektedir. Bu mahlası şairin kendisi mi seçmiş yoksa başkası tarafından mı verilmiş olduğu bilinmemektedir. Derviş Mehmed Dede, bin bir gün çile çıkardıktan sonra hocalarının izniyle evlenmiş, ailesini geçindirmek için küçük bir attarlık dükkanı açmıştır. Bu mesleği seçmesinden dolayı "Attar" mahlasını da taşımaktadır. 1700 tarihinde Ahmed Muhtar adlı bir oğlu olmuştur. O dönemde dervişlerin ev bark sahibi olmadan kendini tekkenin işlerine adamaları âdet olduğundan Birrî'nin attarlık mesleği ile uğraşıp ailesini geçindirmek istemesi, bazı kesimler tarafından tenkit edilmiştir. Birrî, yazdığı Arapça bir şiirde büyüklerin minnetini çekmektense dağ başlarındaki kayaları taşımayı tercih ettiğini , insanların kazanmanın ayıp olduğunu söylemelerine karşılık olarak da gerçek ayıbın başkalarından bir şey istemek olduğunu söylemiştir. Şair, bu konuda tekkedekiler tarafından dışlanmış olmalı ki; bir gazelinde durumdan yakınır, tekke kapısının açılmamasının bir kaide mi olduğunu sorar:

"Deri bu tekyenin olmaz mı küşâde yoksa
Bu mudur şimdi tarik içre dedim kaideler

Bu revâ mıdır ayâ tekye- nişîn Birrî-veş
Gele yârân-ı safâ kapıdan mahrûm gideler"[2]

Şairin bilinen ilk hocası, Sultan Camii Dârü'ş-şifâsı'nda ikinci tabip Ahmed Efendi'dir. Şair, bu hekimden şer'i bilgiler yanında meslek olarak seçtiği attarlıkla ilgili bilgileri de almıştır. Ancak öğrendiklerinin yanında, o devrin kültür ocağı olan Mevlevîhâne'ye devam etmiş ve Nakşî Ali Dede ile oğlu Lütfî Dede Efendi'nin

---

[1] Sâlim Mehmed Emin, **Tezkire-i Sâlim**, İkdam Matbaası, İstanbul 1315, s.733; Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, s.102. İsmail Paşa; **Keşf-el-Zünun Zeyli**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, C.I, s.493; M.Çağatay Uluçay, **Manisa Ünlüleri**, Manisa Lisesi Yay., Lise Matbaası 1946, S.II, s.25; Hasan Aksoy, **Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi, Devirler-İsimler-Eserler-Terimler**, Dergah Yay, İstanbul 1997, C.I, s.449; İhsan Işık, **Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi,** Elvan Yay, Ankara 2007, C.II, s.720.

[2] Müjgan Cunbur," Manisa Mevlevîhâne'sinde Yetişen İki Şair", **T.C Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Birinci Uluslar arası Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri** (19-21 Aralık 2001 –Manisa Mevlevîhâne'si), (Haz. Emrehan Küey), Manisa 2002, s.269.

sohbetlerine katılmıştır. [3] Attarlık mesleğini seçmesi, çevresinin genişlemesi ve farklı şairlerle tanışmasında kendisine yardımcı olmuştur. Sabit, Nâbî ve Seyyid Vehbi gibi zamanın büyük şairleri Manisa'ya geldiklerinde Birrî'nin dükkanını ziyaret etmişler, orada ilmî sohbetler yapmış ve mektup yoluyla birbirlerinin eserlerine nazîreler yazmışlardır. [4]

Birrî Mehmed Dede, Konya'dan sonra Mevlevî tekkeleri içinde önemli bir merkez sayılan Manisa Mevlevîhâne'sinde yetişmiş değerli bir şairdir. Manisa Mevlevîhâne'sinin günümüzde restarasyonu yapılmamış hali, eski Mevlevîhâne olarak kaynaklarda geçmektedir. Yukarı Dabakane Mahallesi'nin şark tarafındaki tepe üzerinde kurulmuş olan eski Mevlevîhâne, Manisa'da Saruhanoğulları zamanından kalmış eserlerin en eskilerindendir. [5] Saruhanoğlu İshak Çelebi tarafından 1368 yılında Mimar Osman b. Emet'e yaptırılan eski Mevlevîhâne, Manisa'da Mevlevîliğin bir üst kimlik olarak kabulünün bir simgesi gibidir. [6] İshak Bey'in Manisa'da bir Mevlevîhâne inşa ettirmesinin sebebi, Saruhanoğullarının Mevlânâ ailesi ile sıkı bir ilişki içine bulunması, bunun neticesinde İshak Bey'in Mevlânâ ailesine ait olan " Çelebi" ünvanını taşıyan ve Mevlânâ'nın soyundan gelen bir Mevlevî olması olarak yorumlanmıştır. [7]

1715 tarihinde vefat eden Birrî Dede, 2005 yılında Celal Bayar Üniversitesi Yükseköğrenim Vakfı tarafından yaptırılan yeni Mevlevîhâne bahçesine defnedilmiştir. Birrî Dede'nin kabri bugün on iki porselen heykel, giysi ve eşyalar yardımıyla etnografya müzesi görünümü kazandırılan yeni Mevlevîhâne binasının bahçesinde mezar taşından yoksun bir hâldedir. [8]

2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Birrî Mehmed Dede'nin yaşadığı yüzyıldaki edebîyat sahasındaki konumunu belirleyebilmek için, onun şiir anlayışı ve tesirinde kaldığı şairler hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

---

[3] Nakşi Ali Dede: Manisa Mevlevî Dergahı'nın şeyhi Nakşi Ali Dede, Ferruh Çelebi soyundan Şah Çelebi'nin torunu, Bayram Çelebi'nin oğludur. Oğlu Lütfî Dede Efendi de şairdir. Babasının ölümü üzerine Manisa Dergahı postuna oturmuş , bir ara İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında İstanbul'a çağrılıp Peçevî Ahmed Dede yerine Yenikapı Mevlevîhâne'si şeyhliğine getirilmiş, uzleti sevdiğinden bir süre sonra istifa edip Manisa Dergahı'na dönmüştür. Müjgan Cunbur, **a.g.m**, s. 268.

[4] Müjgan Cunbur, **a.g.m**, s.269.

[5] Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, **Manisa Tarihi**, Halkevi Yay, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939 , S.5, s. 91.

[6] Mehmet Günay, "XVII. Yüzyılda Manisa Mevlevîhâne'si ve Şeyh Ali Efendi'nin Faaliyetleri", **T.C Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Birinci Uluslar arası Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri** (19-21 Aralık 2001 – Manisa Mevlevîhâne'si), (Haz. Emrehan Küey), Manisa 2002, s.333.

[7] Sezai Küçük, "Manisa Mevlevîhâne'si", **T.C Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi , Manisa Araştırmaları 2,** (Haz. Emrehan Küey, Nejdet Bilgi), Manisa 2002, s. 15-16.

[8] XVIII.yüzyıl Manisa resmi, Manisa Mevlevîhâne'sinin bugünkü hâli ve Birrî Dede'nin kabrinin görüntüleri ekte verilmiştir. Bkz. s. 377-380.

2.1. Şiir Anlayışı

Birrî Mehmed Dede'nin şiir anlayışında, yaşadığı devrin şiir üslubunu belirleyen Sebk-i Hindî tarzı ve hikemî şiir anlayışı belirgin bir rol oynamaktadır.

Şiirin iki ana unsurunu oluşturan lafız ve mânâdan lafzın önemi, Birrî'nin şiirlerinde ikinci plana ertelenmiştir. Şiirde anlam derinliğine ulaşabilmek için daha önce rastlanmamış mazmunlar kullanılmış ya da Klasik Dîvân Edebîyatı'nda kullanılan mazmunlara, değişik anlamlar yüklenmiştir.

Ḥarf-i menḳûṭın görüp bildüm ki nâr-ı 'aşḳdan
Dâġ-dâr olmış dil-i lâle-ruḫân-ı ma'nevî
(Med.XIII.41)[9]

Yukarıdaki beyitte, Klasik Dîvân Şiiri'nde sevgilinin âşıklarından biri olarak kabul edilen lâle, Birrî Dîvân'ında âşığın yanmış gönlünün simgesidir.

Mantığın sınırlarının zorlanması ile ortaya çıkan mübalağa sanatı, Sebk-i Hindî tarzının bir neticesi olarak Birrî Dîvân'ında özellikle methiyelerde fazlasıyla yer almıştır.

Mücellâ dilleri âyîne-âsâ
Cemâl-i Ḥaḳḳa maẓhardur İmâmeyn
(Med.II.15)

Yukarıdaki beyitte, İmâmeyn'in yüce gönülleri, Hakk'ın cemâlini yansıtan birer ayna olarak gösterilmiştir.

Nâr-ı ġam ile yandı ciger dinse sögersin
Acı acı bu sögüşe luṭf eyle piyâz it
(Gaz.42.4)

Yukarıdaki beyitte âşığın döktüğü göz yaşları Kevser hükmünde, onun yüreğinin derinliklerinden çıkan ah da cennet bağının servisi gibi görülmüştür.

Birrî Dîvân'ında sıkça kullanılan bir başka edebî sanat da tezattır. Kelimenin içerdiği anlamlar zıddıyla birlikte verilerek, anlam daha da güçlenmiştir.

Hemîşe mihr-i sipihr aġniyâ gürûhınadur
O gûne gûne cefâyı hemân faḳîre ider
(Gaz.121.4)

---

[9] Çalışmamızda kullandığımız Dîvân'daki nazım tür ve şekilleri ve bunların sıra numaraları verilirken Rasih Erkul tarafından 1992 yılında Konya'da kaleme alınan " Birrî Mehmed Dede (Magnisalı) Hayatı- Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni" adlı doktora tezi dikkate alınmıştır.

Ne ġam ḫalḳ-ı cihân bîgâne olsa
Benümle çünki cânân âşinâdur
(Gaz.130.4)

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi, "*aġniyâ" ve "faḳîr", "bîgâne" ile "âşinâ"* aynı beyit içerisinde verilmiş ve anlam güçlendirilmiştir.

Birrî Dîvân'ında kısa ve özlü anlatıma dikkat çekilmiş, az sözle çok şey ifade etmek amacı taşınmıştır. Mecâz, kinaye ve telmih sanatlarının kullanımı ile birlikte şiirde anlam zenginleşmiştir.

Günehle ḫâke düşen 'âşıyânuñ aḥvâli
Ümîd var ki ola rûz-ı ḥaşr aña tanẓîr
(Kıt'a.3)

Yukarıdaki beyitte "*ḫâke düşmek "* deyimi ölmek mânâsında gerçek ve mecaz anlamı ile birlikte kullanılmış, aşağıdaki beyitte ise "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar,onun sorumluluğundan çekindiler, onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalim ve çok cahildir. "[10] ayeti hatırlatılarak anlam güçlendirilmek istenmiştir.

…….
Taġlar itmez taḥammül böyle bâr-ı miḥnete
Özge ḥikmet kim bu ża'f-ı cism ile insân ider
……..
(Terci-i bend.IV)

Birrî'ye göre , aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere, nazım sahasında üstün yetenekler sergilemek Hakk'ın kullarına bir lütfudur.

Birrîyâ dâd-ı Ḫudâ nuṭḳ-ı derd-i bâd saña
Görmedi kimse dahî böyle pesendîde edâ
Nev 'urûs-ı felege naẓmuñ olur zîb-efzâ
……
(Tah.8.V)

Cânîşin olalı bâzâr-ı suḫanda Birrî
Maḫzen-i feyż-ı Ḫudâdan aña ser-mâye çıḳar
(Gaz.73.7)

[10] Ahzab suresi,72.ayet.

2.2. Tesirinde Kaldığı Şairler ve Nazîreleri

Hemen hemen bütün Dîvân şairlerinde olduğu gibi, Birrî'nin eserlerinde de yaşadığı devrin usta şairlerinin etkisini görmek mümkündür. Bazı şairlerle ilgili methiyeler yazarak onlarla olan münasebeti ve sanatlarına duyduğu derin hayranlık hakkında bilgi veren şair, adından bahsetmediği diğer bazı sanatçıların da etkisinde kalmıştır.

Birrî'nin Hz. Muhammed'in doğumunu ifade eden yüz yirmi iki beyitlik na'tında, Süleyman Çelebi'nin "Vesiletü'n-Necât" ının etkileri görülür.[11]

Ölmeyüp İsâ göğe bulduğı yol
Ümmetinden olmak içün idi ol
(Süleyman Çelebi)

Fehm idüp ḳadr-i refî'in ümmet olmaḳ istedi
Ol sebebten âsumân oldı Mesîḥânuñ yeri
(Birrî, Nat I.17)

Ceddi olduğıyçün anun ol Halîl
Nârı cennet kıldı ana ol Celîl
(Süleyman Çelebi)

Ceddi olmakla Ḫalîlu'llâh aña ol âteşüñ
Bir gül-i ṣad-berk-i rengîn oldı her bir aḫkeri
(Birrî,Na't.I.15)

Birrî, Dîvân'ında da adı geçen şairlerin sultanı Bâkî'nin ;

Kimine aḫker-i sûzân gül-i ḫandân ancaḳ
Güli ḫandân kimine aḫker-i sûzân ancaḳ

ile başlayan gazelini tahmîs etmiştir.

Birrî naẓîre itse n'ola şi'r-i Râşide
Hiç rüşdi yoḳ mı ol daḫı şâ'ir degül midür
(Gaz. 115.7)

Tarihçiliğinden daha üstün bir şairlik yeteneğine sahip olan Raşid (?-1735)[12], Birrî'nin şiirlerine nazîreler yazdığı değerli bir şairdir.

---

[11] Hüseyin Vassâf, **Mevlîd, Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-Necât'ı**, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Akçağ Yay, Ankara 1999, s.65.

[12] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.785.

Vehbî-i suḫan-pervere taḳlidi ḳo Birrî
Çâbük-rev-i şeh-râh-ı maḳâle yetişilmez
(Gaz.153.5)

Naẓîre söylesün dir Vehbî-i mu'cîz-suḫan ammâ
Vuḳûfı 'aczine Birrî-i bî-miḳdârı söyletmez
(Gaz.165.5)

'Aceb mi eylese Birrî naẓîre ey Vehbî
Bu nev-zemîn ġazel-i pâke raġbet olmaz mı
(Gaz.206.6)

XVIII. asır Türk Edebiyatı'nın en çok tanınan şairlerinden biri olan Vehbi Efendi (?-1736)[13], Birrî'nin şiirlerine nazîre yazmıştır.

Ẓuhûr itdi naẓîre güfte-i Vaṣṣâfa Birrî'den
Süleymân şevketin mülk-i suḫanda mûrdan seyr it
(Gaz.37.5)

Vassaf, Birrî'nin eserlerini takip edip, nazîreler yazan bir şairdir.

Şimdi ẓuhûr eyledi Birrî bu şi'r-i ter
Daḫı naẓîre itmedi Fevzî aña henüz
(Gaz.170.7)

Hakkında altmış iki beyitlik methiye bulunan Fevzî, mânâ mülkünden hasıl olan şiirleri ile cihanı süslemektedir. Fevzî, Birrî'nin şiirlerine nazîreler yazan kıymetli bir şairdir.

Yukarıdaki şairler dışında Birrî, Dîvân'ında isimlerine yer verdiği Neylî, Nâbî, Veysî, Fâik Efendi, Fa'iz Efendi ve Fasih'in de etkisi altında kalmıştır.

3. ESERLERİ

Dönemin şair ve edebîyat alanında yetişmiş ünlü simalarına göre Birrî'nin mükemmel bir Dîvân'ı vardır; fakat Birrî'yi meşhur eden Dîvân'ından çok Bülbüliye veya Bülbülnâme adıyla bilinen nazım ve nesirden oluşan tasavvûfî eseridir.

3.1. Bülbüliyye

a) Genel Bilgiler

Aşk, temasının işlendiği Bülbüliye adlı eser, Bülbülnâme olarak da bilinmektedir. Bülbülün güle beslediği büyük aşkının anlatıldığı eserin zamanında büyük ilgi gördüğü, yazma nüshalarının çokluğundan ve XIX. yy da İstanbul'da

[13] Nihad Sami Banarlı, **a.g.e**, s.750.

değişik tarihte yapılmış dört baskısının bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu basımlardan biri 1265/1849 tarihlidir.[14]

b) Muhtevâsı

Edebîyatımızda -özellikle Divân edebîyatında- gül, her türlü nazım şeklinde seçilen konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hilyelerden siyer kitaplarına; mevlidlerden mira'ciyelere; mesnevîlerdeki tevhîd ve na'tlardan düzyazılardaki hamdele ve salvelelere kadar bütün şiirler hep gülden bahseder. Özellikle Tasavvuf Edebîyatı'nda güle yüklenilen sembolik anlamdan ötürü, gül-bülbül-gülzâr üçgeninde gelişen olaylar, pek çok eserin oluşumuna kaynaklık etmiştir.

Türk Edebîyatı'nda "Bülbüliyye", "Bülbülnâme", "Gül ü Bülbül" isimleriyle bilinen gül ile bülbül arasındaki ilişkiyi tasavvufî boyutta ele alan nadir eserlerden biri de Birrî Mehmed Dede'nin Bülbüliyye adlı eseridir. Bu konuyla ilgili yazılmış diğer eserler, Ömer Fuadî Efendi'nin "Bülbülnâme" si (XVII.yy)[15], Agah Osman Paşa'nın "Bülbülnâme"si(19.yy)[16], Ahmet Remzi Akyürek'in "Gülzar-ı Aşk" adlı tercümesidir.[17]

Bülbüliyede, hemen hemen bütün Dîvân şairlerinin eserlerinde konu olarak yer verdiği ve mazmun olarak kullandığı, bülbülün güle olan aşkı işlenmiştir.

Birrî, Bülbülnâme adlı eserine, Allah'a hamd ve Resulullah'a salavât ile başlar. Eseri yazma gerekçesini açıklar. Eserin konusu şu şekildedir:Bülbül, gülistanda yanık yanık şarkılar okuyunca gülzarda bulunan bülbülü çekemeyen diğer kuşlar bu durumdan rahatsız olurlar ve onu Hz. Süleyman'a şikayet ederler. Hz. Süleyman, bülbülü huzuruna çağırır ve dîvân kurulur. Diğer kuşlarla bülbül, hesaplaşır ve Hz. Süleyman bülbülün aşkını anlar ve diğer kuşların gafletini kavrar.

Bülbüliye'de , bir takım tasavvufî remizlere de yer verilmiştir. Karga ve ona yandaşlık eden kuşlar nefs-i emmâreyi[18] temsil eder; aynı zamanda bülbülü ve bülbülün aşkını anlamayan câhil insanların da sembolüdür. Bülbül, kalb-i insândır,

---

[14] Müjgan Cunbur, **a.g.m**, s.270.

[15] Bülbülnâme; H.1033/ M. 1623 tarihinde mesnevî tarzında yazılmış manzum bir hikâyedir. Eserin nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Ömer Fuâdi, **Risale-i Bülbüliyye**, Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba Bl., No:320, yk.72a, 76b,85a, 88b. Eser hakkında yapılan en geniş çalışmalardan biri İlyas Yazar'a aittir. İlyas Yazar, **Ömer Fuâdî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbüliyye'sinin Metni**, Hamle Yay, İstanbul 2001.

[16] Agâh Osman Paşa, Trabzon'da yetişmiş değerli bir şairdir. Şiirleri mutasavvıfânedir. Bülbül-nâme isminde bir manzum risalesi ve dîvânı vardır.

[17] Ahmet Remzi , **Gülzâr-ı Aşk**, Der-saâdet Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1337/1921, Ahmet Remzi Akyürek'in hayatı ve eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Cahit Haksever, **Son Dönem Osmanlı Mevlevilerinden Ahmet Remzi Akyürek**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 2002, Muhsin İlyas Subaşı, **İki Mevlevi, Remzi Dede- Yaman Dede,** Nesil Yay, İstanbul, 2005.

[18] "Mutasavvıfların açıklamalarına göre, kötülükleri emredici durumda olan ve bu yüzden de, emmâre sıfatıyla anılan nefis, dünyaya karşı eğilimlerle doludur. Kibir, hırs, haset, cehalet, zulüm, kötülüğe meyilli olma gibi gerçekten kötü ve şer kabul edilen sıfatları vardır.", Hayrani Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yay, Ankara 2001, s. 58.

dolayısıyla ilâhî âlemin tecelli ettiği yüce mekândır.[19] Gönül, aşk âlemine yapılan yolculukta ilâhî aşkı tadan, duyan, düşünen gücün sembolüdür.

Bülbüliyede, hakîkî âşık-ı sâdık olan bülbülün sevgilisi gülle olan konuşmaları, belirli bir tertip gözetilerek aktarılmıştır. Eserde yer alan tüm kahramanlar hem klasik Dîvân şirinin remizleri, hem de birer tasavvuf terimi olarak karşımıza çıkar ve okuyucunun her iki şekilde de eseri anlamasına yardımcı olur. Yani beşerî aşktan dem vurularak ilâhî aşkın basamakları tırmanılır. Gül, hem sevgilidir hem bu dünyada insanın matlubu, gülzâr, hem gül, bülbül, diğer çiçek ve kuşların yaşadığı mekândır hem de mahlukatın cihânı. Bu gibi anlamlar, esere çok yönlülük kazandırmıştır.

3.2. Dîvân

3.2.1.Şekil Özellikleri

1. Tertip Şekli

İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Millet Kütüphânesi ve Manisa İl Halk Kütüphânesi'nde bilinen üç nüshası[20] bulunan Birrî Dîvân'ına bakıldığında genel olarak döneminin dîvân tertibine uyum sağladığı görülür. Eser, tevhid manzumesi ile başlar. Resulullah'ın üstün vasıflarının anlatıldığı na'tlar ile devam eder. Bundan sonra din ve devrin büyük âlimlerinin, paşalarının, şairlerin methiyeleri yer alır. Terci-i bend ve terkib-i bendi Dîvân'ın büyük bir bölümünü oluşturan gazeller takip eder. Gazelleri bir tarih, kıt'alar, ruba'iler, murabbalar, tahmîsler, müseddes, tesdîs, tesbi izlemekte ve dönemin dîvân tertip anlayışını pek de yansıtmayan bahr-ı tavil ile Dîvân son bulmaktadır.

Birrî Dîvân'ında kaside nazım şekli, klasik düzeni takip etmemektedir. Kasideye doğrudan doğruya methiye ile başlanmış, tegazzül, fahriye kısımları çoğu zaman kasidenin başında yer almıştır.

Dönemin az kullanılan nazım şekillerinden olan tesdîs ve tesbi', Birrî Dîvân'ında kendine yer bulmuştur.

2. Nazım Şekilleri ve Türleri

Birrî Dîvân'ına bakıldığı zaman zengin nazım şekli ve türlerinin varlığı ile karşılaşılır. Eser, tevhid ile başlar, on iki na't ile devam eder. Hemen ardından dört halife, İmameyn, Mevlânâ, Sultan Ahmed, Arif Efendi, Lütfî Efendi, Necip Efendi, Mehmed Paşa, Nasuh Paşa, Hatvanî-zâde, Seyyid Vehbî, Müftî-zâde ve Fevzî hakkında yazılan methiyeler yer alır. Gediz Nehri'nin donmasıyla ilgili kaleme alınan tarihi, fahriye takip eder. Nesimî-zâde Osman Ağa'nın vefatı üzerine yazılan mersiyeden sonra, Müfti vakasının anlatıldığı bir terci-i bend ve Nâbî Efendi'nin anlatıldığı bir terkib-i bend yer alır. Ardından Dîvân'ın ana bölümünü oluşturan iki

---

[19] Tasavvufta gönüle ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay, Ankara 1997, s.231-233. Ayrıca bkz. Mahmut Erol Kılıç, **Sûfî ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İnsan Yay, İstanbul 2004 , s. 184-185, 190.

[20] İstanbul Kütüphâneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, İstanbul 1965, Manisa İl Halk Kütüphânesi Türkçe El Yazmaları Kataloğu, Manisa 1986.

yüz altı gazel yer alır. Ârif Efendi'nin doğumunu konu alan tarihi, değişik konularda yazılmış on kıt'a takip eder. On dört ruba'inin ardından beş ve altı bendden oluşan iki murabba yer alır. Değişik sayıda bölümlerden oluşan toplam on sekiz tahmîsin ardından bir müseddes ve bir tesdîs yer alır. Tesbî'den sonra yirmi ölçülü dizeden meydana gelen bahr-ı tavil ile Dîvân son bulur.

Tanrı'nın birliği ve ululuğunu anlatan şiirlere [21] verilen ad olan tevhid, kasîde nazım şekli ile yazılmıştır.

Lugat manası olarak na't; bir kimsede bulunan özellikleri anlatmak, onu vasıflandırmak, methederek tarif etmektir. Edebî bir terim olarak da; Hz. Peygamber'in özellikleri üzerinde söylenen, onu övmek maksadıyla kaleme alınan şiirlere verilen isimdir. [22] Hz. Peygamber dışında dört halife, Mevlânâ gibi din büyükleri hakkında na'tlar kaleme alınsa da Birrî Dîvân'ında Resulullah dışındaki kişileri konu alan na't bulunmamaktadır. Na'tların yazımında yine kaside nazım biçiminden yararlanılmıştır. Dîvân'da yer alan na'tlarda; Hz. Muhammed'in doğumu, Mirac mucizesi, parmağından su akıtma mucizesi konu olarak işlenmiş ve onun yüce şefaatçi olma özelliği vurgulanmıştır.

"Methiye, çehar yâr-i güzin, ashab-ı kiram, evliyaullah haklarında medh ü senayı ve ruhaniyetlerinden istişfa ve istimdadı havi şiirlerdir." [23] Methiye nazım türü için de kaside nazım şekli kullanılmıştır. Dîvân'da dört halife, İki imam, Mevlânâ gibi bilinen dinî şahsiyetlerin methiyesinden başka zamanın ünlü şair, devlet adamı, din adamları hakkında da methiyeler yer almaktadır.

Bir olayın geçtiği yılı, ebcet hesabı ile karşılanan harfler topluluğu olarak göstermek [24] anlamına gelen tarih, daha çok kıt'a nazım biçimiyle gösterilse de beyitlerle kurulanlara da rastlanır. Birrî Dîvân'ında Gediz Nehri'nin donmasını ve Ârif Efendi'nin doğumunu konu alan tarihler beyit esasına uygun olarak kaleme alınmıştır.

Şairlerin kendi üstün özelliklerini ifade edebîlmek için kaleme aldıkları fahriye nazım türüne Birrî Dîvân'ında da rastlanır. Şair, fahriyede nazım sahasındaki üstünlüğünü kaside nazım şekliyle dile getirmiştir.

Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü beyan etmek amacıyla yazılan manzum parça [25] olan mersiye Birrî Dîvân'ında, Nesimî-zâde Osman Ağa'nın vefatı üzerine kaleme alınmıştır. Genellikle terkib-i bend ve terci-i bend şekliyle kaleme alınması âdetten olsa da Birrî bu geleneğe uymamış ve beyit esasına dayanarak mersiyeyi oluşturmuştur.

---

[21] Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, T.D.K. Yay, Ankara 2004, s.251.

[22] Emine Yeniterzi, **Türk Edebiyatında Na'tlar (Antoloji)** , TDV Yay, Ankara 1993, s.XIII.

[23] Ahmet Talat Onay, **Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i,**(Haz.Cemal Kurnaz) Akçağ Yay, Ankara 1996, s.225.

[24] İskender Pala, **Dîvân Edebîyatı**, Kapı Yay, İstanbul 2004, s.67.

[25] Necla Pekolcay ve diğerleri, **İslami Türk Edebîyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş,** Kitabevi Yay, İstanbul 2000, s.228.

Terkib-i bend , aynı vezinde 8-20 mısralık bendlerin birleştirilmesiyle yapılan nazım şeklidir. Terkib-i bendlerde bend sayısı genellikle 5-7 bend arasındadır. [26] Her bendin sonunda farklı vasıta beyitleri kullanılır. Biçim ve uyak bakımından terkib-i bende benzeyen terci-i bendin farklarından biri vasıta beyitlerinin her bendin sonunda aynen tekrarlanışıdır. Dîvân'da Müfti Vakası'nın anlatıldığı bir terci-i bend ve Nâbî Efendi hakkında kaleme alınan bir terkib-i bend bulunmaktadır.

Arapça " âşıkane sohbet etmek" anlamına gelen "gazila" kökünden yapılmış bir kelime olan gazel; aşk, güzellik, şarap bazen da tasavvuf ya da hikmet konularını işleyen kısa bir nazım şeklinin adıdır. [27] Dîvân'da sevgiliye ait güzelliklerin işlendiği, bazı önemli din adamlarının konu olarak ele alındığı gazellerin yanında, genel olarak gazellerdeki ana temanın din ve tasavvuftan oluştuğu söylenebilir.

İki ya da daha çok beyitten oluşan , matla' ve mahlas beyti bulunmayan, gazel ile aynı kafiye düzenine sahip bir nazım şekli olan kıt'alar, Birrî Dîvân'ında genelde iki beyitten meydana gelmişken son kıt'a beş beyitten meydana gelmektedir.

İran Edebîyatı'ndan geçmiş bir nazım biçimi olan rubâîler, tek dörtlükten oluşur, kendine özgü ahrem ve ahreb aruz kalıpları ile yazılır. Rubailerde şair, dünya görüşünü, felsefesini, tasavvufî düşüncesini, maddî ve manevî aşkını özlü bir biçimde işler. Rubâîlerde az sözle çok şey söylemek esastır. Birrî Dîvân'ında genellikle din ve tasavvuf konusunun işlendiği rubâîlere rastlanmaktadır.

Bend denilen dört mısralık bölümlerden meydana gelen bir nazım şekli olan murabbalar, en az üç, en fazla yedi bendden oluşur, aruzun her ölçüsüyle yazılabilir. Birrî , murabbalarda genellikle ilâhî aşk ve tasavvuf konularını işlemiştir.

Kelime anlamı "beşleme" olan tahmîs, bir gazel veya kasîdenin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiyede üç mısra eklenmesi ile elde edilen bir nazım şeklidir.[28] Şairimiz, Bakî, Nâbî, Neyli, Feyzî, Lütfî, Fasih ve Fevzî'nin şiirlerini tahmîs etmiştir.

Bendleri altı dize olan nazım biçimi müseddes, çeşitli konularda yazılır. Tesdîs, tahmîs gibidir.Yalnız, gazelin beyitlerinin üstüne üç yerine dört dize eklenerek yapılır. Şair bu nazım şekillerinde dünya ve yaşam ile ilgili görüşlerini ifade etmektedir.

Gazelin beyitleri önüne beş mısra eklenerek yapılan nazım şekli olan tesbi', Türk Edebîyatı'nda ender kullanılan mazım şekillerinden biridir. Şair, bu nazım şeklinde nazım sahasındaki üstünlüğünden ve tabiatının güzelliğinden bahsetmiştir.

Bahr-ı tavîl, vezinli, kafiyeli uzun nesir cümlelerden kurulan Dîvân Edebîyatı nazım biçimidir. Birrî, Türk Edebîyatı'nda sıkça kullanım alanı olmayan bu nazım şeklinde tasavvufa giriş yollarından, aşkın mahiyetinden, şefaatin kaynağından bahsetmiştir.

---

[26] Haluk İpekten, **Eski Türk Edebîyatı- Nazım Şekilleri ve Aruz**-, Dergah Yay, İstanbul 2004, s.114.
[27] Fahir İz, **a.g.e**, s.129.
[28] Haluk İpekten, **a.g.e**, s.100.

3. Vezin

Birrî, şiirlerinde aruz veznini ustalıkla kullanmış bir şairdir. Her ne kadar Birrî'nin yaşadığı ve sanatını icra ettiği on sekizinci yüzyılda aruz vezninin kullanımı ile ilgili hataların sayısı azalsa da , az da olsa onun Dîvân'ında imâle ve zihaf kusurlarına rastlanmaktadır.

Birrî'nin Dîvân'ında görülen nazım şekil ve türlerinin çokluğuna paralel olarak bu nazım şekil ve türlerinde kullanılan aruz kalıpları da çoktur. Bu kalıplar, şu şekilde sıralanabilir:

"Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	57 şiir
Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	43 şiir
Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	39 şiir
Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	39 şiir
Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün	31 şiir
Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fa'ûlün	21 şiir
Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	11 şiir
Mefâ'îlün mefâ'îlün fa'ûlün	10 şiir
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	8 şiir
Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün	3 şiir
Müfte'ilün müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün	1 şiir
Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	1 şiir
Mef'ûlü mefâ'îlün mef'ûlü mefâ'îlün	1 şiir
Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün	1 şiir
Fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'lün	1 şiir
Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün	1 şiir
Mef'ûlü fâ'ilâtün fe'îlün	1 şiir
Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün	1şiir
Müfte'ilün müfte'ilün fa'	1 şiir" [29]

Birrî'nin en çok kullandığı kalıp, Remel bahrinin Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıdır ve onun en sık kullandığı ikinci kalıp olan Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün de Türk şiirinde kullanım kolaylığı ve ahenk güzelliği ile en çok kullanılan kalıplar arasında yer almaktadır. Bahirlere bakıldığında, yine bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Şair, hemen hemen bütün aruz kalıplarının bağlı oldukları bahr-ı remel, bahr-ı recez, bahr-ı muzari, bahr-i münserih, bahr-i hezec, bahr-i seri, bahr-i müctese, Dîvân'ında yer vermiştir.

4. Kafiye

Her beytin mısralarının son kısmını teşkil eden ahenkleri müşterek heceleri olan kafiye[30] , mısra sonlarında yer alan kelimelerin yazım birliğine dayanır.

---

[29] Rasih Erkul, "**Birrî Mehmed Dede (Magnisalı) Hayatı- Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni**"-, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebîyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebîyatı Bilim Dalı Doktora tezi, Konya 1992, s.66.

[30] Ahmet Talat Onay, **a.g.e**, s. 57.

Birrî Dîvân'ında kafiyeli kelimeler arasında ad, sıfat ya da eylem olarak bir olma şartı aranmadan ortak sesler kafiyelenmektedir.

'Andelîbüñ kârını zâr eyleyüp rabbi ḳadîr
'Ârıż-ı rengîn-i gül 'aşḳına ḳılmışdur esîr
……
(Tahmîs.XVII.IV)

Ey resûl-i kibriyâ peyġam-ber-i 'âli-cenâb
Ẕerre-i nâcîz-i ḫurşîd-i cemâlüñ âfitâb
(Na't.IV.1)

Ḳadîr ve esîr kelimeleri ile 'âli-cenâb ve âfitâb arasında kafiyelendirmede, sıfat uygunluğu görülmemektedir.

Fehm idüp ḳadr-i refî'in ümmet olmaḳ istedi
Ol sebebten âsumân oldı Mesîḥânuñ yeri
(Nat I.17)

Yukarıdaki beyitte kafiyelendirme yapılırken, isim uygunluğuna bakılmamıştır.

Birrî Dîvân'ında yarım, tam, zengin kafiye çeşitleri kullanılmıştır.

a) Yarım Kafiye

Mısra sonlarında tek ses benzeşmesine dayanan kafiye türü olan yarım kafiyeye Birrî Dîvân'ında sıkça rastlanmaktadır.

……
Fâş itmez idi râz-ı dili Yûsuf-ı Ken'ân
Çâk olmasa dâmânı Züleyḫânuñ elinden
(Tah.11.IV)

Kendü ıḳlîm-i vücûda gelmedin olmış idi
Ol şehüñ ḳurbânı İsmâ'îl Yûsuf çâkeri
(Na't.I.13)

Cenâb-ı ḥażret-i Maḫdûma ḳılmaga tanẓîr
Dil-i żâ'îfde tâb-ı edâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.8)

Mâ-ḥaṣal cümle behişt-i heşti seyrân eyledi
'Âlem-i kevn ü mekânuñ ol fażîlet-güsteri
(Na't.I.73)

b) Tam Kafiye

Mısra sonlarında iki sesin benzeşmesine dayanan kafiye türüdür. Birrî Dîvân'ında yarım kafiye ile birlikte en sık rastlanılan kafiye çeşididir.

Ayâ maḥbûb-ı müsteşnâ dehânuñ ġonce-ı zîbâ
Ne ġonce ġonce-i gül-şen ne gül-şen gül-şen-i ra'nâ
(Gaz. XVII.1)

Geldi yine mevlid-i maḥbûb-ı hudâ şehr-i rebi'
Virdi heme ḫâṭır-ı târîke żiyâ şehr-i rebi
(Nat. IX.1)

Gül-şen-i firdevsden kûy-ı dil-ârâdur garaż
Sidre vü ṭûbâdan ancaḳ ḳadd-i bâlâdur garaż
(Gaz.195.1)

Dem-i nâyî-i kâmil çün dem-i 'Îsî-i Meryemdür
Ḥayât-efzâyî-i enfâs-ı ehl-i nâ-müsellemdür
(Gaz.94.1)

Ṣanma dil-dâr ile gül-şende mey-i ter içerüz
Ol melik-i rûyla firdevsde kevser içerüz
(Gaz.171.1)

c) Zengin Kafiye

Mısra sonlarında üç ve daha fazla sesin benzeşmesiyle meydana gelen kafiye çeşididir.

Eyâ ḥabîb-i Ḫudâ pâdişâh-ı kişver-cûd
Senüñ içün getürildi vücûda her mevcûd
(Na't.VI.1)

Sipâs-ı bî-ḳıyâs ol Müste'ân a yâ Rasûla'llâh
Ki rûzî ḳıldı evṣâfun lisâna yâ Rasûla'llâh
(Nat. II.1)

Ḫaṭuñ aġarmaġa yüz ṭutdı eyle fikr-i ḥisâb
Gönül beyâż olunur defter-i ḫaṭâ vü savâb
(Gaz.24.1)

5. Redif

Mısra sonlarında, görevleri aynı olan eklerin, ya da anlamları aynı olan kelimelerin tekrarlanmasına redif denir. Redifler üç gruba ayrılır. Ek halinde, kelime

halinde ve ek+kelime halindeki redifler. Her üç redif grubu da Birrî Dîvân'ında sıkça kullanılmıştır.

a) Ek Halindeki Redif

Eş görevli eklerin tekrarlanmasıyla oluşan rediflerdir. Genellikle çekim ekleri ile yapılır.

Her ḥükm-i ḳażâya ki dilüñ kârı rıżâdur
Her laḥẓa aña ebr-i belâ hâl-i hümâdur
(Gaz.127.1)

"dur" ekleri, ek fiil görevinde oldukları için rediftir.

Gevher-i yek-tâ-yı ḳadr-i ẕât-ı pâk-i aḳdesi
Oldı ṭâḳ-ı künbed-i 'arş-ı berînüñ zîveri
(Na't.I.81)

Ḥayfâ ki cây idelden bu 'âlem-i fenâyı
Hiç ḳılmadum tedârük-i ẕâd-ı reh-i beḳâyı
Bu deñlü cürm ile dil ister yine 'atâyı
……
(Tahmîs.I.III)

Ey mülket-i ḥüsn içre Süleymân-ı zamâna
Ḳasd eyledi ġam ehremeni bu dil u câna
……
(Tah.11.II)

Naẓar-ı enver-i erbâb-ı dile rûşendür
Ki Ḥasen ḥüsn-i Hüseyne vire dil aḥsendür
(Gaz.81.1)

b) Kelime Halindeki Redif

Aynı anlamdaki kelimelerin tekrarlanmasıyla meydana gelen rediflerdir.

Ben ki pâ-mâlügüm türâb-âsâ
Ḳaderüm alçaḳ yanuñda âb-âsâ
(Gaz.21.1)

Ey şâh-ı rusül bendeñe himmet eyle
Bî-çâreyüm aḥvâlüme şefḳat eyle
Ey dost-ı Ḫudâ rûz-ı cezâda luṭf it
Birrî-i güneh-kâra şefâ'at eyle
(Rubâ'i.11)

Ey Birrî nedür dilde ḳasâvet her şeb
Lâyıḳ mı saña ẓulmet-i ġaflet her şeb
Çün şem' yanup küşte-i 'aşḳ ol kim tâ
Üstüñe ine nûr-ı se'âdet her şeb
(Rubâ'i.4)

c) Ek+ Kelime Halindeki Redif

Mısra sonlarında eş görevli eklerin ve aynı anlamdaki kelimelerin tekrarlanmasıyla meydana gelen rediflerdir.

Şeb-i vasl-ı resûle müctebâdur leyle-i Mi'râc
Ne şeb ser-tâ-be-ser nûr-ı żıyâdur leyle-i Mi'râc
(Na't.V.1)

"Leyle-i Mirac" kelimesi kelime hâlindeki redif, "dur" ekleri ise ek hâlindeki rediftir.

Ḥażret-i faḫr-i cihândur şehr-i yâr-ı çâr-yâr
Ümmet içre râygândur i'tibâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.1)
Ġam-ı dünyâ dil-i nâ-kâma düşmez
O kâfir kişver-i İslâma düşmez
(Gaz.155.1)

3.2.2. Muhtevâ Özellikleri

Birrî Dîvânı, şairin Mevlevî şeyhi olmasından dolayı, Mevlevîlikle ilgili terimlerle örülmüş, genel tasavvuf yapısına uygun bir muhtevâya sahiptir. Dîvân'da, dinî konuların da önemli bir ağırlığı vardır. Sevgili ve sevgiliyle ilgili terimler, daha çok mecâzî aşkın ilâhî aşka yol alan boyutu itibari ile ele alınmıştır. Kozmik alem, yaratıcısının Allah olması dolayısıyla ve insanın evren karşısındaki konumunu ifade etmek amacıyla Dîvân'da kendisine yer bulmuştur. Dönemin önemli devlet adamları ve şairlerin vasıfları, çeşitli nazım türü ve şekilleri ile ele alınmıştır.

Birrî'nin şiirlerindeki başlıca özellik, Mevlevî tarikatının bir çok unsurlarıyla şairin eserlerinde görülmesidir. Örnek olarak Mevlevî sema'ını "Sema'ı Mevlevî " redifli gazelinde şöyle anlatır:

" Cünbiş-i tâvus-ı irfândır semâ'ı Mevlevî
Fehm idin bir özge cevlandır semâ'ı Mevlevî

Devr iderler aşk meydânın uluv-i şân ile
Reşk-i nüh eflâk-ı gerdândır semâ'ı Mevlevî

Döne döne puhte eyler dilleri hemçü kebâb
Nûr-ı mahz-ı nâr-ı sûzandır semâ'ı Mevlevî

Aşk şem'i döndürür fânus-ı cismin anların
Anın içün pertev-efşandır semâ'ı Mevlevî

Birrîyâ her bir gedâyı bir şeh-i devrân ider
Böyle bir âyin ü erkândır semâ'ı Mevlevî" [31]

Semâzenlerin aşk meydanında cevelan ettikleri, bu meydanda her bir kölenin devrin efendisi hükmünde oldukları, semanın etrafa nûr ve ışık saçan bir âyin olduğundan bahsedilmektedir.

Çalışmamızda Birrî Dîvânı, ana konuyu oluşturmaları dolayısıyla din, tasavvuf, Mevlevîlik merkezinde incelenmiştir.

3.2.3. Dil ve Üslûp Özellikleri

a) Dil

Birrî'nin son çeyreğinde yaşadığı XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine girdiği bir yüzyıl olmasına ve bu yüzyılda Celâlî Ayaklanmaları ve pek çok isyanlar vuku bulmasına rağmen Türk Edebîyatı'nın en verimli çağını yaşadığı bir dönem olmuştur. XVII. yüzyılda edebîyat ve sanat, önceki yıllara göre daha ileri bir düzeye ulaşmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı şairleri, İranlı şairlerle rahatlıkla boy ölçüşebilecek durumdadır.

Bu yüzyılda kullanılan dilde ise bilinçli bir Türkçeleşme olduğu görülür. Aruz vezni ve ağır, ağdalı nesir dili bu çağda , sanatçıların ustalığa erişmesi hasebiyle, eserlerde daha çok kullanılmıştır.

Birrî de yaşadığı çağın dil yapısını dikkate almış, Arapça ve Farsça tamlamaların yanında Türkçe ifadeleri de ustaca şiirlerinde kullanmıştır. Dîvân Edebîyatı içerisinde kullanılan kelimelerin anlamlarına bağlı kalmakla beraber, eserin daha çok tasavvufî bir muhtevâya sahip olması açısından, kelimelerin tasavvufî boyutunu da gözden kaçırmamıştır. Birrî Dîvân'ında dönemin Türk şiirini etkileyen üsluplardan olan Sebk-i Hindî akımının etkisiyle, kelimelerin anlam derinliğine de önem verilmiş, kısa ve özlü ifadeler kullanılmaya çalışılmış, daha önce nadir kullanım alanı olan nazım tür ve şekilleri kendine daha çok yer bulmuştur. Dönemin

[31] Müjgan Cunbur **, a.g.m**, s.270.

bir diğer önemli üslubundan olan hikemî tarzın etkisinden dolayı, mesaj verme, telkinde bulunma, öğüt verme ve doğru yolu gösterme amaçlanmış ve eserin daha iyi anlaşılması için atasözü, deyim ve deyişlerden yararlanılmıştır. Şairin Dîvân'ında yer verdiği deyim ve atasözlerinden bazıları şunlardır:

Yandıḳca Veysî ḫâkde 'ömr-i güzeştesin
Ânuñ sinîn-i sinîne żamm ide Müste'ân
……
(Terkib-i bend.VII)

Siyeh baḫtum göre Birrî baña raḥm itmez ol ẓâlim
Günâhum boynına düşmiş anı ḫâl-i siyâh añlar
(Gaz.75.5)

Egerçi yâre gönül virmek oldı sehl ammâ
Velîk olmıyacak dil-nüvâz müşkildür
(Gaz.98.4)

Her laḥża ḳıyâm ile ḳıyâmet ḳoparırsın
Hey âfet aña ḳâmet-i bâlâ mı disünler
(Gaz.105.3)

Kurbân oluram vaṣlıña ol demde görenler
Bu 'ıyde sebeb ol meh-i ġarrâ mı disünler
(Gaz.105.6)

Kulaḳ ṭut gül gibi ey naḫl-i nev-res kim yine bu dil
Heẕâr-ı zâr ile gül-şende ḫâmûş eylemek ister
(Gaz.106.4)

Oḳ gibi vâṣıl olurlar hedef-i maḳsûda
Cân atup râh-ı ḥaḳa ṭoġrı giden ehl-i ḳubûr
(Gaz.112.5)

Görmez mi inḳılâbını dehrüñ gönül viren
'İbret göziyle 'âleme nâẓır degül midür
(Gaz.115.4)

Az ḳaldı cân çıkmaġa tenden bu ġam ile
Yüz yoḳ ḫużûra varmaġa çoḳdur günâhımuz
(Gaz.146.4)

Kâr itdi gönül şîşesine seng-i sitem âh
Rîzân ise ḫûn-âbe ‘aceb mi ki şikestüz
(Gaz.154.2)

Nâle-i dil-sûzıma güller ḳulaḳ ṭutup didi
Var iken Birrî ṣadâ-yı bülbülânı n’eylerüz
(Gaz.158.5)

Sabr ider üftâde-i ḫâk-i reh-i yâr olan
Aġlama ey ṭıfl-ı dil kendi düşen aġlamaz
(Gaz.159.2)

Fażl-ı Ḥaḳa rabṭ-ı ḳalb eyle sivâyı gider
Ḫâliḳını isteyen ḥalḳa gönül baġlamaz
(Gaz.159.3)

Kim ki şifâ-ḫâne-i ‘aşḳa ḳadem başmaya
Yâresinüñ çâresin bulmaz işin saġlamaz
(Gaz.159.4)

Zâhid bî-mezenüñ raġmına biz ey Birrî
Mey-i ‘aşḳı ki bu dem gönlümüz ister içerüz
(Gaz.171.5)

Vuṣlat-ı cânâna ḳurbân olmaġa cân ey gönül
Müsteḥaḳ olur ise ol demdür bizüm bayramımuz
(Gaz.172.3)

Sipihre eylemez ser-fürû o serverler
Göre ne ḥâlete gelmiş de ḫâk olup gitmiş
(Gaz.182.3)

İder imiş heme üftâdesin meger pâ-mâl
Gönül düşürmek o şûḫ-ı cihâna ne müşkil imiş
(Gaz.187.4)

Terk-i dermân itmedür derd ehline âdâb-ı derd
Cân virürler derd-i bî-dermân içün erbâb-ı derd
Cûş iderse n’olan ey nûr-ı baṣar seylâb-ı derd
(Tah.6.IV)

…….
Dil-firîbâne o şûḫ itdigi peymâne göre
Dile düşdi heves-i vuṣlat-ı cânâne göre
(Tah.9.I)

……
Levn-i la'lin gösterüp 'aşḳa düşermiş âl ile
Arġuvâne daḫi reng itmişdür ol şûḫ-ı cihân
(Tah.12.III)

……cân ḳulaġıñ dinle nedir Meşnevî-i Ma'nevî-i Mevlevî-i Rûm ḫabîr ol.
(Bahr-ı tavîl)

Nâr-ı 'aşḳuñ k'ey ṣanem ṭâḳat getürmez Ḳâf aña
Cân atup diller semender-veş düşer inṣâf aña
(Gaz.12.1)

Dîvân'da bazı eski söylemlere de rastlanır.

…….
İl bezm-i vefâñ içre ṣafâlardan velî ben
Ḳanlar yudarın ṣâḳî-i hicrânuñ elinden
(Tah.11.III)

İtdiri dili ġamze-i Tâtârine tâlân
Aġlasa ḳaçan ḥâlin aña dîde-i giryân
Dir baña ṣaḳīn söyleme ḳıl derdini pinhân
……..
(Tah.11.IV)

Ḳaçan kim yâr ola bî-vefâ ne müşkil imiş
Dirîg u ḫayf bu cevr ü cefâ ne müşkil imiş
(Gaz.187.1)

Birrî, kelime tekrarına düşmemek için bir beyitte aynı anlama gelen iki ayrı kelimeyi kullanmayı tercih etmiştir.

Her gedâ kim dergehinde bende-i fermân olur
Pâdişâh-ı taḫt-gâh-ı mülket-i 'irfân olur
……..
(Müseddes.IV)

Eylemege ḳalmadı hiç tâḳatum ey meh
Nuṭḳa mecâlüm daḫı yoḳ dîdede mâlâ
(Gaz.20.3)

Dîdemi pür-nem görince eyledi igmâz-ı ʻayn
Ey dü-şeçmüm nûrı nemden ictinâb itdüñ bu şeb
(Gaz.29.4)

Cilâ-yı çeşm içün ḫâcet mi var kuḥl-ı Ṣfâhâna
Olur ḫâk-i der-dil-berden ey dil-i dîde-i ter ber
(Gaz.107.4)

Dîvân'da önemli şahıslardan bahsederken ismi kullanmaktansa, o kişiye ait sıfatları kullanmayı tercih etmiştir. Böylece anlamda derinlik ve güzellik sağlanmıştır. Beyitlerde altı çizilen ifadelerin tümü, Resulullah'ı anlatmaktadır.

Ey resûl-i kibriyâ peyġam-ber-i ʻâli-cenâb
Ẕerre-i nâcîz-i ḫurşîd-i cemâlüñ âfitâb
(Na't.IV.1)

Geldi yine mevlid-i maḫbûb-ı Hudâ şehr-i rebi'
Virdi heme ḫâṭır-ı târîke żiyâ şehr-i rebi
(Nat. IX.1)

Öyle bir maḫbûb-ı ʻâlemdür ki Ḫallâḳ-ı cihân
Ol Ḥabîbüñ ʻaşḳına var eyledi ʻâlemleri
(Na't.I.8)

Eyâ ḥabîb-i Ḫudâ pâdişâh-ı kişver-cûd
Senüñ içün getürildi vücûda her mevcûd
(Na't.VI.1)

Ḥabîb-i kibriyâsın ol ḥakîm-i lem-yezel ẕâtuñ
Ṭabîb itmiş heme dil-ḫastakâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.15)

Ey seʻâdet mülkinüñ şâhī ḥabîb-i kibriyâ
Vey risâlet burcunuñ mâhî sirâc-ı pür ziyâ
(Na't.III.1)

Cenâb-ı ḥażret-i Maḫdûma ḳılmaga tanẓîr
Dil-i żâ'îfde tâb-ı edâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.8)

Her kim ki olmaz ise luṭfuñ ferdâ
Ey şâh-ı rusül olur ḥaşrde rüsvâ
Birrî ḳulıña şefâ'at it kim sensin
Maḥbûb-ı yegâne-i Ḫudâ-yı yek-tâ
(Rub.1)

Ey şâh-ı rusül bendeñe himmet eyle
Bî çâreyüm aḥvâlüme şefkat eyle
Ey dost-ı Ḫudâ rûz-ı cezâda luṭf it
Birrî-i güneh-kâra şefâ'at eyle
(Rub. 11)

Biz ḳuluz ol şâh-ı refî'u'l-'alem
Biz ki 'uṣâtuz ol şefî'u'l-ümem
Nice ṣalât itmeyelüm dem-be-dem
(Mur. I.IV)

Dilleri ḫandân ider luṭfuñ ayâ faḫr-i cihân
Nitekim bâd-ı ṣabâ eyler şikufte gülleri
(Na't.I.108)

b) Üslûp

XVII. yy Türk Edebîyatı'nı etkileyen iki önemli üslup özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, anlam inceliğine ve derinliğine önem veren, anlatımda hayal gücünün ön plana çıktığı, şiirde tasavvufî kelimelerin daha çok yer aldığı, tezatlı anlatımın geniş yer bulduğu, yeni mazmunların olduğu, kısa ve özlü anlatımın temel alındığı Sebk-i Hindî üslubu diğeri ise mesaj verme, telkinde bulunma, aydınlatma amacının gözetildiği, atasözleri ve deyimlerin çokça yer aldığı, kısa ve özlü söylemlerin tercih edildiği hikemî tarzıdır. Birrî, dönemin şiir dilini ve üslubunu etkileyen bu iki akımın etkisinde kalarak Dîvân'ını meydana getirmiştir.

3.2.4. Edebî Sanatlar

Sözü etkili, çarpıcı, yoğun anlamlı ve güzel söyleme sanatı olan şiir, dilin gerçek ve sembolik her türlü anlamını karşılamak, az sözle çok şey ifade etmek, anlam ilgileri kurmak, harf ve sözcüklerin şekil olarak görüntülerinden ve ses değerlerinden yararlanmak amacıyla edebî sanatlarla zenginleştirilmiştir. Böylece dil, kuru bir iletişim aracı olmaktan çıkmış, ahenk, derin anlam, zenginlik ve yoğun içerik kazanmıştır.

Edebî sanatlar, ince duyguların, keskin zekâların ve estetik bakış açısının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve Türk Edebîyatı'nda en eski dönemlerden günümüze kadar, özellikle Klâsik Türk Edebîyatı'nda büyük önem kazanmıştır. Bu sanatlar, belli başlı şu başlıklar altında toplanır :

1. Anlamla İlgili Sanatlar

a) Hüsn-i ta'lil

Nedeni bilinen bir olayın meydana gelişini, gerçek sebebinden farklı olarak hayali ve daha güzel bir sebebe bağlama sanatına hüsn-i ta'lil denir.

Gül ruḫuñ 'arż it gehi bu bâġda ey serv-i ḳadd
Daġ yaḳsun dilde nâr-ı reşkle her lâle- ḥadd
(Gaz.61.1)

Yukarıdaki beyitte lâlenin ortasındaki siyahlığın sebebi olarak sevgilinin verdiği gam ateşi ile bağrının yanması gösterilmiştir.

b) İktibâs

İktibâs, konuyu ve anlamı pekiştirmek için ayet, hadis veya bir başkasının sözünden birer parça almak anlamına gelmektedir.

Anı ḫayr ile mu'ammer eyleye
Luṭf(ı) çoḳ ol لم يلد لم يو لد *üm*
(Kıt'a.10)

Yukarıdaki beytin ikinci mısrasında İhlas suresinin üçüncü ayeti iktibas yolu ile kullanılmıştır.

c)İrsâl-i mesel

İrsal-i mesel, konuyu pekiştirmek amacıyla bir atasözü ya da atasözü değerini taşıyan bir ifade kullanmaktır.

Sabr ider üftâde-i ḫâk-i reh-i yâr olan
Aġlama ey ṭıfl-ı dil <u>kendi düşen aġlamaz</u>
(Gaz.159.2)

ç) İstiâre

İstiâre, bir sözcüğe aralarındaki benzerlikten dolayı, temel anlamının dışında yeni bir anlam vermek ile yapılan sanattır. İstiarenin temeli teşbihtir. Benzetmenin iki temel öğesi vardır, benzeyen ve benzetilen. İstiare bunlardan birinin söylenip söylenmeyenin murat edilmesi ile yapılır.

Görüp menzil-gehüñde ey ṣanem naḳş-ı ṣuver ṣanma
Cemâlüñ her gören bî-tâb olup dîvâre yaṣlanmış
(Gaz.188.4)

Ey şâh-ı rusül bendeñe himmet eyle
Bî çâreyüm aḥvâlüme şefkat eyle
Ey dost-ı Ḫudâ rûz-ı cezâda luṭf it
Birrî-i güneh-kâra şefâ'at eyle
(Rub. 11)

Beyitte " sanem" denilerek sevgili kastedilmiş. Kıt'a da "şâh-ı rusül" ve "dost-ı Ḫudâ" denilerek Resulullah kastedilmiştir.

d) İstifhâm

İstifhâm, yanıt alma amacı gütmeden sözün anlamını güçlendirmek için soru sorma sanatıdır.

Ḫaberüñ var mı ki bir yâr-ı melek-sîmânuñ
Şehrimüz şimdi ḳudûmiyle behişt-âsâdur
(Med. XI.5)

Degül midür senüñ ol cedd-i emcedüñ ne 'aceb
Ḫalîle olsa gülistân-ı âteş-i Nemrûd
(Na't.VI.3)

Bu feryâduñ nedendür aṣl u faṣlı
Anı söyler dil-i hem-râze n'eyler
(Gaz.109.3)

Nedendür ey perî-ṣûret görünmezsin 'aceb ḥâlet
Ne ḥâlet ḥâlet-i ṣan'at ne ṣan'at ṣan'at-ı iḫfâ
(Gaz.XVII.3)

beyitlerinde anlamı güçlendirmek için istifham sanatından yararlanılmıştır.

e**) Kinâye**

Kinâye, bir sözü aynı zamanda hem gerçek hem de mecâzî anlamıyla kullanma sanatıdır. Sözün açık söylenmesinin hoş olmadığı durumlarda alay, şaka, sitem amacıyla kullanılır. Bu kullanışta sözün geçek anlamından bir sonuç çıksa da geçerli olan mecâzî anlamıdır.

Şâ'ir ü ḥınṭa mülevves olup añılsa ḳaçan
Olınca nâbit anı ḫâk-i pâk ider taṭhîr
Günehle ḫâke düşen 'âṣıyânuñ aḥvâli
Ümîd var ki ola rûz-ı ḥaşr añа tanẓîr
(Kıt'a.3)

"Günahle ḫâke düşmek" deyiminde asıl söylenmek istenen insanın ölümüdür.

f) Leff ü neşr

Sözlük anlamı dürüp toplama ve yayma olan leff ü neşir, iki veya daha fazla lafız veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında münasebet olan lafız veya hükümlerin sıralanmasıdır. [32]

Beyâż-ı ṣubḥ o şâhuñ mihr-i rûy-ı pertevindendür
Sevâd-ı şâm o mâhuñ zülfinüñ sevdâlarındandur
(Gaz.119.3)

beytinde "beyâż-ı ṣubḥ" ile "mihr-i rûy", "Sevâd-ı şâm" kelimesi ile de "zülf" kelimeleri ilişkilidir.

Ḳadd-i yâre nisbet ile ḳâmet-i şimşâd pest
Zülfi ḫōş-bûyı yanında revnaḳ-ı 'anber şikest
(Gaz.44.1)

beytinde "Ḳadd-i yâr" ile "ḳâmet-i şimşâd" kelimeleri, "Zülfi ḫōş-bûy" ile de "revnaḳ-ı 'anber" ilişkilidir.

g) Mübâlâğa

Bir durumu, özelliği olduğundan ya çok fazla ya çok az göstermek; bir olayı olamayacak şekilde zarif ve nükteli bir şekilde abartarak anlatma sanatına mübâlâğa denir.

İder elbette eşküñ âb-ı kevṯer ḥükmüni icrâ
Olur bu âh-ı dûd-âlûd-ı serv-i bâġ-ı cennet hep
(Gaz.28.4)

Nâr-ı ġam ile yandı ciger dinse sögersin
Acı acı bu sögüşe luṭf eyle piyâz it
(Gaz.42.4)

Âşığın döktüğü göz yaşları Kevser hükmünde, onun yüreğinin derinliklerinden çıkan ah da cennet bağının servisi gibi görülmüştür. Gam ateşi ile yanan ciğerin söğüş olduğu ifade edilmiştir.

ğ) Nidâ

Nidâ, şairin aşırı bir şekilde heyecanlanması ve duygulanması sonucunda "'ey", "hey", "eyvah" gibi ünlemlerle seslenmesi sanatıdır.

---

[32] M.A.Yekta Saraç, **Klasik Edebîyat Bilgisi,-Belagat-** , Gökkubbe Yay, İstanbul 2004, s.164.

Ey se'âdet mülkinüñ şâhī ḥabîb-i kibriyâ
Vey risâlet burcunuñ mâhī sirâc-ı pür ziyâ
(Na't.III.1)

Seni Bârî-te'âlâ seyyidü'l-kevneyn idüp ḳılmış
İki 'âlemde sulṭân-ı yegâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.7)

Her kim ki olmaz ise luṭfuñ ferdâ
Ey şâh-ı rusül olur ḥaşrde rüsvâ
Birrî ḳulıña şefâ'at it kim sensin
Maḥbûb-ı yegâne-i Ḫudâ-yı yek-tâ
(Rub.1)

Şevket-i dîvân-ı pür-'ünvânumı ḳılduñ ziyâd
Ḥaḳ ide 'ömrüñ mezîd ey mihr-bân-ı ma'nevî
(Med.XIII.31)

Yukarıdaki örneklerde şairimiz, "ey" ve "yâ" ünlemleri ile nida sanatı yapmıştır.

h) Sihr-i helâl

Bir beytin birinci mısrasının sonunda yer alan bir sözcük ya da sözcük grubunun, hem birinci mısranın sonuna hem de ikinci mısranın başına getirildiğinde anlamlı olacak şekilde kullanılmasına sihr-i helâl denir.

Bu mertebe seni sevdâ-zede iden odur ey dil
Ṣaḳın ki kâküli vaṣfın uzatma çün şeb-i yeldâ
(Gaz.4.3)

Yâ Rab dili maḥbûbunâ vâsıf eyle
Esrâra o yüzden beni vâḳıf eyle
Na't-ı nebevî feyżi ile var ey dil
'Ārifler içün beẕl-i ma'ârif eyle
(Rub. 10)

Yukarıdaki beyit ve kıt'a da "ey dil" kelimesi hem mısranın sonunda hem de yeni mısranın başında kullanıldığında anlamı tamamlamaktadır.

ı) Tecâhül-i ârif

Ârif, bilen; tecâhül ise câhil gibi, bilmez gibi görünme demektir. Şairin bir durumu, gerçeği bildiği hâlde, nükte yaparak bilmezlikten gelmesi, bilmiyormuş gibi davranması sanatına tecâhül-i ârif denir.

Virüñ ḫaber ki cihân u cihâniyân heme
Ḥaḳîḳat ehli için mâ-sivâ degül de nedür
(Gaz.114.8)

Kes ümîdüñ dehrden her kes heme ḫunṣâ olup
Merg germ olmış nedür ey yâr re'y-i bâ-ṣavâb
(Gaz.33.5)

Gedâ ki ḫân-ḳah-ı Mevlevîde ola muḳīm
Cihân-ı ma'nide ol pâdişâh degül de nedür
(Gaz.114.3)

beyitlerinde tecâhül-i ârif sanatı yapılmıştır.

i) Telmîh

Bilinen bir olay, kişi, nükte, fıkra, atasözünü dolaylı biçimde anlatma sanatına telmîh denir**.**

…….
Tağlar itmez taḥammül böyle bâr-ı miḥnete
Özge ḥikmet kim bu ża'f-ı cism ile insân ider
……..
(Terci-i bend.IV)

"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar,onun sorumluluğundan çekindiler, onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalim ve çok cahildir. "[33] ayetine telmih yapılan yukarıdaki beyitte, bu olayın hikmetine dikkat çekilmiştir.

'Âlemde faḳr u fâḳa ile faḫr idüp gezer
Şâh-ı serîr-i ma'nevî her bir gedâ henüz
(Gaz.170.6)

Peygamber'imizin " Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm"[34] hadisi yukarıdaki beyitlerde telmih yoluyla zikredilmiştir.

j) Tenâsüb

Tenâsüb, anlamları arasında ilgi bulunan kelimelerin bir arada kullanılması sanatıdır.

[33] Ahzab suresi,72.ayet.
[34] İbrahim Canan, **Hadis Ansiklopedisi- Kütüb-i Sitte**- , Akçay Yay, Ankara 2004, C.6 , s. 479.

Aşağıdaki beyitte "Ġonce", "gül-zâr", "bülbül" kelimeleri arasında ilişki kurulmuştur.

Ol ġonce bu gül-zârda feryâd-res olmaz
Bîhûde eyâ bülbül-i dil-zâre ne ṣıḳlet
(Gaz.40.2)

Nevâ-yı bülbül-i ḳudsî ki gûş-ı cânda ḳalmışdur
O teʾṯîr-i ṣadâ ancaḳ ney-i nâlânda ḳalmışdur
(Gaz.71.1)

Yukarıdaki beyitte ise "Nevâ-yı bülbül-i ḳudsî", "ṣadâ", "ney" kelimeleri arasında anlam ilgisi bulunmaktadır.

k) Teşbîh

Teşbîh, sözü daha etkili kılmak amacıyla ortak nitelikleri bulunan nesne ya da kavramlar arasında benzerlik kurma sanatıdır.

Bize bu devlet-i ʻuẓmâ yeter kim Ḥaḳ ġulâm itmiş
Cenâbuñ gibi şâh-ı kâm-kâra yâ Rasûlaʾllâh
(Naʾt.II.23)

Her mürde-dillere dem-i ʻIsî gibi bu dem
Can-baḫş oldı nuṭḳ-ı feyż bâr-ı Mevlevî
(Med.III.5)

Yukarıdaki beyitlerde, Resulullah "şâh-ı kâm-kâr" a benzetilmiş, "nuṭḳ-ı feyż bâr-ı Mevlevî", "dem-i ʻIsî" ye benzetilmiştir.

l) Teşhîs

Teşhîs, cansız varlıkları ya da hayvanları kişiler gibi davrandırma, canlandırma, konuşturma, onlara duygu ve hareket gibi nitelikler kazandırma sanatıdır. İnsan dışındaki canlı varlık ya da hayvanlara insan özelliği verilmesine teşhîs denir.

Bulınur mı baña gerdûn gibi ser-asker-i ġam
Ki döner bâşuma ol ḫayli yarar sürûrdur
(Gaz.133.4)

Yukarıdaki beyitte, dünyaya canlı vasfı verilerek "ser-asker-i ġam " olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise kış, hükmünü icra ettiren bir sultana benzetilmiştir.

Ḳıldı sulṭân-ı şitâ ḥükmini icrâ ḥâlâ
‘Âlemüñ ḥâlini gördükçe felekler aġlar
(Târiḫ.XIV.35)

m)Tevriye

Birden çok gerçek anlamı olan sözü herkesçe bilinen (yakın) anlamında değil de uzak anlamını kastederek kullanmaya tevriye denir. Tevriyeli kullanılan sözlerin iki anlamı da, gerçek anlamdır. Tevriyede mecaz yoktur; tevriye bu yönüyle kinâyeden ayrılır.

Bâḳî nice bir fâḫite-veş bâġ-ı bilâda
Nâlân olam ol serv-i ḫırâmânuñ elinden
(Tah.11.V)

…….
Ḳalmaz Faṣîḥ ġam yeme böyle bu rüzgâr
Bir gündür ümîdi âçar yâd-ı âhımuz
(Tah.13.V)

Şair, "Bâkî" sözünü tevriyeli kullanmıştır. Yakın anlamı, şairin adı; uzak anlamı ise ebedî, sonsuzdur. “Faṣîḥ” sözünün yakın anlamı şairin adı, uzak anlamı âşikâr, açıktır.

n) Tezâd

Birbirine zıt özelliklerin, duygu, düşünce ve hayallerin bir arada söylenmesi sanatına tezâd denir.

Hemîşe mihr-i sipihr aġniyâ gürûhınadur
O gûne gûne cefâyı hemân faḳîre ider
(Gaz.121.4)

Bülbül-i gül içün ḫâr-engîz ṭutdı bezmde
Dil-dâr içün aġyâr ile yârânlıġumuz var
(Gaz.128.4)

Ne ġam ḫalḳ-ı cihân bîgâne olsa
Benümle çünki cânân âşinâdur
(Gaz.130.4)

Dilde ġam u sürûr geh artar geh eksilür
Mihre ẓalâm u nûr geh artar geh eksilür
(Gaz.131.1)

Hep ehl-i ġınâ devlet-i ‘aşḳuñla gedâlar
Ol ṭâ’ifenüñ şevketi Dârâda bulınmaz
(Gaz.151.4)

Sırasıyla birinci beyitte “aġniyâ” ve “faḳîr” , ikinci beyitte “aġyâr “ ile “yârân” , üçüncü beyitte “bîgâne “ ile “âşinâ” , dördüncü beyitte “ġam” ve “sürûr” , beşinci beyitte “ehl-i ġınâ “ ve “gedâ” kelimeleri bir arada söylenerek tezad sanatı yapılmıştır.

2. Sözle İlgili Sanatlar

a) Cinâs

Mısra sonlarında sesteş sözcüklerle yapılan uyaklara cinas sanatı denir.

Muḳarrerdür bu kim mis ḳâle gelmez
Gelürse hem-cü zer miṣḳâle gelmez
(Gaz.163.1)

İlk mısradaki “mis ḳâle gelmez ” ifadesi bakırın sözü edilmez, ikinci mısradaki” miṣḳâle” ifadesi ise ağırlık ölçüsü anlamına gelmektedir.

b) İştikâk

Aynı kökten türemiş en az iki kelimenin bir mısra ve beyitte kullanılması sanatına iştikâk denir.

Ḥâṣılı ol ḥażret-i ma’şûḳ-ı Rabbü’l-‘ızzetüñ
Şâd-kâm oldı ‘umûmen ‘âşıḳ-ı ṣâdıḳları
(Na’t.I.93)

“Ma’şûḳ” ve “âşıḳ” kelimeleri aynı kökten türemiştir ve bu kelimeler arasında iştikâk sanatı vardır.

Viṣâl ebvâbı gerçi muḫtaṣar lîk
Muṭavveldür bu şerḥ-i vaṣl-ı firḳat
(Gaz.43.2)

“Viṣâl” ve “vaṣl” kelimeleri aynı kökten türemiştir ve aralarında iştikâk sanatı vardır.

c)Tecrîd

Söz söyleyen bir kimsenin kendisini bir başka insan ya da varlık yerine koyup kendisine, gönlüne söz söyleme sanatıdır.

Rûzhâ-yı viṣâl çeşmümde
Ḳaldı Birrî ḫayâl-i ḫûb-âsâ
(Gaz.21.5)

Kâh âdem ile ünsiyyet idüp ki Birrî
Dîdeden ġâ'ib olurlar o perî-rû beñler
(Gaz.87.7)

Sâdece taḥsîndür ḫüsn-i edâya câ'ize
Şimdi olmış Birrîyâ erbâb-ı iḥsân munḳarıż
(Gaz.197.5)

Beyitlerinde şair, Birrî mahlası ile kendisine seslendiği hâlde, tecrîd sanatı yoluyla sanki bir başkasına hitap etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
BİRRÎ MEHMET DEDE DÎVÂN'INDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN
1. İTİKAD
1.1. ALLÂH

Birrî Dîvânı dinî geleneğe uyularak, pek çok şairin eserinde olduğu gibi, Tevhîd manzumesi ile başlar. Allâh'ın varlığının ve birliğinin anlatıldığı yirmi altı beyitlik bu manzumenin her beyti kelime-i tevhîd ile son bulur. Bu müstakil manzume dışında, diğer şiir türlerinde de Allâh, isim ve sıfatları zikredilerek anlatılmıştır. Bu isim ve sıfatlar şunlardır:

Allâh

Allâh, kainatın yegane yaratıcısının zât isimlerindendir. Allâh, kendisini kullarına doksan dokuz güzel ismi ile tanıtmıştır. Bu mânâda düşünüldüğünde Allâh ismi, diğer tüm isimleri içinde barındırmaktadır.

Göñül göñül nice bir şekve ḥamd it Allâha
Virür necât Ḫudâ vâhibü'l-'aṭâyâdur
(Med.IX.6)

Terk idüp meşġale-i dehri ḥużûr eylemişüz
Minnet Allâha ki tefvîż-i umûr eylemişüz
(Gaz.147.1)

Dünya derdiyle kalbini doldurmayanlara huzur bahşeden Allâh'a şükretmek gerekir. O insanları kurtuluşa erdiren, ihsân dağıtandır. Yolunu kaybetmişlere hidâyet kılıp yol gösterendir.

Hele Allâh hidâyet ḳılup itdi yine bu güm-rehi bir dergehe vâṣıl ki heme ḥâṣıl olur anda murâdât u se'adet ü münâcât…..

(Bahr-i tavîl)

……umaruz faż̈l-ı 'ınâyetle hidâyet ḳıla Allâh Te'âlâ veteḳaddes ki ire pîrimüzüñ himmet-i 'ulyâsı……

(Bahr-i tavîl)

Bârî

Sözlükte yaratan, yaratıcı[35] anlamına gelen Bârî kelimesi, cümle mevcûdâtın yaratıcısı Allâh'ı ifade etmektedir.

Seni Bârî-te'âlâ seyyidü'l-kevneyn idüp ḳılmış
İki 'âlemde sulṭân-ı yegâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.7)

'Ömr-i Nûḥ iḥsân ide Bârîki fülk-i himmeti
Oldı bâdī buldu dil Ṭûfân- ı miḥnetden necât
(Med.X.14)

Resulullah'ı iki cihân serveri olarak yaratan, Hz. Nûh'a uzun ömür veren Bârî Te'âlâ'dır.

Vücûd-i muṭlaḳ-ı Bârî ki baḥr-i bî-pâyân
Mükevvenât heme mevc-hâ degül de nedür
(Gaz.114.9)

Vücûdiyye felsefesine göre varlık tektir, bu da 'Vücûd-ı Mutlâk'tan ibarettir. O'ndan başka bir varlığın bulunması söz konusu değildir. Bu suretle Vücûd-ı Mutlak olan Allâh her türlü mezâhiri kendinde bulundurur.[36] Tekevvün yani oluş, görünen dünya, evren, 'Küntü kenzen' "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye evreni yarattım" [37] hadis-i kudsîsinin bir sonucudur. Evren, Allâh'ın Hüsn-i Mutlak olarak kendini gösterme arzusunun neticesi olarak meydana gelmiştir. Bütün bu hâliyle kâinât, Bari Te'âlâ'nın sınırsız kudret denizinde birer dalgadan başka bir şey değildir.

Bârî her nefesüñ ki sivâ efkârı
İster gönül ondan gide ol bârı
Yoḳ bende huṣûline bu kârûn ḳudret
Yârı ḳıla bârî keremiñden Bârî
(Rubâ'i.12)

Allâh'ın mekânı olan kalbin O'ndan başkasıyla dolu olması, bilen gönüller için bir derttir, sıkıntıdır. Gönlün yâr ile kuşatılması için Allâh'tan duâ ile yardım istenmelidir.

---

[35] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s.71.
[36] M.Orhan Soysal, **Eski Türk Edebiyatı Metinleri,** Sevinç Matbaası, Ankara 1978, s. 97.
[37] Aclûnî, **Keşfü'l-Hafa,** Beyrut 1351,II/98, Hadis No:2016.

Ġafûr

Mağfireti ve affı bol olan Allâh kullarının günahlarını bağışlar; çünkü Allâh yarattıklarına zulmetmez. O Gafûr'ur-Rahîmdir.

Sen şefî'ü'l-müẕnibînüñ hürmetiyçün ol Ġafûr
'Afv ider cürm-i güneh-kârân-ı ehl-i maḥşeri
(Na't.I.116)

Ḥaḳ

Sözlükte gerçek, doğru[38] anlamına gelen kelime Allâh için düşünüldüğünde, O'nun mevcudiyetinin hakikî olduğu ve asla değişmeyeceği akla gelir.

Yoġ anda noḳṭa-i şek ṭab'a cânib-i Ḥaḳdan
Virildi bu hüner-i لا اله الا الله
(Tevhîd.22)

Ref' olup cümle ḥicâb irdi ḥarîm-i vuṣlata
Bezm-i ḫâssü'l-ḫâsı ḳurb-ı Ḥaḳda çekdi sâġarı
(Na't.I.83)

Dil ḥarîṣ-i midḥat-ı pâküñdür ammâ n'eyleyem
Eylemiş Ḥaḳ vaṣfuñı ḳayd-ı taṣavvurdan berî
(Na't.I.114)

Bize bu devlet-i 'uẓmâ yeter kim Ḥaḳ ġulâm itmiş
Cenâbuñ gibi şâh-ı kâm-kâra yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.23)

Şanıña lâyıḳ nice medh eyleye Birrî seni
Ḳâdir olmaz medḥa Ḥaḳdan ġayrı aṣla hiç kes
(Na't.VIII.7)

Sülûk erbâbına reh-ber odur kim ẕâtı olmışdur
Bu demde ḳavm-i Maġnisâya Ḥaḳḳuñ luṭf u iḥsânı
(Med.VI.20)

Şevket-i dîvân-ı pür-'ünvânumı ḳılduñ ziyâd
Ḥaḳ ide 'ömrüñ mezîd ey mihr-bân-ı ma'nevî
(Med.XIII.31)

---

[38] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.314.

Raḥmet-i Ḥaḳdan olmazam me'yûs
Ḳavl-i لا تقنطوا beşîrümdür
(Fahr.XV.14)

Bir ziyâde ḫûb târîḫ eyledüm
Aḥmede vâriṣ ḳıla Ḥaḳ Aḥmedüm
(Kıt'a.10)

Eylemiş tevfîḳ-ı Ḥaḳ ṣadr-ı vezâretde vekîl
Ol şeh-i nuṣret ḳarîne bir vezîr-i kârdan
(Med.IV.33)

Yukarıdaki beyitlerden hareketle denilebilir ki; Birrî Dîvân'ında Allâh'ın Hak ism-i celîlesi özel anlamı dışında "yaratıcı, nimet verici, her şeye gücü yeten, merhamet eden Allâh" genel anlamıyla ele alınmıştır. Bununla birlikte bütün bu sıfatları ile Hakk'ın hakikî varlığı, hiç değişmeden ilelebet devâm edecektir.

Ḫâlıḳ

Her şeyin varlığını ve varlığı boyunca görüp geçireceği hâlleri, hâdiseleri tayin ve tespit eden ve ona göre yaratan, yoktan var eden[39] Allâh anlamına gelen kelime, aşağıdaki beyitte bütün oluşumların Yaratıcı'sı olarak zikredilmiştir.

Ḥabbeẕâ iḫlâṣ-ı ṭab'-ı şehr-yâr-ı kâm-kâr
Ḳıldı taḥṣîl-i rıżâ-yı Ḫâliḳ-ı kevn-i mekân
(Med.IV.2)

Birrî'nin nazım sahasındaki üstün başarısının yaratıcısı ve bu özelliği ona bahşeden Halik'tir.

Naẓmda böyle şân ile şevket
Baḫşîş-i Ḫâliḳ-i Ḳadîrümdür
(Fahr.XV.31)

Fażl-ı Ḥaḳa rabṭ-ı ḳalb eyle sivâyı gider
Ḫâlıḳını isteyen ḥalḳa gönül bağlamaz
(Gaz.159.3)

Allâh'la bir ve beraber olmayı dileyenin kalbini Hakk'a tam bir bağlılıkla teslim etmesi gerekir; çünkü içinde Halık'ın olmadığı kalp, yaratılış amacına uygun hareket etmiyor, demektir. Yüce Yaratıcı'nın mekânı olan gönül, hiçbir zaman Hakk'tan gayrısıyla dolu olmamalıdır.

---

[39] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s. 52.

Ḫudâ

Hudâ, doğru yolu gösterip hidayete erdiren Allâh'ı ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.

Peygamberimizden bahsedilen aşağıdaki beyitte, Resulullah'ın Allâh'ın yeryüzündeki halifesi , gölgesi olduğu dile getirilmiştir.

Böyle bir ẓıll-ı Ḫudâdur sâyesi düşmez velî
Sâyesinde ḫōş geçer her bir ġulâm-ı kem-teri
(Na't.I.40)

Kesmesüz ümmîdümüz vallâhi ذوالفضل ا لعظيم
Maḥż-ı fażlından Ḫudâ maġfûr ider mü'minleri
(Na't. I.98)

Allâh'ın mağfireti o denli geniştir ki; kul ne kadar günahkar olsa da, bağışlanma deryasından bir damla almaktan ümidini kesmez.

Ḫudâya ṣıdḳ ile eyle tevekkül elbette
İder ne şüphe bu 'asruñ ṣoñunda yüsri ẓuhûr
(Med.V.16)

Hudâ, her zaman kendisine tevekkül edilmesi gereken, keremi ve lütfu bol olan yüce Allâh'tır.

Nice şâd olmayalum bendelerin bir demde
'Iyd u Nev-rûza irişdürdi keremkânı Ḫudâ
(Med.VIII.5)

Hudâ, hatalardan emin olmak için kendisine el açılan , gönlün gayrdan uzak tutulup hakikî Yar ile kuşatılmasını sağlamak için kendisine imdat edilen , her zaman ve her yerde duâ ve niyazda bulunulandır.

Ḫaṭâsuz ide Ḫudâ Birrîyâ vücûdın anuñ
Vire cenâbına lâyıḳ merâtıb-ı 'ulyâ
(Gaz.14.9)

Mâ-sivâdan yâ ilâhî el-'ıyâẕ
Zât-ı pâküñdür Ḫudâyâ müste'âẕ
(Gaz.64.1)

Revâdur ḳatuñdan niyâzum dem-â-dem
Dem-â-dem niyâzum Ḫudâyâ sañadur
(Gaz.68.4)

Allâh, her karışık işi kolaylaştırma, zorluğun yanında kolaylık var etme özelliğine sahiptir.

Ḫudâ her emr-i ‘asîrî aña ide teysîr
Ola ḥuṣûl-i merâm ile cümleden mümtâz
(Gaz.166.10)

Zebûnı olsa n’ola düşmen-i Ḫudâ vü Rasûl
Mu’înı luṭf-ı peyem-ber ẓahîri Mevlâdur
(Med.IX.25)

Düşmânâ karşı dikilen yüce gönüllerin yardımcısı Mevlâ’dır.

Ḫudâvend

Sözlükte efendi, sahip, mâlik, hâkim, hükümdar [40] anlamlarına gelen kelime, aşağıdaki beyitlerde her şeye gücü yeten, her şeyin sahibi ve hâkimi Allâh anlamlarında kullanılmıştır.

Cümle hep kafûr ile ‘anber gil-i bünyâdı hem
Ḫâk ferş itmiş Ḫudâvend anda müşk-i eẕferi
(Na’t.I.66)

Hep bize rızḳ-ı cedîdiyle gelür yevm-i cedîd
Minnet Allâha ki Ḫudâvend-i ezel râzıḳdur
(Gaz.66.6)

İlâh

Bütün kâinâtın Yaratıcı’sı olan Allah, cümle mevcûdâtın Ma’bûd-ı Hakîkî’sidir.

Çün sâ’ilân-ı dergehiyüz Birrî hiç bizi
Maḥrûm ider mi luṭf u keremden İlâhımuz
(Gaz.146.9)

Hak yolunun yolcularının üzerinden Allâh’ın lütuf ve keremi asla yok olmaz.

---

[40] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s. 378.

Îzid

Îzid, kullarını merhamet kanatları ile kuşatan Allâh u Te'âlâ'yı ifade etmek için kullanılan Farsça bir kelimedir.

Ḫarâba virmege a'dânuñ 'ömri ḫırmenine
O cûyı cârı iden Îzid-i te'âlâdur
(Med.IX.18)

Nasuh Paşa hakkında yazılan methiyede yer alan yukarıdaki beyitte, düşman karşısında kahramanca duruş sergileyen Paşa'ya bu üstün özellikleri veren ve onun üzerinden inâyetini asla esirgemeyenin Allâh olduğu bildirilmiştir.

Mevlâ

Sözlükte efendi, mâlik, sahip[41] anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Hakikî kulların yâr ve yardımcısı olan Allâh'ı ifade etmektedir.

'Ömrini devletini dem-be dem efzûn idüp
Her murâdâtına vâṣıl ḳıla anı Mevlâ
(Med. VIII.60)

Allâh, kendi yolunda olanların dostudur, Hakk'a yakın olanların yakınıdır. Onları bütün muratlarına ulaştırır ve onların tüm maksatlarını verir.

Ḥamdu li'llâh var yâkînum Birrîyâ
Ḥażret-i Mevlâ virür her maḳsâdum
……
(Kıt'a 10)

Mevlâ, şairlere sanat kabiliyeti veren, onları bu özellikleriyle bilinir ve beğenilir kılan ve ilham verendir.

Ser-i ḫayl-i şu'arâ Vehbî-i dânâ ki añа
Bu pesendîde edâ mevhîbe-i Mevlâdur
(Med. XI.15)

Müste'ân

Kendisinden yardım istenen, yardım beklenen anlamında Allâh'ın sıfatlarındandır.

---

[41] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s. 636.

Saña oldı müyesser maṭlab-ı a'lâ olup vâṣıl
Ḥarîm-i ḫâṣ-ı ḳurb-ı Müste'âna yâ Rasûla'llah
(Nat. II.18)

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi içermiş olduğu özel anlamı dışında Dîvân'ın geneline bakıldığında, genel yaratıcı anlamıyla kullanılmıştır.

Ḥabbeẕâ ṣıdḳ-ı metîn-pâdişâhı kim odur
Şübhesüz müstelzim-i 'avn-ı Ḫudâ ey Müste'ân
(Med. IV.3)

Bir devrin adından söz ettiren doğru, sağlam kişilikli, dürüst padişahı olmak ancak Allâh'ın yardımı ile gerçekleşir. Bir savaşta zafere ulaşmak da Allâh'ın tevfiki iledir.

Himmet-i sulṭân-ı 'âlîşân ile hâlâ aña
Bir ġazâyı ekbere tevfiḳ virdi Müste'ân
(Med. IV.40)

Ẕâtınî âfâtdan ḥıfẓ eyleyüp baġışlaya
Şehr-yâr-ı 'âleme ânî Ḫudâ-yı Müste'ân
(Med.IV.87)

…….
Yandıḳca Veysî ḫâkde 'ömr-i güzeştesin
Ānuñ sinîn-i sinîne żamm ide Müste'ân
……..
(Terkib-i Bend VII)

Müste'ân ; kazalardan, belâlardan, sıkıntılardan korunmak için kendisine yalvarılan, kabirde azabın hafifletilmesi ve toprağının bol olması için kendisine duâ edilen, cennetten bir bahçe ile ödüllendirilmek için yardımı beklenen yegâne varlıktır. Bu dünyada hatalardan emin olmak, korunmak için yardımı beklenen Allâh'tır.

…….
Mülk-i cihânda her dem u her laḥẓa Müste'ân
Ol ẕât-ı ḫoş-ṣıfatı ḫaṭâdan ide emîn
(Terkib-i Bend IX)

Sipâs-ı bî-ḳıyâs ol Müste'ân a yâ Rasûla'llâh
Ki rûzî ḳıldı evṣâfun lisâna yâ Rasûla'llâh
(Nat. II.1)

Allâh'ın tüm yardımı için, O'nu her an anmak ve nimetlerinin şükrünü eda etmek gerekir.

Rab

Arapça, terbiye eden, doyuran, yetiştiren anlamına gelir. Mutlak anlamda Rab adı, ancak Allâh'a mahsustur. İzâfi (göreli) olarak Allâh'tan başkalarına da bu ad verilebilir.[42]

Yâ Rab hemîşe dîde-i 'irfânı rûşen it
Tâ ola bana âyine dîdâr-ı Mevlevî
(Med.III.2)

Yâ Rab ne gûne sûz bu ki dil-sûz u can-güdâz
Iş'âr ḳıldı 'aşḳuñı eş'âr-ı Mevlevî
(Med.III.4)

Sivâ-nakş gerekmez dilde yâ Rabbî ḳarârum yoḳ
Diyâr-ı dehr-i fânîde dimem dâr-ı münaḳḳaş vir
(Gaz.65.2)

Devrân-ı çarḫ ġâyete irince Rabbenâ
Bâkī vü pây-dâr ola âṣâr-ı Mevlevî
(Med.III.24)

Yâ Rab ifadesi genelde Allâh'tan istekte bulunma anlarında kullanılır. Şair de yukarıdaki beyitlerde Allâh'a duâ etmektedir. Allâh'tan sırları keşfetmeyi, irfân gözünün açık olmasını, Allâh'tan gayrısıyla nakşolunmuş kalpten sivânın giderilmesini, Mevlevîlerin eser ve izinin ilelebet yaşamasını istemektedir.

Yâ Rab sitem-i dehr ile ḥasta cânum
Yoḳ derd ü belâ çekmege hiç dermânum
Sensin dü-cihân içre ḥakîm-i muṭlaḳ
Derd ehline dermân senüñ sulṭânum
(Rubâ'i.9)

Dünyanın derdi, belâsı ve sitemiyle uğraşmaktan hâlsiz düşen şair, iki cihânın mutlak hâkimi ve dert ehlinin dermânı olan Yüce Sultan'dan hasta canına çare bulmasını istemektedir.

Ilmüñ muḥîṭ yâ Rab bi'l-cümle ḥasb-i ḥâli
Ġaflet ile geçürdüm hep bunca mâh u sâli
Ammâ yine kesilmez ümmîdimüñ ḥayâli
……..
(Tah.1.I)

---

[42] Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük),** Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s.134.

……hâl yamân oldı meger o yâ Rab ola faẓl ı ‘ınâyet.
(Bahr-i Tavîl)

Gaflet ile geçirilen bir ömrün ardından ne kadar pişmanlıklar yaşansa da, Allâh’ın fazl u inâyetinden faydalanma ümidi her an müminin kalbinde yer alır.

Susamış gönüllerin can dimağına Allâh’ın lütfu gerek. Âşık dünyaya meyletmez, onu talep etmez, her yerde ve her şeyde Yaratıcısı’nı görür. Artık onun tek arzusu, Rabb’iyle bir olmaktır.

Dimâġ-ı cânıma bûy-ı gül-i luṭfuñ gerek yâ Rab
Degül ‘uşşâḳıña meyl-i gülistân-ı cihân enseb
Nice bir ‘ışret-i gül-ẕâr-ı dehre idelüm maṭlab
……
(Tahmîs.2.I)

Gözüme ḫâr olup her bir gül-i ṣad berg-i gül-zâruñ
Gönülden çıḳdı feryâd-ı hezârı bülbül-i zâruñ
Gerekmez mâ-sivâyâ Rabbenâ oldum ṭaleb-kârun
……
(Tahmîs 2.III)

‘Andelîbüñ kârını zâr eyleyüp Rabbi Ḳadîr
‘Ârıż-ı rengîn-i gül ‘aşḳına ḳılmışdur esîr
Şerh ider ḥâl-i dilin ammâ ki yoḳdur bir ḫabîr
……
(Tahmîs.XVII.IV)

Allâh’tan ümidini kesmeyen kişi, lütfa erişir. İsyan hastalığı ile bî-tab düşenlerin çaresi Allâh’ın lütf u keremidir.

Nevâle-baḫş-ı temennâ girih güşâ-yı recâ
Kerīm u kâm-revâ maḫż-ı luṭf-ı Rabb-i Şekûr
(Med. V.21)

Āh emrâż-ı mu‘âṣı bizi bî-tâb itdi
Çâremüz luṭfuña ḳaldı meded ey Rabb-i Ġafûr
(Gaz. 112.6)

Raḥmân

Sözlükte “çok acıyan ve merhamet eden” anlamına gelen Arapça kelimenin terim anlamı ise ezelde bütün yaratılmışlar hakkında hayır ve rahmet dileyen,

sevmediğini sevdiğini ayırt etmeyerek yarattıklarını sayısız nimete boğan mânâsınadır.[43]

Bâ'iṯ-i feṯḥ u ẓafer mutlaḳ-ı şeh dânâ-dilüñ
Ṣıdḳ-ı ṭab'ı pâkî ile 'adl u dâdîdür Raḥmân
(Med.IV.90)

Sultan Ahmed hakkında yazılan methiyede yer alan bu beyitte düşmânâ karşı kazanılan zaferin sebebi, sultanın yüce kişilik ve yöneticilik özelliklerinden dolayı Allâh'ın bir lütuf ve nimeti olarak gösterilmiştir.

Lütfî Efendi hakkında kâleme alınan methiyede yer alan aşağıdaki beyitte ise Birrî'nin sanatının Rahmân'ın yardımı ile devâm ettiği dile getirilmiştir.

Sezâdur bir ziyâde ḫûb târiḫ eylesem zîrâ
'Aceb sûr oldı bu Birrî yine bâ-'avn-i Raḥmânı
(Med. 6.31)

Râzıḳ

Sözlükte rızk veren[44] anlamına gelir. Hakikî râzık, Allâh'tır. Her yeni günde yeni nimetleri bahşeder Allâh kullarına. Kula düşense bunun şükrünü yerine getirebilme çabası içinde olmaktır.

Hep bize rızḳ-ı cedîdiyle gelür yevm-i cedîd
Minnetullâha Ḫudâvend-i ezel râzıḳdur
(Gaz. 66.6)

Birrî Dîvân'ında Allâh; Rahmân, Râzık, Haḳ, Hâlık, Gafûr, Hudâvend, Müste'ân , İlâh, İzîd, Hudâ, Mevlâ, Rab, Bârî isim ve sıfatları ile ele alınır. Bunların dışında bazı özellikleri ile Allâh'tan farklı kelimelerle söz edilmektedir.

Ben 'abd-i 'âcizüm sen sulṭân-ı bende-perver
Ḳıldum saña umûrum tefvîż ey Kerem-ver
Tahḳîḳ iden tevekkül olmaḳda luṭfa maẓhar
Bu ḳâli ḥâl idinmek oldı baña müyesser
…….
(Tahmîs. I .IV)

Allâh, yarattıklarının Sultan'ı, kerem sahibi (Kerem-ver) dir.

---

[43] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s. 52.

[44] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.880.

Ḳomış Ḥakīm-i ezel dergehüñde derde devâ
Ki luṭfuñ ile şifâ-yâb ola nice rencûr
(Med.V.43)

Bir kez tefekkür it göre beñzer mi dem deme
Her demde başka bir ġam irer ibn-i ' âdeme
İrmez 'uḳûl hikmet-i Ḫallâḳ-ı 'âleme
Hiç kimse vâḳıf olmadı bu râz-ı mübheme
…….
(Tesdîs.III)

Pâdişâhum bendeñe raḥm it günâhum bî-şümâr
Yoḳ yüzüm 'arż itmege bu deñlü çoḳ şûr u şeri
(Na't.I.118)

Hele ṣad ḥamd ola Kirdigâra
Dil-ârâlarda dil-dârumdur a'lâ
(Gaz.XVIII.2)

Nihâl-i erguvân gûyâ ki bir naḫl-i muraṣṣa'dur
Ser-â-ser dizmiş Üstâd-ı ezel la'l-i Bedeḫşânı
(Med.VI.7)

Allâh, her şeye hükmeden Ḥakîm-i ezel'dir, âlemin yaratıcısı (Ḫallâḳ-ı 'âlem) dır, kulların Padişah'ıdır, Kirdigâr'dır, Üstâd-ı ezel'dir.

İdelüm ḥamd ü ṣenâ ḳâdir ü ḳayyûma k'odur ḫâliḳımuz râzıḳımuz eyledi îcâd bizi luṭfına mu'tâd bizi fażlı ile şâd bizi ḳıldı mükerrem kerem ü luṭf-ı firâvân idüp maẓhar-ı ihsân idüp ḥâṣılı insân idüp çünki getürdi bizi bu 'âleme ıḳlım-i 'ademden.
(Bahr-i tavîl)

Meded ey Rabbi eḥad ebed ferd ü ṣamed yoḳ senüñ iḥsânıña ḥad……
(Bahr-i tavîl)

Allâh, her şeye gücü yeten Kâdir, Bâkî ve Ezelî olan Ḳayyûm'dur, İnsanı yoktan var edendir, O tek (Ehad) tir, O'nun sonu yok (Ebed) tur, eşi bulunmayan (Ferd) dır, kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan (Samed) dır, O'nun bağışlamasının sınırı yoktur.

1.2. MELEKLER

Birrî Dîvân'ında melekleri ifade etmek için melek kelimesinin yanı sıra çoğulu olan melâik, melekler ve ruḥâniyân sözcükleri zikredilmiştir.

Melâ'ik

Melek kelimesinin çoğuludur.

Ḥamle ḳıldukda ġuzât a'dâ zebûn olsa n'ola
Pây-dâr olmaz melâ'ik ḫayline dîv 'askeri
(Nat. I.104)

Melekler ordusu karşısında şeytan askeri, ne kadar güçlü de olsa, tutunamaz. Yani iyinin ve iyiliğin karşısında, kötü ve kötülük kendine yer bulamaz. Hayrın ışığı şerrin karanlığını yok eder.

Nâzil oldılar feleklerden melekler kim anuñ
Tâ ola maḥfûẓ ecinne dîdesinden mâderi
(Nat. I.26)

Hz. Muhammed daha dünyayı şereflendirmeden önce, melek ordusu onu muhafaza etmek için felekten nazil olmuştur.

Her melek manẓara dimem âdem
Ādem olan melekden ekremdür
(Med. XII.29)

Yeryüzünde insan yaratılmadan önce Allâh'ın insanı yeryüzünde vekil kılacağını bildirmesi üzerine meleklerin insana baş eğmesi, onun üstünlüğünü kabul etmesi açısından kamil insan, melekten üstündür.[45]

Ḫaberüñ var mı ki bir yâr-ı melek-sîmânuñ
Şehrimüz şimdi ḳudûmiyle behişt-âsâdur
(Med. XI.5)

Hep melek ẓann ider görenler lîk
Ādemî-zâdedür mükerremdür
(Med. XII.28)
Meclis-i ünsi ravża-i cennet
Bir melek-ḫû ẓarîf-i 'âlemdür
(Med. XII.10)

Seyyid Vehbî ve Müfti-zâde hakkında yazılan methiyelerden alınan yukarıdaki beyitlerde, bahsi geçen kişilere üstün özellikler yüklemek için, bunlar meleğe benzetilmiştir. Bahsi geçen kimseler melek yüzlü , melek kadar ruhânî, zarîf, iyi ve güzeldir.

[45] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yılmaz, **a.g.e**, s.20.

Ruḥâniyân

Ruhânî'nin çoğulu olan bu kelime, ruhtan meydana gelmiş melekler[46] anlamına gelmektedir.

Her dem cünûd-ı nefsle idüp muḳâtile
Ruḥâniyân ile ider anlar mu'âmele
Meydân-ı 'aşḳa eyleyüp elbet müdâḫale
……..
(Tahmîs.XVIII.II)

Mevlevîlerin özelliklerinden bahsedilen yukarıdaki tahmîste, nefis ordusuyla mücadele eden kişilerin işlerinin cismi olmadığı ruhânî olduğu anlatılmaktadır.

1.2.1.Cebrâil

Dîvân'da adı zikredilen tek melek, vahiy meleği Cebrail'dir. Cebrail için, Nâmûs-ı Ekber, Peyk-ı Hazret, Ruh'ul-Kuds, Cibrîl ifadeleri yer alır.

Cibrîl

Cibrîl, peygamberlere vahiy getirmekle görevli olan melektir.[47]

Ḳadr-i râh-ı penç ṣad-sâl irtifâ'-ı bâbı pes
Faḫr-i 'âlemle varup Cibrîl daḳḳ itdi deri
(Na't.I.63)

Müntehâya müntehî olduḳda bu seyr ü sülûk
Ḳaldı Cibrîl anda olmışken aña dek reh-beri
(Na't.I.76)

Yukarıdaki beyitlerde, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin on ikinci senesinde Cebrâil (a.s) ile Mirac'a uzanan yolculuğundan bazı bölümler aktarılmaktadır. Cebrail'in Hz. Muhammed ile yolculuğu onu amcasının kızının evinden alması ile başlar; Peygamber'imizin Mescid-i Aksa'da namaz kılmasının ardından bir mirac ile göğe yükselmesi, birinci katta melekler tarafından karşılanması, sonra her kat gökte ayrı ayrı peygamberler tarafından karşılanması, yedinci kattaki Beyt-ül Mâmûr'a çıkması ile devâm eder. Nihayet Peygamberimiz Sidre-tül-Müntehâ'ya ulaşınca Cebrâil'in görevi orada son bulur. [48]

---

[46] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, 897.
[47] Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002, s.470.
[48] bkz. Agâh Sırrı Levend, **Dîvân Edebiyatı,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1984. s.128.

Eylese ‘azm-i ġazâ ḥâżır idi cünd-i sürûş
Cebrâ’îl âheng-i ceng içün olup ser-leşkeri
(Na’t.I.103)

Peygamberimiz bir gazada bulunmak istese, melekler ordusu baş asker Cebrail önderliğinde ona yardımcı olur.

Zülfüñe bend itse Cibrîli daḫi vardur yeri
Ṣan’at-ı teshîrde der-kâr olunca ġamzeler
(Gaz.77.3)

Cebrail, Dîvân’ın genelinde belli görevlere sahip bir elçi olarak işlenmişken yukarıdaki beyitte mecâzî aşkın bir unsuru olarak ele alınmıştır. Sevgilinin zülfü ve gamzeleri âşığı o kadar kendine bağlar ki; Cebrâil bile bu güzellik karşısında kayıtsız kalamaz, hayran olur.

Nâmûs-ı ekber

Arapça en büyük iffet anlamına gelen kelimedir. Cebrâil (a.s), vahiy korunması ile alakalı sırrın sahibi [49] olduğu için bu ifade kullanılır.

Ol gice Nâmûs-ı ekber emr olundı kim ola
Cennetü’l-me’vâya maḥbûb-ı Ḫudânuñ reh-beri
(Nat. I.62)

Mirac gecesi Cebrâil (a.s), Resulullah’ın rehberi olmakla emir olunmuştur.

Peyk-ı ḥażret

Sözlükte haber ve mektup getirip götüren [50] anlamına gelen kelime, aşağıdaki beyitte Peygamberimize Mirac haberini getiren ve onu Burak üstünde şimşek misali Rabb’ine götüren Cebrâil anlamında kullanılmıştır.

Geldi berḳ-ı ḫâṭıf-âsâ peyk-ı ḥażret bir gice
Bir Burâḳa ḳıldı ‘ızzetle süvâr ol serveri
(Na’t.I.50)

Rûḫu’l-ḳuds

Kutsal ruh anlamına gelen kelime Cebrâil’i ifade etmektedir.

---

[49] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e** , s. 464.
[50] Şemseddin Sâmî, **a.g.e**, s.368.

Her maḳâmı kim temâşâ ḳıldı Faḫr-ı kâinât
Reh-beri olmışdı Rûḥu'l-Ḳuds açuben şeh-peri
(Na't.I.75)

Resulullah'ın göğe yükseldiği o kutlu gece, Fahr-ı Kâinât'ın her makamı görmesinde ona rehberlik eden kutsal ve mübarek ruh olan Cebrâil'dir.

1.3. KİTAPLAR

1.3.1.Ḳur'ân

Dîvân'da Kur'ân dışında diğer mukaddes kitaplardan söz edilmemiştir.

Ḫaṭ ber-âverde ruḫuñ sevdüm didüm virdi ḳasem
Didi gel imdi elüñ bu muṣḥaf-ı Ḳur'âne baṣ
(Gaz.192.5)

Bir konu üzerinde yemin etmek ve yeminin geçerli olduğunu gösterebilmek için mushafa el basmak âdettir. Yukarıdaki beyitte de bu âdet dile getirilmiş; âşığın sevdiğini kanıtlaması için Kur'ân'a el basması istenmiştir.

Birrî Dîvân'ında müstakil olarak Kur'ân'dan bahseden başka beyte rastlamak mümkün değildir; bununla beraber Kur'ân'la ilgili bazı ifadelere yer verilmiştir.

Fâtiḥa

Sözlükte açılış [51] anlamına gelen anlamına gelen Fâtiha, Kur'ân-ı Kerim'in başlangıç suresidir.

Ola naṣîb her birine ḥüsn-i ḫâtime
N'ola oḳursa fâtiḥa aḫbâba ḫayr-ḫâh
(Mers.XVI.28)

Nesimî-zâde Osman Ağa hakkında yazılan mersiyeden alınan yukarıdaki beyitte, ölen kişinin ardından bir fatiha okumanın öneminden bahsedilmiştir.

Yâsîn

Kur'ân-ı Kerim'den bir sure olan Yâsîn, Kur'ân'ın kalbi olarak anılmaktadır.

Yâ-i Yâsîn oldı ḳadri gül-şeninde yâsemen
Elf-i ك سلنا ار *o bâġuñ ḫûb serv-i aḫżarı*
(Na't.I.11)

[51] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.252.

Kur'ân'ın kalbi olan Yâsîn suresinin Yâ harfi, bu gülşeni rengi ve kokusu ile büyülemeye yeter. Enbiya Sûresi"ndeki "Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li"l-âlemîn - Biz seni bütün âlemlere sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik."[52] ayet-i kerimesinin elif harfi, bu bağı süsleyen yeşil serviler gibidir. Hz. Muhammed, gelişi ve getirdikleri ile bu dünyanın müjdesi ve süsüdür.

Teḥiyyât

Tahiyyât duâsı her kılınan namazda Peygamber'e gönderilen bir selâm ve onun hayır ve duâ ile anılmasıdır.

Et-teḥiyyâtı getürdi tuḥfe ḳılsun ser-firâz
Ḥaḳ teḥiyyât-ı ebed-peyvend ile ol serveri
(Na't.I.94)

Namazların son oturuşunda okunan tahiyyât duâsı ile "Ey nebi Allâh (c.c.)'ın selamı, bereketi, rahmeti senin üzerine olsun. Selam bize ve Allâh (c.c.)'ın salih kullarının üzerine olsun.'' (Esselamu aleyke eyyühen'n-nebiyyü ve Rahmetullahi ve berekâtühû. Esselamü aleyna ve ala ıbadillahi's-sâlihîn) dendiğinde; muhtemelen İki cihân serveri kendisine böyle duâ eden birisi için "Allâh (c.c.)'ın selamı, rahmeti, bereketi senin üzerine de olsun!" diyecektir. Resulullah'ın selamını alan kul huzur bulur, iki cihân mutluluğuna erer. Bu, inanan kalpler için büyük bir hediyedir.

1.4. PEYGAMBERLER

Dîvân'da peygamberlerden umumî olarak " peygamber, resûl, nebi, enbiyâ" şeklinde bahsedilir.

Nebî- Enbiyâ

Sözlükte haber getiren[53] anlamına gelen kelime, Allâh'tan insanlığa hidayet getiren peygamberleri ifade etmek için kullanılır. Kelimenin çoğulu enbiyâdır.

Nebîler feyż alup envâr-ı ẕâtuñdan heme bir bir
Revân olmaḳda hükmüñ ins ü câna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.9)

Henüz ilk insan yaratılmadan önce Hz. Muhammed'in zâtının nûru var idi. Diğer peygamberler, onun nûrundan yaratılmıştır. O yüzden Hz. Muhammed, bütün peygamberlerin efendisidir.

---

[52] Enbiya suresi,107.ayet.
[53] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.814.

Ḥaṣleti nâm-ı pâki veş maḥmûd
Ol semiyy-i Nebiyy-i Ekremdür
(Med. XII.11)

Cümle ḫalḳuñ evvelidür ẕât-ı pâki hem daḫı
Enbiyânuñ âḫiridür hiç gelmez âḫari
(Na't.I.41)

Enbiyâ envâr-ı ẕâtuñdan iden nûr iḳtibâs
Nitekim nûr-ı ḳamer u şems felekden muḳtebes
(Na't.VIII.6)

Pâdişâh-ı taḫt-ı ḫatmiyyetde olmış tâ ebed
Bûse-gâh-ı evliyâ vü enbiyâ ḫâk-i deri
(Na't.I.107)

Allâh'ın yarattığı ilk şey Hz. Muhammed'in nûrudur, cümle halk onun nûrundan yaratılmıştır. O, bütün varlığın evvelidir, kendisinden sonra hiçbir peygamber gelmeyecek olan son peygamberdir. Nasıl ki güneş ve ay, ışığını felekten alırsa; nebiler de peygamberimizin zatının nûrundan nûr alırlar ve aydınlanırlar.

Peyġam-ber

Allâh tarafından haber getiren anlamına gelen peygamber ifadesi, aşağıdaki beyitlerde özel mânâda Hz. Muhammed için kullanılmıştır.

Ey resûl-i kibriyâ peyġam-ber-i 'âli-cenâb
Ẕerre-i nâcîz-i ḫurşîd-i cemâlüñ âfitâb
(Na't.IV.1)

O maḫdûmeynün idrâk eyle ḳadrin
Ki sıbṭayn-ı peyem-berdür İmâmeyn
(Med.II.7)

Pûser sırr-ı peder didi peyem-ber
Belî ki ġażanferdür İmâmeyn
(Med.II.8)

Resûl

Sözlükte elçi, peygamber[54] anlamına gelen resûl, kendisine müstakil bir ilahî kitap gönderilen peygamberleri ifade etmektedir.

[54] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s. 888.

Şeb-i vasl-ı Resûle müctebâdur leyle-i Mi'râc
Ne şeb ser-tâ-be-ser nûr u żıyâdur leyle-i Mi'râc
(Na't V.1)

Zebûnı olsa n'ola düşmen-i Ḫudâ vü Rasûl
Mu'înı luṭf-ı peyem-ber ẓahîri Mevlâdur
(Med. IX.25)

Çün na't-ḫ'ân idi rusülüñ ümid o kim
Rûz-ı cezâda eyleye şefḳat ile nigâh
(Mer. XVI.8)

Resul kelimesi yukarıdaki beyitlerde, Hz. Muhammed'i ifade etmek için kullanılmıştır.

1.4.1. Hz.Âdem

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz.Âdem'in saflığından, temizliğinden ve cennetteki safasından bahsedilir.

Ṣafvet-i Âdem virildi riḳḳat-i Nûh aña hem
Virdi Îzid ḫullet-i maḳbûl-i İbn-i Âzeri
(Na't I.36)

Âdemün yâdına gelmez mi ṣafâ-yı cennet
Reşk-i firdevs degül mi bu fenâ dehre beḳâ
(Med.VIII.19)

Özel mânâda Hz.Âdem'i, genel mânâda bütün insanlığı (ademoğlu) diğer varlıklardan ayıran özelliği, isimler bilgisidir.

Vâriṣ-i 'ilm-ı علم ا لا سما
Her kim olduysa ibn-i Âdemdür
(Med.XII.30)

1.4.2.Hz. Dâvûd, Hz.Yahyâ

Kendisine Zebûr indirilen Hz. Dâvûd, gür ve güzel sesi; Hz. Yahya ise, dünya ve zevklerinden yüz çevirmesi ve Allâh'a olan bağlılığı ile anılmıştır.

Ṣavt-ı Dâvûdi vü zühd-i ḥażret-i Yahyâyı hem
Luṭf-ı 'Îsâyı didi aṣḥâb-ı ḳavlüñ ekseri
(Na't.I.38)

Yâd itdirürdi ḥażret-i Dâvûd ṣavtını
Ḥüsn-i nefes olup aña baḫşâyiş-i ilâh
(Mers.XVI.3)

1.4.3.Hz.Eyyûb, Hz. İshâḳ

Hz. İshâk ahlâkıyla, Hz. Eyüp sabrı ile anılmıştır.

Sünnet-i İshâḳı ṣabr-ı ḥażret-i Eyyûbi hem
Nuṭḳ-ı İsmâ'îli ḥüsn-i Yûsuf-ı nâzük-teri
(Na't.I.37)

1.4.4.Hz. Ḫarûn

Hz. Mûsâ'nın kardeşi olan Hz. Harûn, söz söyleme güzelliği ile anılmıştır.

Suḫanda ḥażret-i Vâṣıfla nice hem-'ınân olsun
Ḫarûndur esb-i ṭab' Birrî bu meydânda ḳalmışdur
(Gaz.71.9)

1.4.5.Hz. Ḫızr

Hızır, âb-ı hayat (âb-ı hayvan) la birlikte anılmıştır. Rivayete göre Hızır, İlyas ve İskender zulümat ülkesine âb-ı hayatı aramaya giderler. Bir süre sonra yollarını ayırırlar. Hızır bir çeşmenin başına gelir, o suyun sonsuzluk suyu olduğunu anlar ve ondan İlyas'a da içirir, ikisi de ölümsüzlüğe erer. Allâh'ın istememesi üzerine İskender sudan içememiştir**.** [55]

Tâ ebed âb-ı ḥayât-ı luṭfı cârî olmasa
Teşnelikten çâk olur Ḫıżruñ leb-i ḫâhiş-keri
(Na't.I.18)

Çeşme-i Ḫıżruñ adı ḳaldı iden zâtıdur
Dâ'imâ ḳâ'ide-i âb-ı ḥayâtı icrâ
(Med.VIII.58)

1.4.6. Hz. İbrahim

Dîvân'da Hz. İbrahim için İbn-i Azer (Azer'in oğlu), Halilu'llah (Allâh dostu) ifadeleri kullanılmıştır.

[55] Bkz.Agâh Sırrı Levend, **a.g.e**, s.175.

İbrahim peygamber Babil halkını Allâh'a imânâ davet edince hükümdar Nemrûd tarafından ateşe atılır; fakat bu ateş Hz. İbrahim'i yakmaz. Allâh'ın yardımı ile ateş, gül bahçesine döner.

Ceddi olmakla Ḫalîlu'llâh aña ol âteşüñ
Bir gül-i ṣad-berk-i rengîn oldı her bir aḫkeri
(Na't.I.15)

Degül midür senüñ ol cedd-i emcedüñ ne 'aceb
Ḫalîle olsa gülistân-ı âteş-i Nemrûd
(Na't.VI.3)

Ateşin Hz. İbrahim'i yakmayışının nedeni olarak, onun Hz. Muhammed'in nûrundan yaratılmış olması gösterilmiştir.

Oldı nûr-ı ẕâtına ikrâm içün بر د سلا م
Nâr-ı Nemrûd itmedi iḥrâḳ İbn-i Âzeri
(Na't.I.14)

Ḫalîle nûr-ı ẕâtuñ hürmetîçün nâr-ı Nemrûdı
Ḫudâ tebdîl ḳıldı gül-sitâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.10)

1.4.7.Hz. 'Îsâ

Dîvân'da Hz. İsâ'yı ifade etmek için Îsâ ve Mesîh kelimeleri kullanılmıştır.

'Îsâ

Vahiy yoluyla kendisine İncil nazil olan, Hıristiyanlık dininin peygamberidir.

Her mürde-dillere dem-i 'Isī gibi bu dem
Can-baḫş oldı nuṭḳ-ı feyż bâr-ı Mevlevî
(Med.III.5)

Hz. Mevlânâ hakkında yazılan methiyede yer alan yukarıdaki beyitte, Allâh'ın istemesi sonucu Hz. İsâ'nın ölü canlara nefesi ile hayat vermesi gibi, Hz. Mevlânâ'nın da mübarek sözleri ile ölü kalplere, gönüllere feyiz verdiği anlatılmaktadır.

Dem-i nâyî-i kâmil çün dem-i 'Îsî-i Meryemdür
Ḥayât-efzâyî-i enfâs-ı ehl-i nî-müsellemdür
(Gaz.94.1)

O her bir naġmede bir mürde-dil iḥyâ ider şimdi
Mesîḥâ-dem likîn inkâr iden o cümle mülzemdür
(Gaz. 94.3)

Kâmil insana ney, Hz. İsâ'nın ölü bedenlere can bağışlayan soluğunu hatırlatır. Çünkü neyin her bir nağmesi ile ölü gönüller yeniden hayat bulur.

Ṭutdı âfâḳı yine bûy-ı buḫûr-ı Meryem
Ṣaḥn-ı eflâkda pür oldı dimâġ-ı 'Îsâ
(Med.VIII.18)

Buhur-ı Meryem, Meryemânâ eli denen çiçektir. Hz. Meryem, Hz. İsâ'yı dünyaya getirdiği esnada bu çiçeğin ağacını tutmuş; bundan dolayı çiçek de pençe suretinde zuhur etmiştir.[56]

Mesîḥâ

Mesîḥâ kelimesi, Hz. İsâ'nın Allâh'ın yüce takdiri ile ölü canları iyileştirmesini ifade eden, nefesiyle can veren Hz. İsâ anlamına gelmektedir.

Fehm idüp ḳadr-i refî 'in ümmet olmaḳ istedi
Ol sebebten âsumân oldı Mesîḥânuñ yeri
(Nat I.17)

Hz. İsâ kavmini Allâh yoluna çağırmışsa da, on iki Havari dışında kimse ona inanmamıştır. Yahudiler onu öldürmeye kalkışınca Havariler'den biri onlara yardım eder, fakat Allâh'ın lütfu ile o kişi, Yahudilerin gözüne Hz. İsâ olarak görünür ve onu çarmıha gererler. Hz. İsâ, melekler tarafından dördüncü kat göğe (çarh-ı çârüm) kaldırılır. Kendisine kıyamete dek ömür verilir. [57] Bu inanışa göre Birrî, Hz. İsâ'nın göğe yükselmesinin sebebi olarak Hz. İsâ'nın, Hz. Muhammed'e ümmet olma isteğini göstermiştir.

Ne żarûret ki Mesîḥâdan olam minnet-keş
Derd olur ḥadd-ı kemâle iricek çünki devâ
(Gaz. 5.2)

Hezâr mürdeyi iḥyâ iderse bir demde
'Acep mi ol dem-i cân-bâhş ile Mesîḥâdur
(Med. IX.14)

---

[56] Agâh Sırrı Levend,.**a.g.e,** s.179.
[57] bkz. İskender Pala, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay, İstanbul 2000, s.235.

Yukarıdaki beyitlerde Hz. İsâ'nın Allâh'ın inâyetiyle ölüleri nefesiyle diriltme, dertlilere devâ bulma özelliğinden bahsedilmiştir. Ölü kalplerin de Hz. İsâ'nın nefesiyle karşılaşmış gibi yeniden canlanması isteği dile getirilmiştir.

1.4.8.Hz. İsmâ'îl

Hz. İbrahim'in oğlu olan Hz. İsmâ'îl için ibn-i Hacer ifadesi kullanılmıştır.

Ol Ḥabîbüñ nûr-ı ẕâtîçün Cenâb-ı Kibriyâ
Luṭf ile ḥall itdi ḳayd-ı zebḥ İbn-i Hâceri
(Na't.I.16)

Hz. İsmâ'îl, babası Hz. İbrâhim'in Allâh'a verdiği sözü yerine getirmek için kurban edilmek istenmesi sebebiyle anılır.

Kendü ıḳlîm-i vücûda gelmedin olmış idi
Ol şehüñ ḳurbânı İsmâ'îl Yûsuf çâkeri
(Na't.I.13)

1.4.9.Hz. Muhammed

Dîvân'da Hz. Muhammed için Hazret, Habîb, Mahbûb, Ahmed, Resulullah, Mahdûm, Mahmûd vb. kelimeler kullanılmıştır.

Hz. Muhammed, Allâh'ın sevgili kulu, mahbûb-ı Hûdâ'dır. O, hem Allâh'ın hem de yarattıklarının sevgilisidir.

Ol gice Nâmûs-ı Ekber emr olundı kim ola
Cennetü'l-me'vâya maḥbûb-ı Ḫudânuñ reh-beri
(Nat. I.62)

Geldi yine mevlid-i maḥbûb-ı Ḫudâ şehr-i rebi'
Virdi heme ḫâṭır-ı târîke żiyâ şehr-i rebi
(Nat. IX.1)

Ayâ maḥbûb-ı müsteṣnâ dehânuñ ġonce-ı zîbâ
Ne ġonce ġonce-i gül-şen ne gül-şen gül-şen-i ra'nâ
(Gaz. XVII.1)

Yâ Rab dili maḥbûbunâ vâsıf eyle
Esrâra o yüzden beni vâḳıf eyle
Na't-ı nebevî feyżi ile var ey dil
'Ārifler içün beẕl-i ma'ârif eyle
(Rub. 10)

Öyle bir maḥbûb-ı ‘âlemdür ki Ḫallâḳ-ı cihân
Ol Ḥabîbüñ ‘aşḳına var eyledi ‘âlemleri
(Na’t.I.8)

Eyâ ḥabîb-i Ḫudâ pâdişâh-ı kişver-cûd
Senüñ içün getürildi vücûda her mevcûd
(Na’t.VI.1)

Ḥabîb-i Kibriyâsın ol Ḥakîm-i lem-yezel ẕâtuñ
Ṭabîb itmiş heme dil-ḫastakâne yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.15)

Ey se ‘âdet mülkinüñ şâhī ḥabîb-i Kibriyâ
Ve’y risâlet burcunuñ mâhī sirâc-ı pür-ziyâ
(Na’t.III.1)

Hz. Muhammed âlemlerin efendisidir. Yüce Muhammed bütün bunların üstünde , doğru yoldan sapmış ama pişman olmuş zayıf ümmetine , mahşere kadar iki kolunu açmış, arkacı, koruyucu niteliği ile de kalplerde büyür.[58] O, inananlar için şefaat kaynağıdır.

Cenâb-ı ḥażret-i Maḫdûma ḳılmaga tanẓīr
Dil-i żâ’îfde tâb-ı edâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.8)

Sipâs-ı bî-ḳıyâs ol Müste‘ân a yâ Rasûla’llâh
Ki rûzî ḳıldı evṣâfun lisâna yâ Rasûla’llâh
(Nat. II.1)

İltimâs-ı ‘âcizân-ı ümmeti ‘arż eyledi
Yâ Rasûla’llâh cenâbuñdan şefâ‘at mültemis
(Na’t VIII.4)

Fiġânum bezmümüñ kânunı oldı yâ Rasûla’llâh
Derûnum sâġar-ı pür-ḫûnı oldı yâ Rasûla’llâh
(Na’t.XII.1)

Hz. Muhammed ile vuslata ermek, inanan gönüllerin en büyük arzusudur. O, dünya gülşeninin gülüdür.

[58] Rüştü Şardağ, **Klasik Dîvân Şiirimiz**, İnkilap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1976, s. 45.

Ṭaleb-kâr viṣâl-i Aḥmed-i Muḫtâr ol Birrî
Seni nâ-kâm iden hep kâm-ı bî-encâm-ı dünyâdur
(Na't.VII.5)

Riyâż-ı sırr-ı Aḥmedüñ Muḥammediyyedür güli
O gül-şenüñ müellif-i Muḥammediyye bülbüli
(Gaz.204.1)

Maḥż-ı luṭfından 'atâ ḳıldı anı
Aḥmed-i Muḫtâr hem nâm eyledüm
(Kıta.10)

Hz. Muhammed'in şefaatine nail olamayanlar, âhirette rüsva olurlar. O, bu dünyada kendisine inananlara, ceza günü şefkatli davranacaktır, çaresizlere çare olacaktır.

Her kim ki olmaz ise luṭfuñ ferdâ
Ey şâh-ı rusül olur ḥaşrde rüsvâ
Birrî ḳulıña şefâ'at it kim sensin
Maḥbûb-ı yegâne-i Ḫudâ-yı yek-tâ
(Rub.1)

Ey şâh-ı rusül bendeñe himmet eyle
Bîçâreyüm aḥvâlüme şefḳat eyle
Ey dost-ı Ḫudâ rûz-ı cezâda luṭf it
Birrî-i güneh-kâra şefâ'at eyle
(Rub. 11)

O, yeryüzünün sultanı, âlemin şahıdır. Kula düşen onu her an anmaktır. Dertlere gark olmuş nefisler, ancak onun şefaati ile huzur bulurlar. Can kuşu, ancak onun şefkati ile gülşenine kavuşur.

Çünki bizi Ḥażret-i Rabbü'l-enâm
Ḳıldı o sulṭâna kemine ġulâm
Vird idelüm gel ṣalavâtı müdâm
(Mur. I.III)

Biz ḳuluz ol şâh-ı refi'u'l-'âlem
Biz ki 'uṣâtuz ol şefî 'u'l-ümem
Nice ṣalât itmeyelüm dem-be-dem
(Mur. I.IV)

…….âyâ adı güzel kendi güzel ḥażret-i maḥbûb-ı Ḫudâvend ezel aldı bizi ṭûl-i emel idemedük ḫayr-ı ʻamel çünki bize nâr-ı caḥīm oldı maḥal eyle şefâ'at k'ola cân bülbülünüñ meskeni gül-şen.

(Bahr-ı tavîl)

Ḥażret-i faḫr-i cihândur şehr-i yâr-ı çâr-yâr
Ümmet içre râygândur iʻtibâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.1)

Dilleri ḫandân ider luṭfuñ ayâ Faḥr-i cihân
Nitekim bâd-ı ṣabâ eyler şikufte gülleri
(Na't.I.108)

Her ża'if ü ʻâcize senden olur luṭf u kerem
İki ʻâlemde ayâ her dü-cihânuñ serveri
(Na't.I.121)

ʻAcz-i dil vaṣf-ı cemîlüñde güneşden âşikâr
Zerre ḳâdir mi ki tavṣîf ide şems-i ḫâveri
(Na't.I.113)

Seni vaṣf nice mümkin hemân pâd-şehüm
Ḥużûr-ı ʻızzete bir ʻarż-ı ḥâldür maḳṣûd
(Na't.VI.5)

Ṣulb-i ʻAbdu'llâhdan naḳl itdi raḥm-ı mâdere
Cümle-i ḫalḳ-ı cihânuñ ol fażîlet-güsteri
(Na't.I.22)

Mâ-ḥaṣal cümle behişt-i heşti seyrân eyledi
ʻÂlem-i kevn ü mekânuñ ol fażîlet-güsteri
(Na't.I.73)

Ḥâṣılı ol ḥażret-i maʻşûḳ-ı Rabbü'l-ʻızzetüñ
Şâd-kâm oldı ʻumûmen ʻâşıḳ-ı ṣâdıḳları
(Na't.I.93)

Âferîde medḥüñe ḳâdir degül ancaḳ hemân
Kendü medḥ eyler Cenâb-ı Kibriyâsın serveri
(Na't.I.115)

Sen şefîʻü'l-müẕnibînüñ hürmetiyçün ol Ġafûr
ʻAfv ider cürm-i güneh-kârân-ı ehl-i maḥşeri
(Na't.I.116)

N'ola me'vâsın maḳâm-ı لي مع الله *eylese*
Ol risâlet burcunuñ şems-i ḥaḳâyık-maẕharı
(Nat. I.10)

Ḫâk-i pâk-i ravżaña olsun ṣalât ile selâm
Ey cemi'-i kâinâtuñ dâver-i dîn-perveri
(Na't.I.122)

Nûra ġarḳ oldı cihân ol demde kim bu 'âleme
'Arż-ı ruḫsâr itdi ol burc-ı se'âdet-aḫteri
(Na't.I.29)

O; dört halifenin padişahı (şehr-i yâr-ı çâr-yâr), iki cihân serveri (dü-cihânuñ serveri), parlak güneş (şems-i ḫâver), fazilet kaynağı (faẓîlet-güsteri), Rabb'in âşığı, Cenab-ı Kibriya'nın serveri, Allâh dostu, Sultan, Fahr-ı cihân, günahkarların şefaat kaynağı (şefî'ü'l-müẕnibîn), Risalet burcunun hakikat güneşi, tüm kainatın dine hizmet eden padişahı, saadet burcunun yıldızı (burc-ı se'âdet-aḫteri) dır. Sabah güneşi nasıl gülleri mest ederse, Fahr-ı cihân'ın lütfu da inanan kalpleri okşar.

N'ola pây-endâz olunsa aṭlas-ı çarḫ-ı berîn
Çün süvâr oldı zemîn u âsumânuñ mefḫari
(Na't.I.51)

Seni Bârî-Te'âlâ seyyidü'l-kevneyn idüp ḳılmış
İki 'âlemde sulṭân-ı yegâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.7)

Ḥabîb-i Kibriyâsın ol ḥakîm-i lem-yezel ẕâtuñ
Ṭabîb itmiş heme dil-ḫastakâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.15)

Meded ḳân-ı şefâ'atsin ḫaṭâ benden 'aṭâ senden
Günâhum luṭfuñâ olsun bahâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.36)

Ey se'âdet mülkinüñ şâhī ḥabîb-i Kibriyâ
Vey risâlet burcunuñ mâhī sirâc-ı pür ziyâ
(Na't.III.1)

Nûr-ı ẕâtuñ rûşen itdi on sekiz biñ 'âlemi
Toġdıġuñ sâ'at se'âdetlerle ey şems-i duḥâ
(Na't.III.2)

Eyâ ḥabîb-i Ḫudâ pâdişâh-ı kişver-cûd
Senüñ içün getürildi vücûda her mevcûd
(Na't.VI.1)

O, yerin ve göğün övünç kaynağı (zemîn u âsumânuñ mefḫari), iki cihân efendisi (seyyidü'l-kevneyn), iki âlemin yegane sultanı, şefaat kaynağı (ḳân-ı şefâ'at), se'âdet mülkinüñ şâhı, risalet burcunun ışık kaynağı (risâlet burcunuñ mâhı), şems-i duha, dinin lideri (pâdişâh-ı kişver-cûd) dir.

Cümle ḫalḳuñ evvelidür ẕât-ı pâki hem daḫı
Enbiyânuñ âḫiridür hiç gelmez âḫari
(Na't.I.41)

"Hakikat-ı Muhammediye" ya da "Ruh-ı Muhammedi" olarak isimlendirilen şey, bütün oluşumların kaynağıdır. Hakikat-ı Muhammediye, velayetin varoluşundan itibaren veli suretinde zuhur ettiği gibi, Âdem'den, son nebi Muhammed'e kadar nebi ve veli suretinde tezahür eden ruhtur. [59]

Vaṣf-ı mevlûdin yine gûş eyleyüp cûş eylesün
Ol Ḥabîb-i Kibriyânuñ 'âşıḳ u ṣâdıkları
(Nat. I.19)

Geldi yine mevlid-i maḥbûb-ı Ḫudâ şehr-i rebi'
Virdi heme ḫâṭır-ı târîke żiyâ şehr-i rebi'
(Nat. IX.1)

Şu'arâ ḫayline bu şi'r-i teruñ zeylinde
Sâl-i mevlûdumi ḫōş ṭarz ile ḳıldum inhâ
(Gaz 3.7)

Rebi'ül-evvel ayında şairler, Hz. Muhammed'in doğumunu yazdıkları şiirlerle kutlarlar. Bu ayda, peygamber sevdalılarının aşkları bir kat daha artar.

Dîvân'da Hz. Muhammed'den bahsedilirken onun mucizeleri de anlatılır. En önemli mucizelerinden biri olan Mirac'tan fazlasıyla söz edilmiştir.

Ol gice Nâmûs-ı ekber emr olundı kim ola
Cennet'ül-me'vâya maḥbûb-ı Ḫudânuñ reh-beri
(Na't.I.62)

[59] Ebu'l -Alâ Afifî, **Tasavvuf, İslam'da Manevî Hayat,** İz Yay, İstanbul 2004, s. 272 .

Ḳadr-i râh-ı penç ṣad-sâl irtifâ'-ı bâbı pes
Faḫr-i 'âlemle varup Cibrîl daḳḳ itdi deri
(Na't.I.63)

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin on ikinci yılında Cebrail (a.s) rehberliğinde Burak'a binip Mescid-i Aksa'ya gelmesi, Miracla göklere yükselmesi, her gökte melekler ve peygamberler tarafından karşılanması, yedinci kat göğe (Beyt-ül-Ma'mûr) çıkması, oradan Sidre-tül Müntehâ'ya varması, oradan Refref'e oturup kürsüye gelmesi, arşa çıkışı ve Allâh ile görüşmesi Dîvân'daki beyitlerde çokça işlenmiştir.

Heme dil-teşne cûy-ı mu'cizâtuñdan olup sîr-âb
İçerdi âb-ı luṭfuñ ḳanâ ḳanâ yâ Rasûla'llâh
(Nat. II.13)
Oldı engüştinden âb-ı ṣâf cârî gûyiyâ
Nûrdan mîz-âb idi her bir benân ı enveri
(Na't. 1. 46)

Hz. Muhammed'in ashabı ile Hudeybiye mevkiine geldiği esnada kendisine su olmadığının bildirilmesi üzerine, Peygamber'in parmaklarından çeşmeler gibi su akması mucizesi, yukarıdaki beyitlerde işlenmiştir.

İki şıḳ itdüñ yed-i mu'cizle mâh-ı enveri
Şâhideyn-i 'adl ile iṣbât olundı müdde'â
(Nat III.4)

Müdde'â-yı şâhideyn-i 'adl ile iṣbât içün
İki şıḳ itdi yed-i mu'cizle mâh-ı enveri
(Na't. 1. 43)

Kureyş kabilesinden bazı isimlerin Peygamberimiz'den mucize istemesi üzerine o, mübarek parmaklarını aya uzatmış ve ay iki parça olmuştur.

Mâlik-i mühr-i nübüvvetdür o ḫatmü'l-enbiyâ
Tâ be-ḥaşr ins ü perî hep bende-i fermân-beri
(Na't.I.42)

Hz. Muhammed'in sırtında iki kürek kemiği arasında kalp hizasında, peygamberlik nişanesi (hâtem-i nübüvvet) bulunur. Bir başka mucizesi, gölgesinin yere düşmemesidir.

Sâyesi düşmezdi ol şems-i ḥaḳâyıḳ-maẓharuñ
Belki nûrı maḥv iderdi ẓulmet-i şûr u şeri
(Na't. 1. 39)

Hz. Peygamber'in mucizeleri saymakla bitmez.

Dükenmez mu'cizâtuñ her biri mümkin degül gelmek
Zebâna ḫâme-i mu'ciz-beyâna yâ Rasûla'llâh
(Nat. II.14)

1.4.10.Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ'nın bir çok mucizesi, edebiyat dünyasında sıkça kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde de onun asası ile ilgili mucizeden bahsedilmektedir. Mûsâ peygamber, Firavun zamanında sihirbazlıkla suçlanır. Firavun bütün sihirbazları çağırıp Hz. Mûsâ'yı küçük düşürmek ister. Sihirbazların yere bıraktıkları ipler, birer yılan olur. Hz. Mûsâ da bunun üzerine yere asâsını bırakır, Allâh'ın izniyle bu asâ büyük bir yılan olup diğer yılanları yutar.

Görinür dîde-i a'dâya miṣâl-i ejder
Nîzesin alsa ele hem-çü 'asâ-yı Mûsâ
(Med VIII .43)

'Adüv gözine görinür miṣâl-i ejderhâ
Elinde nîzesi hemçün 'aṣâ-yı Mûsâdur
(Med IX .19)

Mehmed Paşa ve Nasuh Paşa hakkında yazılan methiyelerde yer alan yukarıdaki beyitlerde, paşaların düşman ordusu karşısındaki cengaverliği anlatılırken, ellerindeki mızrakların düşman ordusuna Mûsâ'nın asası gibi göründüğü ifade edilir.

1.4.11.Hz. Nûh

Nûh peygamber uzun ömrü, yaklâşık dokuz yüz elli ya da bin yıl, tufan hadisesi ve merhameti ile anılmaktadır.

'Ömr-i Nûḥ iḥsân ide Bârî ki fülk-i himmeti
Oldı bâdī buldu dil Ṭûfân-ı miḥnetden necât
(Med. X.14)

Ṣafvet-i Âdem virildi riḳḳat-i Nûh aña hem
Virdi Îzid ḫullet-i maḳbûl-i İbn-i Âzeri
(Na't I.36)

Rûḥa teb'ıyet ḳılup ol râkib-i fülk-i necât
Rûḥ olmışdur bu ṭûfan-gâhda mânend-i Nûḥ
(Gaz. 51.4)

1.4.12.Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf'un onu kıskanan kardeşleri tarafından av bahanesi ile kıra götürülüp kuyuya atılması ve öldürülmek istenmesinden bahsedilen aşağıdaki beyitte, bu olayın etraflıca düşünülüp olaydan ders çıkarılması gerektiği anlatılmıştır. Haset edenler ile bilinmeyen yere gidilmemelidir.

N'eyledi Yûsufa iḫvânı te'emmül eyle
İtme hussâdüñ ile gitmege yabâna heves
(Gaz.174.3)

Hz. Yûsuf'un eşsiz güzelliği karşısında Mısır azizinin hanımı Züleyha kayıtsız kalamaz ve ona âşık olur; fakat Hz. Yûsuf, bu aşka karşılık vermez. Züleyha bir gün Hz. Yûsuf'un odasına girer, Yûsuf peygamber kaçmak isterken, Züleyha arkadan onun elbisesini yırtar. Dışarı çıktığında Mısır azizini karşısında gören Hz. Yûsuf'a Züleyha iftira eder. Aşağıdaki tahmîste bu olaydan bahsedilir ve eğer Yûsuf'un gömleği yırtılmasaydı bu sırrı ifşa etmeyeceği anlatılır.

İtdiri dili ġamze-i Tâtârine tâlân
Aġlasa ḳaçan ḥâlin aña dîde-i giryân
Dir baña ṣaḳīn söyleme ḳıl derdini pinhân
Fâş itmez idi râz-ı dili Yûsuf-ı Ken'ân
Çâk olmasa dâmânı Züleyḫânuñ elinden
(Tah.11.IV)

Züleyha'nın iftirası ile zindana atılan Yûsuf peygamber, hükümdarın görmüş olduğu rüyayı tabir etmesi ile zindandan kurtulur. Bu duruma aşağıdaki beyitte atıfta bulunulmuştur.

Ma'nâda kişi Mıṣra 'azîz olmaḳ olur lîk
Dil Yûsufın üftâde-i çâh itmege muḥtâc
(Gaz.50.5)

Geldi şefḳat demleri ey Yûsuf-ı Mıṣr-ı hüṣn
Nilden de eṣki Ya'ḳûb-ı dilüñ efzûndur
(Gaz.70.2)

Feyż-baḫş oldı dile ol Yûsuf-ı Mıṣr-ı ḥüsün
Reşk ider cûş u ḫurûş-ı ṭab'uma Nîl ü Fırât
(Med.X.15)

Dîvân'da ayrıca Hz. Yûsuf'un dillere destan güzelliğinden ve Hz. Yakub'un oğluna olan aşırı sevgi ve ilgisinden de bahsedilmiştir.

1.5 ÂHİRET ve ÂHİRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.5.1. Âḫiret

Dîvân'da insanların öldükten sonra yaşayacakları âlem olan âhiretten bahsedilirken âḫiret ve 'uḳbâ kelimeleri kullanılır.

Yoḳdur beḳâsı añladı bu dâr-ı miḥneti
Âḫir diyâr-ı âḫirete oldı rû-be-râh
(Mersiyye.XVI.10)

Tedâriküñ gör olur âḫiret iline sefer
Sürer ecel gelicek hiç dimez bu şeyḫ u şâbb
(Gaz.24.5)

Bu dert ve tasalarla kuşatılmış dünyânın hiçbir bekâsı yoktur. O yüzden bütün tedarikleri yapıp, amel defterini hayır ile doldurmalıdır. Ölüm, her an her yerde gelebilir. Onu hazır bir şekilde beklemek gerekir. Ecel, genç yaşlı ayrımı da yapmaz.

Dünyâda oldı maṭlabı çün kim rıżâ-yı Ḥaḳ
'Uḳbâda ola ravża-i rıżvân cilve-gâh
(Mers.XVI.9)

Bu dünyada Hakk'ın rızasını kazanmak niyetinde olan ve bu niyetle amel eden kişilerin âhiretteki mekânları cennettir.

……
Devlet-i dünyâyı n'eylersin ki ol bâḳī degül
Şevket-i 'uḳbâyı gör devlet odur bî-iştibâh
…….
(Terci-i bend.VII)

Ḥużûr-ı mülket-i 'uḳbâyı gör ki câna deger
Umûr-ı devlet-i dünyâ fakîre degmez imiş
(Gaz.180.4)

Teslîm-i rûḥ ḳıldı Ḫudâ-yı kerîm anı
Mülk-i beḳâda eyleye şâh mülk-i sipâh
(Mer. XVI.11)

Dünya ve dünya meşgalelerinden yüz çevirmek gerekir; çünkü asıl devlet, bekâsı olan âhiret yurdudur.

1.5.2.Kıyâmet

Birrî Dîvânı'nda âhiret, hayatının başlangıcı anlamına gelen kıyâmet, dünya hayatının sonunu ifade eden "kıyâmete kadar" ifadesi ile ele alınmıştır.

O şâh-ı kişver-i naẓmuñ nizâm-ı dîvânı
Ḳıyâmete ḳadar efvâhda olur meẕkûr
(Med.V.38)

Sevgilinin uzun boyu ile yürümesi, âşıkları arasında fitne çıkarır; belâ, kargaşa meydana getirir; kıyameti koparır. Bu anlamda sevgilinin boyu için " kıyâmet-kâmet" ifadesi kullanılır.

Nice bir Vaṣṣâf olursun her ḳıyâmet-ḳâmete
Lâfı ḳo inṣâf ḳıl yâd eyle rûz-ı maḥşeri
(Na't.I.3)

Ḳıyâmetden 'alâmet gösterür 'uşşâḳa ol ḳâmet
Ne ḳâmet ḳâmet-i 'ar'ar ne 'ar 'ar 'ar'ar-ı bâlâ
(Gaz.XVII.4)

1.5.3. Ḥaşr, Maḥşer, Rûz-ı Cezâ, Rûz-ı Ferdâ, Rûz-ı Maḥşer

İnsanların Rab'lerinin huzurunda toplanacakları gün, "Ḥaşr, Maḥşer, Rûz-ı cezâ, Rûz-ı ferdâ, Rûz-ı maḥşer" ifadeleri ile anlatılır.

Şâ'ir ü ḥınṭa mülevves olup añılsa ḳaçan
Olınca nâbit anı ḫâk-i pâk ider taṭhîr
Günehle ḫâke düşen 'âşıyânuñ aḥvâli
Ümîd var ki ola rûz-ı ḥaşr añа tanẓîr
(Kıt'a.3)

Toprak temizdir, temizleyicidir. Günahlarıyla toprağa düşen gönüller için toprak; günahlardan arınma , temizlenme ümididir.

Her kim ki olmaz ise luṭfuñ ferdâ
Ey şâh-ı rusül olur ḥaşrde rüsvâ
Birrî ḳulıña şefâ 'at it kim sensin
Maḥbûb-ı yegâne-i Ḫudâ-yı yek-tâ
(Rubâ'i.I.1)

Allâh Resulü'nün lütfundan, şefaatinden yararlanamayanlar, haşrda rüsvay olurlar.

Hz. Muhammed, insanlık için son padişahtır ve onun hükmü mahşere dek tüm varlıkları kuşatır.

Cenâbuñ bir şeh-i evreng-i ḥatmiyet ki tâ maḥşer
Revân olmaḳda hükmüñ ins ü câna yâ Rasûla'llâh
(Nat. II.8)

Mahşerde dünya malının hiçbir faydası yoktur. Resulullah'ın şefaatinden yararlanabilenler için huzur kapısı açılır.

O günde hiç saña nef' eylemez bu mâl ü benüñ
Hemân ḳalb-i selîm ile ol selâmet-yâb
(Gaz. 24.3)

Sen şefî'ü'l-müẕnibînüñ hürmetiyçün ol Ġafûr
'Afv ider cürm-i günah-kârân-ı ehl-i maḥşeri
(Nat. I.116)

Cennetin vasıflarının anlatıldığı bölümden alınan aşağıdaki beyitte, dünya hayatında yapılanların karşılığının alınacağı gün olan rûz-ı cezâda, cennete talip olanların onu hak etme yolunda ilerlemeleri gerektiği ifade edilmiştir.

Vaṣfı çoḳdur eylesün ṭâlib olanlar buña sa'y
Tâ ḳıla rûz-ı cezâ anda temâşâ anları
(Na't I.72)

Günahlara gark olmuş bedenlerin ümidi, Resulullah'ın mahşerde onlara şefkat göstermesi ve şefaat eylemesidir.

Çün na't-ḫ'ân idi rusülüñ ümid o kim
Rûz-ı cezâda eyleye şefḳat ile nigâh
(Mer. XVI.8)

Ey şâh-ı rusül bendeñe himmet eyle
Bîçâreyüm aḥvâlüme şefkat eyle
Ey dost-ı Ḫudâ rûz-ı cezâda luṭf it
Birrî-i güneh-kâra şefâ'at eyle
(Rub. 11)

Sana susamış gönüller Ya Resulululllah susuzluklarını ancak rûz-ı ferdâda Kevser'den kana kana içerek giderebilirler.

Teşne-dil ümmîd ider kim rûz-ı ferdâ serverâ
Bendeñe ṣuna yüzüñ ṣûyuna Ḥaydar Kevṯeri
(Na't.I.120

1.5.4.Terâzi, Amel Defteri

Terâzi, mahşer günü insanların amellerinin tartıldığı adalet ölçüsüdür.

Hesapların görüleceği mizan vakti izzetinin ağır gelmesi, toplumda sevilen kişiler için edilen duâlardan biridir**.**

Mışr-ı ḥüsünde Yûsuf-ı sânî idi hemân
Mîzân vaḳti rif'at ile bula 'izz ü câh
(Mer. XVI.12)

Dünyada yapılan amellerin yazılı olduğu defter; amel defteri ,defter ifadeleri ile anlatılır.

Gelür maḥall ki 'amelden su'âl eylerler
Bilür misin neler itdüñ nedür o demde cevâb
(Gaz.24.2)

Ḫaṭuñ aġarmaġa yüz ṭutdı eyle fikr-i ḥisâb
Gönül beyâż olunûr defter-i ḫaṭâ vü savâb
(Gaz.24.1)

Öyle bir an gelir ki bu dünyada neler yaptığın sorulur. Bu soruya cevap vermeye hazırlanmak lazımdır. Hata ve sevaplarla yazılı defterin ne ile doldurulduğunu, hesap etmek gerekir.

Rabb'imizin bize lütuf ettiği nimetlere karşılık, O'na hayır ve iyiliklerle dolu bir kitap hediye etmek için çalışmak gerekir.

Levḥ-ı dilden ḳıl ḫayâl-i ḫaṭṭ-ı ḥûbânı tırâş
Geç bu sevdâdan pür itdüñ yañlış ile defteri
(Na't.I.4)

Yaşadıklarından feryat eden Birrî gönlüne şöyle seslenmektedir. " Sevgilinin vasıflarını düşünmekten vazgeç artık ey gönlüm! Geç artık bu sevdadan. Defterini hep yanlış ile doldurdun. Artık yüzünü Hakk'a çevir."

1.5.5.Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar
a) Cennet

Dîvân'da güzel işler yapanların âhiretteki kalıcı yurtları olan cenneti anlatmak için cennet, cinân, firdevs, behişt-i heşt kavramları kullanılmıştır.

Nûş idüp cûş itdi ḳalbinde ṣafâ ol demde kim
Ṣundılar bir şerbet-i cennetle memlû sâġarı
(Na't.I.28)

Hz.Muhammed'in doğumunun anlatıldığı yukarıdaki beyitte, Amine'nin cennet şerbeti içmiş kadar kalbinin safa ile dolduğu dile getirilmiştir.

Mirac hadisesinin anlatıldığı beyitlerde (Na't I.62, I.64, I.78); Hz. Muhammed'in Cebrail rehberliğinde arşa çıkması ve orada cenneti temaşa etmesi, cennet bekçisinin kapıyı Peygamberimize açması, Refref'in Sidre-tül-Müntehâ'dan kürsüye kadar cennet kuşu misali, şevk ile raks ederek Peygamber'imizi götürmesi dile getirilmiştir.

Meclis-i ünsi ravża-i cennet
Bir melek- ḫû ẓarîf-i 'âlemdür
(Med.XII.10)

Müfti-zâde hakkında yazılan yukarıdaki beyitte, onun meclisinin cennet bahçesine olan benzerliği dile getirilmiştir.

Kûy-ı yâri beklerüz ammâ cüdâyuz Birrîyâ
Vârımiş cennetde daḫı 'âşıḳa nâr-ı 'aẕâb
(Gaz.34.5)

Bu dünyada âşığına bir türlü kavuşamayan, türlü cefalar çeken şair, bu durumunun cennette dahi devâm edeceği endişesi duymaktadır.

Terennüm iderek şevk-i gül-i vaṣfuñla murġ-ı rûḥ
Ḳıla pevrâz-ı gül-zâr-ı cinâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.3)

Ruh kuşu, Resulullah'ın vasfının şevkiyle terennüm ederek öyle bir kendinden geçer ki, cennet bahçesine kanat çırpar.

Feṭḥ olup dervâze-i firdevs sedd oldı caḥîm
Ḥûr u ġılmânuñ tezâyüd buldı zîh u zîveri
(Na't.I.52)

Mirac'ın anlatıldığı yukarıdaki beyitte, Hz. Muhammed'in arşa yükselmesi ile cennet kapıları açılıp cehennem kapılarının kapanmasından söz edilmektedir.

Ṣanma dil-dâr ile gül-şende mey-i ter içerüz
Ol melik-i rûyla firdevsde kevser içerüz
(Gaz.171.1)

Gül-şen-i firdevsden kûy-ı dil-ârâdur garaż
Sidre vü ṭûbâdan ancaḳ ḳadd-i bâlâdur garaż
(Gaz.195.1)

Mecâzî aşk; hakikî âşık için bir köprü, insanı îlâhi aşka götüren bir basamaktır. Sevgilinin güzelliklerine vurulan âşık, kendisiyle baş başa kaldığında hep büyük gerçeğine, Allâh'a olan aşkına, geri döner. Mecâzî aşkla ilâhî aşk hep iç içedir. Âşık, sevgili ile birlikte iken de hep hakikî aşkını düşünür.

Mâ-ḥaṣal cümle behişt-i heşti seyrân eyledi
'Âlem-i kevn ü mekânuñ ol faẓîlet-güsteri
(Na't.I.73)

Mirac gecesi, Hz. Muhammed sekiz cenneti (Cennet, Huld, Me'va, Naim, Aliye, Adn, Firdevs, Daru's-selam, Hayevan) seyran eylemiştir.

Ḫaberüñ var mı ki bir yâr-ı melek-sîmânuñ
Şehrimüz şimdi ḳudûmiyle behişt-âsâdur
(Med.XI.5)

Seyyid Vehbi hakkında yazılan yukarıdaki beyitte, onun şehre gelişi ile şehrin huzur bulduğu ve cennet bahçesine dönüştüğü ifade edilmiştir.

Kimsenüñ göñli evin dünyâda virân itme kim
Beyt-i ma'mûr ola 'uḳbâda dârü'l-ḳarâr
(Gaz.89.5)

Bu dünyada kimsenin kalbini kırmayanların âhirette karar kılacağı yer, yedinci katta Firdevs cennetinden bir köşk olan beyt-i ma'mûr olacaktır.

b) Kevşer

Kevser, cennette inanan kulların kana kana su içeceği bir ırmaktır. Bu dünyada kusur işlemeyen, taat ve ibadette kusur etmeyen kişiler, âhirette peygamberin şefaatine nail olarak, Hz. Ali'nin elinden Kevser suyu içeceklerdir.

Teşne-dil ümmîd ider kim rûz-ı ferdâ serverâ
Bendeñe ṣuna yüzüñ ṣûyuna Ḥaydar Kevşeri
(Na't.I.120)

Ṣanma dil-dâr ile gül-şende mey-i ter içerüz
Ol melik-i rûyla firdevsde Kevser içerüz
(Gaz.171.1)

c) Hûri

"Hûr: Fi'l-asl ahu gözlü demek olan ahver ile onun müennesi olan havrâ'nın cem'idir ki ahu gözlüler demektir. Cennet kızı mânâsına gelir." [60]

[60] Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Akçağ Yay, Ankara 2000, s.249.

Eylemiş nâz ile her çâderde bir ḥûrî ḳarâr
Rûşen eyler nâẓiruñ çeşmin żiyâ-yı ruḫları
(Na't.I.70)

'Aḳl u dil ol ṣoḥbetüñ keyfiyyetinden bî-ḫaber
Anı idrâk idemez ḥûr u melek ins ü perî
(Na't.I.85)

Peygamberimizin arşa yükselip Allâh ile görüşmesini anlatan yukarıdaki beyitlerde, bu konuşmaların keyfiyetinin insan, peri, huri, melek tarafından idrâk edilemeyeceği dile getirilir.

ç) Hulle

Hulle, cennette inanan kulların giyeceği elbisedir.

Her birisi yetmişer ḳat ḥulle giymiş egnine
Serlerinde ser-be-ser vardur muraṣṣa' efseri
(Na't.I.71)

Peygamberimizin arşa yükseldiği gece huri ve gılmanları temaşa etmesinden bahseden beyitte, her birinin üzerlerine yetmişer kat cennet elbisesi giydikleri, başlarında kıymetli taşlarla donatılmış taç taşıdıkları ifade edilmiştir.

d) Ṭûbâ

Sözlük anlamı Arabistan kirazı[61] olan Sidre, altıncı kat gökte bulunur. Göğe yükselenler ancak buraya kadar çıkarlar. Nitekim Cebrail (a.s), Mirac gecesi Sidre'ye kadar gelebilmiştir. Sidre'nin ötesi Allâh'a mahsustur. Tuba, Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda gövdesi aşağıda olan her dalında çeşitli meyveleri taşıyan bütün cenneti gölgeleyen ağaçtır.

Sidre ulaşılabilecek en yüksek yer olduğu için, Tuba'da boyu ve gölgesi sebebiyle edebiyatta, aşağıdaki beyitte olduğu gibi, sevgilinin uzun boyunu anlatmak için kullanılmıştır.

Gül-şen-i firdevsden kûy-ı dil-ârâdur garaż
Sidre vü ṭûbâdan ancaḳ ḳadd-i bâlâdur garaż
(Gaz.195.1)

O câye câye ṣalmış bir dıraḫt-ı müntehâ bilmem
Maḳam-ı sidre vü ṭûbâ mıdur Pîş-i Murâdiyye
(Gaz.203.5)

[61] İskender Pala, **a.g.e**, s.404.

Muradiye, sahip olduğu tabiì güzellikleri itibariyle, Sidre ve Tuba'ya benzetilmiştir.

1.5.6.Cehennem

Dîvân'da inanmayan kulların âhiretteki ebedî yurdu olan cehennemi anlatmak için cahîm ve düzah ifadeleri kullanılmıştır.

Düşmenânuñ maḥbesin daḫi temâşâ eyleyüp
Gördi hep müşriklerüñ nâr-ı caḥîm olmış yeri
(Na't.I.74)

Mirac'ta cennet ve cehennem ehlini temaşa eyleyen Resulullah, Allâh'a ortak koşan müşriklerin zindanlarının cehennem olduğunu görür.

Vaṣf-ı caḥīmi söyler zebânı
Cân-sûz âteş-i güftâr-ı vâ'ıẓ
(Gaz.201.4)

Cehennemden bahseden vâiz, durumun dehşetini anlatırken can yakan sözler sarf eder.

Senüñ nâr-ı ġam-ı 'aşḳuñ ile yanmaḳ olur bî-şek
Sebeb âsîb-i duzaḫdan amâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.27)

Râm olanlar nefse mâr olmış daḫi bir ṭâ'ife
Necs içinde ḳayd u bend ile çekerlermiş 'aẕâb
(Gaz.33.3)

Bu dünyada Resulullah'ın aşkının ateşi ile yanmak, âhirette cehennemin dehşetinden kurtulmaya vesiledir. Nefsinin isteklerine boyun eğenler, âhirette azap çekerler.

Varma cühelâ meclisine olma mu'aẕẕeb
O meclis olur 'ârif u dânâya çü düzaḫ
(Gaz.56.2)

Cahillerin oluşturduğu topluluğa girmek, orada bulunmak, ârifler için azap verici bir iştir. O meclis, kendini bilenlerin cehennemi gibidir.

1.5.7.Berzaḫ

Sözlükte iki şey arasındaki engel anlamına gelen berzah, Kur'ân-ı Kerim'de ölüm ile yeniden dirilme arasında geçen zamanı ifade eder. [62] Bu zaman içerisinde ölülerin bulunduğu âlemdir.

Geç râḥat-ı dilden ki o dünyâda bulınmaz
Ser cümle kederdür heme bu 'âlem-i berzaḫ
(Gaz.56.3)

Dünya, gönül rahatlığı aranacak mekân değildir.

1.6.KAZA VE KADER

Kader, varlıklar yaratılmadan önce Allâh'ın o varlık hakkındaki hükmüdür. Kaza ise Allâh'ın varlıklar hakkındaki hükmünün varlıklar yaratıldıktan sonra meydana gelmesidir**.** Kader, Allâh'ın ilim sıfatıyla ilişkilidir.

Ey dil ne çâre ḥükm-i ḳażâya rıżâ gerek
Olmaz müfîd eyleme bîhûde aḥ u vâh
(Mers.XVI.31)

Kim ki fermân-ı ḳażâya vire ṣıdḳ ile rıżâ
Seri üstünde olur ebr-i belâ hâl-i hümâ
(Gaz.5.1)

Her ḥükm-i ḳażâya ki dilüñ kârı rıżâdur
Her laḥẓa aña ebr-i belâ hâl-i hümâdur
(Gaz.127.1)

İnananlar başa gelene rıza gösterirler, bu durumda feryat figan etmenin hiçbir faydası yoktur. Allâh'tan gelen her şey güzeldir. Şerlerde gizli olan hayırları ya da hayırlarda gizli olan şerleri insan anlamayabilir. Gönül, Hakk'tan gelene kesin bir teslimiyet ile rıza gösterirse, başındaki belâ bulutlarını saadet getiren devlet kuşu olarak görür.

Ḳıldı bî-tâb u tevân pâdişâh-ı ṣayfi ḳader
Çekdi sulṭân-ı şitâ mülk-i cihâna leşker
(Târîḫ.XIV.1)

Gediz nehrinin donmasıyla ilgili yazılan yukarıdaki beyitte, kaderde o yıl yazın erken bitip kışın bütün gücü ile toprağa hâkim olmasının yazılmış olduğu dile getirilmiştir.

---

[62] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.97.

Ben ki pâ-mâlügüm türâb-âsâ
Ḳaderüm alçaḳ yanuñda âb-âsâ
(Gaz.21.1)

Âşığının yanında durumunu dile getiren Birrî, kaderinin kötü yazılmış olmasından bahseder.

2. İBADET

İbadet, Müslümanlığın beş temelinden biridir. İnsanın yaratıcısına olan kulluk borcunu ödeme şekillerinden biri de O'na ibadet etmektir. O yüzden minare, mescid, müezzin hep insan içindir.

'İbâdet it ki müezzin ü minâre vü mescid
Seniñçün oldı müheyyâ yürü ṭurur oturur
(Gaz.74.4)

2.1. Namâz ve Namâzla İlgili Kavramlar

a) Namâz, Âb-dest

Dinin direği olan namaza her Müslüman'ın riayet etmesi gerekir. Abdest, namaza hazırlık şartlarından biridir. Abdestle dış temizliğini sağlayan Müslüman, namazla da iç temizliğe erişir.

Ḥâkimâne âb-dest aldurdıġı her bî-namâz
Müddet-i 'ömrinde itmez bir daḫı terk-i ṣalât
(Med.X.4)

Hatvanî-zâde hakkında yazılan yukarıdaki beyitte, abdest aldırdığı her namaz kılmayan kişinin, ömrü müddetince bir daha namazı terk etmediği bildirilmiştir.

Çeşme-sârından devâtuñ ile tecdîd-i vużû
Secdeden ey ḫâme ḳaldırma ṣaḳīñ aṣla seri
(Na't.I.7)

Ömrünü günahla geçiren kişinin tevbe edip abdest alması ve ömrünün kalan kısmında başını secdeden kaldırmaması gibi, şair de bunca zaman boş sözlerle hayatını geçirmiş olduğunu düşünerek, Peygamber'imizi dile getirecek şiirler yazmanın heyecanı içindedir.

b) Ḳıyâm

Namazın içindeki farzlardan biri olan kıyâm, belli duâları okumak için belirli bir süre ayakta durmayı ifade eder.

Eyyâm-ı bahâr oldı çıḳ ṣavma'adan zâhid
Hengâm-ı ḳıyâm irdi olmaḳ ne revâ ḳâ'id
(Gaz.63.1)

Baharın gelmesi ile kışın kasveti ortadan kalkar, canlar neşe içinde kendini baharın hareketliliğinin içinde bulmak ister. Artık ayağa kalkmanın zamanıdır, oturmanın değil.

c) Câmi', Mescid, Miḥrâb

Câmi, cemaatle ibadet yapılan büyük mekânlardır. Mescit ise camiye göre daha küçük mekânlara verilen isimdir. Mihrâp, namaz esnasında imama ayrılan kıble yönündeki yerdir.

Ḳoyup meydanda ġavġa-yı ehl-i bezmi ey ṣōfī
Mürâyîler varup câmi'de hûy-ı hâyı görsünler
(Gaz.143.4)

Camiler Allâh'ın isminin anıldığı yerlerdir.

Yıḳıldı deyr-i ḍalâlet yapıldı mescid-i dîn
Bilindi kâr-ger-i لا اله الا الله
(Tevhîd 4)

Dalalet mekânları, din mescitlerinin yapılması ile insanlar üzerindeki yıkıcı etkisini kaybetti. İnsanların ruhlarındaki huzurun kaynağı olan tevhîdin etkisi, bilinir oldu.

'Arş-ı kürsîden daḫi a'lâdür ey dil şübhesiz
Ol şeh-i evreng-i dinüñ mescîdinüñ minberi
(Nat. I.102)

İnananlar için Resulullah'ın mescidinde bulunmak, onun sohbetine erişebilmek arş-ı kürsiden daha yücedir.

Görince çîn-i ebrû-yı dil-ârâyı dil-i dânâ
Cihânı terk idüp oldı mekânı gûşe-i miḥrâb
(Gaz.35.2)

Sevgilinin kaşının kavisi, âşık için bir mihraptır. Âşık bu şekilde sevgilinin cemaline yönelir.

ç) Müftî, Vâ'ıẓ, Müezzin

İslam'ı insanlara aktarmakla görevli kişilerden bazıları müftî, vaiz ve müezzindir.

Her ne nuṭḳ itse ḳavli müftîye
'Ilm ü faẓlı ise müsellemdür
(Med. XII.6)

Müfti-zâde hakkında kâleme alınan yukarıdaki beyitte onun ilminin ve faziletinin herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğu, şeriatı esasınca uyguladığı bildirilir.

Uysa uṣûle ezkâr-ı vâ'ıẓ
Naḳş olsa dilde esrâr-ı vâ'ıẓ
(Gaz.201.1)

Meclisde çekse raṭl-girânı
Ma'lûm olsa miḳdâr-ı vâ'ıẓ
(Gaz.201.2)

"Vâ'ıẓ" kelimesi ile son bulan beş beyitlik gazelden alınan yukarıdaki beyitlerde, Vâizin sırlarının gönüllere kazınmasının gerekliliği, onun kıymetinin anlaşılmasının lüzumu ifade edilmiştir.

d) Duâ

Arapça isteme, yalvarma, niyaz[63] anlamlarına gelen kelime, kulun Allâh'la olan iletişimini sıkı tutmasına vesile olur. Allâh'ı ibadet ve taatla zikretme, amellerin en hayırlısı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca "Duâ, ibadetin özüdür."[64]

Sen bu kâra ihtimâm it ben du'âya iştiġâl
Feṭḥ olur elbette ebvâb-ı merâḥim bî-gümân
(Med.IV.82)

Eğer kişi işinde sonuca ulaşmak için gayret gösterir, bir taraftan da duâya devâm ederse, onun için şüphesiz merhamet kapıları açılacaktır.

Oldı her şaḥṣa o sulṭânuñ du'âsı farż-ı 'ayn
İştiġâl eyler edâya ṣıdḳ ile pîr u civân
(Med.IV.93)

---

[63] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.173.
[64] Canan İbrahim, **a.g.e**, C.5, s.491.

Evḳât-ı ḫamsede iderüz rûḥuna du'â
Geldikçe ṭab'a itdigi taḳsîm-i penc-gâh
(Mers.XVI.5)

Herkes tarafından sevilen kişiler için, özellikle namaz vakitlerinin ardından, duâ etmek âdettendir.

Sen daḫi ey dil der-i Ḥaḳḳa teveccüh eyleyüp
Bir du'â ḳıl kim ḳabûli ola bî-reyb ü gümân
(Med.IV.94)

Ḥużûr-ı pâkine oldı bu 'arż-ı ḥâl irsâl
Du'âya ḳâ'im ol ey dil var imdi eyle ḥużûr
(Med.V.48)

Ḳaçan du'â ki ola ġâyibâne elbette
Olur ḳabûle ḳarīn ol du'â-yı dûr-â-dûr
(Med.V.49)

Hakk'a yönelip derin bir saygı ile el açan gönüllerin duâsı, Hakk tarafından geri çevrilmez. Duâ ederken devâm esastır. Halis bir kalp ile riyasız biçimde uzun uzadıya yapılan duâ, kabul edilmeye daha yakındır.

Ser-âġâz-ı du'â ḳıl ey dil-i iḫlâṣ-ı perver kim
Bu evṣâf-ı ṣafâ-baḫşuñ bulınmaz ḥadd ü pâyânı
(Med.VI.36)

İḫtiṣâr it sözi ey Birrî ḳıl âġaz-ı du'â
Ḥadd ü 'add yoḳ anuñ evṣâfına lâ-yuḥṣâdur
(Med.XI.49)

Bu i'tirâf-ı ḳuṣûruñla söz tamâm oldı
Du'âya başla hemân ey gedâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.30)

Hemân du'âsına aġâze idelüm ey dil
Anuñ medâyıḥına intihâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.11)

Kasidenin en son bölümünde şair, övdüğü kişinin başarılı, uzun ömürlü ve talihinin iyi olması için iyi dileklerde bulunarak duâ eder. Yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi duâ bölümüne geçiş uygun bir biçimde ifade edilir.

Ḥamdu li'llâh ni'met-i 'uẓmâ-yı feth oldı naṣîb
Tâ ṭoyunca bir du'âya iderüz feṯḥ-i duḥân
(Med.IV.84)

Bir fetihten sonra Allâh'ın inâyetine şükür için duâ etmek gerektiği ifade edilmiştir.

Hiçbir mûrī pây-mâl itmem
Keff-i dest-i du'â serîrümdür
(Fahr.XV.21)

Şair, kendisini övmek için kâleme aldığı beyitte, hiçbir karıncayı dahi incitmediğini, yaptığı duâların kendisinin tahtı olduğunu ifade eder.

2.2. Oruç

Oruç, İslam'ın beş şartından biridir. Müslümanların oruç tutması farzdır.

Rûze-i hicr âḫiri 'ıyd-ı viṣâl-i yârdur
Seyr it ebrûsın hele mâh-ı nev-ġarrâyı gör
(Gaz.80.4)

Hicran orucunun ardından yâre kavuşma bayramı yapılır. Oruçla nefsinin isteklerini frenleyenler, neşeli bayram günlerine kavuşurlar.

2.3. Hac ve Hacla İlgili Kavramlar

a) Ḥac

Allâh'ın yeryüzündeki evi olan Beytullah'ı ömürde bir kez olsun ziyaret etmek Allâh'ın kulları üzerinde bir farzıdır.

Râh-ı 'aşḳuñ ötesi kûy-ı dil-ârâya çıḳar
Ġâyeti ḥac yolınuñ Ka'be-i 'ulyâya çıḳar
(Gaz.73.1)

Kişinin niyeti ne ise, o yolda azimle yürürse , niyetine erişir. Aşk yolunun yolcularının yürüyüşü, bir gün yârin yakınına varmakla sonuçlanır; tıpkı hac yolunun yolcularının Kabe'ye ulaşması gibi.

b) Ḥicâz

Hicâz, Arap Yarımadası'nda Mekke ve Medine'nin bulunduğu bölgenin adıdır.

‘Aceb mi kûyûnī devr eyler ise cûy-ı sirişk
Ṭavâf-ı ka’be degül mi Ḥıcâzdan maḳṣûd
(Gaz.59.4)

Hacıların Hicâz’da Kabe’yi tavaf eylemesi gibi, âşığın gözyaşı seli de yarin mahallini devr eyler.

c) Beyt-i Şerîf

Beyt-i Şerîf, Allâh’ın evi Beytullah’a verilen isimdir. Beyt-i şerîf, asla putların mekânı olarak kalmaz.

Olmış idi cilve-ger dilde ḫayâl-i dil-rubâ
Cây-ı eṣnâm itmedin beyt-i şerîfi put-perest
(Gaz.44.3)

ç) Ḥaremeyn

Haremeyn, Mekke ve Medine’ye beraber verilen addır.

……
Yâzup ziyâret-i ḥaremeynüñ menâḳıbın
‘Uşşâḳ-ı zâre tuḥfe getürdi Ḥicâzdan
……..
(Terkib-i bend.V)

Nâbî Efendi hakkında yazılan yukarıdaki terkib-i bendten alınan bölümde , onun Mekke ve Medine ziyaretlerinin menkıbesini anlatan Tuhfetü’l- Haremeyn adlı eserinin âşıklar için bir hediye olduğu dile getirilmiştir.

d) Merve

Mekke’de bulunan bir tepe olan Merve, Hz. Hacer’in oğlu Hz. İsmail için su ararken dolaştığı tepelerden biridir. Bu tepe üzerinde sa’y yapılır.

Nihâd-ı âhenîn ġâlîb iken serdî-i Merve
‘Adüvler bezmine mûm oldıġı bâdī olur ġurve
Şemîm-i zülf ise raġbet ḳomaz bûy-ı Merve
Ne ṭâvus-ı behişte i’tibârum var ne ḫōd Merve
Temâşâ-yı ḫırâm-ı ḳadd-i ḫōş reftâr fikr eyle
(Tahmîs 10.VI)

Sevgilinin zülfünün kokusu, Merve'nin kokusuna olan rağbeti geçersiz kılar. Âşık, sevgilinin seyriyle o kadar meşgul olmuştur ki; onun için ne cennet kuşu ne Merve, sevgilinin salınarak giden nazlı edalı yürüyüşü karşısında değer taşımaz.

e) Ka'be, Ṭavâf ,Vaḳfe

Hicaz'da Mekke şehrinde Harem-i Şerîf'in ortasında bulunan kutsal bina olan Ka'be Hz. Âdem zamanında yapılmış, Hz. İbrahim zamanında onarılmıştır. Ka'be'nin etrafını dolanarak ziyaret etme anlamına gelen tavâf, hac ibadetinin farzlarındandır. Sözlükte durma anlamına gelen vakfe ise, Arafat'ta bir süre bekleyip duâ etmektir. Vakfe de yine haccın farzlarındandır.

Ṭavâf u vaḳfeden olmaz mücâvirân ḥâli
Berâ-yı Ka'be-yi 'ulyâ yürür ṭurur oturur
(Gaz.74.5)

Vaktini Harem-i Şerifeyn'de ibadet etmekle geçirmek için evini yurdunu terk edenlerin tüm işi Kabe'dir, tavaftır, vakfedir. Onlar, ibadetlere karşı kayıtsız kalamazlar.

Zemzemleyüp ṣunar ise meclisde sâġarı
Ol şûḫa şeyh-i Ka'be o demde mürîd olur
(Gaz.134.4)

Eğer yar, elindeki kadehi bir kez yudumlayıp âşığına sunsa, âşık Kabe'nin şeyhi dahi olsa bu ilgi karşısında hemen onun müridi olur.

f) İḥrâm

İhrâm, hac esnasında Müslümanların üzerlerine giydikleri dikişsiz, beyaz elbisenin adıdır.

Reh-i kûyında iden terk-i ḳabâ dil-dâruñ
Döner ol ḥâce-i 'uryâna ki iḥrâmdadür
(Gaz.95.5)

Sevgiliye ulaşma yolunda kaftanını terk eden kişi, Allâh yolunda ihrama girene benzetilmiştir. Allâh'ın evi olan Kabe'yi ziyaret esnasında tüm Müslümanlar kefeni andıran bir beyaz örtüye bürünürler. Bu, bütün dünya malından, zevkinden, süsünden arınmanın işaretidir.

g) Zemzem

Zemzem, Arapça çok su demektir. [65] Allâh'ın kullarına armağanı olan bu mübarek su Kâbe civarında bulunmaktadır.

[65] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s. 724.

Bu maḳâm içre mey-i ʻaşḳ içilür ey ṣōfī
Yüri ḳıl ʻazm-i ḥicâz anda saña zemzem var
(Gaz.136.5)

Hicaz yoluna azmedip yürüyen kişiler için zemzem vardır. Onlar orada bütün susuzluklarını giderir. Zemzem suyunu içen sofi, hakikat bilgilerine erişir.

2.4. Zekat

İslam'ın üzerine kurulduğu temellerden biri olan zekat, zenginlerin mallarındaki fakirin hakkıdır.

N'ola olsa zümre-i dil-ḫastagâne çâre-sâz
ʻIlmi lâḥıḳdur ki oldur ʻizz ü iḳbâle zekât
(Med.X.12)

Hatvani-zâde'nin dertli gönüllere çare olan ilmi, onun izzet ve ikbalinin zekatıdır.

3. ÂYET VE HADÎSLER
3.1. Âyetler

Birrî Dîvân'ında iktibas ya da telmih yoluyla kullanılan pek çok ayet yer almıştır.

Ol nigâha tagʹlar itmez taḥammül dil degül
Allâh Allâh görmedüm böyle müeṯṯir bir naẓar
(Gaz.77.4)

Tagʹlar itmez taḥammül böyle bâr-ı miḥnete
Özge ḥikmet kim bu żaʼf-ı cism ile insân ider
……..
(Terci-i bend.IV)

Yukarıdaki beyitlerde, "Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yüklendi. O cidden çok zalim, çok cahil bulunuyor." Ahzab Sûresi, 72. ayetine telmih yapılmıştır.

Anı ḫayr ile muʻammer eyleye
Luṭf(ı) çoḳ ol لد يو لم يلد لم *üm*
(Kıt'a.10)

"O, doğurmadı ve doğrulmadı." İhlas suresi 3. ayeti iktibas yoluyla alınmıştır. Allâh'ım merhamet ve lütfunun genişliğinden bahsedilmiştir.

Raḥmet-i Ḥaḳdan olmazam me'yûs
Ḳavl-i لا تقنطوا *beşîrümdür*
(Fahr.XV.14)

Yukarıdaki beyitte iktibâs yolu ile alınan " Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin." Zümer suresi 53. ayeti, her Müslümanda bulunması gereken bir vasıf olmalıdır. Çünkü, aşağıdaki beyitte alınan Hadid suresi 29. ayette de bahsedildiği gibi "Allah sonsuz lütuf sahibidir."

Kesmesüz ümmîdümüz vallâhi ذوالفضل ا لعظيم
Maḥż-ı fażlından Ḫudâ maġfûr ider mü'minleri
(Nat I.98)

Resulullah'ın âlemlere rahmet oluşu aşağıdaki beyitte iktibas yolu ile alınan Enbiya suresi 107. ayette "Biz seni bütün âlemlere sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik." belirtilmiştir.

Yâ-i Yâsîn oldı ḳadri gül-şeninde yâsemen
Elf-i ك سلنا ار *o bâġuñ ḫûb serv-i aḥżarı*
(Na't.I.11)

Aşağıdaki beyitte iktibas yolu ile zikredilen "... ve âdeme bütün isimleri öğretti." Bakara suresi, 31.ayeti gereği insanoğlu isimler bilgisinin vârisidir.

Vâriṣ-i 'ilm-ı علم ا لا سما
Her kim olduysa ibn-i Âdemdür
(Med.XII.30)

Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması, iktibas yolu ile alınan Enbiyâ Sûresi, 69. âyette şu şekilde ifade edilmiştir. "Ey ateş! İbrahîm için serinlik ve esenlik ol' dedik."

Oldı nûr-ı ẕâtına ikrâm içün بر د سلا م
Nâr-ı Nemrûd itmedi iḥrâḳ İbn-i Āzeri
(Na't. I.14)

Aşağıdaki beyitte iktibas yolu ile zikredilen "Âyetlerimizi göstermek için, kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüten Allah, Sübhan'dır (bütün noksanlıklardan münezzehtir). Muhakkak ki O, en iyi işiten, en iyi görendir." İsra suresi 1. ayeti, Mirac mucizesinin başlangıcını bizlere aktarmaktadır.

Sırr-ı سبحان ا لذي ا سرا *şeb-i Mi'râcuñ*
Remzidür ser-mest ider bu sır ser-â-ser dilleri
(Nat. I.49)

3.2. Hadîsler

Her ḥadîṣ-i vaḥy-ı Ḥaḳdur kim kaçan nuṭḳ eylese
Derc iderdi bir söze biñ ma'nî-i nâzük-teri
(Na't.1.45)

Yukarıdaki beyitte, Allâh Resulü'nün her sözünün Hakk'ın bir vahyi olduğu dile getirilmiştir. Onda yalan yanlış bulunmaz.

Birrî Dîvân'ında yer alan hadisler şunlardır:

Devlet-i dünyâya raġbet ḳılma faḫr it faḳr ile
Var gedâ-yı şâh-meşreb ol yüri devlet yürür
(Gaz.92.2)

Olsa 'aceb mi faḳr u fenâ 'ızz u câhımuz
Faḳr ile faḫr ider idi çün pâdişâhımuz
(Gaz.146.1)

'Âlemde faḳr u fâḳa ile faḫr idüp gezer
Şâh-ı serîr-i ma'nevî her bir gedâ henüz
(Gaz.170.6)

Peygamber'imizin " Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm"[66] hadisi yukarıdaki beyitlerde mânen iktibas edilmiştir.

Burada bahsedilen fakirlik, gerçek mânâdaki maddî yoksulluk değildir. Maddî anlamdaki yoksulluk İslam'ın yüceliği ile uyuşmaz. Nitekim Peygamberimiz bu konuda " …. Allâh'ım küfür ve fakirlikten sana sığınırım"[67] buyurmuştur. Burada bahsedilen tasavvufî mânâda, insan ruhunun Allâh'a muhtaç olması, O'na bağlı olması anlamındadır. Peygamberimizin yolunda yürüyen insanlar da kendilerini meşgul eden, yolunun önündeki engellerden sıyrılıp tam bir bağlılıkla Allâh'a kavuşabilmek için, dünya malına tamah etmemişlerdir.

Emr-i مو تو *yi ṭutup mürşide teslîm olan*
Döner ol meyyite kim taḥte-i ġassâldedür
(Gaz.97.6)

Hemân ölmezden evvel ölmegi gör renciş-i mergüñ
'Ilâcın bulmadı Soḳrât u Bukrâṭ u Arisṭōlar
(Gaz.145.6)

---

[66] Canan İbrahim, **a.g.e,** C.6, s.479.
[67] Canan İbrahim, **a.g.e,** C.6, s.487.

Ölmezden evvel ölmege sa'y eylesek n'ola
Uġrar gezer ki ecele çünki râhımuz
(Gaz.146.5)

"Ölmezden evvel ölünüz."[68] Hadis-i şerifi yukarıdaki beyitlerde telmih ve iktibas yolları ile zikredilmiştir. Allâh yolunda yürüyen kişiler için bu söz, uyulması gereken bir kural gibidir. Fenafillah makamına ulaşmak isteyenler, Allâh'ın varlığı içinde yok olmak için öncelikle bütün elemlerin , acıların ve felaketlerin kaynağı olan nefse egemen olmalıdırlar ve nefsin arzularından bir ölü gibi sıyrılmalıdırlar.

esrârına taḥṣîl-i vuḳûf itmege gel sa'y-i belîg it ki olup من عر ف.....
pertev-i envâr-ı ma'ârif ile pür-nûr ola tâ cân gözi rûşen.
(Bahr-ı tavîl)

"Kendini bilen Rabb'ini bilir."[69] Hadisi iktibas yoluyla zikredilmiştir. Kendi cehaletinin farkında olan , Allâh'ın âlim olduğunu bilen; kendisinin fani, Allâh'ın Bakî olduğunu bilen; kendisinin aciz ve zayıf olduğunu, Rabb'inin kuvvetli olduğunu bilir.

Egerçi ḥubb-i vaṭan olmaġile îmândan
Bu naẓmuñ oldı niẓâmı berrâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.9)

" Vatan sevgisi, imandandır." [70] hadisi gereği Birrî de vatanı olan Manisa'ya olan sevgisini ifade etmiştir.

Maṣraf eylerseñ beḳâ mülkine fânîmalinî
كنز لا يفني den ıż'âfı saña îrâd olur
(Terci-i bend.VI)

Ḳanâ'at كنز لا يفني dur ammâ yoḳ aña mâlik
Ġınâ-yı dil yine var ise dervîşânda ḳalmışdur
(Gaz.71.2)

Kişi, "Kanaat , tükenmez bir hazinedir."[71] hadisi gereği yaşam sürmelidir. Verileni yeterli bulan, aç gözlü ve doyumsuz olmayanlar, iki cihân saadetine erişmek isteyen kişiler için İslam'ın tavsiyesi bu hadistir..

---

[68] Aclûnî, **Keşfü'l- Hafâ**, C.II, s.291, Hadis no: 2669.
[69] Aclûnî, **a.g.e,** C.II**,** s.262, Hadis no: 2532.
[70] Aclûnî,**a.g.e**, C.I, s.445, Hadis no:1102.
[71] Aclûnî, **a.g.e**, C.II, s.102, Hadis no: 1351.

Civânân-ı cinânuñ seyyideyni
Ḥadîṯiyle mübeşşerdür İmâmeyn
(Med.II.13)

" Seyyid-i şübbân-ı cennet", " Hasan ve Hüseyin cennetlik gençlerin efendisidir.[72] Hadisiyle Peygamberimiz, torunlarının cennet ehli olduğunu müjdelemiştir.

4. DİĞER DİNÎ KAVRAMLAR

4.1. Mi'râc ve Mi'râcla İlgili Kavramlar

a) Mi'râc

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin on ikinci senesinde Recep ayının yirmi yedinci gecesinde Cebrail (a.s) rehberliğinde arşa çıkması ve Allâh ile buluşması mucizesi olan Mirac, çeşitli beyitlerde dile getirilmiştir.

Ol şehinşâhuñ şeb-i Mi'râcı reşk-i rûz-ı 'ıyd
Ḫâk-i pâk-i dergeh-i 'âlîsî çarḫuñ efseri
(Nat. I.48)

Sırr-ı سبحان ا لذي ا سرا *şeb-i Mi'râcuñ*
Remzidür ser-mest ider bu sır ser-â-ser dilleri
(Nat. I.49)

Hz. Peygamber'in Rabb'i tarafından gece yürütülmesi, Mirac'ı , bayram gününü bile kıskandıran, bütün gönülleri sarhoş eden bir mucizedir. Hz. Muhammed'in dergâhının toprağı, göğün tacıdır.

Ḫâṣılı envâr-ı ẕâtından şeb-i Mi'râcda
Kesb-i nûr itdi ser-â-ser âsumânuñ aḫteri
(Nat. I.61)

Leyle-i Mi'râcda yüz sürdi ḫâk-i pâyüñe
Ḳaldı ol demden ġubâr-âlûd-ı rûy-ı mâh-tâb
(Na't.IV.4)

Gökyüzündeki yıldızlar bu parlaklığını Mirac gecesi arşa çıkan Resulullah'ın nûrundan almışlardır. Ay o gece Resulullah'ın ayağının toprağına yüz sürdüğü için, yüzüne onun tozu bulaşmış ve öylece aydınlığa kavuşmuştur.

Şâhid-i zîbâ-yı eyyâm-ı humâyûnuñ içün
Leyle-i Mi'râc u Ḳadr oldı iki zülf-i dü-tâ
(Na't.III.3)

---

[72] Şeyh Mansur Ali Nâsıf, **Tâc Tercemesi**,(Terc. Bekir Sadak) İstanbul 1973, III/665.

Şeb-i vasl-ı Resûle müctebâdur leyle-i Mi'râc
Ne şeb ser-tâ-be-ser nûr-ı żıyâdur leyle-i Mi'râc
(Na't.V.1)

Mirac gecesi baştan başa nûrlu, seçilmiş bir gecedir. Resulullah'ın kutlu günlerinin şahidi olarak Mirac ve Kadir geceleri, iki süs olarak inananlara kalmıştır.

b)Arş

Sözlükte taht, çardak[73] anlamına gelen kelime, dokuzuncu kat göğü ifade etmektedir. Tasavvufta ise, âşığın gönlünü temsil eder.

Bir ḳademde vâṣıl oldı sâḳ-ı 'Arşa ol Ḥabîb
Râkib-i Refref olup 'azm eyledükde ileri
(Na't.I.79)

Mirac gecesi Sidret-ül Münteha'da Cebrail'den ayrılan Resulullah, bundan sonraki yolunda Refref'e oturarak arşa (dokuzuncu kat gök) kadar yükselmiştir.

Gevher-i yek-tâ-yı ḳadr-i ẕât-ı pâk-i aḳdesi
Oldı ṭâḳ-ı künbed-i 'Arş-ı berînüñ zîveri
(Na't.I.81)

Resulullah'ın mukaddes zatının cevherleri, o gece arşın süsü olmuştur.

c) Burak, Refref

Resulullah'ı Mirac gecesi taşıyan cennet bineği olan Burak, tasavvufta maddî âlemden manevî âleme geçişi ifade eder. Refref ise, Resulullah'ı Mirac gecesi Sidret-ül Münteha'ya götüren bineğin adıdır. Tasavvufta ise insanı Allâh'a ulaştıran aşkı temsil eder.

Süvâr olup Burâḳ-ı berḳ seyr üzre 'urûc itdüñ
Se'âdetlerle sûy-ı âsumâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.16)

Oldı çün kim müntehâya vâṣıl ol sidre-ḳıyâm
Buldı Cibrîl ü Burâḳuñ intihâ ḫıẕmetleri
(Na't.I.77)

Ḳodı seyr-i Burâḳuñ cümle mahlûḳâtı ḥayretde
Varınca mâhdan tâ mâhiyâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.17)

[73] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.39.

Resulullah Mirac gecesi, Burak'ın üzerinde olduğu halde göğe doğru çıkmıştır. Burak, çok hızlı bir binektir. Gözle görünen son noktaya bir adımda gelebildiği rivayet olunûr. Sidret-ül Müntehâ'da yani varlıkların ulaşabileceği son noktada, Cebrail ve Burak'ın görevi sona ermiş, yolun bundan sonra kalan kısmına Peygamber'imiz, yalnız devâm etmiştir.

Peygamber'imizin Burak üzerindeki seyri, arşa yükselişi insanlar için hayret verici bir mucize olarak değerlendirilir.

Aldı Refref ṣadrına biñ şevḳ ile raḳs iderek
Gûyıyâ ṭâvus-ı cennetdür k'ider cevlân-geri
(Na't.I.78)

Bir ḳademde vâṣıl oldı sâḳ-ı 'Arşa ol Ḥabîb
Râkib-i Refref olup 'azm eyledükde ileri
(Na't.I.79)

Refref, Sidret-ül Müntehâ'dan sonraki bölümde Resulullah'a eşlik eden, onu kürsüye kadar götüren yeşil bir döşektir.

ç) Sidretü'l- Müntehâ

En yüksek makam anlamına gelen Sidret-ül Müntehâ, arşın sağ yanında bulunan ve ötesine hiçbir mahlukun ulaşamayacağı Allâh'ın zat âleminin başlangıcı olarak kabul edilir.[74] Nitekim Mirac gecesi, Cebrail ve Burak'ın hizmetleri buraya kadar olmuştur.

Müntehâya müntehî olduḳda bu seyr ü sülûk
Ḳaldı Cibrîl anda olmışken añа dek reh-beri
(Nat. I.76)

Oldı çün kim müntehâya vâsıl ol sidre-ḳıyâm
Buldı Cibrîl ü Burâḳuñ intihâ ḫıẓmetleri
(Nat. I.77)

4.2. Ölüm- Ecel

İnsan ömrünün sonu olan ölüm anı, ecelin gelmesi ile gerçekleşir.

Ey rüzgâr n'eyledi ol nâzenîn saña
Ber-bâd ḳılduñ anı idüp 'ömrini tebâh
(Mers.XVI.26)

[74] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.572.

Ḥayf ṣad ḥayfiña ḫayyâṭ-ı sipihr-i meşhûr
Aṭlas-ı ‘ömrimi biçmekde bî-miḳrâż-ı şühûr
(Gaz.112.1)

Ecel rüzgarı, hiç beklenilmeyen bir anda insanı alıp başka diyara sürükleyebilir. İnsan bu duruma hazırlıklı olmalı ve talihin kendisine biçtiği ömrü, alınyazısında yazılı olan sayılı günleri, iyi işler yaparak geçirme çabası içinde olmalıdır.

‘Ömrini devletini dem-be-dem efzûn idüp
Her murâdâtına vâṣıl ḳıla anı Mevlâ
(Med.VII.60)

……..
Yandıḳca Veysî ḫâkde ‘ömr-i güzeştesin
Ânuñ sinîn-i sinîne żamm ide Müste‘ân
……
(Terkîb-i bend.VII)

Hayırlı işler yapanlar için edilen duâ “ Allâh ömrünü arttırsın.” dır. Allâh, böyle kimselerin ömrünü ziyâde etsin ki; hayır ve iyilik tüm dünyaya hâkim olabilsin.

Ḳırḳ yıl ‘ömrümi sermâ-yı havâ virdi yele
Erbâ’în içre imiş ḥayf meger ḥükm-i şitâ
(Gaz.3.2)

Kırk sayısı, tasavvufta önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Mûsâ, Tur Dağı’nda Allâh ile kırk gün görüşmüştür. Hz. Muhammed’e peygamberlik, kırk yaşında gelmiştir. Kırk yaş, olgunluk yaşıdır. Kırk yıllık ömründe hep kış mevsimini yaşayan şair, yaz mevsiminin gelmesini arzu etmektedir.

İrişmekde nesîm himmeti her semte ‘ömür-âsâ
Bu resme cüst olan peyk-i devânı Ḥamza Bâbâdur
(Gaz.123.4)

Hamza Baba’nın himmeti, yardımı insanlar üzerine ömürlerine ömür katan rüzgar gibi esmektedir.

Birrî Nesîmî-zâdenüñ it ḥâline nigâh
Ḳıldı nihâl-i ‘ömrini bâd-ı ecel dûtâh
(Mers.XVI.1)

Bâd-ı ecel esüp didi târîḫ-i ḫalḳ añа
N’itdi Nesîmî-zâdeyi o rüzgâr âh
(Mers.XVI.33)

Bâd-ı ecel urur ḳaraya ‘âḳıbet ânı
Baḥr-ı muḥīṭ-ı ma‘nîde ten bir sefînedür
(Gaz.72.6)

Ölmezden evvel ölmege sa‘y eylesek n’ola
Uġrar gezer ki ecele çünki râhımuz
(Gaz.146.5)

Ecel rüzgarı, insanın ömür fidanını kırarak eser. Mânâ denizinde insan bedeni, bir gemi gibidir. Rüzgar, bu gemiyi her an karaya vurabilir. Bu duruma hazırlıklı olmak gerekir. Her an ölecekmiş gibi yaşamak ve hayatını bu doğrultuda geçirmek, rüzgarın zararını hafifletebilir. Eğer insan ölmeden evvel ölmeyi başarabilirse, yolun sonuna vardığında pişmanlık içinde olmaz.

Murâdum ol ki efendüm ṣenâ-güẕâruñ olam
Zamân-ı ‘ömr-i ‘azîzüm tamâm idince mürûr
(Med.V.46)

İ’timât itme ṣaḳīn çarḫ-ı kühen nâ-pây-dâr
Düşdi her bir devrde ḫâke nice ‘âlî-tebâr
……
(Terci-i bend.I)

Derd ile zâr u zebûn olmış dükenmiş ṭâḳati
Böyle ḳalursa ider bir âhla teslîm-i cân
(Med.IV.76)

Teslîm-i rûḫ ḳıldı Ḫudâ-yı Kerîm anı
Mülk-i beḳâda eyleye şâh mülk-i sipâh
(Mers.XVI.11)

Cân naḳdini teslîm ider ol h’âce-i ḥüsne
Her kim ki ezelden ola medyûn-ı maḥabbet
(Gaz.41.4)

Dîvân’da ölümü anlatmak için, farklı deyim ve ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler şunlardır: Aziz ömrün son bulması (‘ömr-i ‘azîzüm tamâm idince), toprağa düşmek (Düşdi her bir devrde ḫâke), canını teslim etmek (teslîm-i cân), ruhunu teslim etmek (Teslîm-i rûḫ), can hazinesini teslim etmek (Cân naḳdini teslîm ider).

Emr-i مو تو ا *ṭutup mürşide teslîm olan*
Döner ol meyyite kim taḥte-i ġassâldedür
(Gaz. 97.6)

Söyler lisân-ı ḥâl ile موتوا *ḥadîsini*
Ḫâk-i mezârumuzda biten her kiyâhımuz
(Gaz. 146.6)

Hak ile Hak olmak makamına (Fenafillah) erebilmek için, insanın vuslata kavuşmasına engel olan insani unsuru, nefsini, yenmesi gerekir. Bu basamağın, cismi ölümle gerçekleşmesini beklemeden, bu ölümlü hayatta nefse egemen olup onun arzularını yerine getirmeyerek sağlanması gerekir. Bu durumun, bir mürşide teslim olarak gerçekleşmesi daha kolaydır. Nefse egemen olma yolunda kendini mürşide teslim eden, bütün hal ve davranışları ile ölmeden evvel ölmeyi başarabilen kişi, bir ölü gibi, kendini musalla taşında bulur.

Ḳadri erbâb-ı kemâlün o zaman fehm olunûr
Ki ḳılup 'azm-i beḳâṣınuñ muṣallaya çıḳar
(Gaz. 73.5)

Kefen olmaz mı libâs-ı ten insâna âḫir
Yaḳışur mı bize bu câme-i ġarrâya ġurûr
(Gaz.112.2)

Her insanın son giydiği kıyafeti kefendir, insan en son yolculuğuna da musalla taşında uğurlanır.

Olur bu telḫî-i bîdârî-i şehbâ-yı dehr âḫır
Şebistân- ı ḳabirde ḫâb-ı şîrîn-ferâġat hep
(Gaz.28.3)

Şair, dünya hayatındaki acı çabaların, kabirde tatlı bir uyku ile son bulması ümidini taşımaktadır.

4.3.Günâh, Cürm, Günâhkâr

Cürm ve günâh kelimeleri, kulun Yaratan karşısındaki kusurunu ifade eder.

Kesret-i cürmünden istiḥyâ ider Birrî ḳuluñ
Pes maḥall-i merhametdür yâ şefî'âl-müẕnibîn
(Na't.X.6)

……..
Cürm ile kendüye reng eyleyen eşḫâṣı yâḳup
Pâk dil ẕâtı daḫı âteşe yaḳmaz feyyâż
(Kıt'a.2)

Ḥayfâ ki cây idelden bu ‘âlem-i fenâyı
Hiç ḳılmadum tedârük-i ẕâd-ı reh-i beḳâyı
Bu deñlü cürm ile dil ister yine ‘atâyı
……

(Tahmîs.I.III)

Kişi bu dünyada ne kadar kabahat işlese, bâki olan âlem için hazırlık yapmadan ömrünü sürdürse, yine de Allâh’ın Feyzînden ve Resulullah’ın şefaatinden ümidini kesmez.

Pâdişâhum bendeñe raḥm it günâhum bî-şümâr
Yoḳ yüzüm ‘arż itmege bu deñlü çoḳ şûr u şeri
(Na’t.I.118)

Günâhum keṯretinden şerm-sârum tevbeler olsun
Heme ‘ışyân-ı pinhân u ‘ıyâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.35)

Meded ḳân-ı şefâ’atsin ḫaṭâ benden ‘aṭâ senden
Günâhum luṭfuñâ olsun bahâne yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.36)

Günahın çokluğundan, açık ve gizli isyan etmeden korkan, utanan, haya edenlerin ümidi, Resulullah’ın şefaat kaynağı olmasıdır.

‘Uṣâtı genc-i raḥmetden ‘aceb mi behre-yâb itseñ
Müsellemdür saña ḳufl-ı ḫizâne yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.19)

…….raḥm eyle ki bu ḫâk-i rehüm rû-siyehüm ġarḳa-i baḥr-i günehüm kârımı zâr itdi nedâmet elemi sen var iken kimden ümîd idem…..

(Bahr-ı tavîl)

Ey şâh-ı rusül bendeñe himmet eyle
Bî-çâreyüm aḥvâlüme şefḳat eyle
Ey dost-ı Ḫudâ rûz-ı cezâda luṭf it
Birrî-i güneh-kâra şefâ’at eyle
(Rubâ’i.11)

……..
Ḳomayup elden dür-i şeh-vâr-ı istiġfârı var
Sâḥile vâṣıl ol ey müstaġraḳ-ı baḥr-ı günâh
……..

(Terci-i bend.VII)

Günah denizinde gark olmuş bedenler, rahmet hazinesinin kilidini elinde bulunduran Resulullah'ın şefaatine nâil olmak, hazineden nasibini almak isterlerse, Allâh'tan günahlarının bağışlanmasını dilemelidirler.

4.4.Dîv

Dîv; sözlükte dev, şeytan, cin[75] manalarına gelmektedir.

Ḥamle ḳıldukda ġuzât a'dâ zebûn olsa n'ola
Pây-dâr olmaz melâ'ik ḫayline dîv 'askeri
(Na't.I.104)

Melekler ordusu karşısında dev askeri başarıya ulaşamaz. Yani, iyiliğin hüküm sürdüğü bir yerde kötülük barınamaz.

4.5. Ġazâ, Ġuzât, Ġâzi, Ġâziyân

Gazaya katılmak ve gazi olmak, dinimizce yüce bir değerdir. Zamanın çeşitli bölümlerinde inananlar, kahraman padişahları önderliğinde İslam'ın bu yüce değerini yaşatmışlardır.

Bir ġazâyı ekber itdi luṭf-ı ḥaḳḳıyla o kim
Ḥaşre var nice sezâ dillerde olsa dil-sitân
(Med.IV.59)

Âyaġī tōzıyle ġâziler idüp âheng-i ceng
Oldı ḫaṣm-ı ḫâki-ṣâruñ ḫali ġâyetde yamân
(Med.IV.52)

İstimâlet virdigince ṣadr-ı a'ẓâm ḥażreti
Rüstemâne ceng idüp sine gererdi ġâziyân
(Med.IV.58)

Sultan Ahmed'in bir gazasından bahseden yukarıdaki beyitlerde, düşman ordusunun pek yaman olan halinden, padişahın ve gazilerin kahramanca yaptıkları cenkten ve yiğitliklerinden övgüyle bahsedilmektedir.

4.6. Nûr

Dîvân'da nûr kavramını ifade etmek için fer ve nûr kelimeleri kullanılmıştır. Arapça ışık anlamına gelen kelime, Allâh'ın tecellisini ifade etmektedir. [76]

---

[75] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.189.
[76] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.488.

Her zamânda n'ola yüz gösterse ferr u şevketi
Ṣûret-i iclâline âyîne-dâr olmış zamân
(Med.IV.31)

Ṭoldı yer gök şevḳ-ı fetḥıyle zihî nûr-ı server
Oldı bir gül-bâng ḥamdiyle zemîn u âsmân
(Med.IV.10)

Sultan Ahmed hakkında yazılan yukarıdaki beyitlerde, yer ve göğün fethin coşkusuyla nûrla kaplandığı ifade edilmiş, onun nûr ve heybetinin kudretine zamanın her zaman ayna tutması ve bu saadetin uzun yıllar devâm etmesi dilenmiştir.

Meh-çe-i râyât-ı mansûrî çü mihr-i tâb-dâr
Maṭla'-ı ṣubḥ-ı ẓaferden ferr ile oldı 'ıyân
(Med.IV.32)

Allâh'ın yardım sancağının bayrağı, zafer sabahı nûr gibi ayan, parlak bir güneşe benzer.

Oldı nûr-ı ẕâtına ikrâm içün بر د سلا م
Nâr-ı Nemrûd itmedi iḥrâḳ İbn-i Āzeri
(Na't. I.14)

Ḫalîle nûr-ı ẕâtuñ hürmetîçün nâr-ı Nemrûdı
Ḫudâ tebdîl ḳıldı gül-sitâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.10)

Ol Ḥabîbüñ nûr-ı ẕâtîçün Cenâb-ı Kibriyâ
Luṭf ile ḥall itdi ḳayd-ı zebḥ İbn-i Hâceri
(Na't.I.16)

Vücûdı olmaġıla nûr-ı pâkiñe maẓhar
Cenâb-ı Ḥażret-i Ḥaḳ ḳıldı adumı Mescûd
(Nat. VI.2)

Enbiyâ envâr-ı ẕâtuñdan iden nûr iḳtibâs
Nitekim nûr-ı ḳamer u şems felekden muḳtebes
(Na't.VIII.6)

Nûr-ı Muhammedî, yani Hz. Peygamber'in nûru, bütün varlıkların başlangıcıdır. Nasıl ki ay ve güneş ışığını felekten alırsa, diğer bütün peygamberler, evliyalar, kısacası cümle âlem varlıklarının ışıklarını, bu nûrdan alırlar. O, hayatın başlangıcıdır. İşte bu sebepten, Hz. İbrahim'i Nemrud'un ateşinin yakmamasının, ateşin gül bahçesine dönmesinin, Hz. İsmail'i bıçağın kesmemesin nedeni, bütün peygamberlerin yaşam kaynağı olan Hz. Muhammed'in nûrunun ikramı içidir.

Sâyesi düşmezdi ol şems-i ḥaḳâyıḳ-maẓharuñ
Belki nûrı maḥv iderdi ẓulmet-i şûr u şeri
(Na't.I.39)

Dünyevî nûr, Allâh'ın bu dünyada göstermiş olduğu lütuftur. Nûrun zıddı, zulmettir. Nûrun ışığı, zulmetin karanlığını boğar.

Nûra ġarḳ oldı cihân ol demde kim bu 'âleme
'Arż-ı ruḫsâr itdi ol burc-ı se'âdet-aḫteri
(Na't.I.29)

Ol gice mâh-ı felek noḳsânını bildi temâm
Seyr idüp nûr-ı cemâl-i Ḥażret-i Peyġam-beri
(Na't.I.54)

Levḥ-ı pîşânî-i pür-nûr-ı şu'â'ından o dem
Ḥayret el virdi ḳodı elden 'Uṭarıd defteri
(Na't.I.55)

Pertev-i nûr-ı ruḫından âfitâb itdi ḥicâb
Gördigi sâ'atde ol şems-i ḥaḳâyıḳ maẓharı
(Na't.I.57)

Nûr-ı ẕâtından olup şermende Merrîḫ-i felek
Ḳoydı ḫacletden niyâm-ı leyle tīġ u ḫançeri
(Na't.I.58)

Kesb-i nûr idüp Züḫal ḥall eyledi her müşkilin
Gerçi kim cây eylemişdi burc-ı naḫs-ı ekberi
(Nat. I.60)

Ḥâṣılı envâr-ı ẕâtından şeb-i Mi'râcda
Kesb-i nûr itdi ser-â-ser âsumânuñ aḫteri
(Nat. I.61)

Şeb-i vasl-ı Rsûle müctebâdur leyle-i Mi 'râc
Ne şeb ser-tâ-be-ser nûr u żıyâdur leyle-i Mi'râc
(Na't V.1)

Hz. Muhammed'in doğduğu gece âlem onun nûru ile parlamıştır. Mirac gecesi felekler, onun nûr cemalini seyre dalmışlardır. O nûrdan seyyareler bile hayrette kalarak nasibini almışlardır. Yüzünün nûrunun yaydığı ışığı gördüğü saatte güneş, hicap etmiştir. Zatının nûrundan âr duyan Merih, şaşırıp gecenin kılıfına kılıcını ve hançerini koymuştur. Gezegenleri yörüngelerinde hareket etmelerini sağlayan da,

onun nûrudur. Kısacası Mirac gecesi gökyüzündeki tüm gezegenler, yıldızlar onun nûrunun ışığından faydalanmışlardır. Mirac gecesi baştan sona nûrla kaplı bir gecedir.

Hem daḫi her gûşesinde var ḳuṣûr-ı bî-ḳuṣûr
Öyle nûrânî k'ider maḥv âfitâb-i enveri
(Na't.I.68)

Nûr-ı ẕât-ı pâkinüñ te'sîrini gör rûz u şeb
Ḫâk-i kûyı dîde-i mihr ü mehüñ rûşen-geri
(Na't.I.101)

Ten-i pür-nûruña ebr olmış idi sâye-bân ammâ
Yoġ idi ihtiyâcuñ sâye-bâna yâ Rasûla'llâh
(Na't II.11)

Muḥaṣṣâl ḫâk-i pâk-i ravża-i pür-nûrıña dâ'im
Ṣalât ile selâm olsun revâna yâ Rasûla'llâh
(Na't II.40)

Nûr-ı ẕâtuñ rûşen itdi on sekiz biñ 'âlemi
Toġdıġuñ sâ'at se'âdetlerle ey şems-i duḥâ
(Na't III.2)

Oldı engüştinden âb-ı ṣâf câr̂i gûyiyâ
Nûrdan mîz-âb idi her bir benân-ı enveri
(Na't.I.46)

Şems-i vücûd-ı Nebevī nûr u şeref-baḫş idicek
Şâh-ı şühûr oldı bulup 'ızz u 'ulâ şehr-i rebi'
(Na't. IX.4)

Mirac gecesi Peygamber'imizin seyrettiği cennet köşklerinden bahsedilirken, o köşklerin güneşi mahvedecek parlak nûrundan söz edilir. Güneş ve ay ışığının kaynağı, Hz. Muhammed'in nûrudur. Nûrla kaplı vücudunun, bir bulut tarafından korunduğu dile getirilir. Hz. Muhammed'in Ravza-i Mutahhara'sı nûrla kaplıdır. Susuz bir günde parmaklarının ucundan akan sular, nûrundan kaynaklanır. Onun nûru on sekiz bin âlemi aydınlamıştır. Rebi'ül-evvel ayında Hz. Peygamber'in vücudu, insanlara bir güneş gibi nûr ve şeref bahşetmiştir. Onun gelişi ile âlem, nûrla kaplanmıştır.

Ḫâne-i târîk-i ḳalb-i 'aşıḳı pür-nûr ider
Şevḳ-ı Zü'n-Nûreyni şems-i şu'le-dâr-ı çâr-yâr
(Na't. I.6)

Zü'n-Nûreyn, Hz.Muhammed'in iki kızıyla evlenmiş olmasından dolayı, Hz. Osman'a verilen iki nûr sahibi anlamına gelen bir isimdir.

Nûr-ı mihr ü meh-i sipihr-i denî
Jeng-i âyine-i żamîrümdür
(Fahr. XV.4)

Şair, fahriyeden alınan yukarıdaki beyitte, ay ve güneş ışığının kaynağı gönül aynamın tozudur, diyerek kendisini övmüştür.

İrgürüp vaḳt-i seher nûr-ı tecellîden ḫaber
Dîde-i nergisden ey dil ḫ'âb-ı nâz açdı ṣabâ
(Gaz.1.2)

Seher vakti sabah rüzgarı, rüzgarın tecelli nûrunu nergise getirmiş ve böylece nergis hayat bulmuştur.

Dîdemi pür-nem görince eyledi igmâz-ı 'ayn
Ey dü-çeşmüm nûrı nemden ictinâb itdüñ bu şeb
(Gaz.29.4)

Alur mı tâb-ı ḥüsnü ḫaṭṭ ruḫ-ı pür-nûrdan seyr it
Gelür mi bir keder mâha şeb-i deycûrdan seyr it
(Gaz.37.1)

Aşk uğruna dökülen gözyaşları nûr gibidir, bu durumdan utanıp sıkılmamak gerekir. Sevgilinin yüzü nûrla kaplıdır. O yüzden âşık, o ışığı seyretmekten kendini alamaz.

Nemi gördüñ ki geçmezsin sirişküm mâcerâsından
Gözüm nûrı sâna nem var ise cümle fedâdur hep
(Gaz. 31.8)

"Gözümün nûru" , sevilen kişi için kullanılan deyimlerden biridir.

Dil-i sad-pâreden eyle temâşâ pertev-i ḥüsni
Tecellî nûrını ey dîde-i cân Tûrdan seyr it
(Gaz.37.4)

Mûsâ peygamber kendisine inananlarla birlikte Mısır'dan çıkıp giderken, Allâh'ın davetiyle Tur dağına çıkmış ve orada Allâh'ı görmek istediğinde Allâh dağa tecelli etmiştir. O nûrla dağ, paramparça olmuştur. Yukarıdaki beyitte, bu durumdan söz edilmektedir.

Nûr-ı mübîne ẓulmet olur mı ḥicâb hiç
Ḳâbil mi kâkül-i siyeh olmaḳ niḳâb-ı ruḫ
(Gaz. 54.3)

Yüzün siyah kakül ile örtülmesinde sakınca yoktur; çünkü nûrun örtü ile perdelenmesi, zulmet değildir.

Küşte-i ‘aşḳ ol dilüñ yansun maḥabbet nârına
Üstüñe her gice nûr insün çü şem‘-i şu‘le-dâr
(Gaz.89.4)

Ey Birrî nedür dilde ḳasâvet her şeb
Lâyıḳ mı saña ẓulmet-i ġaflet her şeb
Çün şem‘ yanup küşte-i ‘aşḳ ol kim tâ
Üstüñe ine nûr-ı se‘âdet her şeb
(Rubâ’i.4)

Aşk uğruna ölenlerin kalbindeki ateşin ışığı, her gece bir nûr gibi üzerlerine iner.

Ḳaldıḳ meyân-ı ẓulmet-i ġafletde tîre dil
Tevfîḳ-ı nûrı eyleye düşen ṣudûrımuz
(Gaz.149.2)

Gaflet içerisinde olan katı kalpler, bu zulmetten Allâh’ın yardımı ile , O’nun nûru ile, kurtulabilirler.

Dâmen-i mürşidi elden ḳoma ey ṭalib-i Ḥaḳḳ
Ki ola feyż-i ilâhî ile ḳalbüñ pür-nûr
Hîç bir nesne yaḳar mı göre tâb-ı hurşîd
Olmasa vâsıṭa elbetde arâde billûr
(Kıt’a 1)

Hakk yolunun yolcularının kalpleri Allâh’ın Feyzînin bereketi ile nûrlanır.

…….
Şems-i ḥaḳîḳat ile idince muḳâbele
Ḳıldı iḥâṭa nûr u żiyâ Mevlevîleri
(Tah. XVIII.II)

Pirleri olan Şems’le yapılan görüşmeden sonra Mevlevîlerin kalplerini hep nûr ve ışık kaplar.

4.7. Âb-ı Ḥayât

Âb-ı hayat, Hızır ile birlikte anılır. Rivayete göre İskender, İlyas ve Hızır bir damlası insanı ebedîyete eriştiren su olan âb-ı hayatı aramak için zulümat ülkesine gider. Bir süre sonra yolları ayrılır. Hızır âb-ı hayatı bulur ve ondan içer. İlyas’a da içirir; fakat İskender sudan içemez ve ebedî hayata kavuşamaz.

Tâ ebed âb-ı ḥayât-ı luṭfı câri olmasa
Teşnelikten çâk olur Ḫıżruñ leb-i ḫ'âhiş-geri
(Na't.I.18)

Çeşme-i Ḫıżruñ adı ḳaldı iden zâtıdur
Dâ'imâ ḳâ'ide-i âb-ı ḥayâtı icrâ
(Med.VIII.58)

'Aceb mi çeşme-i Ḫıżruñ ḳurı adı ḳalsa
Dehân-ı pâki çün âb-ı ḥayâta mecrâdur
(Med. IX.15)

Vechi var olsa siyeh-fam o ḫâme zîrâ
Dâ'imâ âb-ı ḥayât-ı suḫana mecrâdur
(Med. XI.13)

Âb-ı hayat, sonsuzluk suyudur, ilim ve irfân ile geçirilen bir hayattır, güzel sözlerin bir araya geldiği bir şiirdir, sevgilinin dudağıdır, arifin gönlüdür, manevî aşktır, lütfun kaynağıdır.

4.8. Ḳurbân

Sözlükte yaklaşmak[77] anlamına gelen kelime, kulu Rabb'ine yakınlaştıran bir ibadetin adıdır.

Ṣaklarum bi'smil-geh-i 'aşḳuñda ḳurbân itmege
Tende cânum 'âdiyetdür yâ şefi'a'l-müẕnibîn
(Na't.X.5)

Hz. İbrahim'in Allâh'a olan sözünü yerine getirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve yaşatılan kurbân geleneği, bir ibadet olarak kulu Yaratıcısı'na yaklaştırma anlamını içerse de, yukarıdaki beyitte Resulullah'ın aşkından canını sunma , fedâ etme mânâsında kullanılmıştır.

4.9.Dinî hükümler

a) Farż-ı 'Ayn

Her bir kulun yapmakla yükümlü olduğu dinî durumları ifade eden farz-ı ayn, aşağıdaki beyitte, sevilen bir şahsın ardından duâ etmenin herkesin boynunun borcu olduğunu anlatmak için kullanılmıştır.

[77] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.527.

Oldı her şaḥṣa o sulṭânuñ du'âsı farż-ı 'ayn
İştiġâl eyler edâya ṣıdḳ ile pîr u civân
(Med.IV.93)

b)Vâcibât-Nâfile

Vâcib, terki caiz olmayıp yapılması farz derecesinde gerekli olan dinî hükmü ifade eder. Nâfile ise farzların dışında yapılan, terk edilmesinde sakınca olmayan; fakat yapılması ile sevap kazanılan işlerdir.

Vâcib oldı ol şehüñ ey dil du'â-yı devleti
Nâfile güftârı ḳo eyle edâ-yı vâcibât
(Med.X.21)

Hatvanî-zâde hakkında yazılan yukarıdaki beyitte, övgüyle bahsedilen özelliklerinin nâfile konumda kaldığı, artık duâsının yapılmasının vâcip hükmünde olduğu dile getirilmiştir.

c) Câ'iz

İşlenmesinde ve yapılmasında cevaz bulunan işlerdir.

Fehm it netice-suḫanı zâhidâ seni
Câ'iz ki Ḥaḳḳa döndüre güftâr-ı Mevlevî
(Med.III.14)

Gösterişle ibadetini yapan ham sofuların Mevlevîler tarafından Hakk'a yönlendirilmesinin caizliğinden bahsedilmiştir.

4.10. Elest

Elest " değil miyim?" anlamına gelir. Bezm-i elest, kullar ile Allâh'ın konuşmasının gerçekleştiği toplantıdır. Araf suresi 172. ayette bu durum şu şekilde ifade edilir. Allâh insanların ruhlarını yarattıktan sonra onlara " Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sormuş, ruhlar da " Evet" cevabını vermişlerdir. Bu toplantı, insanların ruhları bedenlerine girmeden önce yapılmıştır. İnsanlar dünyaya gönderilerek, sözlerinin ne kadar arkasında oldukları sınanmaktadır.

Nâm-ı engür olmadın meẕkûr ey Birrî bizi
Mest u medhûş eylemişdi sâḳī bezm-i Elest
(Gaz.44.5)

Anı terennüm itdiren o neşvedür ki tâ ezel
Görince meclis-i Elesti çekdi sâġar-ı müli
(Gaz.204.3)

Yine bilmem ne nefes irdi ki her dem getürdi şevḳa dil u cânı göñülden giderür ḥubb-ı cihânı göze görünmez olur ‘âlem-i fâni bu ne seyrândur o dem rûḥ u revân bezm-i elesti görür.

(Bahr-ı tavîl)

İlahî kadehten yudumlayan kişiler şevke gelip mest olurlar, bu sarhoşluk onların gözünden dünyayı alır ve kendilerini ruhlar âleminde Rabb'lerinin huzurunda hissederler.

4.11.Şehîd

Hakk yolunda şehadet şerbetini içmiş kişileri ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.

Mestâne ḳılsa ḫışmile bir kez naẓar hemân
Tīġ-ı nigâh-ı yâr ile Birrî şehîd olur

(Gaz.134.5)

Sevgilinin bakışı âşık için o kadar etkileyicidir ki ; onun bir kez hışım ile bakması âşığın can verip aşkı uğrunda şehit olması için yeterlidir.

5. DİNÎ ŞAHSİYETLER

5.1.Dört Halife

Hz. Muhammed'in dört dostu (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ümmet içerisinde önemli bir itibara sahiptir. Her biri, iki âlemin sultanı olan Resullullah'ın bu dünyada veziri konumundadır.

Ḥażret-i Faḫr-i cihândur şehr-i yâr-ı çâr-yâr
Ümmet içre râygândur i'tibâr-ı çâr-yâr

(Na't.I.1)

Her biri sulṭân-ı kevneyne vezîr-i ḫâṣdur
Leşker-i ümmet heme iḫlâṣ-kâr-ı çâr-yâr

(Na't.I.2)

a) Hz. Ebu Bekir

Hz. Ebu Bekir, Hz. Muhammed'e olan inancındaki sadakati ve sözünün eri olması dolayısıyla "Sıddık" olarak anılmıştır.

Bî-tevaḳḳuf ol sipeh-sâlâr-ı ḫayl-i ṣâdıḳân
Pes hemân ol ân taṣdîḳ eyledi peyġam-beri

(Na't.I.88)

Sadıklar zümresinin baş komutanı olan Hz. Ebu Bekir, Resulullah'ın risaletini tereddütsüz ilk kabul eden ve ona gönülden bağlanan kişiler arasında yer almıştır.

b) Hz. Ömer

Hz. Ömer, haklıyı haksızdan ayırmakta usta olması ve adaleti titizlikle ayakta tutmaktaki mahareti dolayısıyla "Faruk" lakabı ile anılmıştır.

Zihî iḥsân u faẓl-ı lâ yezâli kim virilmişdür
Saña ḫulḳ-ı 'Ömer 'ılm-i 'Ali vü ḥılm-i 'Oṣmâni
(Med.VI.26)

Ferḳadân-kâdr eylemez mi fırḳa-i 'uşşâḳını
Himmet-i Fârûḳ-ı a'del nâm-dâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.5)

Hz. Ömer; üstün ahlâkı, himmeti, adaleti ve Hz. Muhammed'e olan derin bağlılığı ile anılmıştır.

c) Hz. Osman

Hz. Osman, iki kızını Hz. Muhammed'le evlendirmiş olmasından dolayı iki nûr sahibi anlamına gelen "Zü'n-Nûreyn "lakabı ile anılır.

Ḫâne-i târîk-i ḳalb-i 'âşıḳı pür-nûr ider
Şevḳ-ı Zü'n-Nûreyni şems-i şu'le-dâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.6)

Bu beşâretden ḫaber-dâr oldı Zü'n-nûreyn pes
Pür-sürûr oldı hemân anuñ da ḳalb-i enveri
(Na't.I.90)

Hz. Osman; Resulullah'ın sevincine ortak olması, Allâh aşkı ve yumuşak tabiatı ile anılmıştır.

d) Hz. Ali

Hz Ali ,cesareti ve yiğitliğinden dolayı aslana benzetilmiş ve "Ḥaydar" lakabı ile anılmıştır. Savaş konusundaki üstün becerisinden dolayı döne döne hamlelerde bulunan "Kerrâr" sıfatıyla da anılmıştır. Hz. Muhammed'in hediye ettiği kılıçtan dolayı "Ẕü'l-fekâr" ismi de kendisiyle beraber anılmıştır. Yine sadık yardımcısından (Kanber) da şiirlerde söz edilmektedir.

Bi-ḥaḳḳ-ı ʻÂli nebî nefsi öldür ey Müslim
Yezîde ur teber-i لا اله الا الله
(Tevhîd.14)

Hz. Ali'nin hakkı için Yezid'e vurur gibi bıçağı nefsine vur ve onu sen ölmeden önce öldür, denmektedir.

Gûş idüp ḳıldı o dem ṣıdḳ-ı dili cûş u ḫurûş
Müjdeden ol şâh âgâh eyledükde Ḥaydarı
(Na't.I.91)

Hz. Ali, Hz. Muhammed'in Mirac mucizesini öğrendiğinde bu müjdenin sevincine ortak olmuştur.

Teşne-dil ümmîd ider kim rûz-ı ferdâ serverâ
Bendeñe ṣuna yüzüñ ṣûyuna Ḥaydar Kevs̱eri
(Na't.I.120)

Bu dünyada Allâh rızasına ve Resulullah sünnetine uygun hayat sürdüren kişiler, âhirette Kevser suyunun önünde Resulullah'la buluşacaklar ve onların susuzluğunu Hz. Ali'nin sunmuş olduğu Kevser suyu giderecektir.

Leşker-i ġam târ-mâr olur gelünce ḫâṭıra
Ḥaydar-ı Kerrâr-ı ṣâhib Ẕü'l-fekâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.7)

Kim alursa destine taḥrîr-i vaṣfuñçün ḳâlem
Gösterür aʻdâ-yı dîne Zü'l-feḳâr-ı Ḥaydarı
(Na't.I.109)

Hz. Muhammed'in hediye ettiği ucu çatallı kılıç ile Hz Ali büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz Ali'yi anmak, gam ordusunu bertaraf eder.

Alurdum Ẕü'l-feḳâr-ı ġamzesini boynuma ammâ
Pusı ṭutmış pes-i ṭarf-ı z̤eḳanda Ḳanber-i Ḥaydar
(Gaz.75.2)

Sevgilinin gamzesi tıpkı Hz. Ali'nin kılıcı gibi, âşığın kalbine işler. Kanber'in Hz. Ali'ye olan sadakatinden bahsedilerek onu kötülüklerden koruduğu ifade edilmektedir.

……
Destinde Ẕül-fekâr-ı ḳâlem ṭab‘-ı düldüli
Bu ‘arṣa-gehde şimdi odur Ḥaydâr-ı suḫan
……..
(Terkib-i bend.III)

Mülk-i naẓmı Ẕül-fekâr-ı kilk ile żabṭ eyledüm
Birrî ‘aṣruñ Ḥaydâriyüm ṭab‘ Düldüldür baña
(Gaz.2.5)

Ḥaydâr-ı Kerrâr-ı meydân-ı suḫansın Birrîyâ
Esb-i ṭab’uñ cünbüş-i reftâr-ı Düldül gösterür
(Gaz.122.7)

Hz Muhammed'in Hz. Ali'ye armağan ettiği kır katır olan Düldül, beyitlerde yer almıştır. Düldül, cesur oluşu ve uzun süre yaşamasından dolayı anılmıştır. Meydana getirilen nazım sahasındaki eserlerin, Düldül gibi uzun ömürlü olması dilenmiştir.

5.2. Ehl-i Beyt

a) Fatma (Zehra)

Hz. Muhammed'in neslinin devâmını sağlayan kızı Hz. Fatıma, Hz. Ali'nin karısı ve Peygamber'imizin gözbebekleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesidir. Yüzünün beyazlığı ve nûraniliğinden dolayı "Zehrâ" lakabı ile anılmıştır.

Ne gevher ḳurretü’l-‘ayneyn-i Zehrâ
Sürûr-ı ḳalb-i Ḥaydardur İmâmeyn
(Med.II.6)

b)İmameyn

Resulullah'ın iki torunu olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e verilen isimdir.

Civânân-ı cinânuñ seyyideyni
Ḥadîṣiyle mübeşşerdür İmâmeyn
(Med.II.13)

İki imam, " Seyyid-i şübbân-ı cennet", " Hasan ve Hüseyin cennetlik gençlerin efendisidir." [78]Hadisi ile müjdelenmiştir.

[78] Şeyh Mansur Ali Nâsıf, **Tâc Tercemesi**,(Terc. Bekir Sadak) İstanbul 1973, III/665.

Naẓar-ı enver-i erbâb-ı dile rûşendür
Ki Ḥasen ḥüsn-i Hüseyne vire dil aḥsendür
(Gaz.81.1)

Ḥasenâtı ḥüsni gör ki Ḥüseynüñ yolına
Yolınup şerḥa açar ṣanki gül-i gül-şendür
(Gaz.81.2)

Hem-çü Ḥassân oḳuyup ḥüsn-i edâyla ṣenâ
Bende-i efgendelikler ile mânend-i üns
(Na't.VIII.3)

Cân-ı Ḥassân eyledi taḥsîn ḥüsn-i ṭab'uña
Ey ten-i ehl-i dile rûḥ u revân-ı ma'nevî
(Med.XIII.27)

On iki imamın ikincisi olan Hz. Hasan nûru, pak tabiatı ile on iki imamın üçüncüsü olan Hz. Hüseyin ise irfânı ile anılmıştır.

Sonra gûş idüp İmâmeyn ol iki Şeh-zâdeler
Bu feraḥdan ḳıldılar gûyâ ki 'ıyd-ı ekberi
(Na't.I.92)

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Hz. Muhammed'in pak ve soylu hanedanının parlayan iki yıldızıdır.

Ḥarîm-i ḫânedân-ı Aḥmedîde
İki şem'i münevverdür İmâmeyn
(Med.II.2)

Hz. Hasan ve Hüseyin'in şehit edilmesi olayının baş kahramanı olan Yezid, hainliği ile bilinir ve cümle Müslümanlar tarafından lanetle anılır.

Bi-ḥaḳḳ-ı 'Âli nebî nefsi öldür ey Müslim
Yezîde ur teber-i لا اله الا الله
(Tevhîd.14)

N'ola her müslîm olan la'net ile yâd itse
O Yezîdî ki Ḥüseyn ü Ḥasene düşmendür
(Gaz.81.4)

5.3. Eṣḥâb

Eshâb, Hz. Muhammed'in sohbetine nail olan kişiler mânâsına gelse de aşağıdaki beyitte, Hz. Ali'nin sohbet arkadaşları için kullanılmıştır.

Âlinüñ evlâdınun eṣḥâbınuñ etbâ'ınuñ
Cümle hep olsun münevver dem-be-dem merḳadleri
(Na't.I.96)

Hz. Muhammed'in Hudeybiye mevkiinde susuzluklarını dile getiren sohbet arkadaşlarına, parmaklarından oluk oluk su akıtma mucizesi anlatılmıştır.

Ḳaçan 'aṭşân olup i'lâm-ı aḥvâl itseler eṣḥâb
Dönerdi her benânuñ nav-dâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.12)

5.4.Diğer Dinî Şahsiyetler

a) 'Abdu'llâh

İki cânibden rıżâyile hemân inkâḥ idüp
Oġlı 'Abdu'llâha tezvîc eyledi ol duḫteri
(Na't.I.21)

Ṣulb-i 'Abdu'llâhdan naḳl itdi raḥm-ı mâdere
Cümle-i ḫalḳ-ı cihânuñ ol fażîlet-güsteri
(Na't.I.22)

Yukarıdaki beyitlerde Abdullah'ın Hz. Amine ile nikahlanması ve Peygamber'imizin babası olması ifade edilmiştir.

b) 'Abdü'l-Muṭṭalib

Çünki 'Abdü'l-Muṭṭalib bilmişdi kim ol ḫîn̂de
Âmine bintü Vehebdür duḫterânuñ bih-teri
(Na't.I.20)

Peygamber'imizin dedesi olan Abdulmuttalib, Resulullah'ın pak tabiatının kaynağı olması için oğlu Abdullah'a Mekke'nin en soylu hanımı olan Amine'yi uygun görmüştür.

c) Âmine bintü Veheb

Çünki ‘Abdü’l-Muṭṭalib bilmişdi kim ol ḥînde
Âmine bintü Vehebdür duḫterânuñ bih-teri
(Na’t.I.20)

Resulullah’ın mübarek annesi olan Amine, üstün ahlâkı ile hanımların en üstünü, en olgunudur.

d) Meryem

Ṭutdı âfâḳı yine bûy-ı buḫûr-ı Meryem
Ṣaḥn-ı eflâkda pür oldı dimâġ-ı ‘Îsâ
(Med. VIII.18)

Hz. İsa’nın annesi olan Hz. Meryem’in, oğlu Hz. İsa’yı dünyaya getirirken feleklerin Meryemana çiçeği ile kuşatıldığı ifade edilmiştir.

6.ÇEŞİTLİ DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

6.1. Dîn

Sözlükte yol anlamına gelen dîn, Allâh’a inanma ve bağlanma yoludur. [79]

Ḳo ġafleti göre dünyâ vü dîne virdi żiyâ
Bu ṭal’at-i ḳamer-i لا اله الا الله
(Tevhîd.6)

Ḫâk-i pâk-i ravżaña olsun ṣalât ile selâm
Ey cemi’-i kâinâtuñ dâver-i dîn-perveri
(Na’t.I.122)

Ḥabbeẕâ ḥüsn-i sülûk-ı pâdişâh-ı kâm-rân
Dîn-i pâk-i Aḥmediye virdi ḥaḳḳân ‘ızz u şân
(Med.IV.1)

Dîvân’da dîn, tevhit inancının ışığıyla parlamasından, Hz. Peygamber’in iki cihân için dinin padişahı olmasından, özel anlamda İslamiyet’ten, dine savaş açanlardan, dini titizlikle ayakta tutmak ve yaşatmaya çalışanlardan dolayı anılmıştır.

6.2. Küfür, İmân

Sözlükte örtmek[80] anlamına gelen küfr, imanın üzerinin örtülmesini ifade etmektedir. Tasavvufta ise saliğin fenâya ermesini ifade eder.

---

[79] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.188.

Raḥmı yoḳ kimseye kâfir mi ‘aceb ġamze-i yâr
Müslümânum dir ise merḥamet îmândandur
(Gaz.124.2)

Sevgilinin gamzesi bir ok gibi, kılıç gibi âşığı ezer geçer. Âşığın canına kastından dolayı sevgilinin gamzesi merhametsiz olarak anılmış ve Müslüman'ın merhametli olması gerektiğinden, sevgilinin gamzesinin imanının olmadığı hükmüne varılmıştır.

Ma‘lûmdur saña heb aḥvâl-i Birrî-i zâr
Bil cümle mu‘terifdür cürmine ol güneh-kâr
‘Afv it benüm efendüm budur saña sezâ-vâr
Âḫir nefesde eyle îmân-ı kâmili yâr
……
(Tahmîs.I.V)

Son nefesi tam bir iman ile vermek, sonsuz hayattaki yaşamı tayin noktasında önemli bir yere sahiptir. O yüzden son nefeste imanla gitmek için hep duâlar edilir.

6.3 Mü'min, Müslümân, İslâm

Korku ve endişeden uzak olup kalbini selamete çıkaran Müslüman İslam'ın emirlerine uyar. Mü'min kul ise kalbindeki imanını korur.

Güşâde eyleyüm ḳalb-i mü'mini ki odur
Ḫazîne-i güher-i لا اله الا الله
(Tevhîd 10)

Kesmesüz ümmîdümüz vallâhi ذوالفضل ا لعظيم
Maḥż-ı faẓlından Ḫudâ maġfûr ider mü'minleri
(Nat I.98)

Kelime-i tevhit , Allâh kelamı, kalbin imanını ziyâde eder. İnananlar, kalpleri günahla kaplı bile olsa, Allâh'ın fazlından, mağfiretinden asla ümitlerini kesmezler.

Ḫamdu li'llâh düşmen-i dînüñ yaḳasın müslimîn
Pençe-i ḳahr ile ṭutdılar miṣâl-i ḳahramân
(Med. IV.6)

Raḥmı yok kimseye kâfir mi ‘aceb ġamze-i yâr
Müslümânum dir ise merhâmet îmândandur
(Gaz. 124.2)

---

[80] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s. 533.

Müslüman, merhamet sahibidir. Din düşmanlarına karşı kahır ateşiyle savaşır. Resulullah'ın göz bebeklerinin düşmanı, inananların da düşmanıdır.

Ḥamdu li'llâh 'asker-i İslâma yoḳ ḥadd ü ḥısâb
Mümteni'dür 'addı 'âcizdür beyânında zebân
(Med.IV.44)

Ġam-ı dünyâ dil-i nâ-kâma düşmez
O kâfir kişver-i İslâma düşmez
(Gaz.155.1)

İslam ordusunun kahramanlığının, haddi hesabı yoktur. Askerler, güçlerini kalplerindeki imandan alırlar. Kalbi küfürle dolu olan kimsenin gözleri vardır, hakikati görmez; kulakları vardır, Hakk'ın sesini duymaz. Kâfir olan, din ülkesine düşmez.

6.4. Kâfir

Kâfir, kalbindeki imanı küfür ateşi ile yakıp üstünü örten kimsedir.

Ḳavm-i küffâruñ âçıkdan vardılar ṭâburīna
Ḳılmadı kimse siper ardundan hîç kendîn nihân
(Med.IV.51)

Birbirine dökdiler ḳıldılar üç ṭâburi yer
Ekṣer-i küffâr öldi ṭu'me-i seyf u sinân
(Med.IV.57)

Sultan Ahmed'in din düşmanlarıyla yapmış olduğu savaştan bahseden yukarıdaki beyitlerde, kâfirler ordusunun uğradığı hezimetten bahsedilmektedir.

6.5. Müşrik, Bî-din, La'în

Müşrik, Allâh'ın sıfat ve isimlerini bir başkasında görerek O'na ortak koşan kişidir. Bî-din, hiçbir dini inanca sahip olmayan kişidir. La'în ise Allâh'ın lanetini üstüne çeken kimseyi ifade eder.

Düşmenânuñ maḥbesin daḫi temâşâ eyleyüp
Gördi hep müşriklerüñ nâr-ı caḥîm olmış yeri
(Na't.I.74)

Resulullah'ın Mirac gecesi seyrettiği cehennem ehlinden bahseden yukarıdaki beyitte, müşriklerin mahallinin ateş olduğu ifade edilmektedir. Bu dünyada iken

Allâh'ın özellik ve sıfatlarını başkasına yükleyerek O'nun gücüne ortak koşan kimseler, bunun karşılığını âhirette göreceklerdir. Çünkü şirk, büyük günahlardandır.

İtdi bilmezlik ile Mosḳov ḳralı naḳż-ı 'ahd
Kâfir-i bî-dîn fehm itmez nedür 'ahd u amân
(Med.IV.41)

Allâh'ın varlığına inanmayan kafir, dinsiz olarak adlandırılmıştır.

Geldi ḥaddin bilmeyip âheng-i ceng içün la'în
İrdi serḥadde ṭuyuldı bu havâdiṣ nâ-gehân
(Med.IV.42)

İslam ordusuna kafa tutan ve dine düşman olan kişiler için lanetli ifadesi kullanılmıştır.

6.6. Ümmet

Ümmet, bir peygambere bağlı kalan insan grubuna verilen isimdir.

Fehm idüp ḳadr-i refî'in ümmet olmaḳ istedi
Ol sebebden âsumân oldı Mesîḥânuñ yeri
(Na't.I.17)

Rivayete göre Hz. İsâ öldürülmeyip göğe çekilmiş ve kıyamete kadar kendisine ömür verilmiştir. Hz. İsâ'nın göğe çekilmesinin nedeni olarak, Hz. Muhammed'in yüce kadrini anlayıp ona ümmet olmak istemesi gösterilmiştir.

Gül-i gülzâr-ı siyâdetdür o kim çün bülbül
Ümmet-i Aḥmed-i Muḫtâr senâ ḫ'ândur aña
(Med.VIII.32)

Mehmed Paşa hakkında yazılan yukarıdaki beyitte, dinine ve devletine kattığı değerden dolayı, Hz. Muhammed ümmetinin, onu saygı ile yücelterek anacakları ifade edilmiştir.

6.7. Deyr

Yıḳıldı deyr-i ḍalâlet yapıldı mescid-i dîn
Bilindi kâr-ger-i لا اله الا الله
(Tevhîd.4)

Sözlük anlamı kilise[81] olan deyr, yukarıdaki beyitte dalaleti barındıran mekân olarak anılmıştır. Tevhit inancının yeniden dünyaya yayılması ile dalalet, son bulmuştur.

[81] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s. 183.

6.8. Ehremen

Sözlükte Zerdüştlerin inandığı kötülük ve karanlık tanrısı[82] anlamına gelen Ehremen, aşağıdaki beyitte mecâzî aşk unsuru olarak kullanılmıştır.

Ey mülket-i ḥüsn içre Süleymân-ı zamâna
Ḳasd eyledi ġam ehremeni bu dil u câna
Oldı sitemüñ tîrine bu sîne nişâne
……
(Tah.11.II)

Sevgilinin güzellik mülküne hayran olan âşığın, sevgilinin sitemi karşısında kalbi gam karanlığı ile dolmuştur.

6.9. Büt-perestân

Büt-perestânuñ dikiş ṭutmaz palâs-ı küfrî kim
Rişte-i ġarrâyı ḳıldı münḳaṭı' mikrâż-ı lâ
(Na't.III.5)

Tevhit akidesine ters düşen ve Allâh'a ortak koşan putperestlerin inancı, dikiş tutmaz. Çünkü onların küfür abalarını dikecek ak iplik, "Lâ " makası ile kesilmiştir. Onlar Lâ ilahe illallâh inancına yüz çevirmişlerdir. Lâ makamını geçip illâ makamına erişemeyenler, fâni olmaya mahkumdurlar.

[82] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.210.

II.TASAVVUF

1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

1.1.Tevḥîd

Allâh'ın birliğini ikrâr ve O'nun mahlukattan farklılığını idrâk[83] anlamına gelen tevhîd, sûfînin kendisinden geçerek, sadece Allâh bilincinin kaldığı derin bir ruhî şuurdur. Tevhîd sûfîlerde "fenâ" adı verilen hâlin diğer bir adıdır. Yani sûfî, tevhîd bilincini ruhuna yerleştirirse iradî davranışları, enaniyeti, masiva bilinci fânidir, yok olur. Bekâsı olan sadece Hakk'tır.

Ḥaḳḳī ṭaleb eylerseñ tevḥîd ile iṡbât it
Du'â-yı maḥabbetde şâhid yetişür vâḥîd
(Gaz.63.3)

Sırr-ı vaḥdetden ḫaber-dâr it dili
Câna ḳıl esrâr-ı tevḥîdüñ ma'âẕ
(Gaz.64.4)

Hakk'ı talep eyleyen, tevhîd şuuruyla bunu ispat eder, kalbini tek sahibi olan Allâh'la doldurur ve tüm gayrı şeyleri oradan atar. Tevhîd, canın sığınacağı limandır.

1.2.Tecellî

Sözlükte açık ve zahir olmak[84] anlamına gelen tecellî; zaman var olmadan önce Hüsn-i Mutlak olan Yaratıcı'nın görünme ve kendini gösterme niteliğinin sonucudur. Gözle görünen bütün mahlukat, Hüsn-i Mutlak'ın kendini gösterme arzusunun neticesinde tecelli nûruyla meydana gelmiştir.

İrgürüp vaḳt-i seher nûr-ı tecellîden ḫaber
Dîde-i nergisden ey dil ḫ'âb-ı nâz açdı ṣabâ
(Gaz.1.2)

Şevḳ-ı envâr-ı tecellî-i cemâliyle meger
Dil-i ṣad-pâreyi hem-ḥâlet-i ṭûr eylemişüz
(Gaz.147.4)

---

[83] Ebu'l -Alâ Afîfî, **a.g.e**, s.159.
[84] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.638.

1.3.Dîdâr

Sözlükte göz, görme, seyretme, yüz, çehre anlamlarına gelen kelime tasavvufta sevgili ve ilâhî güzelliği seyretme anlamına gelir.[85] Muradına erişmek isteyenler, doğruluk cilası ile kalplerine parlatmalıdırlar. Kalbini riya tozundan arıtanlar, saf temizliğe erişirler.

Yâ Rab hemîşe dîde-i 'irfânı rûşen it
Tâ ola bana âyine dîdâr-ı Mevlevî
(Med.III.2)

Ṣayḳal-i ṣıdḳile mir'at-ı dilüñ ṣaf eyle
Ger murâd eyler iseñ ru'yet-i dîdâr-ı murâd
(Gaz.62.4)

Didi dil âyînesin jeng-i riyâdan pâk it
Tâ bu vechile tecellî ḳıla dîdâr-ı ḫulûṣ
(Gaz.191.3)

1.4.'Aşḳ - 'Âşıḳ

Öyle bir maḥbûb-ı 'âlemdür ki Ḫallâḳ-ı cihân
Ol Ḥabîbüñ 'aşḳına var eyledi 'âlemleri
(Na't.I.8)

Sûfîlere göre varlığın kaynağı aşktır. "Ben gizli bir hazine idim, bilinmekliği sevdim. Ve bunun üzerine sizleri yarattım." İşte burada sûfîler Allâh'ın yaratması karşısında " istedim" şeklinde daha dar anlamdaki fiili değil de bu manayı da içeren fakat ondan çok daha kapsamlı olan ve " arzuladım", " sevdim" diye tercüme edilebilecek " ahbabtu" fiilini kullanıyor olmasından yola çıkarak aslında varlığın kaynağının hub olduğunu aşk olduğunu ileri sürerler.[86] Yukarıdaki beyitte, âlemlerin varlığının nedeni yine bir aşka bağlanmış. Allâh'ın Resulullah'a olan sevgisinden dolayı evreni yarattığı anlatılmıştır.

Anda remz-i 'aşḳdan oldı nice taḥḳîḳ lîk
Nuṭḳ u ṣavt u ḥarf u lafẓıyla tekellümden berî
(Na't.I.84)

Resulullah'ın Mirac gecesi Allâh u Teala ile konuşması ses, harf, lafızdan uzak bir aşk remzi iledir.

---

[85] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.168.
[86] Mahmut Erol Kılıç, **a.g.e,** s.175.

Senüñ nâr-ı ġam-ı ‘aşḳuñ ile yanmaḳ olur bî-şek
Sebeb âsîb-i duzaḫdan amâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.27)

Ġam-ı ‘aşḳuñ ṣadef-veş mecrûḥum itsün çâk
Dökülsün dürr-i eşküm döne döne yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.33)

Senüñ ‘aşḳuñ ider mestâne yâ Rasûla’llâh
Dili bî-minnet-i câm-ı leb-â-leb yâ Rasûla’llâh
(Na’t.XI.1)

Bu dünyada iken Resulullah aşkı ile yanıp mest olan kalpler âhirette cehennem belâsından uzaktırlar.

O şeb eyle ṭaleb rûz-ı viṣâle irmegi Birrî
Ki ehl-i ‘aşḳa hengâm-ı ‘aṭâdur leyle-i Mi‘râc
(Na’t.V.6)

Mirac gecesi, aşk ehli için sevgiliye kavuşmanın arzulandığı, istendiği, niyaz edildiği gündür; çünkü Resulullah o gece Rabb’iyle vuslata ermiştir.

Bir demde mest-i maḥabbet geçerse kendünden
‘Aceb mi cisr-i ḥaḳīḳat degül mi ‘aşḳ-ı mecâz
(Gaz. 166.4)

Mecâzî aşk, ilâhî aşka geçiş için kullanılan bir köprüdür. Mecâzî aşk büyür, îlâhi aşka dönüşür. Aşkın ömrü, vuslata kadardır. İlâhî aşkta vuslat daha uzun sürer; fakat bu bekleme aşamasında âşık, eğitilir. Aşk meydanında âşık, ilâhî âleme beşerî âlemden yükselir; ilâhî aşka, beşeri aşkı tadarak ulaşır.

Iżṭırârî esîr-i ‘aşḳ oldum
‘Aşḳ-i tab‘a ḳaża-yı mübremdür
(Med.XII.12)

Küşte-i ‘aşḳ ol dilüñ yansun maḥabbet nârına
Üstüñe her gice nûr insün çü şem‘-i şu‘le-dâr
(Gaz.89.4)

Bu dünyadan geçen herkes, aşka yakalanır. Aşk; insanı kendine esir eden önlenemez, önüne geçilmez bir kader olarak gerçekleşir. Aşk yolunda can verenlerin üstüne her gece nûr yağar.

Senüñ hep cûşiş-i ‘aşḳuñladur bu kûşiş-i eflâk
Gelür mi cünbüşe bî-rûḥ-ı ḳâlib yâ Rasûla’llâh
(Na’t.XI.2)

Feleklerin dönmesi, hep Resulullah aşkının coşkusuyladır.

Ṭâb-nâk olmaz mı şol dil kim ola rûşen-gari
‘Aşḳ-ı Ṣıddīḳ-i ‘Atîḳ-ı kâm-kâr-ı çâr-yâr
(Na’t.I.4)

Ey dil-i zâr añlarun ‘aşḳıyla yâr ol kim olur
‘Avn-i ‘ârī lâ-cerem yârī-i yâr-ı çâr yâr
(Na’t.I.10)

Dört halifeyi, Resulullah’ın dört dostunu, Resulullah aşkı ile seven kalpler parlar.

Derûn-ı dilleri pür âteş-i ġam
‘Abîr-i ‘aşḳa micmerdür İmâmeyn
(Med.II.11)

Reh-i ‘aşḳ-i Ḫudâda virdiler ser
İki mümtâz serverdür İmâmeyn
(Med.II.12)

Hakk yolunda can veren İki imam, Hz. Hasan ve Hüseyin, aşk tütsüsünün güzel kokusudur .

Yâ Rab ne gûne sûz bu ki dil-sûz u cân-güdâz
Iş‘âr ḳıldı ‘aşḳuñı eş‘âr-ı Mevlevî
(Med.III.4)

N’eyler mârīż-ı ‘aşḳ müdâvâyı ey ṭabîb
Virmez devâya derdini bîmâr-ı Mevlevî
(Med.III.15)

Allâh aşkı, Mevlevîlerin gönüllerini yakan bir ateş gibidir. Aşk, devâsı istenmeyen bir hastalıktır.

Mâlik-i mülk-i ‘aşkdur Birrî
Ol gedâ pâdişâh-ı ‘âlemdür
(Med.XII.34)

Ḥarf-i menḳûṭın görüp bildüm ki nâr-ı ʻaşḳdan
Dâġ-dâr olmış dil-i lâle-ruḫân-ı maʻnevî
(Med.XIII.41)

Gevher-i ʻaşḳı pâkinüñ ṣad ḥamd
Maḥzeni ḫâṭır-ı ḫaṭīrümdür
(Fahriyye.6)

Aşk mülkünün sahibi olan köle, âlemin padişahıdır. Âşığın bağrı , aşkın narı ile lale misali yanıktır. Aşk cevherinin mahzeni, seven gönüllerdir.

Olsam ʻaceb mi ʻaşḳla midḥat-ger-i Ḥaleb
Âşufte eyledi beni bir server-i Ḥaleb
…….
(Terkib-i bend.I)

Halep şehri için yazılan şiirden alınan bölümde şair, aşkla şehri övmektedir.

ʻAfv it cenâb-ı Mevlevî-i Rûm ʻaşḳına
Cürmin baġışla eyle o dervîşi kâm-bîn
(Terkib-i bend.IX)

Allâh'tan bağışlanma dilendiği zaman, dinde hizmeti büyük şahısların ismi yad edilir. Yukarıdaki beyitte de Mevlânâ aşkına günahlardan bağışlanma dilenmiştir.

Ẕikr-i cemîli ḫaste-i ʻaşḳuñ ʻılâcıdur
Bir ben degül hemân aña ʻâlem duʻâcıdur
(Terkib-i bend.I.IX)

Acı acı ḳıl piyâz ey şeh ḥarîḳ-ı ʻaşḳunum
Döne döne yanup aġlar ḥâlime sîh-i kebâb
(Gaz.34.3)

Sevgilinin iyilikle anılması, aşk hastalarının ilacıdır. Âşığa sevgilinin ettiği cefâları görenler, onun hâline üzülürler.

Çeker fenn âşinâyı ʻaşḳ-ı mihnet
Metîn ey dil ʻaceb metn-i maḥabbet
(Gaz.43.1)

Olur ey Birrî lâ-büdd müşkilüñ ḥall
Hemân üstâd-ı ʻaşḳa eyle ḫıdmet
(Gaz.43.5)

Âşıklar, dert çekmeye âşinâlardır. Mecâzî aşktan ilâhî aşka yol alan âşıklar, üstatlarının verdiği sorumlulukları yerine getirirken îlâhi basamakları da tırmanmış olurlar. Aşk yolunda yol alan ham âşık; bu yolda tecrübeli biri tarafından çeşitli hizmetler verilerek eğitilir. Yapılan bu hizmetler, âşığın kalbinde meydana gelen bir sıkıntıyı da alıp götürür.

Bezm-i ʻaşḳa gir cihâd-ı ekberi der-ʻahd ḳıl
Gel ḥużûr-ı rûḥ-ı sulṭânîde çek câm-ı ṣabûḥ
(Gaz.51.2)

En büyük cihat, kişinin nefsi ile yaptığı mücadeledir. Aşk bezmine girenler, çeşitli aşamalardan geçerek nefisinin isteklerini köreltmeye çalışırlar. Sonunda nefisten kurtulmak, kişinin büyük zaferi olur.

Bu niʻmeti gör nâr-ı ġam itdi dili puḫte
Ey Birrî derûnuñ şeh-i ʻaşḳ eyledi maṭbaḫ
(Gaz.56.5)

Mevlevîlerde dervişin ilk nefis terbiye yeri olan matbahta, aşka düşen salik, gam ateşi ile gönlünü pişirmeye başlar. Aşkın mutfağına giren âşık, ateşte nefsini yakmaya, gönlünü de çiğlikten kurtarmaya koyulur.

Telḫ-kâm itdi bizi ḥubb-ı sivâ
Vir dile ʻaşḳuñla yâ Rab iltiẕâẕ
(Gaz.64.3)

Lâ-büdd ṣafâ bulup eṯer-i ʻaşḳ-ı pâkden
Ḳalmaz gider bu âyine-i dil cilâlanûr
(Gaz.78.2)

Allâh'tan başkasına gönül bağlamak, kalbi onla doldurmak, insanın gönlünü karartır; ağzının lezzetini bozar. İnsan aşk ile, kaybolan lezzeti yeniden bulur.

ʻAşḳsuz dil nice defʻ-ı ġam ider ey sâḳī
Neşve sâġarda degül bâde-i gül-fâmdedür
(Gaz.95.4)

Aşkla dolu olmayan gönüller, gamı def etmek için uğraşırlar. Halbuki gam, dert âşığın yüküdür. Îlâhi neşe, ârifin gönlünde değil kalbin içindeki aşktadır.

Mekteb-i ʻaşḳa varmamışdur hiç
İrmez ol ʻılme ʻaḳlı ḳâṣırdur
(Gaz.96.4)

Aşk mektebine yolu düşmemiş olanlar, âşığın hâline akıl erdiremezler. Çünkü aşk, ilmi gerektirir, zekayı gerektirir, bilgiyi gerektirir. Mecâzî aşk ile yola başlayan âşık, ilâhî aşkla mârifete erişir. Mârifet, hakikatlerin önündeki perdelerin kalkmasını sağlayan sırlar bilgisidir. Aklı kısa olanlar, aşk mektebine hiç yolu düşmemiş olanlar, mârifet ilmine vâkıf olmazlar. Hakikati perdeleyen sırlarla hayatlarına devâm ederler.

Hicrüñde şehâ âteş-i ʻaşḳuñla yananlar
Kûyuñ göricek cennet-i meʼvâ mı disünler
(Gaz.105.5)

Ḳatîl-i ʻaşḳuñ olan ber-murâd olursa nʼola
Şehâ viṣâlüñ aña ḫûn-beḫâ degül de nedür
(Gaz.114.11)

Aşk ateşi ile yananlar için sevgilinin olmadığı her yer, cehennemdir. Vuslat, âşığın cennetidir. Aşkın görevi, vuslata kadardır.

Neberd-i ʻaşḳ içinde ṣaf-şiken merd dil-ber-i efgen
Çeken aġyâr içün gürz-i girânı Ḥamza Bâbâdur
(Gaz.123.2)

Bülbüllerine gül-şen-i ʻaşḳ-ı ezelînüñ
Her ḫâr-ı cefâ bir gül-i raʻnâ-yı vefâdur
(Gaz.127.2)

Âşık, kendinden başka kimsenin sevgiliye bakmasını istemez. Rakib, âşığın düşmanıdır. Aşk savaşı içinde düşman saflarını yaran yiğit; iri, ağır topuzu rakibi için çeken Hamza Babaʼdır. Âşığa sevgiliden gelen cefâ,vefâ gibidir. Ondan gelen her şey, âşığın baş tacıdır.

Bu gönül devlet-i ʻaşḳuñda şeh-i kişverdür
Ki anuñ şuʻle-i sûz-ı dili zer efserdür
(Gaz.133.1)

Dil dür-i şehvâr-ı esrârıyla pür olsa nʼola
ʻAşḳ dirler anda bir pâyânı yoḳ deryâ yatur
(Gaz.135.4)

Senüñ var ise ıḳlîm-i ḥüsnde şevket ü şânuñ
Benüm de kişver-i ʻaşḳ içre ḫaylî ʻızz u câhum var
(Gaz.138.3)

Âşığın gönlü, sevgilinin aşk diyarının başında yer almak ister. Sevgilinin her acı sözü, âşık için baş tacıdır. Sevgilinin can yakan sözlerinin kıvılcımları, âşıkta altın bir taca dönüşür. Gönül, sevgilinin sırlarının incisi ile dolu olsa da aşkın sırları

bitmek bilmeyen bir derya gibidir. Hakikati perdeleyen sırlar o kadar çoktur ki; bu sırları çözerek mârifete ulaşmak zaman alır.

Dil sîne içre ni'met-i 'aşḳıyla muġtenüm
Ol bî-nevâyı maṭbaḫ-ı şâhîde beslerüz
(Gaz.148.2)

Hep ehl-i ġınâ devlet-i 'aşḳuñla gedâlar
Ol ṭâ'ifenüñ şevketi Dârâda bulınmaz
(Gaz.151.4)

Biz hümâ-yı evc-i 'aşḳuz âşiyânı n'eylerüz
Düşmesüz biz dâme zülf-i dil-berânı n'eylerüz
(Gaz.158.1)

Sine içinde aşkın yer alması, âşık için ganimettir. Aşk devletinin köleleri, heybetli birer yiğit gibidir. Aşka tutulan, başına devlet kuşu konmuş gibi bahtiyardır.

Kim ki şifâ-ḫâne-i 'aşḳa ḳadem başmaya
Yâresinüñ çâresin bulmaz işin saġlamaz
(Gaz.159.4)

Mâcerâ-yı 'aşḳı teẕkîr eyleyüp insâna ḥavż
Ḫoş ṣafâlar baḫş ider her ṣâḥib-i 'irfâna ḥavż
(Gaz.193.1)

'Arṣa-kâh-ı 'aşḳ hiç ḫâlī degüldür bir nefes
Ta baḫş olmaz cihânda merd-i meydân munḳarıż
(Gaz.197.3)

Aşk, dermânı olmayan bir derttir. Zaten âşık da derdine dermân aramaz. O, bu dert ile mutludur. İrfan sahibi için aşk macerası, sonunda bol safalara kavuşulacak bilgi yuvasıdır. Aşk meydanı hiç boş kalmaz; fakat o meydanda aşkı yüklenecek yiğit bulmak zordur.

Gönül ki âteş-i 'aşḳ ile oldı çün maṭbaḫ
Ciger bu sûziş ile hiç kebâb olmaz mı
(Gaz.205.2)

Aşkın ateşi ile yanan gönüller, ciğer misali kebap olur, kavrulurlar.

Dilleri hemçün lâle-zâr oldı
Nâr-ı ‘aşḳıyla dâġ-dâr oldı
Yâr ile anlar çünki yâr oldı
Maḥrem-i esrâr Ḳâdirîlerdür
(Murabba.II.IV)

Kadirîlerin özelliklerinin anlatıldığı yukarıdaki mısralarda; onların bağırlarının aşkın ateşiyle dağlanmış olduğu, sırların perdesini aralayıp yâr ile yâr oldukları, vuslata erme noktasında epey yol kat ettikleri, bu yolda fenâ buldukları ifade edilmektedir.

Ey göñül aç cân gözîn gel ḥâb-ı ġafletden uyân
‘Ibret ile ḳıl naẓar sırr-ı ḥafî olsun ‘ıyân
‘Aşḳ-ı yâr ile ‘aceb ḥâletdedür ḥalḳ-ı cihân
……
(Tahmîs.12.I)

…….
Olamaz Feyż mukâbil saña herkes müdde‘î
‘Aşḳ meydânında herkes kendü efzânın bilur
(Tahmîs.4.V)

Virmeyince dil saña derdüm ‘ıyân söylenmedi
Ḥâlet-i ‘aşḳ olmayınca bî-zebân söylenmedi
Ḥayret ol virdi yine esrâr-ı cân söylenmedi
…….
(Tahmîs.6.I)

İstiḳâmet ile olanlarda ‘aşḳa ‘âzim
Ne ‘aceb vuṣlat-ı ma’şûḳa olursa câzim
Lîk-râz-ı dili fâş eylememek emr-i mühim
…….
(Tahmîs.9.II)

Cihânda kimse yoktur ki; kalbinde aşk vuku bulmasın. Herkesin uğrunda can vereceği, yoğun sevgileri vardır. Evlat aşkı, mal mülk aşkı, yâre duyulan aşk… Aşk meydanına giren herkes, kendi yaptıklarını bilir. Aşk, lisanı olmayan bir dildir. İstikametini maşuğa, vuslat yoluna ayarlayan, aşk derdiyle yanan gönüller, bu sırlarını ifşâ etmezler.

Nükte-i gül-şende bûy-ı ʻaşḳdan almış naṣīb
Ġonca-i derviş güle boş oldıġı olmaz ʻaceb
Serserî gezme ṭarîḳ-ı ʻaşḳa gir Birrî ġarīb
…….
(Tahmîs.XVII.V)

Her dem cünûd-ı nefsle idüp muḳâtile
Ruḥâniyân ile ider anlar muʻâmele
Meydân-ı ʻaşḳa eyleyüp elbet müdâḫale
……..
(Tahmîs.XVIII.II)

Ey Birrî kim ki bülbül-i nâlân-ı ʻaşḳdur
Her dâġ-ı cismi bir gül-i ḫândân-ı ʻaşḳdur
Dimişdür ol ki maẓhar-ı iḥsân-ı ʻaşḳdur
İden Nesîb mâʼide-i ḫûn-ı ʻaşḳdur
Bî-ḳayd-ı niʼmet-i dü serâ Mevlevîleri
(Tahmîs.XVIII.V)

Aşkın kokusunu dimağına bir kere işleyen, artık kendini aşktan uzak tutamaz. Nefis ordusuyla mücadele edenlerin yolu, aşk meydanına muhakkak uğrar. Aşk; sıkıntısı, derdi, inlemesi, acısı ile iki cihân için nimet olan Allâh'ın lütfudur. Aşk; tarifi mümkün olmayan, dilin dönmediği, sözlerin yetmediği, ancak yaşayanların bilebileceği bir duygudur.

Â Nicedür ʻaşḳ u maḥabbet saña taʼrif idemem kuvvet-i nuṭḳ olmayacak neylesün âdem……

(Bahr-ı tavîl)

Vaṣf-ı mevlûdin yine gûş eyleyüp cûş eylesün
Ol Ḥabîb-i Kibriyânuñ ʻâşıḳ u ṣâdıḳları
(Naʼt.I.19)

Ḥâṣılı ol ḥażret-i maʻşûḳ-ı Rabbüʼl-ʻızzetüñ
Şâd-kâm oldı ʻumûmen ʻâşıḳ-ı ṣâdıḳları
(Naʼt.I.93)

Yeter ʻaşḳuñ cihânı nʼeylerüz dünyâ ve mâ-fîhâ
Gerekmez ʻâşıḳâna ṣâdıḳâna yâ Rasûlaʼllâh
(Naʼt.II.24)

Ṭabîb-i dehre istiġnâ iderse nʼola bîmâruñ
Devâdur derd-i ʻaşḳuñ ʻâşıḳâna yâ Rasûlaʼllâh
(Naʼt.II.26)

Reh-i ‘aşkuñda iḫlâs ile beẕl-i cân ider ‘âşıḳ
Olur nâ’il ḥayât-ı câvidâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.30)

Döker ḫûn-âbe gözler şöyle kim her ‘âşıḳuñ gûyâ
Sirişki câme-i gül-gûnı oldı yâ Rasûla’llâh
(Na’t.XII.3)

Resulullah’ın sadık âşıkları, onun mevlidinde aşklarını coşarak yaşarlar. Mirac müjdesini alan Resulullah âşıkları, sevince boğulmuşlardır. İki cihânın Efendisi’nin âşıkları için dünya ve içindekiler, gelip geçicidir. Onlar, Resulullah’ın aşkı ile kanaat ederler. Aşk derdi, âşık için devâdır. Resulullah’ın aşkı yolunda canını ihlas ile veren âşıklar, cennet hayatına nâil olurlar. Peygamber sevgisiyle gözyaşı döken âşıkların gözyaşları, gül renkli bir aşk şarabına dönüşür.

Ṣıdḳ ile nice ‘âşıḳ zâr olmasun gönül
Ṣıddīḳ ola cedd-i büzürkvâr-ı Mevlevî
(Med.III.21)

Ḥüsn-i ḫulḳına ‘âşıḳam ‘âşıḳ
Şimdi dil râz-ı ‘aşḳa maḥremdür
(Med.XII.13)

‘Âşıḳâne du‘â olur maḳbûl
Ṣıdḳ u iḫlâṣ çünki munżamdur
(Med.XII.36)

Resulullah’ın yoluna sadakatle bağlı kalan, ona olan aşkında sadık olan gönüller, Hz. Ebu Bekir derecesinde ululaşırlar. Güzel ahlâk, âşığı cezbeden özelliklerden birisidir. Âşığın sıdk ve ihlasla yaptığı duâlar, geri çevrilmez.

Şimdi benüm o ‘âşıḳ-i bî-dil ki gönlümi
Ceẕb itdi çihl-i merḥaleden dâver-i Ḥaleb
(Terkib-i bend.I.I)

Birrî, Halep vezirine olan sevgisini ona gönlünü verdiğini söyleyerek ifade ediyor.

‘Âşıḳum ‘âşıḳ baña yek-sândur hep Birrîyâ
Çîn-i ebrû-yı cefâ vü ḫande-i rûy-ı vefâ
(Gaz.7.5)

Âşık için yardan gelen her şey, makbuldür. Yârdan gelen cefânın kaşını çatması da vefânın yüzündeki gülümseme de, âşık için aynı derecede kabul görür.

Mâbeynde ‘uşşâḳuñ ile yoḳ mı tenâsüb
‘Âşıḳ saña sen ‘âşıḳ-ı nâlâna münâsib
(Gaz.32.6)

Kûy-ı yâri beklerüz ammâ cüdâyuz Birrîyâ
Vârımiş cennetde daḫı ‘âşıḳa nâr-ı ‘aẕâb
(Gaz.34.5)

Nihân olmaz dil-i ‘âşıḳda ‘aşḳ âṯârı ey sâḳī
Görinür reng-i bâde sâġar-ı billûrdan seyr it
(Gaz.37.2)

Dünyadayken sevgilinin diyarına gitmek için azmeden âşık, türlü cefâlarla karşılaşır, yüzü gülmez. Âşık, bu halin sevgiliye kavuştuktan sonra da devâm edeceği endişesini taşımaktadır. Âşığın kalbinde sırlar, gizli kalmaz. Onun kalbi, billur bir kadeh gibi şeffaftır. Aşk sarayında âşık, maşuğuna yakışmak için gayret içerisindedir.

Şitâb it tîr-âsâ râh-ı ‘aşḳa ṭoğru git ‘âşıḳ
Maḥabbet çillesin çek ḳaddüñ olsun şekl-i yâdan geç
(Gaz.49.3)

‘Âşıḳ der-i dil-dâr-ı penâh itmege muḥtâc
Ol derde nice derd ile âh itmege muḥtâc
(Gaz.50.1)

Kim ki maṣnû‘ı görüp Ṣâni‘a ‘âşıḳdur
Naẕar-ı ‘ibrete mâlik dimege lâyıḳdur
(Gaz.66.1)

Âşık, aşka doğru ok gibi süratle yol almakta ve mahabbet çilesini çekmekte acele etmelidir. Âşık, sevgilinin kapısına sığınmaya muhtaçtır. Olaylara ibret nazarıyla bakanlar, esere bakınca ardındaki Yaratıcı'yı görürler.

Meclisinde ol şeḫ-i ḥüsnüñ nevâ-perdâz ol
‘Âşıḳı zâr eylemeñ şimdi göñül ḳânûndur
(Gaz.70.4)

‘Âşıḳân eylerse baḥr u kâne istiġnâ n'ola
Dillerinde bir gevher var kim iki dünyâ deġer
(Gaz.77.2)

‘Âşıḳ ol ‘âşıḳ ki ‘uşşâḳuñ derûnında bu şevḳ
‘Aşḳdan ḥâṣıldur ol gevherde ḥâṣıyyet yürür
(Gaz.92.4)

Sevgilinin meclisinde âşık, aşk derdiyle inlemeyi bırakır, gönlü onun yerine kanun gibi nağmeler söyler. Âşık, dünya ve içindekilere karşı tok gözlüdür. Onun yüreğinde öyle bir cevher vardır ki; dünyalara değer.

Şimden girü derdüñle helâk olayum ey şeh
Öldürdi gör ol ʻâşıḳ-ı nâ-kâmı disünler
(Gaz.105.7)

ʻUşşâḳuñ olur ṣâf-ı derûnı kim ġam-ı yâr
Mirʼât-ı dile mıṣḳale-i jeng zidâdur
(Gaz.127.3)

Ṭarîḳ-ı ʻaşḳda ʻâşıḳ olınca menzil-res
Ne renc-i râh ne bîm-i ḫaṭar çekilmişdür
(Gaz.142.3)

Âşık, aşk yolunda maksadına erişebilmek için aşk derdiyle nefsini helâk eder. Âşıkların kalpleri, sevgilinin derdi ile parlar. Aşk yolunun yolcuları, menzile ulaşınca yolun sıkıntısını , eziyetini hatırlamazlar.

Yine meclisde ʻâşıḳlar mey-i ḫamrâyı görsünler
Gülistan içre bülbüller gül-i raʼnâyı görsünler
(Gaz.143.1)

Viṣâlüñ ʻıydine ḳurbân idersin ʻâşıḳânı lîk
Hele ṣabr eyle bir dem meh-cebînüm ayı görsünler
(Gaz.143.3)

ʻAşḳuñda ki yârüñ ola ʻâşıḳları ṣâdıḳ
Her cevr ü cefâ luṭf olur ey dil sitem olmaz
(Gaz.152.2)

Âşıklar, aşk meclisinde aşk şarabıyla mest olurlar. Âşığın sevgilisine kavuştuğu gün, bayramdır. Âşık, aşk yolunda canını kurban eder. Sevgilinin cefâsı, eziyeti, âşık için bir lütuftur.

Bir kerre selâm alduk ise besdür o şehden
Bundan ilerü ʻâşıḳa luṭf u kerem olmaz
(Gaz.152.3)

Niye âheste âh eyler şikeste ney gibi diller
Maḳâm-ı pest-i ʻuşşâḳa çün ol şeh nâz ider gelmez
(Gaz.169.3)

Sevgilinin bir selâmı, bakışı, âşık için yeterlidir. Âşık, bundan başka bir lütuf istemez. Onun gönlü, sevgilinin nâzıyla ney gibi inler.

Kimi dünyâyı sever ḥalḳuñ kimi uḳbâyı lîk
‘Âşıḳa besdür dü-‘âlemde seni sevmek faḳaṭ
(Gaz.199.3)

Ey naẓmı bulan ḥüsn-i niẓâmiyle tefevvuḳ
Vey ẕâtı olan rütbe-i ‘ulyâyla fâ’iḳ
‘Âşıḳlıġa bâ’iṣ nigehi dîdedür ammâ
Buldum reh-i ‘aşḳda senüñ gûş mı sâbıḳ
(Kıt’a.5)

Âşık için dünya ve âhirette Resulullah sevgisi, insana yeter. Sevgilinin bakışı ile başlayan aşk, âşığın kalbinde merhale kat eder, basamakları tırmanarak îlâhi aşka doğru yol alır.

Dimâġ-ı cânıma bûy-ı gül-i luṭfuñ gerek yâ Rab
Degül ‘uşşâḳıña meyl-i gülistân-ı cihân enseb
Nice bir ‘ışret-i gül-ẕâr-ı dehre idelüm maṭlab
……
(Tahmîs.2.I)
……..
Geh kemân-ı hicr ü geh zehr-i sitem geh bâr-ı ġam
‘Âşıḳ-ı fersûde-bâzû çekmedük zaḥmet mi var
(Tahmîs.7.II)

Âşığın can dimağına Hakk’ın lütuf kokusu gerekir, cihân gülistanının meyli Âşığa lazım değildir. Hakk’ın âşıkları, âhiret yurdunu istemelidir. Hicrân ateşi, sitemin zehri, gamın yükü…. Âşığın çekmediği zahmet yoktur.

……..
‘Âşıḳ-ı güm-şede dil kûyına ‘azm itse n’ola
Neylesün rûy-ı dili kûy-ı dil-ârâda görür
(Tahmîs.8.II)
……
Ketm-i esrâr gerek ‘âşıḳa şol mertebede kim
Meclis-i ‘aşḳa dil ü cânîbe bî-gâne göre
(Tahmîs.9.II)

Yolunu kaybetmiş âşık, sevgilinin yakınına gitmek için azmeder; çünkü âşık, gönül yüzünü sevgilinin mahallinde görür. Âşığın aşk sırlarını, kalbine gömmesi gerekir.

Deldi elmâs-ı ġamuñ baġrımı dür-dâne ṣıfat
Ṭoldı ḫûniyle derûnum göre peymâne ṣıfat
Neşve-i ‘aşḳuñ ider ‘âşıḳı mestâne göre
……..
(Tahmîs.9.IV)

Birrîyâ ‘aşḳ u maḥabbet bir ‘aceb müşkil belâ
Derd-i hicr-i yârdân uşşâḳı ḥıfẓ itsün Ḫudâ
Ḫayf aña kim bî-vefâ dil-dâre ola mübtelâ
…….
(Tahmîs.12.IV)

Âşığın kalbi, sevgilinin gamı ile doludur. Sevgilinin neşvesi, âşığı mest eder. Aşk ve mahabbet, zor bir belâdır. Sevgiliden uzak kalmanın acısı çok büyüktür. Bu durumda olmamak için, Allâh'a duâ etmek gerekir.

Gül-şen-i ‘aşḳında bülbüller terennüm-sâzdur
‘Âşıḳânı ṣad hezârândur dinürse azdur
Kemter-i uşşâḳı Birrî-i suḫan perdâzdur
Gör bu beyti naġmemüz fehm it yine dem-sâzdur
……..
(Müseddes.V)

‘Ayn-ı ‘uşşâḳı ider rûşen cilâ-yı dîde ḳıl
Tûtiyâdur ḫâk-i pâk-i reh-güẓâr-i çâr-yâr
(Na't.I.9)

Seḥerde menzil-i maḳsûda irseler ‘uşşâḳ
‘Aceb midür ki reh-i çâredür nesîm-i ṣubḥ
(Gaz.52.4)

Aşk gülşeninde âşıklar, bülbül gibi terennüm ederek dolaşırlar. "Âşık, öğreticisi Allâh, kafesi îlâhi yakınlık makamı, aynası Hakk'ın cemali olan bir papağandır."[87] Sabah vakti esen hafif rüzgar, Âşığa sevgiliden haber getiren bir haberci gibidir. Âşıklar, sabah vakti sevgiliden haber almak için uyanık olurlar.

Ki odur ḫânḳah-ı Mevlevî-i Rûm o şehüñ ‘âşıḳıdur ṣâdıḳıdur cümle-i ‘âlem dükeli zümre-i âdem anı dillerince tavṣîf ider…….
(Bahr-ı tavîl)

Mevlânâ aşkı, tüm cihânın âşıklarının kalbindedir.

[87] Emine Yeniterzi , **Türk Edebiyatında Na'tlar (Antoloji)** , TDV Yay, Ankara 1993, s.XXXI.

Reh-ber-i ‘aşḳuñ düşerseñ pâyına âdâb ile
Vaṣl-ı ma’şûḳuñ ṭarîḳın gösterür âḫir sañа
(Gaz.6.3)

Aşk rehberinin ayağına adabınca düşersen, maşuğa ulaşma yollarını sana gösterir. Sevgiliye ulaşma yolunda bir rehbere bağlanırsan, seni maşuğa ulaştıracak olan aşk yolunu sana gösterir.

1.5.Cân-Cânân

Cân, bedeni yaşatan ve ayakta tutan aslî unsurdur. Cânân, âşığın uğruna cânını fedâ edeceği yüce sevgilidir.

Cân u dilden eylerüz ṣıdḳ ile istid‘â müdâm
Âl u eṣḥâbına rıżvân-ı Ḫudâ-yı ekberi
(Na’t.I.95)

Cân u dilden, cân u gönülden anlamında kullanılan bir deyimdir. Samimiyet ifade eder. Şâir, Hz. Peygamber’in ashabı ve âline bütün samimiyeti ile dua etmektedir.

Himmet eyle ey ṣabâ ḳılsun mu’aṭṭar her seḥer
Cân dimâġın bûy-ı zülf-i müşg-bâr-ı çâr-yâr
(Na’t.I.11)

Ḳıla Ḥaḳḳ rûzî bana şol rûz-ı fîrûzı k’idem
Tuḥfe-i cân-ı ḥaḳīri ber-güẕâr-ı çâr-yâr
(Na’t.I.12)

Âh bu cismümde yüz biñ cân olaydı kâşki
Eyleyeydüm cümlesin bir bir niṯâr-ı çâr-yâr
(Na’t.I.13)

Dört halifenin güzel kokusuyla her seher cân dimağını doldurmak ve Resulullah dostlarının himmetine nâil olmak istenmelidir. Dört halife için cânı armağan etmeyi Hakk herkese nasip etsin, duâsında bulunmak gerekir.

Ḳandı ṯenâsı ṭûṭî-i câne ġıdâ yeter
Her dem zebânum ola ṯenâkâr-ı Mevlevî
(Med.III.23)

Mevlânâ için kâleme alınan yukarıdaki beyitte, onun için her an yüce sözler ile övgüde bulunmak cân kuşunun gıdası olarak yeter, denmektedir.

Ġâziyâne pâdişâhuñ etmegi olsun ḥalâl
Her biri cân oynadı ḥaḳḳa gözetdi ḥaḳḳ-ı hân
(Med.IV.49)

Böyle ṣadr-ı' aẓam-ı ġâzîye kim itmez du'â
Cân gibi ḥubbî ṣudûr-ı nâsî ḳılmışdur mekân
(Med.IV.85)

Ol şehin-şâhuñ yüzünden virdi Ḥaḳ feṯḥ-i 'aẓîm
Açılup perde ruḫ-ı maksûdı gördi çeşm-i cân
(Med.IV.92)

Sultan Ahmed'in ordusunun katıldığı bir gazanın anlatıldığı yukarıdaki beyitlerde cân, beden anlamında kullanılmıştır. Cân gözüyle (kalp gözüyle) bakılan olayların arkasındaki detay, daha rahat görülebilir.

Meyân-ı levḥ-ı dil u cân eyle ey Birrî
Du'â-yı ḫayrini kilk-i ḫulûṣ ile meṣṭûr
(Med.V.50)

Dimâġ-ı câne şemîm-i cinân baḫş eyler
Nesîm-i subḥ-dem-i gül-güşâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.4)

Yukarıdaki beyitlerde can; gönül, ruh anlamında kullanılmıştır.

Güzîn-i âl-i Ḥasan Cân odur ki ẕâtıdur
Bu demde revnaḳ-ı ḫüsn ü bahâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.13)

Cân, Mevlevîlik'te kabul olunmak için gelen yeni dervişler için kullanılan bir terimdir. Cân, Mevlevî tekkesinde üç gün boyunca postta oturur ve tefekkür eder. Cân, hizmete girdiğinde ilk yaptığı iş ayakçılıktır. Kabiliyetine göre kendisine diğer hizmetler verilir. Yukarıdaki beyitte bir Mevlevî dervişi olan Hasan isimli bir şahıstan bu sıfatla bahsedilir.

N'ola ârâyış-ı mecmû'a-i cân oldı ise
Naẓmı çün ḫüsn-i niẓâmiyle cihân-ârâdur
(Med.XI.18)

Seyyid Vehbi hakkında yazılan yukarıdaki beyitte,onun can mecmuasının süsü olduğu ve bu özelliği ile âlemi süslediği dile getirilmiştir.

Hiç ḫayâli derûndan gitmez
Cân-ı ḫalvet-nişîne hem
(Med.XII.14)

Yukarıdaki beyitte cân; yalnızlığa çekilmiş, tefekküre dalmış kalpler anlamında kullanılmıştır.

Gel kemân-ı cândan tîr-i du'âya vir güşâd
Tâ ḳabûl-i Ḥaḳ aña ola nişân-ı ma'nevî
(Med.XIII.60)

Cân yayından duâ okuna izin ver ki; Hakk'ın izniyle manevîyata doğru nişan alsın.

Kâtib-i ṣun' elinden kilküm kim
Sem'i cân-teşne-i ḫarîrümdür
(Fahr.XV.32)

Şair, kâleminden meydana gelen kelimelerin, cümlelerin susamış gönüllere şifâ olduğunu dile getirmektedir.

……..
Cânıña azar virdikçe görürsin nef'anı
Pes zebân-ı pend hemçün âlet-i feṣṣâd olur
……..
(Terci-i bend.VI)

Nasihat , insan cânını acıtsa da, onun yararına olan sözlerdir.

Ṣıklet-i cismi def' ide gör kim
Cân cânân ile ḳala tenhâ
(Gaz.XVI.8)

Bedenin ağırlığı ortadan kalkınca kişi, sevdiği ile fenâ bulur. Beden ve onun isteklerinden geçen gönül, cânâna kavuşma yolunda cismini yakar, eritir. Sevdiğinde yok olur.

İtsem ne 'aceb cân ile cânâna żiyâfet
Mâni'mi gedâ eylese sulṭâna żiyâfet
(Gaz.36.1)

Ḫōş ẕevk u ṣafâdur ki derûnumda ider dil
Fikr-i ni'am-ı vuṣlat ile câna żiyâfet
(Gaz.36.5)

Sordıġum sırr-ı lebüñ eyleye câna ta'yîb
Ḥayret aldı beni vâḳıf ḳıl o esrâra meded
(Gaz.58.4)

Gönülden cânâna ziyafet hazırlansa bunda bir şey yoktur. Bir köle de sultanına ziyafet verebilir. Vuslata ulaşma fikri dahi âşığın gönlüne ziyafet gibidir. Sırların açıklanması, cân için ayıplanacak bir durumdur. Sırlar bütün gizemiyle mekânı olan gönüllerde saklı kalmalıdır.

Târik-i câna urur nîşter-i müjgânın
Gördiñüz mi o ṭabîbi ne ḳadar ḥâẕıḳdur
(Gaz.66.3)

Dergehine ol ṭabîb-i cânuñ uġrarsañ ṣabâ
Söyle Birrî-i ża'îfüñ ḥâli dîger-gûndur
(Gaz.70.10)

Sevgili o kadar ehil biridir ki; kirpik neşterini cân yoluna vurur. Sevgili, âşık için cânına cân katan, ruhuna gıda veren bir tabip gibidir.

Şimdi baña cânân eyledi va'd-i viṣâl
Geldi cismüme cânum budur gerçek ḫaber
(Gaz.85.4)

Ol ġamzesi ḫûn-rîze idüp ḥâlimüz i'lâm
Biñ cân ile Birrî saña ḳurbân dimişler
(Gaz.100.5)

Cânân ile vuslata erme düşüncesi, âşığın cânına cân katar. Sevgilinin gamzesi, âşığın kalbini derinden etkiler. Âşık, bin cânı ile sevgili için kurban olur.

Bize ḳaṭ'-ı ümîd itdürdi cân-ı serden ey Birrî
Elinde tīġ-ı ser-tîzi yine bir 'ışve-ger berber
(Gaz.107.5)

Elinde keskin kılıcı ile sevgili, âşığın kalbindeki bütün umutları bir bir yıkar .

Żiyâ-yı mihr-i ruḫuñ çeşm-i cânı ḫayra ider
Ne ḫayra dîdeye fânî cihânı tîre ider
(Gaz.121.1)

Şanmañ maḳâm-ı dil-beri ancaḳ cânân arar
Dilden ziyâde râḥa el-ervâḥ cân arar
(Gaz.141.1)

Dil-ḫastekân-ı ‘aşḳuñı gör ey ṭabîb-i cân
Sâḳî cevâp ṣormaġa gelmiş dehân arar
(Gaz.141.2)

Sevgilinin yüzünün güzelliği ve yaydığı ışık, cân gözünü kendine o kadar hayran bırakır ki; fâni cihân, âşığın gözünde bulanık kalır. Sevgilinin makamına ulaşabilmek, onunla bir olmak için yola çıkanlar, hayatın cevherlerini içinde barındıran bir gönül ararlar. Âşık, aşktan hasta olmuş cânlara şifâ dağıtandır.

Oldı nem-i dîde yemm-i seyl gibi çaġlamaz
Var mı ki dem nâr-ı ġam cân u ciger daġlamaz
(Gaz.159.1)

Ol ki cânânuñ ġamın cânında pinhân eylemiş
Gevher-i şeh-vârı tâ kânında pinhân eylemiş
(Gaz.178.1)

Vuṣlat-ı cânâna ḳurbân olmaġa cân ey göñül
Müsteḥaḳ olur ise ol demdür bizüm bayramımuz
(Gaz.172.3)

Çünki pervâne heves-kâr-ı çerâġ-ı rûşen
Câna eylerse n’ola ‘ârıż-ı cânâna heves
(Gaz.174.2)

Gam ateşi her zaman cânı dağlar. Cânânın gamıyla cân, daima dertlidir. Cânân ile vuslata erilen gün, âşık cânlar için bayram günüdür. Pervane nasıl ışığa heves ederse, âşık da cânânın yanağına heves eder.

Hakk’ın sırlarına kudüm eşliğinde vâkıf olan Mevlevîler , sema edip dünyadan elini ayağına çekerler ve sevgilinin semtine doğru yol alırlar.

Dili içre ḳudûm itdükce sırr-ı Ḥaḳ semâ’ idüp
Görüñ kim semt-i cânâna göçenler Mevlevîlerdür
(Gaz.111.6)

Cân, kalbindeki aşktan güç alarak devâmlı cânâna kavuşma arzusunu dile getirir.

Gösterür âġûş-i emvâcı hevâ-yı ‘aşḳdan
Ṣâf-ı meşrebdür niyâz-ı vaṣl ider cânâne ḥavż
(Gaz.193.5)

1.6.Vücûd (Ten, Cism, Beden)

Birrî Dîvân'ında varlığı ifade etmek için vücud, ten, beden ve cisim kelimelerinden faydalanılmıştır.

Şems-i vücûd-ı nebevî nûr u şeref-baḫş idicek
Şâh-ı şühûr oldı bulup 'ızz u 'ulâ şehr-i rebi'
(Na't.IX.4)

Rebi'ül-evvel ayı, Rasulullah'ın dünyayı teşrif ederek nûr ve şeref saçtığı mübarek bir aydır. Bu ayda cümle âlem, Resulullah'ın varlığının güneşi ile aydınlanır.

Vücûdum ġarḳa-i baḥr-i maḥabbetdür ṣadef-âsâ
O baḥrüñ ḳatre-i eşküm dür-i yek-tâlarındandur
(Gaz.119.2)

Âteş-i 'aşḳuñ vücûdum şöyle sûzân itdigüm
Âb teskîn eylemez ister iseñ 'ummâne baṣ
(Gaz.192.4)

Vücûdum ḫayli demdür ġarḳa-i baḥr-i sirişk oldı
Ḳarârum gitdi elden hiç kenâre bir güher gelmez
(Gaz.169.2)

Âşığın mahabbet denizinde kaybolan varlığı, aşkın ateşi ile dağlanmaktadır. Bu yangını sular kesmez, yaraya denizleri basmak gerekir. Âşık, içindeki aşk cevherlerini gözyaşı denizleri ile saçar.

Ey baḥr-ı vücûdına 'avâlüm emvâc
'Aşḳuñ güherin ḳılma gönülden iḫrâc
Âyînemüzi mişḳale-i 'aşḳ açsun
Jengâr-ı sivâ ḳıldı cilâya muḥtâc
(Rubâ'i.5)

Dünyalar, tecellî silsilesinde birer dalgadır. Bu dalgaların beslendiği kaynak ise "Vücud-ı Mutlak"tır. Yokluk, varlık ile karşılaşınca bir hayâl olarak görünür. "Vücud" (varlık) ve "'adem" (yokluk) dan pay olan yansımaya " Vücud-ı Mümkin" denir ve " Olaylar dünyası" budur. [88] Gözle görünen bütün mevcudat, hakikî varlığın yansımasından başka bir şey değildir.

Eyâ ḥabîb-i Ḫudâ pâdişâh-ı kişver-cûd
Senüñ içün getürildi vücûda her mevcud
(Nat. VI.1)

[88] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** s.683.

Yukarıdaki beyitte âlemin yaratılış nedeni olarak Hz. Muhammed'in varlığı gösterilmiştir.

Ża'fdan bir üstüh'ân ḳalmış tende ânîde
Ġam ḫadengine kemân-dâr-ı felek ḳılmış nişân
(Med.IV.77)

Feleğin yayından çıkan gam oku, insanı o kadar derinden etkiler ki tende bir kemikten başka bir şey bırakmaz.

Ṣenâñ ile niçün olmaz dilüm terennüm-sâz
Bu dem ki ten ḳafesi murġ-ı rûḥa me'vâdur
(Med.IX.29)

Bâd-ı ecel urur ḳaraya 'âḳıbet ânı
Baḥr-ı muḥīṭ-ı ma'nîde ten bir sefînedür
(Gaz.72.6)

İnsanın ruhu, bedeninde bir mahkum gibi ikamet etmektedir. Ruh kuşunun meskeni, ne yazık ki, ten kafesi olmuştur. Mânâ denizinde ten, bir gemidir. Ecel rüzgarı, ten gemisini sonunda karaya vurur. Ecel geldi mi insanların bedendeki mahkumiyeti de son bulur.

Yine nâr-ı 'aşḳ ile cismüm dâġ dâġ itdüm
Maḥabbet riştesini lâle-hâ-yı dâġa bâġ itdüm
Muḥaṣṣal bir ten-i pür dâġı rişk-i bâġ u bâġ itdüm
……
(Tah.XVI.I)

Aşkın narı, âşığın bağrında o derece kuvvetli yanar ki; bedeni dağlar.

Âh bu cismümde yüz biñ cân olaydı kâşki
Eyleyeydüm cümlesin bir bir niṣâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.13)

Yukarıdaki beyitte cism, içinde cânları barındıran beden anlamında kullanılmıştır.

……
Ża'f-ı cismle nice ümîd-i viṣâl idem
Bundan Ḥaleb diyârına 'azm eylemek muḥâl
(Terkib-i bend.VIII)

Hemçü Birrî cismüñ itdüñse ġubâr-ı reh-güẕâr
Eyle pür-nem çeşmüñ ey yâr olmasun bâd-ı havâ
(Gaz.6.5)

Ḳuvâ-yı cism içün itme gülüñi bâdeye mecrâ
Binâ-yı ten ḫarâb olmaḳdadur lâzım degül mîzâb
(Gaz.35.4)

Zayıf bedenle yarin yoluna çıkma ve ona kavuşma arzusu içinde olmak bir hayaldir, denmektedir. Âşığın cismi, sevgiliye giden yolun toprağı olmuştur. Aşk, âşığın ten binasını harap eder.

Yine Birrî görüp bû çeşm-i giryân cism-i ʻuryânum
Zihî cûd-ı eşk eliyle ḳabâ-pûş eylemek ister
(Gaz.106.5)

Bâġ-ı cismümde şükûfte lâle-hâ-yı dâġımuñ
Kimi ṭarz-ı gül kimi şekl-i ḳaranfül gösterür
(Gaz.122.4)

Yaşlı gözler, çıplak bedenler, cömertlik eli ile örtülebilir. Sevgilinin kanı bedenin her damarında dolaşsa, zayıf vücut nişana isabet eden ok oluverir. Âşığın cisminin bağında, gam ateşiyle bağrı yanmış laleler yer alır.

Ḫûnîn terâne ḳılsa n'ola her reg-i tenüm
Cism-i żaʻîf şimdi çü nâḳır degül midür
(Gaz.115.3)

Beden ki oldı ḳarâr-gâh-ı rûh-ı sulṭânı
Hemîşe taḫt-ı revân-sâ yürür ṭurur oturur
(Gaz.74.6)

Beden ki zaḫm-ı ḫadeng ile cevşen-âsâdur
Felek nice çekilür bu ki ḳâmetüm yâdur
(Med.IX.1)

Beden, kendisine isabet eden ok yarasından dolayı zırha benzemiş olan ruhun karargâhıdır.

Hevâ-yı nefsi ḳo baḥr-ı fenâdasın ey dil
Bu keştî-i bedeni ḳaraya atar deryâ
(Gaz.23.4)

Fâni dünyada nefsin hevâsından uzak durmak gereklidir, çünkü; deniz, beden gemisini her an karaya atabilir. Cân teslim edilince pişman olmamak için, fâni dünyanın fenâsını bilip bâki olan için çalışılmalıdır.

Bedenüm dağla zeyn eyledüm ey meh seyr it
Dilde var ise eger meyl-i temâşâ-yı riyâż
(Gaz.194.5)

Beden, sevgilinin saldığı dertlerle süslenmiştir. Âşığın gönlü bağa, bahçeye meyletmez. Âşık, gözünü sevgiliden gelen her türlü cefâ ya da vefâya diker, bekler.

1.7.Nefs

Nefs, çoğu defa ruh kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılır. İnsan iyi işlere azmettiğinde ruh, kötü işlere azmettiğinde ise nefs harekete geçer. Tasavvufta ise nefs, daha çok insanı kötülüğe sevk eden, tüm acı, elem ve kederlerin kaynağı olan ve insanı Hakk'ın yolundan uzak tutan ameller anlamında kullanılmıştır. Buna göre yedi çeşit nefis vardır.

1. Nefs-i emmare (İnsanı kötülüğe sevk eden nefis)
2. Nefs-i levvame (Yaptığı kötülükten pişman olan ve hayra yönelen nefis)
3. Nefs-i mülhimme (Allâh tarafından iyilik ilham edilen ve kötülüklerden arınmış nefis)
4. Nefs-i mutmainne (İmanda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis)
5. Nefs-i raziyye (Allâh'tan razı olan nefis)
6. Nefs-i marzıyye (Allâh'ın kendisinden razı olduğu ve rızasını verdiği nefis)
7. Nefs-i safiyye veya nefs-i zekiyye (Kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis) [89]

Lîk meyyâl olma ẓulme 'adl-i Ḥaḳḳı yâd idüp
Nefse eyle emr-i ma'rûf ile nehy-i münkeri
(Na't.I.99)

Birrî-i zâra devâ tiryâḳ-ı luṭfuñdur k'anı
Eyledi rencûr-ı zehr-âb-ı hevâ nefs ejderi
(Na't. I.119)

Nefsi zulümden kurtarmak için iyilikle hareket etmeli, kötü işlerden kaçınmalıdır. İnsanın dünyevî arzuları, nefis üzerinde zehir etkisi gösterir.

Bu fütûḥâtı beyân it şöyle kim yâd eylesun
Rûḥ-ı sultân-ı eyle nefsüñ cidâlin ṣufiyân
(Med. IV.13)

[89] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s. 472-476.

Tasavvuftaki mücadele bedeni olmaktan ziyâde nefsîdir. İnsanın nefsinin isteklerini kontrol altına alması, savaşlardan galibiyetle çıkmasından daha zordur. Dünyevî savaşlar, küçük cihat; nefisle mücadele ise büyük cihattır. Mihverini benliğin kurban edilmesi ve nefsanî şeyleri Allâh yolunda fedânın teşkil ettiği bir sistem olan tasavvuf, nefsanî ve dünyevî arzulara karşı bir tavır olduğu için, azim ve samimiyet sahibi olmayan, ona tahammül edemez.[90]

Nefsümi men‘ ider me‘āṣîden
Āyet-i فا تقوا *naẕîrümdür*
(Fahr. XV.13)

“ Ey akıl sahipleri Allâh’tan korkun.”[91] ayetince yaşayan kimseler aklı selimini kullanarak, sağduyulu davranır ve dünyevî istekler ile kalbini meşgul etmez.

N’ola cu’vi ataşla żabṭ itsem
Nefs-i ser-keş benüm esîrümdür
(Fahriyye.XV.19)

Nefs, her an kontrol altında tutulması gereken esir gibidir.

Râm olanlar nefse mâr olmış daḫi bir ṭâ’ife
Necs içinde ḳayd u bend ile çekerlermiş ‘aẕâb
(Gaz.33.3)

Bu dünyada nefsin istekleri karşısında boyun eğenler, âhirette yılan suretinde pislik içinde azap çekeceklerdir.

Himmet it kim feṯḥ ide mülk-i dili sulṭân-ı rûh
Ceyş-i nefse inhizâm el vire ola çoḳ fütûḥ
(Gaz.51.1)

Nefis ordusunu hezimete uğratmak, fetihlerin en büyüğüdür.

Nefs elinden taḫt-gâh-ı rûḥı taḫliṣ it hemân
Çek o tīġı kim adıdur tevbe-i pâk-i naṣûḥ
(Gaz. 51.3)

Nefsin gönülde taht kurmasını engellemek ve böyle bir harekette bulunmayacağına dair bir daha bozmamak üzere tevbe ederek nefsin egemenliğine son vermek gerekir.

---

[90] Ebu’l-Ala Afifi, **a.g.e,** s. 129.
[91] Maide suresi,100.ayet.

Dilüñden eyleme tiryâḳ-ı ẕikr-i Ḥaḳḳ-ı cudâ
Hevâ-yı nefs sem-i ejderhâ degül de nedür
(Gaz. 114.10)

Hevâ-yı nefsle çünkim ġarīḳ-ı baḥr-ı ‘ışyânuz
N’ola dilde pür olsa gevher-i şeh-vâr-ı istiġfâr
(Gaz.79.2)

Nefsin istekleri, ejderha gibidir. Nefsin arzularına boyun eğenler, isyan denizinde boğulurlar. İstiğfar cevheri ile dilleri donatmak gerekir.

Vaṣla ḥ’ân-ı vuṣlatdan ṭoyar mı ‘âşıḳân
İrse bir nefs-i dil biñ ġam-ı firḳat çeker
(Gaz.85.2)

Âşık vuslata erinceye değin bin gam ile ruhunu doldurmuştur.

Her dem cünûd-ı nefsle idüp muḳâtile
Ruḥâniyân ile ider anlar mu’âmele
Meydân-ı ‘aşḳa eyleyüp elbet müdâḫale
……..
(Tahmîs.XVIII.II)

Yem-i ‘ışyâna ġarīḳ itdi beni nefs-i deni aldı hevâ cân u teni oldı bana yol dikeni ḳanda bulam âh seni vây beni……
(Bahr-i Tavîl)

İnsanı isyan denizine atan, istekleri ile kalbi pas altında bırakan, Hakk yolunda insanın önüne diken olan ve yolu uzatan alçak nefisle her an mücadele içinde olmak gerekir.

Bî-riyâżet olamaz şöhret-i âfaḳ olmaḳ
Meh gibi sen de hilâl ol da engüşt-nümâ
(Gaz. 5.3)

Nefsi aç, susuzluk ve sevdiği şeylerden uzak tutarak eğitmeksizin, nefsi kırmaksızın feleklerde şöhret bulunmaz.

1.8.Nefes

Sözlükte soluk[92] anlamına gelen nefes, aşağıdaki beyitlerde hafif rüzgar , mühlet, zaman anlamlarında kullanılmıştır.

[92] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.469.

Böylece ḳılsan varup aḥvâlümi ʻarż ey ṣabâ
Feyż-ı enfâsuñ olurdı ṭab'uma râḥat-resân
(Med.IV.79)

Her nefes olmaḳda bâde-i perîşânî-i dil
Yoḳ hele cem'iyyet-i ṭab'a riżâ-yı rüzgar
(Gaz. 140.4)

Söylerüz râz-ı nihânı yâre yâre ʻarż idüp
Her nefesde eylerüz âh u fiġânı n'eylerüz
(Gaz. 158.2)

ʻArṣa-kâh-ı ʻaşḳ hiç ḫâlī degüldür bir nefes
Ta baḫş olmaz cihânda merd-i meydân munḳarıż
(Gaz.197.3)

Bârî her nefesüñ ki sivâ efkârı
İster gönül ondan gide ol bârı
Yoḳ bende huṣûline nu kârûn ḳudret
Yârı ḳıla bârî keremiñden Bârî
(Rubâ'i.12)

Yukarıdaki örneklerde nefes, soluk ve zamanı ifade etmektedir. Aşk arsası, hiçbir zaman boş kalmaz. Her nefes alışverişinde, yaşamın her anında Hakk'tan gayrısına zihinde yer vermek, bilen gönül için bir sıkıntıdır.

1.9.Ni'met

Sözlükte ihsân, iyilik, iltifat, lütuf, bahşiş[93] anlamlarına gelen kelime aşağıdaki beyitte, savaşlardan zaferle çıkan topluluğa Allâh'ın bahşettiği bir iyilik anlamında kullanılmıştır.

Ḥamdu li'llâh ni'met-i ʻuẓmâ-yı feth oldı naṣîb
Tâ ṭoyunca bir du'âya iderüz feṯḥ-i duḥân
(Med.IV.84)

Mevlevilîğe yeni intisap etmiş olan kişi, matbahta eğitime alınır. Saliğin yola çıkışta görmüş olduğu her bir kahır, aslında onu yolun sonuna yaklaştıran birer nimet olduğu unutulmamalıdır.

…….....
Maṭbaḫında her bir ḳahruñ ʻaceb insân içün
Var mıdur bir ni'meti kim niḳmet encâm olmaya
…….
(Terci-i Bend III)

[93] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.838.

Birrî'nin sözleri, gönül ehli olan kişiler için dokunaklı, büyük bir nimettir.

Birrî suḫan ehl-i dile çün ni'met-i 'uẓmâ
Ḳıl şi'r-i nefîsüñ ile yârâna żiyâfet
(Gaz.36.7)

1.10.Dil (Ḳalb, Cenân, Derûn, Göñül)

Sözlükte dil; gönül, yürek, kalp[94] anlamlarına gelir. Dîvân'da bu anlam, ḳalb, cenân, derûn, göñül kelimeleri ile karşılanmıştır. Kalp ağacının büyüyüp serpilmesi için rûhun gıdası olarak tevhit ile beslemek yeterlidir.

Ġıdâ-yı rûḥ yeter ṣaḥn-ı devha-i dilde
Bu meyve-i şecer-i لا اله الا الله
(Tevhîd.21)

Ey dil-i şeydâ yeter lâf u güẕâf-ı serseri
Silk-i naẓma çekmege sa'y eyle dürr ü gevheri
(Na't.I.1)

Resulullah'ın özelliklerinden övgüyle bahsetmenin zamanının geldiğine işaret eden şair, deli gönlüne seslenmekte ve başıboş laflar etmeye son vermesi gerektiğini ifade etmektedir.

Sırr-ı سبحا ن ا لذي ا سر ي *şeb-i Mi'râcuñ*
Remzidür ser-mest ider bu sır ser-â-ser dilleri
(Na't.I.49)

Heme dil-teşne cûy-ı mu'cizâtuñdan olup sîr-âb
İçerdi âb-ı luṭfuñ ḳana ḳana yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.13)

Mirac gecesi Hakk'a yürüyen Resulullah'ın sırrı, ona inanan kalpleri baştan başa sarhoş etmeye yeterlidir. Susamış gönüller, Resulullah'ın parmaklarından su akıttığı mucizesinde olduğu gibi, lütuf suyunu kana kana içerler.

Ḥabîb-i Kibriyâsın ol ḥakîm-i lem-yezel ẕâtuñ
Ṭabîb itmiş heme dil-ḫastakâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.15)

[94] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.185.

Bu dil-i zâre ol ey bâd-ı seḥer feryâd-res
Olma ḫâlî ḫıdmet-i erbâb-ı dilden bir nefes
(Na't.VIII.1)

Hasta gönüllerin şifa kaynağı, Resulullah'tır. Resulullah, sabah rüzgarı gibi, feryat edenlerin imdadına yetişir.

Feyż-ı elṭâfı göñül der-bendîn açdı ḥâliyâ
Nev-be-nev gelmekdedür şeh-râh-ı dilden vâridât
(Med.X.16)

Hatvanî-zâde hakkında kâleme alınan yukarıdaki beyitte, onun lütfunun Feyzî ile gönül geçitlerin açıldığı ifade edilmektedir.

Lâl idi gerçi melâl ile hezâr-ı dil zâr
Eyledi ḫurrem anı ol gül-i ter gûyâdur
(Med.XI.7)

Hiçbir nesneye dil virmedüm illâ ki añа
Şâhid-i naẓmı 'aceb dil-ber-i müsteṣnâdur
(Med.XI.17)

Dili meftûn iden ol dil-beri hem-tâdur
Beni sevdâda ḳoyan kâkül-i 'anber-sâdur
(Med.XI.28)

Eyledüm vârımı ol ġamze-i Tâtara fedâ
Ġayrı şimden girü bu hâne-i dil yaġmâdur
(Med.XI.32)

Deşt-i evṣâfuñı keşf eylese biñ kûşîş ile
Dil nihâyet bulamaz ġâyeti yoḳ ṣaḥrâdur
(Med.XI.48)

Seyyid Vehbi için yazılan yukarıdaki beyitlerde, dil bülbülünün taze gülün mutluluğu ile lâl olan dilinin açıldığı, şairin kelimelerinin Seyyid Vehbi'yi anlatmak için döküldüğü bildirilmektedir. Onun vasıflarını anlatırken dilber karşısındaymış gibi dilinin meftun olduğunu ifade eden şair, onun özelliklerinin sonu olmayan bir sahraya benzediği için bu konuda dilin yetersiz kalacağını dile getirmiştir. Tüm varını sevgilinin gamzesi yoluna feda eden âşığın kalbi, artık yağma olmuştur.

Buldı dil terk-i sivâyile ṣafâ kim ḫâlâ
Târik-i meşġale-i pür-keder-i dünyâdur
(Med.XI.39)

Dünyânın kederle dolu meşgaleleri bitmez. Hakk yolunda ilerleyenler için dünyâ meşgaleleri, yoluna çıkan diken gibidir. Gönüller ancak Hakk'tan gayrıya kalpte yer vermemekle safa bulabilirler.

……
Şevket-i gül-zâr-ı dehr ey dil degüldür ber-ḳarâr
'Ibret al ḫâlî degül farḳ-ı serinde sâ'iḳa
……..
(Terci-i bend.I)

Fâni dünyânın heybeti, büyüklüğü karşısında âciz olmamak gerekir. Bu büyüklük, gözleri boyamamalıdır. Bâki olan için hazırlık yapmak gerekir.

……..
Ser-güzeşt-i müftî-i maḳtûl ânuñ tanẓîridür
Ol ser-encâm ey dil Eflâṭûnı da ḥayrân ider
…….
(Terci-i bend.IV)

……
Bü-l-'aceb kim olmayup ḫâküster ol miḥnet-keşân
Nâr-ı sûzân-ı ġamı dilde nice pinhân ider
……
(Terci-i bend.IV)

……..
Levḥ-ı dilden noḳṭa-i hâyı şeki var ḥak it hemân
Böyledür el-hâṣil ey ġâfil bu ma'nâ böyledür
……..
(Terci-i bend.V)

Müfti vakası, ibret alınacak bir olaydır. Eziyet çekenler, gam ateşlerinin alevlerini hep gönüllerinde gizlerler. Gaflet içinde olanlar gönüllerdeki sırları keşfedemezler, gizli mânâların farkında olamazlar.

Dil irişe vuṣlatına gelmedin
İki Kâf ü iki Ḳaf ü iki Yâ
(Gaz.19.4)

Sırr-ı lebüm ṣordı diyü nâz idüp
Ḫasta-dile virmedi şâfî cevâb
(Gaz.27.3)

Sevgiliden ayrı olmanın verdiği üzüntü ile takatsiz ve dermânsız düşen kalpler, ona kavuşacağı günü sabırsızlıkla bekler. Sevgili, sırlarını Âşığa vermez. Âşık, aşk yoluna

azmettiyse her bir sırra tek tek vâkıf olup ilerleme kat etmelidir. İlâhî aşk merdivenleri böyle tırmanılabilir.

Ḳılsa n'ola rûyına zülfin niḳâb
Dûd-ı dilümden ider ol meh ḥicâb
(Gaz.27.1)

Sevgilinin yüzünü güzellik unsuru olan zülfü ile kapatmasının nedeni olarak, âşığın kalbinin yaydığı parlak ışıktan dolayı utanması gösterilmiştir.

Bu sûzişle ṣaḳın dûd-ı dilüñden nâ-ümîd olma
K'olur Birrî buḫâr-ı âhuñ âḫir ebr-i raḥmet hep
(Gaz.28.5)

Naġmesinden dil ṭarab-nâk olmaġa böyle anuñ
Muṭrıbân-ı 'aṣr içinde imtiyâzıdur sebeb
(Gaz.30.3)

Sebeb cûş-ı dile muṭrıb bu nây-ı pür-nevâdur hep
Ḫurûş-ı baḥre muṭlaḳ bâ'iṯ u bâdî hevâdur hep
(Gaz.31.1)

Âşığın inlemeleri, yakınmaları onu vuslata ulaşma konusunda ümitsiz bırakmamalıdır; zira kalpten çıkan feryatların buharı ile rahmet bulutları oluşur. Âşığın kalbini derinden etkileyen nağmeler, aynı zamanda ondaki coşkuyu da arttırır.

Vefâ senden mi sanduñ ḳaṣd-ı luṭfın yârüñ aġyâre
Ṣaḳın şekk eyleme bu serzeniş ey dil sañadur hep
(Gaz.31.7)

Mihr-i ruḫınuñ pertevi eyler dili rûşen
Ḫûr perteve pertev ḫûr-ı rahşâna münâsib
(Gaz.32.4)

Görince çîn-i ebrû-yı dil-ârâyı dil-i dânâ
Cihânı terk idüp oldı mekânı gûşe-i miḥrâb
(Gaz.35.2)

Yâr, yabancılara vefâ göstermez. Sevgilinin gül yüzünün ışığı ile âşığın kalbi aydınlanır. Sevgilinin kaşının çatıklığı ile bilen gönüller, cihânı terk eder ve yönünü sevgilinin gül cemaline döndürüp onu temaşa ile mihrapta yer alırlar. Hakikî yâra ulaşma gayretinde olan gönüller, mihrapta yâre yakın olurlar.

Âmâde kebâb-ı dil u ḥâżır mey-i eşküm
Ḳılsam n'ola 'aşḳ ehline rindâna żiyâfet
(Gaz.36.2)

Ḫûn-ı dilimüz bâde-i gül-gûn-ı maḥabbet
Ser-mestüz olaldan berü maḳrûn-ı maḥabbet
(Gaz.41.1)

Dil hevâ-dâr oldı ol serv-i sehînüñ ḳaddine
Ḳalmadın şâḫ-ı çenâr eşcâr-ı bâġı zîr-dest
(Gaz.44.2)

Âşığın yanmaktan kebap olan kalbi ve gözyaşı şarabı erenler sofrası için ziyafettir. Âşık, mahabbete kavuşunca kalbi sarhoş olur. Dünyevî istekler, gönül ehli için yoluna engel olan nefsin arzusundan başka bir şey değildir.

Ḫûn oldı dil ġamuñla şarâba ne iḥtiyâc
Yandı ciger temâm kebâba ne iḥtiyâc
(Gaz.47.1)

Yetmez mi bezm-i ġamda dil-i naġme-sâz sâz
Ḫûn-ı ciger yeter mey-i nâba ne iḥtiyâc
(Gaz.47.4)

Gam ateşi ile yanan ciğerleri ve kanlı gönlü ile âşık, başka bir şeye ihtiyaç duymaz. Gam meclisinde âşığın kalbindeki derin âhlar ve ciğerinden gelen acı saz, şarabın yerini tutar.

Zülf-i mu'anberüñle ruḫ-ı ferruḫuñ şehâ
Ki o virür feraḥ dile ki bu virür feraḥ
(Gaz.53.4)

Sevgilinin mis kokan zülfü ve güzel yanağı, âşığın kalbine ferahlık katar. Bayram gününün yaydığı şen hava, kalpleri neşe ile doldurur.

Ṣad ḥamd ki irdi rûz-ı meserret-fezâ-yı 'īyd
Dil oldı münbasiṭ ki budur muḳteżâ-yı 'īyd
(Gaz.57.1)

Ḥalḳa-ber-ḥalḳadur ey dil göre hemçün ejder
Uġrama dâ'ire-i zülf-i siyâh-kâre meded
(Gaz.58.2)

Merhemi vuṣlatı va'd itse o ḫûnî bârî
Gelse Birrî dil-i pür-yâreye bir pâre meded
(Gaz.58.5)

Sevgilinin halka halka olan zülfü, tıpkı bir ejder gibi âşığı yakalar, kendine esir eder. Bu durumdan imdat etmek gerekir. Sevgili, âşığın çektiği bu denli sıkıntı karşısında bari vuslatı vaat etse o zaman belki kalpte açılan yaralar biraz kapanabilir.

Meclisden devr olup ey lâle-ḫadd
Dil-i ḳarîn vaṣluna eyler ḥased
(Gaz.60.1)

Dil rehâ bulmaz ta'allüḳden meger
Ḳayd imiş erbâb-ı tecrīde nemed
(Gaz.60.4)

Lâle yanaklı sevgiliye kavuşma arzusu, âşığın kalbini çepeçevre sarmıştır. Dünyâdan ilgisini kesmiş olan dervişlerin kalbi, dünyevî meşgalelerden huzur bulmaz.

Nâ-murâdî-i dil-i zârı görüp ey Birrî
Dem-be-dem ḥasret ile söylerüz eş'âr-ı murâd
(Gaz.62.5)

Serdî-i şitâ gitdi âṣâr-ı bahârı gör
Gönlüñ açılup gitsün dilden vera'-ı bârid
(Gaz.63.2)

Âşığın inleyen gönlünden çıkan sözler, hassas kalplere dokunur. Kışın gitmesi ve baharın gelmesiyle neşe bulan yeryüzü gibi gönüllerin de neşe bulması arzusu dile getirilmiştir.

Sivâ-naḳş gerekmez dilde yâ Rabbî ḳarârum yoḳ
Diyâr-ı dehr-i fânîde dimem dâr-ı münaḳḳaş vir
(Gaz.65.2)

Tâbiş-i ḥüsne göre dilde bu sûziş çoḳ mı
Göre pervâneden efzûn şem'ı yanıḳdur
(Gaz.66.2)

Sulṭân-ı ġamuñ leşkeri ma'dûd degüldür
Dil kişveridür dil ise maḥdûd degüldür
(Gaz.67.1)

Kâlâ-yı dili virme emel naḳdine zinhâr
Ey ḫâce żarardur bu saña sûd degüldür
(Gaz.67.4)

Nâz ile heme ḫalḳa ḥeman Ḥaḳḳa niyâz it
Ey dil der-i Ḥaḳ sâ'ile mesdûd degüldür
(Gaz.67.6)

Fâni dünyâda gönüllerde Hakk'tan gayrısı nakşolunmamalıdır. Sevgilinin güzelliğinin parlaklığı karşısında kalplerdeki bu yanma çok değildir. Gönül memleketinin sınırları belli değildir, gam sultanının ordusunun sayısız askerini içinde barındırabilir. Gönül sermayesini, emel nakdine yatırmak fayda değil, zarar getirir. Kalbi isteklerle doldurmamalıdır ki; asıl sahibine yer kalsın. Hakk'a niyaz etmekten geri durmamak gerekir; çünkü Hakk'ın kapısı kapalı değildir.

Va'd-i luṭf itdüklerüñ ḫâṭırda mı dirsem n'ola
Yâr âzâd eylemez tezkîre dil me'zûndur
(Gaz.70.3)

Alur naḳd-i dili ḫâl-i siyâh-ı gerden-i dil-ber
Ḫaẕer eyleñ ki bir zengî ḫarâmîdür boġaz bekler
(Gaz.75.1)

Nâr-ı sûzân-ı maḥabbetden ki dilde var eṣer
Âh idersem yaḳmaġa dinyâyı besdür bir şerer
(Gaz.77.1)

Sevgili Âşığa lütuf va'd eder fakat; onu azat eylemez. Sevgilinin siyah beni ve gerdanı ,âşığın kalbini kendine tutsak eder. Bu esaretten kurtulmaya çalışmak gerekir; çünkü âşığı cezbeden bu fani güzellikler, zenci bir harami gibi onun canına kast etmiştir. Kalbi gayr ile doldurmak, ondaki o nûraniliği söndürür. Mahabbet ateşinin narı ile kaplanmış gönüllerden çıkacak bir âh kıvılcımı, dünyâyı yakmaya yeter.

Ḳanâ'at كنز لا يفني dur ammâ yoḳ aña mâlik
Ġınâ-yı dil yine var ise dervîşânda ḳalmışdur
(Gaz.71.2)

"Kanaat , tükenmez bir hazinedir." [95]Ama, ona sahip olan kimse yoktur. Gönül zengini olarak yine dervişler kalmıştır.

Ṭarâvet-yâb olup eşk-i nedâmet cûy-bâr
Ẓuhûr itsün nihâl-i dilde berk u bâr-ı istiġfâr
(Gaz.79.4)

Dimem ḥâl-i dil-i mecrûḥı şimşîr-i nigehden ṣor
O sevdâyı yine dil-dâre-i çeşm-i siyehden ṣor
(Gaz.82.1)

[95] Mehmet Yılmaz, **a.g.e,** s.91.

Su'âl it hicri benden vuṣlatı dil-dârdan ey dil
Nice ḥâlet-i rûz u şebi ḫurşîd u mehden ṣor
(Gaz.82.2)

Pişmanlıkla gözden akan yaşlar ve istiğfarla, kalpte taze bir fidan zuhûr eder. Kalp ,günah yükünden arınır ve tazelenir. Âşık, sevgilinin bakışı ile kalbinden yaralanmıştır. Sevgilinin siyah gözleri, onun kalbinde kara sevda meydana getirir. Güneş günden, ay geceden sorumludur. Ayrılık ateşi ile yanan kalpleri söndürecek vuslatı, sevgiliden sual etmelidir.

Bâb-ı Cenâb-ı Mevlevî-i Rûmî ḳıl penâh
Erbâb-ı faḳre ey dil odur mültecâ-yı 'aṣr
(Gaz.86.2)

Mevlânâ'nın kapısı, gönül için sığınılacak kapıdır. Bu kapıdan giren kimse fenâfillah makâmına ulaşma gayreti içinde olup kendine , kendinde gördüğü her şeyin asıl sahibi Allâh'tan olduğu idrakine varmış olan fakr ehlini örnek alır.

İşi bir sâġar ile bitdi bu 'ışret-gehde
Dil-i ser-mestimüze ġam idi yâ hû beñler
(Gaz.87.5)

Ey meh ḫayâl-i şem'ı cemâlüñle her gice
Pervâne-i dilüñ işi sûz u güdâz olur
(Gaz.91.3)

Sevgilinin benleri ile aşka gelen âşık, bir kadeh şarap ile sarhoş olur. Gönül, sevgilinin güzel yüzünün parlak hayali ile her gece pervane misali acı ile inleyerek sevgilinin nûruna koşar.

Cünbüş-i dil eṣer-i ḫaṭṭ-ı sîne fâmdedür
Düzd-i gencîne-i vaṣlüñ işi iḫṣâmdedür
(Gaz.95.1)

Meyli ḳo ey dil-i sevdâ-zede ḫâl u zülfe
Murġa elbette ḫaṭar dâne ile dâmdedür
(Gaz.95.6)

Nigâh-ı yârdan ey dil ḥaẕer gerek zîrâ
Ḳażâdan eylememek iḫtirâz müşkildür
(Gaz.98.3)

Gönlün zevki, eğlencesi, sevgilinin güzelliği iledir. Sevdalı kalplerin sevgilinin zülfüne ve benine olan meyli, yârin bakışı onlar için tuzaktır, tehlikedir.

İki per ʻılm-i ẓâhir u bâṭın
Murġ-ı dil anlar ile ṭa'irdür
(Gaz.96.2)

Egerçi yâre göñül virmek oldı sehl ammâ
Velîk olmıyacak dil-nüvâz müşkildür
(Gaz.98.4)

Bâtın ve zâhir ilimlere vâkıf olmak gerekir. Gönül kuşu, ancak bu iki kanatla uçabilir, yol alabilir. Yalnız biri yeter diye düşünen gönüller, tek kanat ile yükselemezler. Yâre gönül vermek kolaydır; fakat âşığın gönlünü okşayacak bir sevgili zor bulunur.

Dil-i mecrûḥda ṣafâ n'eyler
Şîşe-i münkesirde mâ n'eyler
(Gaz.99.1)

Bu feryâduñ nedendür aṣl u faṣlı
Anı söyler dil-i hem-râze n'eyler
(Gaz.109.3)

Ri'âyet-i ġamı elden ḳoma ki şâdî-i dil
Serâ-yı sînede ṭurmaz gider misâfirdür
(Gaz.113.4)

Kırık şişede nasıl ki su bulunmazsa, yaralı gönülde de safa bulunmaz. Âşık, kalbindeki gamla feryat etmektedir; fakat gamı iyi ağırlamak gerekir, çünkü o gönül sarayında dâim değil, misafirdir.

Dilde ġam u sürûr geh artar geh eksilür
Mihre ẓalâm u nûr geh artar geh eksilür
(Gaz.131.1)

Rüzgârum nâ-müsâ'id geştî-i dil-nâ-gehân
Düşdi bir deryâya kim her cânibi girdâbdur
(Gaz.132.3)

Nasıl ki güneşte ışık ve karanlık hasıl olursa; kalpte de gam ve neşe artıp eksilerek yerini korur. Kalp, ansızın aşk rüzgarına kapılır ve her yanı girdap içinde olan aşk deryâsında kendisini bulur.

Dilleri ḳıl yine güller gibi ḫurrem luṭf it
Mey ṣun ey yâr-ı ḳadeh-ḳâr göñülde ġam var
(Gaz.136.3)

Ḫurşîd u mâh-tâb-ı ‘ıẕâr u cebînüñ
Ṣubḥ u mesâ ḫayâli dil-i enverümdedür
(Gaz.137.2)

Senüñ var ise zülf-i ‘anberinüñ âteşin ruḫuñ
Benüm de micmer-i dilden gelür dûd-ı siyâhum var
(Gaz.138.2)

Senüñ gül-zâr-ı ‘âlemde teferrüc-gehlerüñ varsa
Benüm de bâġ-ı dilde özge bir seyrân-gâhum var
(Gaz.138.4)

Sevgilinin Âşığa sunduğu aşk şarabı, gönüldeki gamı giderir ve âşığı güller gibi sevinçli kılar. Sevgilinin hayali, sabah akşam âşığın kalbindedir. Sevgilinin mis kokulu zülfü, ateş gibi yanağı varsa âşığın da kalbini yakıp geçen gamı vardır. Sevgilinin âlem gülzarında gezinti yerleri varsa âşığın da gönül bağında seyrengâhı vardır.

Her nefes olmaḳda bâde-i perîşânî-i dil
Yoḳ hele cem’iyyet-i ṭab’a rizâ-yı rüzgâr
(Gaz.140.4)

Dil-ḫastekân-ı ‘aşḳuñı gör ey ṭabîb-i cân
Sâḳî cevâp ṣormaġa gelmiş dehân arar
(Gaz.141.2)

Ḫayâl-i la’l-i lebinden dil oldı şirîn-kâm
Şeker ne şeydür aña iştihâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.5)

Sevgilinin aşkı ile gönlü hasta olan âşık, her an perişan haldedir. Sevgilinin kırmızı dudağının hayali, âşığın gönlünde leziz tatlar bırakmıştır. Bu tadın yanında şekere iltifât edilmez.

Meclis-i ḫâs-ı ġam-ı ‘aşḳa ḳarîn oldı göñül
Şâdî-i ‘âlemi dilden hele dûr eylemişüz
(Gaz.147.3)

Dil müstefîz-i ebr-i güher bâr-i ma’nîdür
Baḥrüz ṣadefde biz dür-i sencîde beslerüz
(Gaz.148.4)

Ġam-ı dünyâ dil-i nâ-kâma düşmez
O kâfir kişver-i İslâma düşmez
(Gaz.155.1)

Gönül gam bezminde aşka yakın olunca, âlemin sevinçleri kendisinden uzak kalmıştır. Gönül mânâ yüklü bir cevherdir. Kişi, bu cevherden feyiz aldığı surette insanlığına yaklaşır. Dünyâ gamı, bedbaht gönle düşmez.

Sabr ider üftâde-i ḫâk-i reh-i yâr olan
Aġlama ey ṭıfl-ı dil kendi düşen aġlamaz
(Gaz.159.2)

Fiten-i ḫâl u ḫaṭın añma o şûḫuñ ey dil
Ḳad-i bâlâsı bize ġayrı belâ göstermez
(Gaz.163.2)

Yâr yolunun toprağının âşığı olan, sabır ile yolu tamamlar. Sevgilinin güzelliği, âşık için fitne unsurudur ve belâ getirir.

Maḳâm-ı nâz u niyâz içre kûşeler göster
Yer eyle dilde bu dem muṭrıbâ alup ele sâz
(Gaz.166.3)

Ferâġ-ı dildedür insâna râḥat hem-vâre
Reh-i ṭalebde olur zaḥmet-i nişîb u firâz
(Gaz.166.6)

Gözüm yollarda ḳaldı kâṣid-i bâd-ı seḥer gelmez
Dili de gönderürdüm ḳorḳarum ol da gider gelmez
(Gaz.169.1)

Ele saz alınınca aşk ehlinin aşkı ziyâdeleşir, kendine nâz ve niyâz makamından[96] köşeler bulur. Sevgili ile bir olmanın talep edildiği yola çıkanlar, her zaman iniş ve yokuşların zahmetine hazır olmalıdırlar. Gönül, aşk yoluna adım attı mı geri dönüşü olmaz.

Ẕevḳımuz var bezm-i ġamda baġrımuz ḫâżır kebâb
Bu dil-i pür-ḫûndur câm-ı ṣafâ encâmımuz
(Gaz.172.2)

Baḥr-i ḥikmet mevci atar ḳaraya ten zevraḳın
Her zamân ey dil müsâ'id mi olur eyyâmımuz
(Gaz.172.4)

Şehr-i dilden şimdi ḫ'ahiş nefy olındı Birrîyâ
Virmedi ârâm añа ṣâdır olup fermân ye's
(Gaz.175.5)

---

[96] Nâz-Niyâz: Naz âşıklara, niyaz ariflere mahsustur. Naz ehlinin Allâh'a nazı geçer. Niyaz ehli olanlar da ise edeb ve İslam'ın kurallarına uyma esastır. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**. s. 468.

Gam meclisinde âşığın bağrı, kebap olmuştur. Kanlı yaşları içine akıtan gönül, yolun sonunda safa ile karşılaşacaktır. Hikmet denizinin dalgası, ten sandalını karaya atacaktır. Hikmet denizinde yapılan yolculuğa, bedeni isteklerden kurtularak çıkmak gerekir. Gönül şehrinden nefsi arzu ve istekler sürülmüştür.

Ḫayâl-i ‘ârıż-ı rengîni gitmez ḫâṭırumdan hiç
N’ola yansam yaḳılsam dilde ḳalmışdur mekân âteş
(Gaz.183.3)

Tehâlük itme ey pervâne-i dil gel te’eddüb ḳıl
Yine olmış o şem’-ı cem’-i ḫûbân-ı âteş
(Gaz.183.4)

Dil-i bülbül ‘aceb mi pâre pâre olsa gül-şende
Ten-i gül çâk çâk olmış yazıḳlar ḫâre yaṣlanmış
(Gaz.188.2)

Sevgilinin renkli yanağının hayali hatırından hiç çıkmayan âşığın kalbi, aşk ateşi ile yanıp yakılmaktadır. Birrî, gönlüne seslenmekte ve pervane gibi sevgilinin güzel ateşinin ışığına cân atma edepli ol!, demektedir. Âşığın yüreği, gül bahçesinde sevgilinin hayali ile pare pare olmaktadır.

Ṣarılmaḳ ḳâbil idi yâre ammâ ey dil-i mecrûḥ
Der-i yâre senüñ gibi nice bî-çâre yaṣlanmış
(Gaz.188.3)

’Aṣḳ u ṣevḳ ile ṭolup dilde ḳasâvet mi ḳalur
Pertev-endâz ola çün mihr-i pür-envâr-ı ḫulûṣ
(Gaz.191.8)

Yâr ile vuslata ermek mümkündür; fakat yarin kapısını çalan o kadar çaresiz, yaralı gönül vardır ki bu kavuşmayı zorlaştırmıştır. Aşk ve şevkle dolan kalplerde gam, keder, tasanın karanlığı kalmaz; çünkü gönlün nûrla dolu ayı, karanlığı yaydığı ışık ile eritir.

Cilve it ṣomâliki-veş ey ḫayâl-i dil-rubâ
Ṭoldı âb-ı feyż ile dil oldı ḥavż ammâ ne ḥavż
(Gaz.193.4)

Kamilüñ ṭab’ına olmaz her dil-i nâḳış ṣebîḥ
Birrîyâ benzer mi hiç deryâ-yı bî-pâyâne ḥavż
(Gaz.193.7)

Dil suḫan fehm olmayın şaḫṣıyla itmez iḫtilâṭ
Eylerüm nâ-maḥrem-i esrâr olandan ihtiyâṭ
(Gaz.200.1)

Gönlü alan dilberin hayâli ile âşığın kalbi, feyiz suyuyla kaplanmış bir havuza benzer. Her kusurlu gönül, kâmil insan tabiatına benzeyemez; nitekim havuz da uçsuz bucaksız deryâya benzemez. Gönül kendi derdiyle âşinâ olandan, sırlara vâkıf olandan, yakınlık görür.

Ṭutalum zehr-âba rîz olmuş zebân-ı düşmenân
Ṣabr aña tiryâk-i ekberdür bulur dil inbisâṭ
(Gaz.200.4)

Ḳalur mı ḫâne-i dil hiç böyle der-beste
Nesîm-i luṭfuñ esüp feṭḥ-i bâb olmaz mı
(Gaz.205.3)

Düşmanın dili, zehirli bir su gibi kalpleri eritir. Sabır, zehirli sözler için en büyük panzehirdir. Kalp, bu işlem ile genişleme bulur. Vaizin söylediği sırlar, kalbe nakşolmalıdır. Gönül hanesinin kapısı, sevgilinin lütuf rüzgarı ile aralanır.

Birrî irmez rütbe-i'ulyâ ki herkes müdde'î
Uġramaz semt-i dil-i dânâ ki herkes müdde'î
Pây-dâr olmaz yed-i ṭûlâ ki herkes müdde'î
……
(Tah.4.V)

Açdı nesîm-i ṭab'-ı güli debreniş budur
Âmâde keşf-i râze hezâr iñleniş budur
İrdi bahâr ey dil-i şeydâ egleniş budur
…….
(Tah.5.I)

Rûz u şeb bî-dâr olan bu çeşm-i ḫûb âlûdemüz
Ḥüsnüñe neẕẕâre oldı 'âdet-i ma'hûdemüz
Rûy-ı râḥat gördi luṭfuñdan dil-i âsûdemüz
……..
(Tah.6.III)

Bir konuda iddia eden, inatlaşan kimselerin semtine, bilen gönüller uğramaz. Baharın gelmesiyle gönüller, eğlence bulur. Sevgilinin lütfu ile gönüller rahat bulur.

Seyr idüñ ḫâṣiyyet âteş-i kânûn-ı dili
Yine bir laḥżada maḥv eyledi ceyḥûn-ı dili
Pes kebâb oldı göre ḥâl-i dîger-gûn-ı dili
Nûş ider kûşe-i çeşmüñde nihân ḫûn-ı dili
Bâdesin ġamze-i mey-ḫ'âresi tenhâda görür
(Tah.8.IV)

……..
Atılur sûz u güdâza o da pervâne ṣıfat
Şu'le-i şem'i ruḫuñ kim dil-i dîvâne göre
(Tah.9.IV)

Ey mülket-i ḥüsn içre Süleymân-ı zamâna
Ḳasd eyledi ġam ehremeni bu dil u câna
Oldı sitemüñ tîrine bu sîne nişâne
…….
(Tah.11.II)

Gönül okunun ateşi ile kalpler, bir anda mahvolur, ciğerler kebap olur. Âşık, pervane misali sevgilinin güzel yüzünün ateşine atlar ve ciğeri yanar. Yardan gelen vefâ, âşığın kalbine kast eyler. Sitemin oku, âşığın sinesine nişan alır.

Virse selâm bendesine şâh-ı muḥterem
Ḳılsa suâl-i ḥâli dili eyleyüp kerem
Ol dem naẓâreler iderek rûyına disem
Ḥâl-i dili su'âle ne ḥâcet ki dem-be-dem
Söyler zebân-ı ḥâl ile her bir nigâhumuz
(Tah.13.IV)

Dil-i ḫabîre degülken bu mes'ele mechûl
Vefâ u mihr-i sipihri yine ider me'mûl
Niyâz-ı 'âşıḳ olur mı 'aceb ḳarîn-i ḳabûl
…….
(Tah.14.I)

…….
Çerâġ-ı meclis-i dildür ḫayâl-i ruḫsâruñ
Olur düşüp aña pervâne-i ḫıred maḳtûl
(Tah.14.III)

Âşığın hâlini sormaya gerek yoktur, onun tavırları inleyen gönlünün tercümanıdır. Âşığın sevgiliden vefâ görme, onunla vuslata erme arzusu, acep kabul edilemeye yakın bir duâ mıdır, şair merak etmektedir. Gül yüzlü sevgilinin, hayali gönül meclisinin ışığıdır. O ışığa düşen pervaneler cân verirler.

Geçmesün mi Birrîyâ ‘ömr-i hezâruñ zâr ile
Sîne-i gül çâk olmaḳda zaḫm-i ḫâr ile
Yandı dil nâr-ı ġam-ı ‘aşḳ-ı ruḫ-ı dil-dâr ile
……..
(Tah.15.V)

Dile düşdi yine nâr-ı maḥabbetden şerer yer yer
Derûn-ı sîne-i sûzânuma ḳıldı eṯer yer yer
Şeb-i târik-i ġamda yandı şem’-ı şu’le-ver yer yer
…….
(Tah.XVI.II)

Âşıkların ömrü, hep inlemeler ile geçer. Âşığın kalbi, sevgilinin aşkının kalbe yerleştirdiği gam ateşi ile yanar. Mahabbet nârının kıvılcımları, âşığın kalbinde izler bırakır.

Murâd-ı dil içün minnet gerekmez çarḫ-ı gerdâne
Cihânda nâ-murâd olmak yeter erbâb-ı ‘irfâne
Vefâ-yı çarḫdan me’yus olup geldüm bu meydâne
……
(Tah.XVI.III)

Âşık, gönlünün isteklerinin gerçekleşmesi için dünyâdan iyilik istemez. İrfân ehli, cihânda olanlara karşı isteksizdir.

Olmışum pâdişâh-ı istiġnâ
Dil-penâh-ı sipâh-ı istiġnâ
(Gaz.9.1)

Görüp emvâc żann itme açar âġuşını deryâ
Ṣafâ-yı vaṣl içün geldikçe her sû cûy-ı dil-cûlar
(Gaz.145.4)

Kanaat ordusu, kalplerin sığınağı olmalıdır. Âşığın gönlü, sevgiliden gelen ile kanaat etmelidir. Aşk denizinde dalgaları gördükçe deryâ kucağını açar diye düşünmemek gerekir. Vaslın safasını sürmek, Âşığa uzaktır.

Şimdi gül lâle bize nâr-ı dil ü dâġ-ı derûn
Sünbüle oldı bedel dûd-ı kebûd-ı micmer
(Târîḫ.XIV.16)

Âşığın kalbi gülün rengi gibi ateşten kırmızı, lâlenin bağrı gibi sıkıntıdan siyahtır.

Yine bilmem ne nefes irdi ki her dem getürdi şevḳa dil u cânı ……
(Bahr-ı tavîl)

Göre bu bende-i efgende nice olmaya şermende ki yollarda düşüp ḳalmışum üftâde ü dil-dâre sivâdan dil-i nâ-şâd ola mı ey ʻaceb âzâde erenlerden ümidüm hele kesmem ……

(Bahr-ı tavîl)

Sevgilin aşkına tutulup yollara düşmüş kalpler, dünyâ ve isteklerinden âzâde olma ümidini taşıyarak yolunda devâm etmektedir.

Her mürde-dillere dem-i ʻIsī gibi bu dem
Can-baḫş oldı nuṭḳ-ı feyż bâr-ı Mevlevî

(Med. III.5)

Yine bu mürde-dile virdi ḥayât-ı tâze
Dem-i cân-baḫş ile ʻâlemde o kim ʻÎsâdur

(Med. XI.14)

O her bir naġmede mürde-dil iḥyâ ider şimdi
Mesîḥâ-dem likîn inkâr iden o cümle mülzemdir

(Gaz. 94.4)

Kalbini asıl görevi için kullanmayıp onu dünyevî arzu ve isteklerin mekânı yapmış olanların kalbi ölmüştür. Yeniden hayat bulması için ölülere hayat veren Hz. İsâ nefesine muhtaçtır. Mevlevîlerin feyiz veren sözleri ile ölü kalpler, yeniden hayat bulurlar.

Hücûm-ı ceyş-i hevâdan emîn ider ḳalbi
Sipâh-ı bâ-ẓafer-i لا اله الا الله

(Tevhîd.11)

Tevhit inancı, kalbi hevâ ordusunun saldırısı karşısında emin kılar ve zafere ulaştırır. Çünkü, Allâh'tan başka ilah yoktur diyen ve bunun idrakine varan kalp O'ndan gayrısı için kalbinde yer açmaz. Allâh'tan başkası, âşığın gönlünde yer alamaz.

……
Ḳılmış ḳulûbı rişte-i şîrâze sîne bend
Her kim görse bir oḳuyup biñ pesend ider
……..

(Terkib-i bend.VI)

O günde hiç saña nef' eylemez bu mâl ü benün
Hemân ḳalb-i selîm ile ol selâmet-yâb

(Gaz.24.3)

Ḫabb-ı müferriḥ oldı egerçi ruḫuñda ḫâl
Ḳalb-i ḥazîne ṣanma hemân o virür feraḥ

(Gaz.53.3)

Kalbini doğru şekilde kullanan kişiler, başkaları için örnek teşkil eder. Bu dünyâdaki mal mülk, âhirette kişiye fayda sağlamaz. Kurtuluşa ermek için kalbi Hakk'a teslim etmek gerekir. Âşığın kalbine ferahlık verecek ilaç eğer ki sevgilinin yüzündeki bense, âşığın ferahlığa erişmesi için bir süre daha beklemesi gerekecektir.

Gönüllerden gider gitmez meger kim ṣayḳal-ı luṭfuñ
Ṣafâ-baḫş ola mir'ât-ı cenâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.28)

Resulullah'ın lütfunun parlaklığı ile gönüller, safa bulur.

Yâ Rab derûne keşf ola esrâr-ı Mevlevî
Gül-zâr-ı ṭab'ı zeyn ide ezhâr-ı Mevlevî
(Med.III.1)

Yâ Rab meded meded ḳoma ben ḫâki tîre dil
Ṭolsun derûne pertev-i envâr-ı Mevlevî
(Med.III.3)

Mevlevîlerin sırları âşıkların kalplerinde keşif olur, tabiat gülzarı Mevlevîlerin çiçekleri ile süslenir. Âşığı medet medet diye inletmemesi için Rabb'ına duâ eden şair, onun kalbinin Mevlevîlerin nûrlarının saçtıkları ışıkla dolmasını istemektedir.

Tīġ-ı nigehinden idügin zaḫmi derûnuñ
Iṣbât ol iki çeşmi güvâh itmege muḥtâc
(Gaz.50.2)

Vefâdur cefâsı o yârüñ hemîşe
Hemîşe her işi derûna ṣafâdur
(Gaz.68.2)

Gider ey tîre-dil zenbî ḥaḳa yalvar seḥerlerde
Derûnuñ rûşen itsün pertev-i envâr-ı istiġfâr
(Gaz.79.3)

Âşık, sevgilinin bakışından fırlayan oklarla gönülden yaralanır. Sevgiliden gelen cefâ, vefâ gibidir. Ondan gelen her ne ise, âşığın kalbine safadır. Kalbi günahla kaplanmış kararmış gönüller, seher vakitleri Hakk'a yalvarırsa gönülleri istiğfâr nûrunun parlaklığı ile ziyâ bulur.

Degül mi pertev-i şems-i ḥaḳîḳat ḥüsni ḫûbânuñ
'Aceb mi şevḳ-ı baḫşâyı derûn olursa meh-rûlar
(Gaz.145.2)

Şehr-i derûnı eyledi iḥrâḳ-ı nâr-ı ġam
N'etsün sirişk-i dîde göñül ber-havâ henüz
(Gaz.170.4)

Şekl-i gül olmaġıle derûn-ı hezâra naḳş
Ḫûn-ı dili hezâruñ olur nevḳ-i ḫâra naḳş
(Gaz.179.1)

Sevgilinin güzelliği, âşığın kalbine mutluluk bahşeder. Gam ateşi ile âşığın gönül şehri, yanıp kül olmaktadır. Sevgilinin sureti, âşığın kalbine nakşolmuştur.

Derûnı devlet-i dünyâya eylemem taḫṣîṣ
Sezâ mı kim ḳıla faḳr ehli meyl-i mâl-ı ḫabîṣ
…….
(Tesbî'.IV)

Ġam-ı zamâna olup dilde Birrîyâ ġâlib
Derûnı eyledi semt-i ferâġata ẓâhib
……
(Tesbî'. VII)

Gönül, dünyâ devletine tahsis edilemez. Fakr ehli, mala meyletmez. Zamanın gamına galip gelen gönüller, kurtuluşa ererler.

Göñül bilüp gicenüñ ḳadrini fürûzân it
Çerâġ-ı şu'le-ver-i لا اله الا الله
(Tevhîd.5)

Nigâhı eyledi ṣabrum metâ'ını târâc
N'ola o ġamze daḫi göñlüm âlsa zûr-â-zûr
(Med.V.34)

Gecelerin kadrini bilen gönüller, tevhit ateşinin ışığı ile aydınlanır. Sevgilinin bakışı ile âşığın sabır meta'ı yağmalanır, âşığın gönlü artık sevgilinindir.

Sa'yüñ olmaz ey göñül żâyi' ṣadedden çıḳmasın
Pey-revân naẓmı gözler pîşvâyân-ı zamân
(Med.IV.22)

Göñül göñül ṣaḳın itme sitâreñe düşnâm
Ḳo tâlihüñle nizâ'î ki yoḳ aña destûr
(Med.V.13)

Sezâ-yı devlet-i zaḫm-i nigâhı gönlümdür
Naẓar-gehinden idüñ nâ-maḥalleri mehcûr
(Med.V.33)

Gönül eğer belirlediği hedeften çıkmazsa, Hakk yolunda yapılan yürüyüş zâyi olmaz. Gönül, başına gelene razı olmalıdır. Talihiyle yaptığı düşmanca kavgaların ona bir faydası yoktur. Sevgilinin bakışının muhatabı olmak isteyen âşığın gönlü, onun nazargâhından yeri olmayanların çıkarılmasını istemektedir.

Buyurdı ا يسر العسر مع ان ol Îzid
Saña bu âyet-i Kur'ân gönül tesellâdur
(Med.IX.7)

Gönlümi ceẕb eylemişdür ḥüsn-i ḫulḳıyla tamâm
Iżṭırârî oldum âḫir kemterîn-i mülḥaḳât
(Med.X.13)

"Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır."[97] Ayet-i kerimesi sıkıntıya düşmüş gönüller için bir teselli kaynağıdır. Güzel tabiat, ahlâk, insanların gönlünü cezbeden bir özelliktir.

Gönlüm esrâr-ı ḫamûşī ile mest u ḥayrân
Baña teklîf-i suḫan eyleme kim îẕâdur
(Med.XI.42)

Ḥubbu li'llâh olan gönül beyti
Raḫne bulmaz metîn ü muḥkemdür
(Med.XII.33)

Gönül, sırların sessizliği ile mest olmuşken ondan söz söylemesini, konuşmasını istemek sırları açığa vurmak anlamına gelir. Gönül evi, içinde gedik bulunmayan sağlam, dayanıklı bir mekândır.

……..
Gûş itmegile ḫalḳ o muḫrıḳ edâları
Ḫâlî degül gönülleri sûz u güdâzdan
…….
(Terkib-i bend.V)

Ḫayâl-i ḳâmet-i yârüñ nihâl-i gül-şen-i dildür
Gönülde fikr-i 'ıẕârı şüküfte bir gül-i zîbâ
(Gaz.4.2)

[97] İnşirah suresi, 5.ayet.

Sevgilinin edâları karşısında bütün kalpler, yanıp yakılmaktan kendilerini alamazlar. Yârin uzun boyunun hayali, kalp gülşeninde bir fidan gibidir. Onun yanağının fikri, gönülde güzel, parlak bir güldür.

Muḳîm-i günc-i ferâġ ol göñül hużûr ile
Reh-i ṭalebde firâz u nişîb olur peydâ
(Gaz.15.3)

N'ola göñülde yer itdükse ey dür-i yektâ
Çekerse sînesine çok mı bir güher deryâ
(Gaz.23.6)

O şûḫuñ fikr-i şîmşîr-i nigâhı
Göñüllerde ider ḳat'-ı merâtib
(Gaz.25.5)

Gönül huzur ile ne zaman rahat bir mekânda ikamet etse, Hakk yolunda hemen iniş ve yokuşlar peydâ olur. Hakk yolunun yolları dikenlidir, çetrefillidir. Bu yola baş koyan âşık, zorluklara katlanma kabiliyetine de sahip olmalıdır. Sevgilinin gönlünde yer edenler için onun kılıçtan keskin bakışı, kalplerde derin kesikler açar.

Döndi göñül senden ayâ bî-vefâ
Mevlevî-i Rûma ḳılup intisâb
(Gaz.27.5)

Göñül bil miḥnet-i imrûz ferdâ cümle râḥat hep
Olur cûy-ı sirişküñ âb-ı ṣaḥrâ-yı ḳıyâmet hep
(Gaz.28.1)

Ṣadefde ey göñül telḫ-âbe-i deryâ olur şîrîn
Muḥaṣṣal mey-küsâr-ı mâye-i eşk-i nedâmet hep
(Gaz.28.2)

Gönül meskenini bulunca, dünyevî isteklere sırt çevirir. Hakk yolunda dökülen gözyaşları kalpte sıkıntı peydâ etse de vuslata kavuşma arzusu ile yanan gönüller için rahat günler pek yakındır. Pişmanlıktan dolayı akan gözyaşları, gönülde acı su deryâsı meydana getirir.

Ṭaldı baḥr-ı fikre gördükde ġubâr-ı ḫaṭṭuñı
Bu göñül abdâlını ḥayret-me'âb itdüñ bu şeb
(Gaz.29.5)
Bir ser-âmed şeh-i nev ḫaṭṭa ḳul oldı göñül
Ḥâṣılı ḳayd-ı dilüm defter-i icmâldedür
(Gaz.97.3)

Ḳayde düşdi zülf-i pîç-a-pîç yârile göñül
Ey ṣabâ imdâd ḳıl bu müşkili ḥall it meded
(Gaz.61.3)

Ol nev-nihâl-i ʻışveyi elden ḳoma göñül
Bî-ṭâḳat-ı maḥabbet olanlar ʻaṣâlanur
(Gaz.78.6)

Sevgilinin güzelliği karşısında âşığın gönlü, hayretler içinde kalır. Yârin büklüm büklüm duran, güzel kokulu zülfü, âşığın gönlüne düştü mü artık medet deme zamanı gelmiştir. Gönül, mahabbet meclisinde kendine hoş bir yer edinmelidir.

Göñül çün hâle ol mâhîdür âġûş eylemek ister
O nâ-mihrüñ ġam-ı hicrin ferâmuş eylemek ister
(Gaz.106.1)

Gönül, güneşin etrafında dönen parlak bir daire gibidir, onu kucaklamak ister. Güneşten ayrılmaktan meydana gelen gamı, yüreğinden def etmek ister.

Göñül bir serv-i nâze mübtelâdur
Nedeñlü mübtelâ olsa revâdur
(Gaz.130.1)

Zülf-i yâri ey ṣabâ her laḥẓa taḥrîk itmeseñ
Müsteriḥ olur göñüller fitne-i ʻuẕmâ yatur
(Gaz.135.3)

Göñül düşüp göre zülfe ḳaldı ol murġa
Bu dâm-gâh-ı ḳażâdan dehâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.6)

Gönül nazlı, servi boylu bir yâre mübtelâdır. Yârin zülfünün her sabah rüzgar ile gelişi, âşık kalplerden havalanan kuşlar arasında fitne meydana gelmesi için kafîdir.

Ḳanâ'at ni'met-i ʻuẕmâdur andan ẕevḳ-yâb olmış
Göñül nân-pâre-i ḫuşk üzre tercîh-i gülâç itmez
(Gaz.150.2)

Alduñ ele göñlüm ney ile naġmeler itdüñ
Muṭrıb nefesüñ var ola bir böyle dem olmaz
(Gaz.152.4)

Kâr itdi göñül şîşesine seng-i sitem âh
Rîzân ise ḫûn-âbe ʻaceb mi ki şikestüz
(Gaz.154.2)

Kanaat sahibi olmak, büyük bir nimettir. Gönüller de bu nimetini şükrünü edâ etmek için kuru ekmek parçası üzerinden hayatlarını sürdürür, güllaca tamah etmez. Gönülden çıkan inlemeler, neyin nağmeleri gibi dokunaklıdır. Sitem taşı, gönül şişesini kırmak için yeterlidir.

Ṭaġıtma kâkülüñ ʻarż itme ḫâlüñ
Göñül ey meh hümâdur dâme düşmez
(Gaz.155.3)

Âsitân-ı yârda bir sen degül bî-çâre yüz
Ey göñül ister temennâ-yı viṣâl-i yâre yüz
(Gaz.161.1)

Bu bâzâr-ı maḥabbet söz götürmez vir göñül naḳdin
Bilenler ḳıymet-i ḳâlâ-yı ḥüsni yâri söyletmez
(Gaz.165.3)

Sevgilinin kakülünü dağıtmasını tuzak olarak algılayan bilir gönüllerin, bu tuzağa düşmeyeceği ifade edilmiştir. Yârin yoluna azmeden çaresizlerin sayısı yüzlercedir. Gönüller ,yâre kavuşacakları günün temennisi içindedirler. Mahabbet pazarında yârin güzelliğinin kıymetini bilenler, gönlün sırlarını ifşâ etmez.

Göñülde yoḳ keder-i ḫâhiş olmışuz fârigˇ
Ṣafâ-yı ḫâṭırumuz var dil oldı maḥrem-sâz
(Gaz.166.5)

Mażâ-yı ḫaṭṭ-ı ʻârıżuñı bildi mû-be-mû
Ol nüsḫadan çün aldı göñül bî-şumâr ders
(Gaz.177.3)

Gönülden dünyevî isteklerin, aruzların kederi gidince gönül safa ile dolar. Sevgilinin dış güzelliğinden geçen gönül, bu nüshadan sayısız ders alarak yoluna devâm etmektedir.

İdince pençesin aġyâr ḫaṭṭıña şâne
Göñül o reşgile ṣad çâk-i ġayret olmaz mı
(Gaz.206.5)

Var sâliki ol hemân reh-i tecrîdüñ
Taḥḳîḳa irer göñül senüñ taḳlîdüñ
Esdikce nesîm-i nev-bahâr-ı elṭâf
Olmaz mı güşâde ġonce-i ümmîdüñ
(Rubâ'i.8)

Gönül berk-i ḥazâna dönmiş idi ey gül-i gül-şen
Ṣabâyı ḫoş-nefes def' eyledi ḫâk-i meẕelletden
Olup şem'-i ruḫuñ fikriyle diller ḫânesi rûşen
……..
(Tah.10.III)

Sevgilinin ağyâre gösterdiği her ilgi, gönlü derinden sarsar, parça parça eder ve onu kıskançlık içinde bırakır. Âşığın gönlüne lütuf rüzgarı estikçe, vuslat ümidinin goncası açılır. Sonbahar şimşeğine dönen gönül, hoş nefesle gelen sabah rüzgarı ve sevgilinin gül yüzünün aydınlığı ile parlaklık bulmuştur.

……..
Yanup yâḳılamadan bir laḥża ḫâlî olmadı ḥayfâ
Gönül pervâne-veş bir âteşîn ruḫsâr fikr eyle
(Tah.10.IV)

Nâ-gehân bir âteş-i sûzana düşdi gönlümüz
Yanmaġa pervâne çün pervâne düşdi gönlümüz
Ḥâṣılı bir âfet-i devrâne düşdi gönlümüz
…….
(Tah.15.I)

Ḳılmış gönüllerini maḥabbet ḳarârsız
Bir dem 'aceb mi olmasalar âh u zârsız
Çıḳmaz birisi dâ'ireden ṭaşra yârsız
……..
(Tah.XVIII.IV)

Ansızın yakıcı bir ateşe düşen gönül, afet-i devrân olan gül yüzlü sevgilinin etrafında pervane misali gezmektedir. Âşığın gönlü, mahabbet meclisine girdiği andan itibaren âhsız, inlemesiz bir gün geçirmez.

1.11.Güher,Gevher

Sözlükte maya, öz, kaynak anlamlarına gelen kelime, tasavvufta kendi kendine var olabilen ve varlığın gerçekleştirmek için başkasına ihtiyacı olmayan , değişikliğe uğramayan kalıcı öz anlamındadır.[98] Bu mânâda cevher, bütün varlıkların kendisine muhtaç olduğu ve kendisinin kimseye muhtaç olmadığı Allâh, cevherden hasıl olan ârız ise Hakk'tan gayrı her şeydir.

[98] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.126-127.

Güşâde eyleyelüm ḳalb-i mü'mini ki odur
Ḫazîne-i güher-i لا اله الا الله

(Tevhîd.10)

Mümin kişinin kalbinde tevhid hazinesinin incisi saklıdır.

Ser-be-ser envâ'ı gevherle müzeyyen olmaġın
Şa'şa'a virürdi her dîvârınuñ ḫışt-ı zeri
(Na't.I.65)

Anda yer yer nâbit olmış za'ferân u arġavân
Şun'i Ḥaḳ dökmiş çaḳıl ṭaşı yerine gevheri
(Na't.I.67)

Resulullah'ın arşa yükselişinin anlatıldığı yukarıdaki beyitlerde cennet; baştan ayağa tüm duvarları cevherlerle nakşolmuş, safranlarla donatılmış, çakıl taşı yerine cevherlerin bulunduğu, şâşâlı bir mekân olarak tasvir edilmiştir.

Leṭâfet ḳulzüminden ḥâṣıl olmış
İki pâkize gevherdür İmâmeyn
(Med.II.5)

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, lütuf denizinden hasıl olmuş iki pâk cevherdir.

Dürr ü gevher ise de nuṭḳuñ tezellül eyle sen
Gör 'ulüvv-şân ile alçaḳdadur deryâ vü kân
(Med.IV.16)

Sûz güherdür müstemi'ḳadr-i dür-i nâbı bilür
Lâ-cerem maḳbûl olur ḥasbî suhan söyler hemân
(Med.IV.80)

Sultan Ahmed'in anlatıldığı yukarıdaki beyitlerde, onun sözlerinin inci ve cevher olduğu, berrak bir inciye sahip tabiatının kadrinin bilinmesi gerektiği, şanının yüceliği karşısında deryâların alçakta kaldığı ifade edilmektedir. (Med.V.54), (Med.VI.4), (Med.VI.15) de ise Arif Efendi'nin sözleri, cevhere benzetilmiştir.

Ey dür-i sengîn-i ṭab'uñ ne gevherdür ki hep
Sözlerüñ ser-mâye-baḫş-ı baḥr u kân-ı ma'nevî
(Med.XIII.25)

Bir ḳasîde söyledüñ ey ma'den-i 'irfân kim
Gevher-i mażmuñ ile pürdür o kân-ı ma'nevî
(Med.XIII.33)

Âferîn ey server-i ‘âlem ki ḳadrüñ gevheri
Oldı zîb-efzâ-yı tâc-ı ḫüsrevân-ı ma’nevî
(Med.XIII.54)

Olsa ey kân-ı ma’ârif gevher-i vaṣfuñ n’ola
Cevherî-i ṭab’uma zîb-i dükân-ı ma’nevî
(Med.XIII.58)

Edebiyat dünyâsında büyük bir şana sahip olan Fevzî’nin tabiat incisinden dökülen sözleri, mâneviyat denizine cevherler bahşeder. Mâneviyat kaynağı, irfân madeni olan Fevzî’nin söylediği kasideler, kullandığı mazmunun cevheri ile doludur. Kadrinin cevheri padişahların tacının süsleri ile bezenmiş olan Fevzî, bilginin kaynağıdır.

…….
Şehbâya virdi şân u şeref ḥâliyâ ânuñ
Ẕât-ı şerîfi gevheridür zîver-i Ḥaleb
……
(Terkib-i bend.I)

……
Nâmıyla naẓma şân u şeref virmedür ġaraż
Mümkin mi vaṣf o server-i pâkize gevheri
……..
(Terkib-i bend.II)

……
Ol nüsḫa n’ola dürr ü güherden ‘azîz ise
Ḳadri ḥaḳîḳatüñ olur a’lâ mecâzdan
…….
(Terkib-i bend.V)

Namıyla nazma şan ve şeref veren, yazdığı eserler inciden kıymetli olan, pak tabiatlı Nâbî Efendi, Halep şehrinin cevheridir.

Mâliküm bir kâna kim nâ’il degüldür Ḳâf aña
Çeşm-i terdür dem-be-dem gevher döker inṣâf aña
(Gaz.12.4)

Ḥadîḳa-i suḫana urduġuñ ḳâlem Birrî
Virür ṣemer yerine böyle gevher-i nâ-yâb
(Gaz.24.7)

Daima cevher döken yaşlı gözler, Kaf dağının sahip olmadığı bir hazinedir. Birrî’nin söz bahçesine kattığı eserler, eşsiz cevher hükmündedir.

Bil ḳıymetiñ gevher-i elmâs-ı sirişküñ
Ey ḫûnî bu kim eşk dem-i âlûd degüldür
(Gaz.67.2)

Hevâ-yı nefsle çünkim ġarīḳ-ı baḥr-ı ‘ışyânuz
N’ola dilde pür olsa gevher-i şeh-vâr-ı istiġfâr
(Gaz.79.2)

Ḳaçan âh itsem eşk-i dîde-i gevher niṣâr artar
Hevâ ġâlib olınca lâ-cerem cûş-ı biḥâr artar
(Gaz.84.1)

Gözyaşı elması bir cevherdir. Onun kadrini bilmek gerekir. Nefsin arzularına uymakla isyan denizinde boğulan gönüller, istiğfar cevheri ile şifâ bulabilirler. Âh ile inleyen gönüllerde gözyaşı cevheri, artarak saçılmaya başlar.

Rindânlarıña gevher-i şeh-vâr diseler
La’l-i lebüñe ḫoḳḳa-i mercân dimişler
(Gaz.100.4)

Kitâb-ı Meṣnevî-i Ma’nevî ki her beyti
Ḫazîne-i güher-i bî-bahâ degül de nedür
(Gaz.114.5)

Kelimâtum güheri zîver-i eflâk olalı
Nice erbâb-ı suḫan-ḫâ ki berâberdür
(Gaz.133.5)

Hakk yolunun erenleri, birer cevherdirler. Mesnevî’nin her bir beyti, paha biçilemez bir hazine değerindedir. Yetenekli şairlerin kelimeleri, felekleri süsleyen cevher gibidir.

Bil ḳıymetini eşk-i firâvânımuñ ey meh
Ol ḳadr u bahâ gevher-i yek-tâda bulınmaz
(Gaz.151.3)

Ol ġarîḳ-ı yem-i eşk it ṣadef -i sîneñi çâk
Sa’y ḳıl gelsün ele gevher-i şeh-vâr-ı ḫulûṣ
(Gaz.191.4)

Bu edâda hiç taṣallüf ḳaṣdı yoḳ ancak hemân
Şükreyle raṭbü’l-lisândür kilk-i gevher-bârımuz
(Gaz.167.6)

Hep mü'eṩṩirdür ne taḥrîr itse bu te'ṩîr-i ḥaḳ
Nevk-i kilk-i gevher-efşânında pinhân eylemiş
(Gaz.178.10)

Âşığın gözünden akan tek bir damla gözyaşının kadri, pahası, eşsiz incide bulunmaz. Gözyaşı denizinde boğulup sedefle yüklü sinesini yırtarak yoluna devâm edenler, cevherlerle karşılaşıp kurtuluşa ererler. Şairin gönüllere tesir eden dokunaklı sözleri, cevher yüklü kâlemin inciler saçmasından kaynaklanmaktadır.

……..
Ṭab'ıvâlâ-gile şimdengirü Neylî şu'arâ
Gevher-i şi'riñi farḳ-ı ser-i şi'râda görür
(Tah.8.V)

Neylî'nin yüce tabiatından saçılan şiirleri, şiirlerin başı olarak görülür.

Ey şehinşâh-ı eḳâlîm-i suḫan bu bendeñe
Bezl içün açduñ yine genc-i nihân-ı ma'nevî
(Med.XIII.12)

Gevheri ifade eden, onla ilgili bir başka kelime de "genc" dir. Sözlerin , kelimelerin şahı olan Fevzî 'nin mânevî sırlarla dolu hazinesini, şiirleriyle saçtığı ifade edilmektedir.

1.12.Ḫâṭır

Sözlükte akla gelen, hatıra gelen manasında olan Arapça kelime, tasavvufta kulun katkısı olmadan kalbe doğan şeylerdir. Hatır dört gruba ayrılır:

1. Hâtır-ı Rahmânî: Sâliğin kalbinde, cemâl-i vahdetin tecellîsi ile, tam bir sükunet hâlinin meydana gelmesi,
2. Hâtır-ı Melekî: Âhiret sevgisi ve rûhanî kuvvetlerin gelmesiyle, taate yönelmenin ortaya çıkması,
3. Hâtır-ı Nefsânî: Nefis ve dünyâ sevgisinin, rûhanî kuvvetlere üstün gelmesi,
4. Hâtır-ı Şeytânî: Nefse sevgi beslemek yüzünden, kötülük işlemek arzusu konunda kullanılan bir tabirdir.[99]

Geldi yine mevlid-i maḥbûb-ı Ḫudâ şehr-i rebi'
Virdi heme ḫâṭır-ı târîke żıyâ şehr-i rebi'
(Na't.IX.1)

Gevher-i 'aşḳı pâkinüñ ṣad ḥamd
Maḥzeni ḫâṭır-ı ḫaṭīrümdür
(Fahriyye.6)

[99] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s. 256.

Rebi'ül-evvel ayının gelmesiyle Hakk yolunun yolcularının kalpleri ziyâ ile dolar. Aşk cevherinin meskeni, insanın iç dünyâsıdır.

1.13.Ḥayât- İḥyâ

Canlı olma, diri bulunma[100] anlamlarına gelen kelime, var olmayı ifade eder. Varlığı kendinden olan mutlak vücut Allâh'tır. Mahlûkatın varlığı bir sebebe dayanır; çünkü onlar kendiliğinden var olamazlar. O sebep de Allâh'tır. Allâh bir şeyin olmasını istediğinde ol der, o şey oluverir. Mutlak varlık sahibi Allâh diri, mahlûkat ise ölümlüdür.

O şeb nûr-ı siyâha vâṣıl olmuşdur bilüp ḳadrîn
Ḳıl iḥyâ bâ'iṯ-i 'ızz u 'ulâdur leyle-i Mi'râc
(Na't.V.5)

Ġamdan öldüm eyle bir câm ile iḥyâ sâḳıyâ
Neşve-i luṭfuñla bu bezm ehli hep memnûndur
(Gaz.70.6)

O her bir naġmede bir mürde dil iḥyâ ider şimdi
Mesîḥâ-dem likîn inkâr iden o cümle mülzemdür
(Gaz.94.3)

İzzet ve yüceliğin nişanesi olan Mirac gecesi, hayatı yeniden gözden geçirmenin ve yeniden hayat bulmanın zamanıdır. Âşığın gamla dolmuş olan gönlü, sâkînin vereceği bir kadeh ile lütuf denizine gark olup yeniden hayat bulacaktır. Neyin tesirli sesi, her bir nağmede ölü gönüllere yeniden hayat verir. Tıpkı Hz İsâ'nın ölü canlara Allâh'ın izniyle hayat bahşetmesi gibi.

Ḥayât baḫş ider aḫyâra luṭf ile ammâ
O Ḳahramân-ı veġâ ḳâtil-i eşerrâdur
(Med.IX.16)

Ṣoḥbet-i 'ilmiyyeden ḫâlî degüldür meclisi
Ehl-i bezme nuṭḳ-ı cân-baḫşı virür tâze ḥayât
(Med.X.8)

Nasuh Paşa, iyi ve faziletli kimselere lütfu ile hayat bahşederken aynı zamanda şerli kimselere karşı da kahramanca tavır sergiler. Hatvani-zâde'nin sohbetinde sarf ettiği kelimeler, bezm ehline taze hayat verir.

---

[100] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.258.

1.14. Hevâ-Heves

Sözlükte arzu ve istek anlamına gelen kelime, tasavvufta bedeni arzuların peşinden gitmeyi ifade eder.[101]

Birrî-i zâra devâ tiryâḳ-ı luṭfuñdur k'anı
Eyledi rencûr-ı zehr-âb-ı hevâ nefs ejderi
(Na't.I.119)

Görmeyüp bir daḫı sermâ-yı hevâ vü hevesi
Bâġ-ı dil feyż-i bahâr ile bula neşv ü nemâ
(Gaz.3.4)

Nefis ejderinin zehirli suları ile hastalanan dertli gönüllerin şifâ kaynağı, Resulullah'ın lütfudur. Gönül bağı, nefsin insanı doğruluktan ayıran istek ve arzularından kurtulduğu an baharın Feyzî ile neşe bulur.

Hevâ-yı nefsi ḳo baḫr-ı fenâdasın ey dil
Bu keştî-i bedeni ḳaraya atar deryâ
(Gaz.23.4)

Nefsin isteklerinden vazgeçmek gerekir; çünkü fâni olan bu dünyâdan er geç göç edilecektir.

Ârzû-yı 'ayş terk it ẕevḳ-ı rûḥânî budur
Geç hevâ-yı nefsden çekme ezâ-yı rüzgâr
(Gaz.140.2)

Yaşama ve hayatta kalma arzusunu terk eden, rûhani zevke mazhar olur. Nefsin isteklerinden yüz çevirene, kuvvetli rüzgar bile tesir etmez.

Yâr fikr-i heves-i mekr ü fenn ü âldedür
Bize reng ise ġaraż 'arż-ı ruḫ-ı âldedür
(Gaz.97.1)

Sevgilinin fikrinin, hevesinin yüceliği karşısında âşığın durumu, onun güzel suretini seyretmekle sınırlıdır.

Lîk bilmez yasâġ-ı sulṭânı
Bu nesîm-i seḥer ne ehl-i hevâ
(Gaz.11.6)

Nefsinin arzusuna uyanlar, lütuf rüzgarından faydalanamazlar.

---

[101] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.265.

Cûş u ḫurûş eyledi baḥr-i ṭabî'atum
Minnet-i Ḫudâya ḳıldı hevâdâr-ı Mevlevî
(Med.III.18)

Tabiat denizleri coşup kaynayan Mevlevî dostları, teşekkürü Hudâ'ya ederler.

1.15. Luṭf (Himmet Kerem-Mekremet- Tevfîḳ- İḥsân- Mansûr-'Aṭâ-'Avn)- Ḳahr

Sözlükte çalışma, çabalama anlamlarına gelen himmetin tasavvuftaki kullanılışı gönlü bir maksat için yönlendirip, o doğrultuda çalışmadır.[102] Manevî yardım anlamını da ihtivâ eder. Lütuf ise sözlükte hoşluk, güzellik, iyilik, yardım anlamlarına gelir, Allâh'ın kullarına sevap kapılarını açıp, günahlardan uzak tutan her türlü yardımını ifade eder.[103] Sözlükte cömertlik, el açıklığı, bağış ve bahşiş anlamlarına gelen kerem, maddî ve mânevî lütuf ve bağışları[104] ifade eder. Başarıya erme anlamında kullanılan Arapça bir kelime olan tevfîk, işler vuku bulmadan önce Allâh'ın kullarına gösterdiği ilâhî yardıma denir.[105] İhsân, bir şeyi iyi ve güzel yapmak, lütuf ve iyilik manalarına gelen Arapça bir kelimedir.Allâh'ı görüyormuşçasına yapılan ibadeti ifade eden bir makâmdır.[106] Sözlükte bağış, ihsân anlamına gelen Arapça bir kelime olan 'ata ise Allâh'ın kullarına verdiği maddî mânevî lütuf ve rızkı ifade etmektedir.[107] Kahr, sözlükte kahretmek, ezmek[108] anlamına gelir, lütuf kelimesinin zıddıdır.

Cihânda nâm salan bir padişah olmak, ancak Hakk'ın yardımı ve lütfu ile gerçekleşir.

Ḫabbeẕâ ṣıdḳ-ı metîn-pâdişâhı kim odur
Şübhesüz müstelzim-i 'avn-ı Ḫudâ ey Müste'ân
(Med.IV.3)

O şeb eyle ṭaleb rûz-ı viṣâle irmegi Birrî
Ki ehl-i 'aşḳa hengâm-ı 'aṭâdur leyle-i Mi'râc
(Na't.V.6)

Kef-i cûduñ k'ider bezl-i 'aṭâ erbâb-ı 'irfân
Ol iḥsânı gül ü nesrîne ḳılmaz ebr-i nîsânı
(Med.VI.22)

Mirac gecesi duâların kabule yakın olduğu, aşk ehli için lütfun bol olduğu bir gecedir. Lütfî Efendi'nin cömertlik elinden hasıl olan lütuflar, irfân ehli için ortaya saçılır; öyle ki bu ihsânı, bahar yağmuru güle vermez.

---

[102] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.278.
[103] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.402.
[104] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.365.
[105] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.659.
[106] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.299.
[107] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.66.
[108] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.338.

Mülk-i dehri şitâdan aldı Ḫudâ
Ḳıldı nev-rûz-ı kâm-kâra ʻaṭâ
(Gaz.11.1)

Meyli dilüñ ʻaṭâ-yı cihân âferînedür
Ammâ ṣanur bu ḫalḳ-ı âferînedür
(Gaz.72.1)

Âlemi kışın yönetiminden alan Hudâ ,halka nevrûzu ihsân etmiştir. Cihânın yaratılmışlarına olan meyil, halka olan meyille karıştırılmamalıdır.

Ḫalḳuñ serinde efser-i devlet var ise de
Yoḳdur ʻaṭâsı devleti ancaḳ serînedür
(Gaz.72.2)

Ḫayfâ ki cây idelden bu ʻâlem-i fenâyı
Hiç ḳılmadum tedârük-i zâd-ı reh-i beḳâyı
Bu deñlü cürm ile dil ister yine ʻatâyı
……
(Tahmîs.I.III)

Kim itdi ise ʻaṭâ bu ḫaḳîre ṭab'-ı vaż'î'
Suḫanveri ile ḳadrüm ol eyledi terfi'
……..
(Tesbî.I)

Halkın başında devletin tacı varsa da, onun lütfu yoktur. Günahkar gönüller ne denli günah yükünü yüklenmiş olsalar da yine de bağışlanma lütfuna taliptirler.

Ḳaldıḳ meyân-ı ẓulmet-i ġafletde tîre dil
Tevfîḳ-ı nûrı eyleye düşen ṣudûrımuz
(Gaz.149.2)

Göñül âṣâr-ı tevfîk-ı Ḫudâdur kâr-ı istiġfâr
Günahkâruz ḳo olsun kârımuz eẕkâr-ı istiġfâr
(Gaz.79.1)

Zulmet ve gaflet meydanında kalan gönüllerin imdadına Hakk'ın yardımı yetişir. Allâh'tan af d

ilemek için istiğfarı dilinden düşürmeyenlerin kârı, gönülde Hakk'ın inâyetinin yer almasıdır.

Himmet-i sulṭân-ı ʻâlîşân ile hâlâ aña
Bir ġazâyı ekbere tevfîḳ virdi Müsteʻân
(Med.IV.40)

Allâh, dinini yer yüzüne yaymak isteyen padişahların ordularını, düşman karşısında ilâhî yardımı ile muzaffer kılar.

Himmet it kim fetḥ ide mülk-i dili sulṭân-ı rûḥ
Ceyş-i nefse inhizâm el vire ola çoḳ fütûḥ
(Gaz.51.1)

Ḳır cünûd-ı nefsi gel ṣâḥib-ḳırân ol Birrîyâ
Himmet it kim fetḥ ide mülk-i dili sulṭân-ı rûḥ
(Gaz.51.5)

Nefis ordusu ile mücadelede başarılı olup gönül mülkünü fethetmek için, ilâhî yardım beklendiği ifade edilmektedir.

Pâdişâh-ı vaḳt ider sâḳī gedâ-yı meclisi
Aña pir-i mey-fürûşuñ himmet yürür
(Gaz.92.3)

'Aceb midür bülend-pervâz olurlarsa hümâ-âsâ
Cenâḥ-ı himmet-i 'âlî açanlar Mevlevîlerdür
(Gaz.111.5)

Naẓar itseydi eger himmet ile seng-i siyâha
Zer olur vâḳıf-ı sırr-ı nigehi Mevleviyânuz
(Gaz.157.2)

Sâkînin dağıttığı ilâhî aşk şarabı ile köleler, zamanın padişahı oluverir. Hakk yolunun değişmez yolcuları, vuslata erme konusunda azim ve gayret içinde olan, himmet kanadını yüce açanlar Mevlevîlerdir. Himmet ile bakılan siyah taş, altına dönüşür. Bakıştaki sırra vâkıf olmak için çabalamak gerekir.

……..umaruz faẓl-ı 'ınâyetle hidâyet ḳıla Allâh Te'âlâ veteḳaddes ki ire pîrimüzüñ himmet-i 'ulyâsı …..

(Bahr-ı tavîl)

……ümidüm hele kesmem umarum himmet-i merdân-ı ilâhî ile tevfîḳ-ı refîḳum ola bu yolda baña nefs ü hevâ olmaya reh-zen.

(Bahr-ı tavîl)

Hakk yolunun yolcularının yolun sonuna varması için, ilâhî yardıma ve pirlerin himmetine ihtiyaçları vardır.

Ma'ẕeret erbâbına taḥḳīḳ-ı ẕât-ı ekremüñ
Maḥż-ı luṭf u mekremetdür yâ şefî'a'l-müẕnibîn
(Na't.X.2)

Nevâle-baḫş-ı temennâ girih güşâ-yı recâ
Kerīm u kâm-revâ maḥż-ı luṭf-ı Rabb-i şükûr
(Med.V.21)

Resulullah'ın varlığı, insanlık için lütuf ve merhametin ta kendisidir. Bağışlanma temennilerinin ve kurtuluş ümidinin kaynağı, Allâh'ın lütfudur.

Yem-i seḫâsı temevvüç idüp nice bi'l-cümle
Ṭarīḳ-ı luṭfı olur her gedâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.19)

Netîce ni'met-i 'uẕmâ-yı luṭf ile müdâm
Ziyâde olmada ẕevḳ u ṣafâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.21)

Necip Efendi'nin cömertlik denizinin dalgalanması ile Manisa'nın köleleri lütfa kavuşur. Lütuf, Manisa halkının zevk ve safa içinde yaşamasının sebebidir.

İrgürdi şemîm-i ḫaber-i yâri dimâġa
Bu luṭfı nesîm-i seḥerüñ bâd-ı hevâdur
(Gaz.127.4)

İsyan hastalığı ile halsiz düşen gönüller, çareyi Hakk'ın merhametinde ararlar.

Luṭf u 'ıtâbı endek ü bisyâr görmişüz
Rûz u şeb dühûr geh artar geh eksilür
(Gaz.131.2)

Düşdikce hemân olma luṭufdan aña ḫâlî
Ey şeh saña Birrî gibi üftâde bulınmaz
(Gaz.151.5)

Anı ḫayr ile mu'ammer eyleye
Luṭf(ı) çoḳ ol لد لم يلد لم يو *üm*
(Kıt'a.10)

Azarlama ve darılma, dünyâ var olalı beri zaman zaman bir lütuf olarak görülmüştür. Âşık, sevgiliden gelen bir iyiliğe muhtaç olarak beklemektedir. Doğurmamış ve doğrulmamış olan Allâh'ın lütfu, pek boldur.

Eylemiş tevfîḳ-ı ḥaḳ ṣadr-ı vezâretde vekîl
Ol şeh-i nuṣret ḳarîne bir vezîr-i kârdan
(Med.IV.33)

Sultan Ahmed hakkında yazılan yukarıdaki beyitte, onun adaletle yönetiminin Allâh'ın bir yardımı olduğu ifade edilmiştir

Ma'ẕeret erbâbına taḥḳīḳ-ı ẕât-ı ekremüñ
Maḥż-ı luṭf u mekremetdür ya şefi'a'l-müẕnibîn
(Nat. X.2)

Resulullah'ın varlığı, günahkar gönüller için cömertlik ve lütfun ta kendisidir.

Kerem dirler ezel bir tuḥfe nesne var imiş ammâ
Bulunmaz kim bilür ol şimdi ḳanḳı yerde ḳalmışdur
(Gaz.1XVIII.2)

Kerem sahibi olmak, lütufta bulunmak, inananlar için büyük bir hediyedir.

Ṭab'-ı rencûr oldı iḥsân-dîde-i sulṭân-ı ye's
Müsteriḥ itdi dil-i bî-çâreyi iḥsân-ı ye's
(Gaz.175.1)

Sâdece taḥsîndür ḥüsn-i edâya câ'ize
Şimdi olmış Birrîyâ erbâb-ı iḥsân munḳarıż
(Gaz.197.5)

Meded ey Rabbi eḥad ebed ferd ü ṣamed yoḳ senüñ iḥsânıña ḥad…..
(Bahr-ı tavîl)

Kıskanılacak tabiata, mizaca sahip kimselerin gönülleri, Hakk'ın yardımı ile müsterih olur. Hoş davranışlarda bulunanların mükafatını, Allâh verir. Hakk'ın yardım ve lütfunun haddi hesabı yoktur.

Meh-çe-i râyât-ı mansûrî çü mihr-i tâb-dâr
Maṭla'-ı ṣubḥ-ı ẓaferden ferr ile oldı 'ıyan
(Med. IV.32)

Nice ṭursun böyle sîlâbuñ öñüne ḫâr u ḫas
Ḥâ'il olmaz cünd-i manṣûre gürûh-ı düşmenân
(Med. IV.48)

Sultan Ahmed, pek çok savaşta Allâh'ın yardımı ile üstün gelmiştir. Hakk'ın inâyetini yanına olan ordulara, düşman gürûhu galip gelemez.

Ḳahr u luṭfı ḫōş görüp var fârı'-i âzâde ol
Birrî ebrâruñ berâberdür yanında ġam-neşâṭ
(Gaz.200.5)

Allâh'ın tecellileri bazen lütuf bazen da kahır olarak gelir. Asıl olan bu iki tecelliyi de aynı olgunlukla karşılayabilmektir. Bunu yapamayanlar Yunus Emre'nin aşağıdaki mısralarda ifade ettiği gibi insan olmanın idrakine varamamışlardır.

Her kim hakikat süre kahrı lutfı bir göre
İş açа togrı dura bu hakikat içinde

Ger togrı turmazısa yolına irmezise
Kahrı hoş görmezise adı yok ad içinde

(295,22-23)[109]

1.16. Maḥabbet (Ḥubb)

Aşk ve sevgi anlamlarına gelen Arapça bir kelime olan mahabbet , sûfînin elde etmeye ve yaymaya çalıştığı kalbe güç veren bir duygudur.[110] Sevginin özünde sevilenin, her şeye tercih edilmesi vardır. Hakk'ı seven kişi, Hakk'tan başkasına kalbinde yer vermez. Sevmek anlamına gelen Arapça bir sözcük olan hubb, her türlü sevgiyi karşılayan bir kelimedir.

Çâk çâk iden güli tīġ-ı maḥabbetdür diyü
Birrîyâ her bülbül-i nâlâna râz açdı ṣabâ
(Gaz.1.5)

Yem-i maḥabbetde müstaġraḳ olmuşuz 'aceb olmaz
Ṣadef gibi dilümüz çâk olursa ey dür-i yek-tâ
(Gaz. 4.4)

Nedür râz-ı maḥabbet eyle idrâk
Olur erbâb-ı 'aşḳ ile muṣâḥıb
(Gaz.25.2)

Mahabbet, sırların ortaya çıkması anlamı da taşır. Mahabbet kılıcının darbesiyle gönlü yırtılan âşık, sırlarını ortaya saçar. Mahabbet denizine gark olmuşların gönüllerinde birikenler açılır, inciler ortaya saçılır. Mahabbeti, aşk ehline sormak gerekir.

Ḫûn-ı dilimüz bâde-i gül-gûn-ı maḥabbet
Ser-mestüz olaldan berü maḳrûn-ı maḥabbet
(Gaz.41.1)

---

[109] Mustafa Tatcı, **Yunus Emre Dîvân'ı,Tenkitli Metin**, M.E.B. Yay, İstanbul 2005, s.284.
[110] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.405.

Şitâb it tîr-âsâ râh-ı ʻaşḳa ṭoğru git ʻâşıḳ
Maḥabbet çillesin çek ḳaddüñ olsun şekl-i yâdan geç
(Gaz.49.3)

Ḥaḳḳī ṭaleb eylerseñ tevḥîd ile iṯbât it
Duʼâ-yı maḥabbetde şâhid yetişür vâḥîd
(Gaz. 63.3)

Kalbi mahabbet ateşi ile dolu olanlar, aşkın şarabını kana kana içip sarhoş olmaya yakındırlar.

Aşk yoluna doğru ok misali süratle yola alan âşık, mahabbet çilesini çekmeye hazır olmalıdır. İlâhî aşk yolculuğunda vuslat, ucuz ve kolay değildir. Hakk'ı talep eden kişi, dil ile ikrârda bulunup tevhit inancını dillendirmelidir.

Bu meydân-ı maḥabbetde bulup bir fâris-i kâmil
Hüner kesb itmege Birrî semend-i ṭabʼuña eş vir
(Gaz. 65.5)

Nâr-ı sûzân-ı maḥabbetden ki dilde var eṯer
Âh idersem yaḳmaġa dünyâyı besdür bir şerer
(Gaz.77.1)

Ol nev-nihâl-i ʻışveyi elden ḳoma göñül
Bî-ṭâḳat-ı maḥabbet olanlar ʻaṣâlanur
(Gaz. 78.6)

Mahabbet meydanına çıkan âşık, bu yolda hüner kazanmak için ehli olandan ders almalıdır. Âşığın kalbinde bulunan mahabbet ateşinin bir kıvılcımı, dünyâyı yakmaya yeter. Mahabbeti yaşamaya takati olmayanlar, yolda kalırlar.

Küşte-i ʻaşḳ ol dilüñ yansun maḥabbet nârına
Üstüñe her gice nûr insün çü şemʼ-i şuʼle-dâr
(Gaz.89.4)

Gedâ-yı kûy-ı yârüñ şevketin bîgâne fehm itmez
O ey ġâfil maḥabbet mülkinüñ Dârâlarındandur
(Gaz.119.4)

Vücûdum ġarḳa-i baḥr-i maḥabbetdür ṣadef-âsâ
O baḥrün ḳatre-i eşküm dür-i yek-tâlarındandur
(Gaz.119.2)

Aşk yolunda cânını feda eden, ölmeden evvel nefsini öldürmeyi başarabilenlerin kalpleri, mahabbet nârıyla yanar. Yârin yakınına varabilmek için köle olanların halini, aşka yabancı olanlar anlamazlar. Aşk köyünün köleleri, mahabbet mülkünün efendileridir. Mahabbet denizine gark olmuş vücutlardan hasıl olan gözyaşları, denizin eşsiz incilerindendir.

Bir elde câm-ı maḥabbet bir elde sâġar-ı nâz
Ayaḳlı mey-gedeye döndi dil-ber-i ṭannâz
(Gaz.166.1)

Bu bâzâr-ı maḥabbet söz götürmez vir gönül naḳdin
Bilenler ḳıymet-i ḳâlâ-yı ḥüsni yâri söyletmez
(Gaz. 165.3)

Sevgili bir elinde mahabbet câmı, diğerinde nâz kadehi ile âşıkları inletir. Mahabbette erişmek isteyenler, bu yola baş koymalı ve gönlünü kaptırmalıdırlar.

Bir demde mest-i maḥabbet geçerse kendünden
'Aceb mi cisr-i ḥaḳīḳat degül mi 'aşḳ-ı mecaz
(Gaz. 166.4)

Bizi ol serv-i ser-keş sâye âsâ eyleyüp pâ-mâl
Maḥabbet miḥnetine ḳılmaġa mu'tâd ayaḳ başmış
(Gaz. 186.3)

Gül-i rengîni gör yaḳmış hezârı
Maḥabbet âteşi gül-zâre düşmiş
(Gaz. 189.3)

Ḥayf olur zâhid saña ḳalma ḳurı zühd ile gel
Bâri bir kez baṭ maḥabbet baḥrine mânend baṭ
(Gaz. 199.4)

Mecâzî aşk, ilâhî aşka götüren hakikat köprüsüdür. Bu yola çıkanlar, mahabbetin sarhoşluğu ile kendilerinden geçerler. Sevgili, gölgesi misali âşığı ayaklar altına alır, mahabbetinin mihnetini çektirir. Sadece ibadet yaparak vakit geçirmek, ömre yazıktır. Mahabbet denizine bir kere olsun batmak gerekir.

Maḥabbet âteşi düşmiş gülistâne meger cânâ
Açılmış 'arż idüp sûz u güdâzın her gül-i ra'nâ
Dili yanmış göre nâlân u giryân bülbül-i şeydâ
…….
(Tah.10.IV)

Birrîyâ ‘aşḳ u maḥabbet bir ‘aceb müşkil belâ
Derd-i hicr-i yârdân uşşâḳı ḥıfẓ itsün Ḫudâ
Ḥayf añа kim bî-vefâ dil-dâre ola mübtelâ
…….
(Tah.12.IV)

Mahabbet ateşi gülzare düştüğünden beri güller, onun yakması ile açılır, kalbi yanmış bülbüller inler. Aşk ve mahabbet ehli olmak, her yiğidin harcı değildir. Onun sıkıntı, belâ ve cefâlarına her yürek katlanamaz.

Yine nâr-ı ‘aşḳ ile cismüm dâġ dâġ itdüm
Maḥabbet riştesini lâle-hâ-yı dâġa bâġ itdüm
Muḥaṣṣal bir ten-i pür dâġı rişk-i bâġ u bâġ itdüm
…….
(Tah.XVI.I)
“Dile düşdi yine nâr-ı maḥabbetden şerer yer yer
Derûn-ı sîne-i sûzânuma ḳıldı eṯer yer yer
Şeb-i târik-i ġamda yandı şem’-ı şu’le-ver yer yer
…….
(Tah.XVI.II)

Ḳılmış gönüllerini maḥabbet ḳarârsız
Bir dem ‘aceb mi olmasalar âh u zârsız
Çıḳmaz birisi dâ’ireden ṭaşra yârsız
……..
(Tah.XVIII.IV)

Aşkın nârı cisimleri dağlar, mahabbet ateşi lâleyi bağrı yanık kılar. Mahabbet ateşinin kıvılcımları gönle düştü mü kalpte derin yanıklar meydana getirir. Mahabbet, âşığın gönlünü kararsız eyler.

Ḳaçan bu deñlü sanâyi’ oldı çün tasnî’
Mey-i maḥabbeti ol demde ḳıldılar tevzî’
Hem-ân-dem oldı leb-â-leb bu ke’s-i ḳalb vesî
‘Aceb mi ‘aḳlum o keyfiyyet eyleyüp taẓyi’
……..
(Tesbî II)

…….
İder maḥabbet-i dünyâ gönülleri telvîṯ
Sipihre meyl ü maḥabbet degül midür ta’bîṯ
…….
(Tesbi IV)

Mahabbet şarabını yudumlayan kalpler, ferahlık bulur. Dünyevî isteklere karşı arzu duyan, mala, mülke, evlada mahabbeti olanların kalbini, bu geçici sevgiler bozar. Gönlü mahabbete ermiş kişiler, safa içinde kalırlar.

Hele Allâh hidâyet ḳılup itdi yine bu güm-rehi bir dergehe vâsıl ki heme ḥâṣıl olur anda murâdât u se'âdet ü münâcât ola her kim ki anuñ ḫâk-i deri ḳalmaya aṣla kederi dilde maḥabbet eṣeri ẓâhir olup bâhir olup ṣıdḳ u ṣafâyile göñül ṭahir olup oldı fütâde.

(Bahr-i Tâvil)

Egerçi ḥubb-i vaṭan olmaġile îmândan
Bu naẓmuñ oldı niẓâmı berrâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.9)

Ḥubbu li'llâh olan göñül beyti
Raḫne bulmaz metîn ü muḥkemdür
(Med.XII.33)

"Vatan sevgisi imandandır"[111] hadisi dikkate alınarak Manisa hakkında şiir kâleme alınmıştır. Kalp, bir bakıma Beytullah'tır. Hiçbir yere sığmayan Allâh, mümin kulunun kalbine sığacağını buyurmuştur. O nedenle kalp kırmak, Kabe'yi yıkmakla eşdeğer görülmüştür.

Yine bilmem ne nefes irdi ki her dem getürdi şevḳa dil u cânı göñülden giderür ḥubb-i cihânı göze görünmez olur 'âlem-i fâni bu ne seyrândur o dem rûḥ u revân bezm-i elesti görür.

(Bahr-ı tavîl)

Cihân sevgisini kalpten atmadan, fâni âlemi gönülden silmeden yola çıkanlar, yaya kalırlar.

1.17.Ḥikmet

Eşyânın hakikatlerini, özlerini, yaratılış sebeplerini, etkilerini bilip o doğrultuda hareket edenler, hikmet sahibi insanlardır.

…….
Taġlar itmez taḥammül böyle bâr-ı miḥnete
Özge ḥikmet kim bu ża'f-ı cism ile insân ider
……..
(Terci-i bend.IV)

[111] Aclûnî, **a.g.e,** C.I, s.4445, Hadis no :1102.

…….
İrmez ‘uḳûl hikmet-i Ḫallâḳ-ı ‘âleme
Hiç kimse vâḳıf olmadı bu râz-ı mübheme
(Tesdîs.III)

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar,onun sorumluluğundan çekindiler, onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalim ve çok cahildir. “[112] ayetine telmih yapılan yukarıdaki beyitte, bu olayın hikmetine dikkat çekilmiştir. İnsan sınırlı kapasitedeki aklı ile Allâh’ın hikmetlerine akıl sır erdiremez.

1.18.Cevr , Cefâ

Sözlükte haksızlık, eziyet, zulüm anlamlarına gelen cevr [113], tasavvufta âşığın yoluna mâni olan şeyleri ifade etmektedir. Cefâ kelimesi, cevr ü cefâ tabiri ile kullanılmıştır. Cefâ ise sözlükte eziyet, sıkıntı, sitem, haksızlık[114] anlamlarına gelir. Tasavvufta ise kulun Allâh’ı düşünmekten uzak durduğu için kalbinde beliren hâl mânâsında kullanılır.

Şimdi ru’yâ gibidür cevr-i güzeşte ṣad ḥamd
Ḫ’ab-ı râḥatda ‘umûmen fuḳarâ vü zu’afâ
(Med.VIII.37)

Ṣafâyile fuḳarâ şimdi ḫ’âb-ı râḥatde
Güẕeşte cevr-i eşirra miṣâl-i ru’yâdur
(Med.IX.21)

‘Aşḳuñda ki yârüñ ola ‘âşıḳları ṣâdıḳ
Her cevr ü cefâ luṭf olur ey dil sitem olmaz
(Gaz.152.2)

Rahata kavuşan gönüller için zamanında çekmiş oldukları bütün eziyetler, bir rüya gibi gelir. Vuslatın sevincine gark olmuş kalpler, bütün sıkıntılardan arınmıştır. Sevgiliden gelen her türlü eziyet, sıkıntı âşık için lütuftur.

Sebeb nedür bu ḳadar cevre ey felek ṭutalum
Elüñ nevâziş-i ṭab’ıḫaṭīra degmez imiş
(Gaz.180.6)

Ḳaçan kim yâr ola bî-vefâ ne müşkil imiş
Dirîg u ḥayf bu cevr ü cefâ ne müşkil imiş
(Gaz.187.1)

---

[112] Ahzab suresi ,72. ayet.
[113] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.128.
[114] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.120.

Çeker gönül hele bîgâne cevri sehl ammâ
Meded meded sitem-i âşinâ ne müşkil imiş
(Gaz.187.2)

Cevr ve cefâ, her zaman sevgiliden gelmez. Bazen felek de âşık için dert gönderen bir kaynaktır. Vefâsız yâre âşık olmak , onun sıkıntılarına boyun eğmek zor bir iştir. Yabancıdan gelen sitemi çekmek gönül için kolaydır; fakat âşinâdan gelen sitem zordur. Sitemin bîgânelerden değil, âşinâlardan geleceği de unutulmamalıdır.

Ey Birrî olan ḫulḳ-ı ḥüsnile mevṣûf
Olsa ne ʻaceb cevr u sitemle meʼlûf
Hiç bezm-i ṣafâ içre gelür mi yâda
ʻİrfân ile ʻâlemde olanlar maʼrûf
(Rubâʼi.7)

……..
Aġyâre ḳaṣd-ı luṭf ile cevr itme ʻÂrife
Ṭâḳat-güdâz-ı ʻâşıḳ olan serzeniş budur
(Tah.5.V)

…….
Çâk oldı yaḳam cevr-i firâvânuñ elinden
Ṣad pâre iken damen-i dil ânuñ elinden
(Tah.11.I)

Âşık, sevgilinin cevrine sitemine alışmıştır. Sevgilinin yabancıya lütuf maksadı ile cevr göstermesi, âşığı yaralar. Âşığın gönlü sevgiliden gelen cefâ ile parça parça olmuştur.

Benüm o güm-şude râh-ı feżâ-yı miḥnet kim
Cefâda ḳaldum olup menzil-i ṣafâdan dûr
(Med.V.7)

Ol yâr cefâ-kardur aġyâre ne ṣıḳlet
Yoḳ bûy-ı vefâ gülde ġam-ı ḫâre ne ṣıḳlet
(Gaz.40.1)

Ey cefâ-pîşe ḳıyâmuñ gösterür ḫûy-ı vefâ
Cilve-ger bâġ-ı cefâda serv-i dil-cûy-ı vefâ
(Gaz.7.1)

İbtidâ ḫâr-ı cefâ ile ider âzürde-dil
Gelse de dest-i ümîde verd-i ḫōş-bûy-ı vefâ
(Gaz.7.2)

Çâk olur tīġ-ı cefâdan ‘âḳıbet hemçün ṣadef
Sîne-i ‘âşıḳ ki mevcûd anda lü’lü-yı vefâ
(Gaz.7.3)

Gönülde safa bulamayanlar, cefâdadırlar. Vefâ sevgiliye, cefâ Âşığa mahsustur. Sevgili, Âşığa bitmek bilmeyen cefâlar da bulunur; ama âşık bundan şikayet edip aşkına sadakatsizlik göstermez. Sevgili bir lütuf gösterirse âşık, çektiği tüm cefâları unutur. Başlangıçta cefâ dikeni ile karşılaşan âşığın gönlü kırılır, yine de vefânın hoş kokusu âşığın dimağından hiç eksik olmaz. Vefâ ümidi, her an âşığın gönlünde mevcuttur.

Gösterürler hep yine rûy-ı cefâ çeşm-i dile
Dil-rubâlarla pür olursa daḫı kûy-ı vefâ
(Gaz.7.4)

‘Âşıḳum ‘âşıḳ baña yek-sândur hep Birrîyâ
Çîn-i ebrû-yı cefâ vü ḫande-i rûy-ı vefâ
(Gaz.7.5)

Olmada döndükce bu pergâr-ı çarḫ
Devri gönül levḥına dâġ-ı cefâ
(Gaz.13.4)

Gönül gözüne hep cefânın yüzü görünür. Âşık için sevgiliden gelen vefâ da cefâ da birdir. Aşk yolu çetrefillidir. Âşık, cefâya dayanabildiği ölçüde aşkı kıymetlenir ve yâre kavuşma şansı artar. Dünyâ döndükçe gönüllerde cefâ eksik olmaz.

İsterse cefâ eylesün isterse vefâ yâr
Her dem oluruz ḥâṣılı memnûn-ı maḥabbet
(Gaz.41.3)

Vefâdur işi ġayre baña cefâdur
Cefâdur ḳıyâs itmem anı vefâdur
(Gaz.68.1)

Ey dil hemân ẕevḳ-ı ġamı ehl-i ‘aşḳa ṣor
Ḫ’ân-ı cefâ-yı yârdan anlar ṣafâlanur
(Gaz.78.5)

Yârin cefâ veya vefâ göstermesi âşık için unutulmadığının bir işaretidir. Âşık, mahabbet meclisinde bulunmanın şevkini yaşamaktadır. Sevgili, rakibe vefâ gösterir, Âşığa cefâ. Bu durum âşığın sabrının, tahammülünün ve en önemlisi sevgisinin imtihanıdır. Âşık, gamdan dolayı zevk duyar. Onlar, yârin cefâsından safa bulurlar.

Cefâ-yı devlet-i dünyâ-yı ṣor aṣḥâb-ı efserden
Ṣafâ-yı mülket-i ʻuḳbâyı erbâb-ı külehden ṣor
(Gaz.82.4)

Ol cefâ ḳılsa biz vefâ idelüm
Görelüm yâr-ı bî-vefâ n'eyler
(Gaz.99.2)

Hemîşe mihr-i sipihr aġniyâ gürûhınadur
O gûne gûne cefâyı hemân faḳīre ider
(Gaz.121.4)

Dünyâ malına değer verenlere, dünyânın cefâsını sormak gerekir, âhiretin safasını külah giyen Mevlevîler den sormalıdır. Mevlevîler , dünyâ malına değer vermedikleri için cefâsıyla da karşılaşmazlar. Yârin cefâsı, hep âşığın sevgilinin aşkına olan vefâsı ile karşılık bulur. Cefânın her çeşidini fakir ehli bilir. Dünyevî istekler karşısında gönüllerini zenginliği ile duranlar, her türlü cefâ ile karşılaşırlar.

Ol cefâkâruñ nigâh-ı ḫışmı tekdîr eylemez
Ṣâfdur mir'at-ı dil rûy-ı teḥammül gösterür
(Gaz.122.3)

Bülbüllerine gül-şen-i ʻaşḳ-ı ezelînüñ
Her ḫâr-ı cefâ bir gül-i ra'nâ-yı vefâdur
(Gaz.127.2)

Ḳılma gûşîş mümteni' kesb-i ṣafâ-yı rüzgâr
Çekme bîhûde cefâ yoḳdur vefâ-yı rüzgâr
(Gaz.140.1)

Yârin cefâkar bakışları, âşığın gönül aynasında tahammül olarak kendini gösterir. Ezeli aşk gülzarında bülbülün dikenden çektiği her cefâ, hoş gülün vefâsıdır aslında.

1.19.Vefâ

Sözlükte sözünde durma, sözünü yerine getirme, dostluğu devâm ettirme[115] anlamlarına gelir.

Bu gülistânda olup bûy-ı vefâ ẕâtından
Gül daḫı ʻaşḳı ile bülbül dil-şeydâdur
(Med.XI.8)

[115] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.695.

Çâk olur tīġ-ı cefâdan ‘âḳıbet hemçün ṣadef
Sîne-i ‘âşıḳ ki mevcûd anda lü’lü-yı vefâ
(Gaz.7.3)

Pür eyle vefâ bûyı ile bînî-i cânı
Budur o perî-zâd-ı ‘alî-şâna żiyâfet
(Gaz.36.6)

Vefâ, âşıkların gönlünü hoş tutar. Âşığın gönlünde cefâdan sonra gelmesini arzu ettiği vefâ, bir inci gibi saklanmaktadır. Gönlü vefâ kokusu ile dolan âşık, kendini aşk ziyafetinde bulur.

Bî-vefâya degülüz teşne yuruz andan eli
Eger ister ise olsun bir içim ṣu beñler
(Gaz.87.6)

Ḳo cevr itsün o şeh Birrî-i zâre
Cefâ-yı yâr ‘uşşâḳa vefâdur
(Gaz.130.6)

…….
Vaṣfuñdan añlanur senüñ ey ṣûḫ-ı bî-vefâ
Ḳalmadı ġayra meylüñe hîç iştibâhımuz
(Tah.13.III)

Sevgili, Âşığa karşı vefâsız tavırları ile bilinir. Âşığa sayısız cevr ü cefâlarda bulunan sevgili, onun aşkını ve tahammülünü sınamaktadır. Âşık, dayandığı ölçüde vuslata yaklaşmış demektir.

1.20.Va’d-Va’îd

Va’d, söz vermek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. İhsân derecesindeki kullara, Allâh’ın müjdesini ifade eder.[116] Va’îd ise korkutmak anlamına gelir. Kâfirler ve münâfıklara Allâh’ın tehdidini ifade eder.[117]

Ol meh-i nâ-mihri çün ḳıldı felek bizden baîd
Rûz u şeb fikr-i ruḫ u zülfi ider derdüm mezîd
Ol leb-i rengîn ile ki va’d eyler va’îd
…….
(Tah.7.IV)

Sevgili renkli dudağı, yanağı, zülfü ve diğer güzellik unsurları ile âşığın kalbinde korku ve müjdeyi bir arada bulundurur.

---

[116] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.681.
[117] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.685.

1.21.Cilve

Sözlükte edâ, nazlanma, hoşa giden harekette bulunma[118] anlamına gelen kelime, tasavvufta Hakk'ın iradesi ile meydana gelen iyi ya da kötü her olay mânâsındadır.

Sipihr-i dilde ider cilve mihr-i ḥubb-ı ilâh
Ne ḫûbdur seḥer-i لا اله الا الله
(Tevhîd.7)

Çarḫdan döndürmişümdür gönlümi olmaz 'aceb
Ḫân-ḳah-ı Mevlevî-i Rûmī ḳılsam cilve-gâh
(Terci-i bend.VII)

Rûz u şeb âsumân-ı ṭab'umda
Cilve-ger mihr u mâh-ı istiġnâ
(Gaz.9.3)

Allâh sevgisi, âşığın gönlünde özellikle seher vakitlerinde tecelli eder. Dünyevî arzulardan yüzünü çeviren salik, Mevlevî dergâhını Hakk'ın tecellilerini anlamak için mekânı etmiştir. Kanaat ayı ve güneşi gece gündüz âşığın tabiatında cilve eder, görünür.

……
Çeşm-i pür-nemden ider cilve ḫayâlüñ ancaḳ
Bir perîdür ki görenler ânı deryâda görür
(Tah.8.III)

Vâdî-i hicre uġradı nâ-gâh râhımuz
Künc-i ġam oldı âh bizüm cilve-gâhımuz
Âfâḳı ṭutdı ḥasret ile ebr-i âhımuz
……
(Tah.13.I)

Âşığın yaşlı gözlerinden sevgilinin hayali hiç gitmez. Hicrân ateşi ile yağmalanmış olan gönüller, gam köşesine çekilip orada Hakk'ın bahşettiklerini düşünürler.

1.22.Ceẕb- Cezbe

Rûhun ilâhî aşk sonucu bedenden ayrılıyormuş gibi olması, kulun kendinden geçmesini ifade eder.

[118] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.132.

Ol şeh-i ḥüsni göre bâz-ı dili aldı ḳula
Ne hümâdur o ki ṣaydâ-figen-i şehbâz ola
Cezbe-i 'aşḳıle bu cân revân oldı yola
…….
(Tah.8.II)

Aşkın cezbesi sonucu âşık cânlar, Hakk'ın yoluna kurbân olur ve aşk ile kendilerinden geçerler.

1.23.Rûḥ- Revân

Cân, nefes, canlılık, his, öz[119] anlamlarına gelen rûh, duyguların ve tutkuların merkezidir. Kötülüklere meyleden rûha nefis denir. Bedenler yaratılmadan önce var olan rûh, ölümsüzdür. Rûh-ı insaniyeye, canlı olan rûh anlamında rûh-ı revân da denir.

Revân ol imdi rûḥum serâ-yı vuṣlata dek
Varur bu reh-güẕer-i لا اله الا الله
(Tevhîd 26)

Muḥaṣṣâl ḫâk-i pâk-i ravża-i pür-nûrıña dâ'im
Ṣalât ile selâm olsun revâna yâ Rasûla'llâh
(Na't II.40)

Ola o şâh-ı risâlet penâhuñ ey Birrî
Revân-ı pâkiñe vâṣıl ṣalavât nâ-ma'dûd
(Na't VI.7)

Ṣalât olsun revân-ı pâkiñe şol rütbe ki ecri
Ḥesâba ṣıġmaya يو م يحا سب *yâ Rasûla'llah*
(Na't XI.5)

Tevhit inancı ile beslenen rûh, vuslat sarayına varıncaya dek canlılığını sürdürür. Risalet burcunun güneşi olan Resulullah'ın pak rûhuna sayısız salavat getirmelidir.

Ġıdâ-yı rûḥ yeter ṣaḥn-ı devha-i dilde
Bu meyve-i şecer-i لا اله الا الله
(Tevhîd.21)

Terennüm iderek şevk-i gül-i vaṣfuñla murġ-ı rûḥ
Ḳıla pevrâz-ı gül-zâr-ı cinâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.3)

---

[119] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.522.

Gönül ağacının büyüyüp meyve vermesi için, rûhun tevhit inancı ile gıdalanması yeterlidir. Resulullah'ın gül vasfının şevki ile terennüm eden gönül kuşu, cennet bahçesine kanat çırpar.

Bu fütûḥâtı beyân it şöyle kim yâd eylesun
Rûḥ-ı sultânı eyle nefsüñ cidâlin ṣufiyân
(Med. IV.13)

Feyż-ı aḫlâḳı eṣer ḳılsa bahâr eyyâmına
Rûh baḫş ider hevâsın eyler ebrin dür-feşân
(Med.IV.28)

Nefis ordusu ile sürekli kavga içinde olan sûfîlerin gönülleri, Sultan Ahmed'in fetihler kazanan ordusunun rûhunu kendine örnek almalıdır. Sultan Ahmed'in Feyzî, ahlâkı bahar günlerine benzese inciler saçan bulutlarla toprağa yeniden can bahşeder.

Ṣenâñ ile niçün olmaz dilüm terennüm-sâz
Bu dem ki ten ḳafesi murġ-ı rûḥa me'vâdur
(Med.IX.29)

Cân-ı Ḥassân eyledi taḥsîn ḥüsn-i ṭab'uña
Ey ten-i ehl-i dile rûḥ u revân-ı ma'nevî
(Med.XIII.27)

Rûhların bedenlerle buluşup dünyâya gelmesinden sonra gönül kuşu, ten kafesini yurt edinmiştir. Fevzî'nin güzel tabiatı , gönül ehlinin tenine mânevî rûh saçmaktadır.

Evḳât-ı ḫamsede iderüz rûḥuna du'â
Geldikçe ṭab'a itdigi taḳsîm-i penc-gâh
(Mers.XVI.5)

İt'âm ile ikrâm olunur herkese ammâ
Rûḥânî gerek ṣâḥib-i 'irfâna żiyâfet
(Gaz.36.3)

Bişürmişdür göre nâyî-i Muḥammed naġme-i nâyı
Ġıdâ-yı rûḥdur her bir demi ẕevḳ idecek demdür
(Gaz. 94.2)

Sevilen şahısların rûhları için duâ etmek adettendir. Herkese yemek ile ikramda bulunulur; fakat irfân ehline gönüllerini dolduracak rûhani ziyafette bulunmak gerekir. Neyin her bir nağmesi âşığın aşkını ziyâdeleştirir, gönlünü doyurur, rûhuna gıda olur.

Ṣanmañ maḳâm-ı dil-beri ancaḳ cânân arar
Dilden ziyâde râḥa el-ervâḥ cân arar
(Gaz.141.1)

Gelür bir dem ki murġ-ı rûḥ ider pervâne ey Birrî
Gider bir âşiyâna kim ebdândan ḫaber gelmez
(Gaz.169.5)

Hakk'ın yolunda yürüyen gönüller, cânlarına cân katıp bu yola azmederler. Gönül kuşu, pervane misali âşiyânın etrafında terennüm ederek uçup cânını feda eder.

Ṭab'ıṣevâba mâ'il idi rûḫı şâd ola
Ġam bizdedür ki âh bizüz ġarḳa-i günâh
(Mers.XVI.17)

Vefât edenlerin ardından rûhunun yüce bir mevkiye sahip olması için duâda bulunulur.

1.24.Çâr 'Unṣur

Varlıklar, dört unsurdan (ateş, su, toprak, hava) meydana gelmiştir.

Ḫâme-i ḳudret ḳonaldan çâr 'unṣur levḥıne
Nüsḫa-i kibrî yazıldı çâr 'unṣur levḥıne
Resm-i ṣûret naḳş olaldan çâr 'unṣur levḥıne
Kilk-i naḳḳâş ezelden çâr 'unṣur levḥıne
Bî-bedel bir noḳṭa-i yek-dâne düşdi gönlümüz
(Tah.15.IV)

Dört unsurun her bir insana farklı özellikler yükler. Ateş, şiddet; toprak, sâkînlik verir.

1.25.Derd- Devâ (Dermân)

Birrî Dîvân'ında insanın başına gelen sıkıntıları ifade etmek için derd, elem, gam, mihan, mükedderat, renc, belâ kelimeleri kullanılmış, buna mukabil derde çare bulmak için devâ, dermân, müdâvâ ifadelerine yer verilmiştir.

Ṭarîḳ-ı 'aşḳda 'âşıḳ olınca menzil-res
Ne renc-i râh ne bîm-i ḫaṭar çekilmişdür
(Gaz.142.3)

Bir 'aceb bîmâr-ḫâne bu ciḫan ey ḫasta dil
Derd derd üzre olur bunda müdâvâ böyledür
(Terci-i bend.V)

Te'âḳub ġama şâd ol ki Birrîyâ taḥḳīḳ
Mükedderât pey-â-pey neşâṭı muḫbirdür
(Gaz. 113.5)

Aşk yoluna çıkan âşık, menzile ulaştığında yolda kendisine engel olan sıkıntıları, çektiği eziyet ve dertleri bir bir hafızasından çıkarır. Vuslatın sevinci, bütün sıkıntıları unutturur. Cihân, ilginç olayların yaşandığı bir mekândır. Hasta gönüllerin devâsı, derdinde gizlidir. "Muhakkak her zorluktan sonra bir kolaylık vardır."[120] Ayeti kerimesi mucibince çekine dertlerin bir nihayetinin olması gerekir. Sıkıntılar, neşeli günlerin habercisidir.

Gönül bu dâr-ı miḥanda ne buldı cây-ı ḥużûr
Ne oldı miḥnet-i bî-ġâyet-i cihâna ṣabûr
(Med. V.1)

Bana bu derd ü miḥan muḳteżâ-yı baḫtumdur
Netîce baḫt-ı siyehdür beni iden maġdûr
(Med V.11)

Gönül, sıkıntıların kol gezdiği cihânda huzur bulamaz. Sınırsız dertlerle âşığın kalbini yağmalayan dünyâya karşı, âşığın sabrı kalmamıştır artık. Bu âlemde çekilen dert, sıkıntı yaşanan elemler hep talihin gerektirdiğini yaşamaktan kaynaklanır. Bahtı siyah olanların mağduriyeti, kara talihinden kaynaklanır.

Feżâ-yı miḥnete düştüm ḳażâyla oldı
Ne çâre seng-i cefâdan zücâc-ı dil meksûr
(Med. V.4)

Benüm o güm-şude râh-ı feża-yı miḥnet kim
Cefâda ḳaldum olup menzil-i ṣafâdan dur
(Med. V.7)

Ayâ ḫıdîv-i kerem-kâr ḥâlümi gör kim
Bu miḥnet ile geçürdüm nice sinîn u şühûr
(Med. V.42)

Sevgiliden cefâ gören âşığın kalbi kırıktır. Sıkıntılarla kaplı yolda yolunu kaybetmiş olan gönüller, safa menziline ulaşmaktan uzaktırlar. Kalbi gamla dolu olanlar, yıllarını aylarını hep dertle geçirirler.

Ṣadef-miṣâl dilüm miḥnetiyle çâk oldı
Ne fâ'ide suḫanüm gerçi dürr-i yektâdur
(Med. IX.4)

[120] İnşirah suresi,5.ayet.

‘Ömr-i Nûḥ iḥsân ide Bârî ki fülk-i himmeti
Oldı bâdī buldu dil Ṭûfân-ı miḥnetden necât
(Med. X.14)

Yoḳdur beḳâsı añladı bu dâr-ı miḥneti
Āḫir diyâr-ı âḫirete oldı rû-be-râh
(Med. XVI.10)

Çekilen eziyetler, gönüllerde derin yarıklar bırakır. Dert tufanından uzak olup kurtuluşa erme ümidi, her an âşığın kalbinden geçmektedir. Kalbi yorgun düşüren eziyetlerle donanmış olan bu dünyânın, bir bekâsı yoktur. Âhiret yurdu için adım atmak gerekir.

……
Devlet-i iḳbâli degmez miḥnet-i idbârına
‘Ālemüñ ḥâlin görüp kim der ki ilzâm olmaya
……
(Terci-i Bend III)

……
Bü-l’-aceb kim olmayup ḫâküster ol miḥnet-keşân
Nâr-ı sûzân-ı ġamı dilde nice pinhân ider
Taġlar itmez taḥammül böyle bâr-ı miḥnete
Özge hikmet kim bu ża’f-ı cism ile insân ider
…….
(Terci-i Bend IV)

Eziyet çeken gönüllerdeki gamın ateşi, gizli olarak kalmaktadır. İnsanlara yüklenilen sorumluluk ağırdır.

Cihânda miḥnete Birrî taḥammül eyleyerek
Ṣafâ u ẕevḳ olınur bir cihâne dek giderüz
(Gaz. 156.5)

Miḥnet çeker ebnâ-yı zamân devlet içün lîk
Ẓâhirde o ḥammâllaruñ bârı görinmez
(Gaz. 162.4)

Bizi ol serv-i ser-keş sâye âsâ eyleyüp pâ-mâl
Maḥabbet miḥnetine ḳılmaġa mu’tâd ayaḳ başmış
(Gaz. 186.3)

Bu dünyâda eziyetlere dertlere tahammül gösterip yolundan ayrılmayanlar, safası ve zevki bol bir cihâna doğru yol alırlar. Devlet sahibi olmak için çekilen eziyetlerin yükü, zâhirde görünmez. Gölgesi misali âşıklarını ayaklarının altına alan sevgili, âşıkların mahabbetinin çilesini çekmesini alışkanlık haline getirmiştir.

Viṣâli ile telâfî-i firḳat olmaz mı
Bu miḥnetüñ ʻaḳabı bir meserret olmaz mı
(Gaz. 206.1)

Göñül bil miḥnet-i imrûz ferdâ cümle râhat hep
Olur cûy-ı sirişküñ âb-ı ṣaḥrâ-yı ḳıyâmet hep
(Gaz. 28.1)

ʻİbret göziyle ʻâleme bir kerre ḳıl nigâh
Gör gûne gûne miḥneti ḫalkuñ serinde âh
……..
(Tesdîs II)

Yârden ayrı kalmanın, o zaman zarfında çekilen sıkıntıların telafisi, ancak yâr ile buluşma, ona kavuşma ile gerçekleşir. Çekilen dertler, her rahata erme ile sonlanmıştır. Dünyâda olup da derdi olmayan bir kişi yoktur. Herkesin başında çeşit çeşit sıkıntılar vardır.

Ḥâlünden itme Birrî şikâyet rıżâ gözet
Rabbüñ ḳo eylesün seni miḥnetle terbiyet
Miḥnetsüz olmaz ehl-i dile kesb-i menzilet
Eyle dil-i ḫazîne bu beytile tesliyet
(Tesdîs V)

……
Bu cihân kimine ḳasr-ı ṭarab-ı ʻayş u ṣafâ
Kiminüñ miḥnet ile başına ẕindân ancaḳ
(Tah 3.III)

Dâr-ı miḥnetdür cihân derd ü ġama ġâyet mi var
Mergden ġayrı marîż-ı ʻaşḳ içün ṣıḥḥat mi var
Dâmen-i gül ḫâr elinde bülbüle fırṣat mı var
…….
(Tah 7.I)

Âşık menzile ulaşmak isteniyorsa; Hakk tarafından insanı eğitmek için gönderilen eziyetlere, sıkıntılara katlanma iradesini gösterilmelidir. Cihân, bazısı için safa ile dolu bir saray, bazısına da dertle örülmüş bir zindândır. Dünyâ dert , sıkıntı ve eziyetlerle kaplı, gamı eksik olmayan bir yerdir.

Olalı ey gam dil-i Birrî senüñle âşinâ
Ḫayli demdür genc-i miḥnetde enīs olduk aña
Ḥâṣılı erbâb-ı ṭab'a var imiş sende vefâ
…….
(Tah 7.V)

Ḫalvet-i luṭfına nûr-ı dil-i aḥbâb çerâġ
Gül-şen-i ḳahrına gül dâġ-ı derûn-ı a'dâ
(Med.VIII.38)

Şimdi gül lâle bize nâr-ı dil ü dâġ-ı derûn
Sünbüle oldı bedel dûd-ı kebûd-ı micmer
(Târîḫ.XIV.16)

Gamla âşinâ olan gönüller, dert hazinesinde vefâ ararlar. Lütuf, kalpte bir kandil gibi ışıldarken, kahır ise zalim bir kalpten çıkan eziyet gibidir. Gül, gönülden çıkan ateşle kırmızıdır, lâle ise çektiği sıkıntılarla bağrı yanıktır.

Ṭab'-ı büzürg u küçege hicrânı kâr idüp
Naḳş oldı dâġ-ı ḥasreti bî-zîb u iştibâh
(Mers.XVI.7)

Lâleler tarḥ itmişem mâlik degüldür Ḳâf aña
Sîne üzre dâġlardur kim beter inṣâf aña
(Gaz.12.3)

Nesimî-zâde Osman Ağa'nın vefâtından sonra, onun ulu tabiatından ayrılmanın verdiği acı ile sevenlerinin kalplerine, hasretin sıkıntısı işlenmiştir. Âşığın sinesinde öyle acılar yer alır ki; görenler insaf derler.

Sîne-i ney dâġ-dâr olmaġa bâ'iṣ n'eydigin
Añla 'uşşâḳuñ göñül sûz u güdâzîdür sebeb
(Gaz.30.4)

Göñül âyînesine şimdi ṣafvet dâġ olmışdur
O dâġa merhem-i jengâr-ı ḥubb-ı mâ-sivâdur hep
(Gaz.31.5)

Ten dâġıma dâġum ten-i 'uryâna münâsib
Gül-şen güle gül ṣaḥn-ı gülistâna münâsib
(Gaz.32.1)

Neyden yükselen acı nağmeler, dertli gönülleri inletir. Âşığın kalbi, yanmalarla doludur. Gönül aynası, acılarla doludur. Bu acıların merhemi, Hakk'tan gayrısının kalpte bulunmasından kaynaklanan kirlerin bir bir yok edilmesidir. Âşığın teni, acılardan meydana gelmiş bir bütündür.

Bu dûd-ı âha dil-i dâġ-dârdur bâ'iṣ
Bu deñlü fitneye hep zülf-i yârdur bâ'iṣ
(Gaz.45.1)

Erbâb-ı naẓar çeşmüñ idüp nergise teşbîh
Dâg-ı tenüme lâle-i nu'mân dimişler
(Gaz.100.2)

Bu sîne-i ṣad-şerḥama dirler gül-i ṣad-berg
Dâġ-ı tenüme lâle-i ḥamrâ mı disünler
(Gaz.105.2)

Acılarla kaplı gönülden âh dumanları yükselir. Âşığın teni, acılarla o kadar dağlanmıştır ki; bağrında lâle misali derin yanıklar oluşmuştur.

Ġonce-i ṭab'um n'ola açsa hevâ-yı lâle-zâr
Sîne-i pür-dâġuma dönmiş fezâ-yı lâle-zâr
(Gaz.116.1)

Tabiat goncası, içinde barındırdığı gamdan dolayı lâle gibi bağrı yanık açmıştır. (Tah.5.IV), (Tah.6.II) ve (Tah.11.V) de bu durum ifade edilmiştir.

Görüp dâġ-ı siyâhum reşk idermiş
Bu sevdâ ḫâl-i 'anber-fâma düşmez
(Gaz.155.4)

Ḥâl-i ruḥsâre-i rengîni görüp reşkinden
Dâġ-dâr oldı dil-i lâle-i ḥamrâ-yı riyâż
(Gaz.194.2)

Sevgilinin güzel yanağındaki siyah beni, âşığın sıkıntıdan hasıl olan kara yarasını kıskanarak renk almıştır.

Ol şeh-i ḥüsnüñ hevâ-dârı dilâ serv u çenâr
Derd ile boynın egüp olmış benefşe dil-figâr
Eylemişler lâleler dâġ-ı derûnın âşikâr
……
(Tah.12.II)

Menekşe, sevgiliye duyduğu derin aşkının derdinden boynunu bükmüştür.

N'eyler mârīż-ı 'aşḳ müdâvâyı ey ṭabîb
Virmez devâya derdini bîmâr-ı Mevlevî
(Med.III.15)

Ḳomış ḥakīm-i ezel dergehüñde derde devâ
Ki luṭfuñ ile şifâ-yâb ola nice rencûr
(Med.V.43)

Aşk hastası, derdine tabip aramaz. Arif Efendi'nin dergâhında nice hasta, onun lütfu ile şifâya kavuşmuştur.

O ḫûn-ı dilleridür ehl-i derd-i merdânuñ
Dimeñ ki dest-i 'acûz-ı felek muḥannâdur
(Med.IX.2)

Ne żarûret ki Mesîḥâdan olam minnet-keş
Derd olur ḫadd-ı kemâle iricek çünki devâ
(Gaz.5.2)

Eşk-i ḫûn-âlûdıma raḥm itmez ol hûrşîd-veş
Girye-i derd ile âteşden ḫalâṣ olmaz kebâb
(Gaz.26.3)

Senüñ dil-ḫastegânuñ hiç eṭıbbâ minnetin çekmez
Marîż-ı 'aşḳuña derd-i ġamuñ cânâ devâdur hep
(Gaz.31.6)

Dert ehlinin ciğerleri, kalpleri hep kanlıdır. Dert, aşk ehlini devâ aramadan kemâle ulaştıracak bir nimettir. Aşkı uğruna kanlı yaşlar akıtan âşığın bu haline sevgili, merhamet göstermez. Dertten akan yaşlar, ciğeri kebap eyler. Aşk hastalığına ilaç; çekilen dert, sıkıntı, elemdir.

Devâ-yı ḫoḳḳa-i la'lüñ müyesser olmayıcaḳ
Marîz-i 'aşḳ nice eylesün taṣîḥ-i mizâc
(Gaz.46.3)

Ṣarılmayınca bu yâre devâ-pezîr olmaz
Egerçe Birrî müdâvâdadur nesîm-i ṣubḥ
(Gaz.52.5)

Ḥüsni zehr-i ġam-ı derd-i Ḥüseyin ile zebûn
İtdi dünyâ ki 'aceb mekr ü feni çoḳ zendür
(Gaz.81.3)

Aşk hastalığına tutulanların devâsı, kolay olmaz. Sabah rüzgarı ılık ılık esintisi ile her ne kadar Âşığa yârdan haber getirse de âşığın hastalığı, yâre kavuşmayınca geçmez. Sevgili; sözleri zehir gibi, derdi, gamı çok, hilesi bol bir kadın olarak tasvir edilmiştir.

Dilde dürlü dürlü ḳanḳısın şerh ide dil
Derd-i dil-rubâ günden güne artup gider
(Gaz.85.3)

Hep mübtelâyı derd ü belâ her gedâ-yı ‘aṣr
Bildüm meger ki böyle imiş muḳteżâ-yı ‘aṣr
(Gaz.86.1)

Sen ḥakîm-i muṭlaḳuñ derd ü devâ
Derd-mendâne yine sensin melâẕ
(Gaz.64.2)

Sevgilinin Âşığa yüklediği dertler, günden güne artarak devâm eder. Asrın şartlarının gereği, her aşkın kölesi olan kişi, dert ve belâya müptela olarak yaşar. Sevgili, âşık için hem dert kaynağı, hem de devânın merkezidir. Hakk yolunun âşıkları, bu dünyâda çeşitli şekillerde imtihanlar ile sınanmaktadır.

Ḳanḳı perî-zâda k’olam mübtelâ
Âḫir olur baña görünmez belâ
(Gaz.13.1)

Bir ‘alâmet midür ḳıyâmetden
Ne belâdur o ḳamet-i bâla
(Gaz.XVI.2)

Her ḥükm-i ḳażâya ki dilüñ kârı rıżâdur
Her laḥẓa aña ebr-i belâ hâl-i hümâdur
(Gaz.127.1)

Sevgiliye müptela olan kalpler, belâdan başını kaldıramaz. Sevgilinin uzun boyu, kıyametler koparan bir belâdır. Başa gelen her işe gönül, rıza gösterir. Belâ bulutu, her an âşığın kalbinde hasıl olmaktadır.

Çâre gör vaṣla bu taṣdî’ı nidersen bilürüz
Birrîyâ derd-i serüñ hep ġam-ı hicrândandur
(Gaz.124.5)

Cihânda derd-i derûna devâ mı var yoḳdur
‘Ilâç ider dile nabż-âşinâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.1)

Nice derdile girîbanumı çâk eylemeyem
Tenümüñ yârelerin yâre ḳabâ göstermez
(Gaz.164.3)

Başı dertli âşıkların derdinin nedeni, sevgiliden ayrı oluşlarındandır. Cihânda derde devâ aramak, boş işle iştigâl olur. Dert ile yaka yırtmaya gerek yoktur. Vücuttaki dertleri, giyilen elbise yâre göstermez. Dert, âşığın gönlünün derinliklerinde gizlidir.

Dönme teslîmden ey Birrî-i dil-ḫaste ṣaḳīn
Dilde derdüñ var iken eyleme dermâne heves
(Gaz.174.5)

Başka te'ṯîr virilmiş ḳadeḥ-i ṣahbâya
N'ola açılsa gören dönse gül-i ra'nâya
Çâre dürd-i mey imiş derd-i ġam-ı dünyâya
……
(Tah.9.III)

Dert, âşık için bir nimettir. Hemen dermâna heves etmek, âşığın tamah etmeyeceği bir davranış olur. Dünyâ gamının derdine çare, bir kadeh şaraptır. Aşkından mest olanlar, derdini unutur.

……
Ḳaddüm bu gelüp derdüñ ile döndi kemâne
Ḳallâb-ı ser-i zülf-i perîşânuñ elinden
(Tah.11.II)

İtdiri dili ġamze-i Tâtârine tâlân
Aġlasa ḳaçan ḥâlin aña dîde-i giryân
Dir baña ṣaḳīn söyleme ḳıl derdini pinhân
……..
(Tah.11.IV)

Âşık, derdini başkasıyla paylaşmaz. Dert, gönülde gizli kalmalıdır. Feryat ile inleyen dertli gönüller, gözyaşlarını ortaya saçarlar. Derdine dermân arayan âşığın, dermânını bulma arzusu her an içinde saklıdır.

Birrîyâ deste ḳaçan kilk-i dür-efşân-ı elem
Silk-i naẓma güher-i midḥat-ı ḫûbân çekilür
(Gaz.76.5)

Ne ġam sihâm-ı ḥavâdisden ey kemân ebrû
Penâhımuz siper-i لا اله الا الله
(Tevhîd.12)

Elem saçan kâlemden hasıl olan kelimeler, gönlü yaralılar için cevherdir. Âşığın kalbini hedef alan gam oklarından sığınacağı yer, tevhit inancıdır.

Göñül o reh-güẕer-i pür-keder ki pey-der-pey
Ḳaṭar-ı ḳâfile-i ġam ider mürûr u 'ubûr
(Med.V.6)

'Aceb ki bir ġazel-i tâzeye şurû' itdüm
Ġam-ı cihân ḳomış iken dilimde şi're şu'ûr
(Med.V.30)

Ṭab'ıṣevâba mâ'il idi rûḥı şâd ola
Ġam bizdedür ki âh bizüz ġarḳa-i günâh
(Mers.XVI.17)

Gönül, keder geçitidir. Oradan gam kafilesi geçer, gider. Gönülde biriken cihânın gamları, şiir ile etrafa saçılır. Nesimî-zâde Osman Ağa'nın vefâtı onu sevenleri hüzne sevk etmiştir.

Ġam ṣûretini gösterüp elbette âh idüp
Âyine-i sipihri idersem n'ola siyâh
(Mers.XVI.23)

Cigerüm âh kebâb oldı ġam-ı ṣayḳaldan
Ey ḫoş ol âyine Ṣâ'ib k'ola ẕâtında ṣafâ
(Gaz.5.5)

Talihi kara olanların, gönlünden gam, dilinden âh eksik olmaz. Aşkın gamı, ciğerleri kebap eder, yakar, geçer.

Nâr-ı ġam ile yandı ciger dinse sögersin
Acı acı bu sögüşe luṭf eyle piyâz it
(Gaz.42.4)

Yoḳ ṣafâ bu dâr-ı ġamda Birrîyâ
Şâd olur vâr ise dirler aña şâẕ
(Gaz.64.5)

Aşkın ateşi ile dilden çıkan âh sesi, rebab gibi nağmeler meydana getirir. Aşktan dolayı dökülen gözyaşları, aşk şarabına dahildir. Bu dünyâ, gam evidir; onda âşık, rahata eremez.

Berşine kân urdılar afyōn bıçâġıyla ġamı
Şâhdur ḫattâ o tīġuñ ḳabżası ma'cûndur
(Gaz.70.8)

O meh şeh tâ-be-ṣubḥ itmiş idi ġam-ḫâne mey rûşen
Degül âṣâr-ı ḫûb o ḥâlet ammâ kim teḫayyüldür
(Gaz.90.3)

Gönlün arzusu, gam bıçağıyla kesilir. Yâr, âşığı gam şehrinin hâkimi yapıp başına feryat ve figân tacı takar.

Oldı hep evvel ki eyyâm-ı meserret nâ-bedîd
Dîdeye şimdi şeb-i ġamda ḫayâl-i ḫ'avdur
(Gaz.132.4)

Yeter artar dükeli leşker-i ġam maṣrafına
Ruḫ-ı zerdümle sirişküm bana sîm ü zerdür
(Gaz.133.2)

'Ilm-ı âhuma ey mâh sipihr-i ma'ni
Şerer-i nâr-ı ġam-ı 'aşḳ zer ü zîverdür
(Gaz.133.3)

Aşk ateşine düşmeden önce geçirilen sevinçli günlere gam gecesinden bakıldığında birer hayal gibi hatırlanır. Gam ordusu ile karşılaşınca oluşan âşığın solgun yüzü ve gözyaşı, onun için altın ve gümüş kadar kıymetlidir. Aşk gamının ateşinden saçılan kıvılcımlar, dünyânın süsüdür.

Bulınur mı bana gerdûn gibi ser-asker-i ġam
Ki döner bâşuma ol ḫayli yarar sürûrdur
(Gaz.133.4)

Sevdâ-yı mâl ü mülke düşüp n'eylerüz bize
Yetmez mi fikret-i ġam-ı rûy-ı siyâhımuz
(Gaz.146.3)

Az ḳaldı cân çıḳmaġa tenden bu ġam ile
Yüz yoḳ ḫużûra varmaġa çoḳdur günâhımuz
(Gaz.146.4)

Gam askeri, o kadar çevik hareketlere sahiptir ki; dönerek âşığın başını yarar. Mal ve mülk sevdasını neylesin âşık, ona mülk olarak gönlündeki gam yeter. Dertler gönülde o kadar çok birikir ki; bazen ten bu yükü taşıyamaz.

Ḫam olsa ġam ile cü kemân n'ola ḳaddimüz
Ṭoġrı varur nişânımuza yeter âhımuz
(Gaz.146.8)

Ümmîd-i kenâr eylemezem baḫr-ı ġamuñda
Zîrâ bilürüm sâḥil o deryâda bulınmaz
(Gaz.151.2)

Birrî-i garîbün ġam ile baġrı delinmiş
Feryâdını 'ayb itme ki ney bî-naġam olmaz
(Gaz.152.5)

Elif kadar ince ve uzun olan boy oku, gamla bükülse bunda bir şey yoktur; zira gönülden çıkan derin âh nişana varır. Gam denizine gark olanlar, kenara ulaşma ümidini taşımazlar; çünkü bilirler ki sahil, o denizde bulunmaz. Gam, bağırları delen yıkıcı bir tesire sahiptir.

Ḳadd-i ḫam ile âh bize tîr u kemândur
Şehbâz-ı ġamı ṣayf iderüz ṣâḥib-i şaṣtuz
(Gaz.154.4)

Añup âh itmege yoḳdur mecâlüm
Ġamuñla nâle döndüm nâle gelmez
(Gaz.163.4)

Bu dâr-ı ġam ki besâṭ-ı ḥarîre degmez imiş
Nice ḥarîr o köhne ḥaṣîre degmez imiş
(Gaz.180.1)

Gamdan dolayı bükülen boyun ve aşktan hasıl olan âh inlemesi, ok ve yay gibidir. Âşığın sahip olduğu tek silah bunlardır. Sevgiliyi anmak, âşığın gamını ziyâdeleştirir. Dünyâ ,gamı hiç eksilmeyen bir mekândır.

Görinen şekl-i aḫter hep şererdür kim yine ey meh
Şeb-i ġamda sipihr âh âteş-zâd ayaḳ başmış
(Gaz.186.4)

Cilve-gâhum ezeli vâdî-i kûh-ı ġam iken
Oldı ârâm-gehüm gûşe-i ṣaḥrâ-yı neşât
(Gaz.198.3)

Niçün dirseñ ki ġam-fersâ mıdur Pîş-i Murâdiyye
Maḥall-i şübhe bir me'vâ mıdur Pîş-i Murâdiyye
(Gaz.203.1)

Karanlık gecede görünen yıldızlar, ayın gamdan dolayı ateş saçmasından meydana gelmiştir. Ezeli gam köyünde ikamet eden âşık, mutluluk sahrasını aramaktadır. Gam ateşi, âşığın gönlünde hiçbir an eksilmez. Biri giderse beşi gelir ve gam ateşi dökülen gözyaşları ile söndürülemez. Muradiye; içinde gam barındırmayan, cennetten bir köşe gibidir.

1.26.Emr-i ma'rûf nehy-i münker

İyiliği emredip kötülükten sakındırma anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Emr-i ma'ruf; insanların kemâle ulaşması için dinin kurallarına uygun davranışların yayılmasını

ifade eder. Nehy-i münker ise; şeriate uymayan davranışlardan sakındırmaktır.[121] Bu sakındırma, elle, dille olabilir. Son nokta, düzelme ihtimali yoksa kalp ile buğz etmedir.

Lîk meyyâl olma ẓulme ‘adl-i Ḥaḳḳı yâd idüp
Nefse eyle emr-i ma’rûf ile nehy-i münkeri
(Na’t.I.99)

Zulme meyilli olunmamalı, adalete yakın durmalıdır. Bir kişinin iyi olup kötülükten uzak durması, yeterli değildir. Aynı zamanda iyiliği yayıp kötülükten sakındırma gayreti içinde bulunmak gerekir. İslam inancına göre her koyun kendi bacağından asılır anlayışı, yanlıştır. Sosyal sorumluluk, insanları uyarmayı da gerektirir.

1.27.Feyż

Sözlükte ilim, irfân, bolluk, çokluk anlamlarına gelir. Tasavvufta ise ilâhî tecelliyi ifade eden taşma anlamında kullanılır.[122] Varlıklar, ilâhî tecellideki bu taşma sonucu meydana gelmiştir. Her varlık, Allâh’ın feyzî ile vücut bulur.

Virildi feyż-i Ḫudâdan dıraḫt-ı ‘ömrimüze
Bahâr u berg u ber-i لا اله الا الله
(Tevhîd.20)

Nesîm-i feyż-ı luṭfuñ n’ola açsa gonce-i ḳalbüm
Anı ḫâr-ı sitem ġarḳ itdi kâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.I.29)

Her ne deñlü ḳuvvet-i nuṭḳı iẕâle itse ġam
Feyż-ı na’tuñla gelür la-büdd dil-i bî-tâbe tâb
(Na’t.IV.6)

Hudâ’nın bir feyzî olarak ömür ağacına baharı, meyveyi, yaprağı verilmiştir. Sitemden kanayan gönüller, Resulullah’ın lütfunun feyzînin rüzgarı ile açar. Gam, her ne kadar sözün gücünü tüketse de Resulullah’ın na’tını yazmanın verdiği feyizle tabiata cân gelir.

Baḥr-i muḥīṭ-i feyż-i ilâhîde mâ-ḥaṣal
Ẕât-ı şerîfidür dür-i şeh-vâr-ı Mevlevî
(Med.III.22)

Tīġ-ı ġamla ḫâme مقطوع السان *olmış idi*
Feyż-ı şevḳ-ı feṭḥ ile buldı yine tâze zebân
(Med.IV.11)

---

[121] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.193.
[122] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.214.

Mevlânâ, ilâhî feyizden nasibini almış, Mevlevîlerin incisi olan, yüce bir zattır. Gam oku ile can veren sözler, Sultan Ahmed'in fethinin şevkinden bahş olan feyizle yeniden hayat bulur.

Feyż-ı aḫlâḳı eṣer ḳılsa bahâr eyyâmına
Rûh baḫş ider hevâsın eyler ebrin dür-feşân
(Med.IV.28)

İrmemişdür kimseden aḫvâline feyż-i naẓar
Eylemişdür ża'f-çeşm ânı naẓarlardan nihân
(Med.IV.78)

Böyle böyle ḫıẕmet-i merżıyye ile muttaṣıl
Pâdişehden aḫẕ ide feyż-i naẓar her vaḳt u ân
(Med.IV.88)

Böylece ḳılsan varup aḥvâlümi 'arż ey ṣabâ
Feyż-ı enfâsuñ olurdı ṭab'uma râḥat-resân
(Med.IV.79)

Sultan Ahmed'in ahlâkının feyzî, bahar günlerine yansısa bulutlar canlanıp inciler saçarlardı. Sabah rüzgarının ılık nefesi, tabiata rahatlık bahşeder. Sultan Ahmed ,yüce hizmeti ve yüksek ahlâkı ile nazarlara maruz kalsa da, sevenlerinin duâsı onu korumuştur.

Açup göñülleri feyż-ı nesîm-i luṭfuñ hep
Güşâde oldı yine ġoncehâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.25)

Lütuf, hafif bir rüzgar ile gönüllere bereket getirir.

Aldı mihr-i maḥabbetinden feyż
Ṭab'-ı rûşen meh-i münîrümdür
(Fahr.XV.3)

'Aceb mi lâl iken olsa hezâr-i dil gûyâ
Çün itdi ġonce-i baḫtın güşâde feyż-ı Ḫudâ
(Gaz.14.1)

Cenâb-ı Fâ'iz Efendi ki feyż-i maḳdemidür
İden fütâdelerüñ mürde-dillerüñ iḥyâ
(Gaz.14.4)

Mahabbet güneşinden feyiz alan Birrî'nin tabiatı, nûrla kaplanır. Hakk'tan gelen feyizle bahtı açılanlar, dilsiz iken konuşan bülbüller gibi olurlar. Faiz Efendi'nin feyzî ile âşıkların ölü canları, yeniden hayat bulur.

Cânîşin olalı bâzâr-ı suḫanda Birrî
Maḫzen-i feyż-ı Ḫudâdan aña ser-mâye çıḳar
(Gaz.73.7)

Rütbesin bil feyż-i enfâsı ile ol kâm-yâb
Pâdişâh-ı vaḳtdür her bir gedâ-yı rüzgâr
(Gaz.140.3)

Söz sahasında altın kıymetinde sözler söylemek, Hakk'ın bir lütfudur. Velilerin duâsından hasıl olan feyizle köleler, vaktin padişahı olurlar.

Nihâl-i bîdüñ o ḫōş geçse sâyesinde n'ola
Aña zülâl içürür feyż-ı bî-şümâr-ı Gedûs
(Gaz.176.2)

Dimiş kim olmamış ḳâbil ezelden feyż-i 'irfâna
Dimem ol şaḫṣa ben âlufte-i şehr u diyâr olmış
(Gaz.184.4)

Dâmen-i mürşidi elden ḳoma ey ṭâlib-i Ḥaḳḳ
Ki ola feyż-i ilâhî ile ḳalbüñ pür-nûr
…….
(Kıt'a.1)

……
Feyżī 'arż-ı gevher-i ma'rifet itseñ yeridür
Ruḫṣat-ı bezmüñe kadar şinâsâne göre
(Tah.9.V)

Söğüt ağacı, Gediz'in sayısız feyzî ile tatlı sular içerek gölgesi hoş bir ağaç haline gelmiştir. İrfânın feyzîne erişemeyenler, şehir şehir, diyâr diyâr gezer de yine de huzur bulamazlar. Hakk'tan gelen feyze nail olabilmek için mürşidin eteğinden eli çekmemek gerekir. İlim , irfân denizine girenler, oradaki mârifet feyzînden nasiplenirler.

1.28.Ġaflet

Farkına varmama, uyanık olmama[123] anlamlarına gelen Arapça kelime, tasavvufta dünyâya neden geldiğinin farkına varmama, Allâh'ın eserlerine ibret gözüyle bakmama anlamında kullanılır.

Çâh-ı ġafletde ḳor mı pâ-der-gil
Himmet-i pîr-i dest-gîrümdür
(Fahr.XV.10)

[123] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.222.

Her şey esrâra hep müẓâhirdür
Ḥayf kim ġaflet ânı sâtirdür
(Gaz.96.1)

Birrî, ayağı çamura batmış olanı gaflet çukurunda bırakmaz, onlara yardım elini uzatır. Sırlar bir bir ortaya çıkarken gaflet anı, hep saklı kalır.

'Ilmüñ muḥîṭ yâ Rab bi'l-cümle ḥasb-i ḥâli
Ġaflet ile geçürdüm hep bunca mâh u sâli
Ammâ yine kesilmez ümmîdimüñ ḥayâli
……..
(Tah.1.I)

Ey göñül aç cân gözîn gel ḥûb-ı ġafletden uyân
'Ibret ile ḳıl naẓar sırr-ı ḥafî olsun 'ıyân
'Aşḳ-ı yâr ile 'aceb ḥâletdedür ḥalḳ-ı cihân
……
(Tahmîs.12.I)

Ömür, gaflet ile geçirilse de Hakk'tan yardım ümidi hiç kesilmez. Gönül gözü açık olmayanlar, gaflet uykusundadırlar. İbret gözüyle bakılınca tüm gizli sırlar, açığa çıkar.

O şeb âç encüm-âsâ ḫ'ûb-ı ġafletden gözüñ zîrâ
Gözi açıḳlara 'ibret-nümâdur leyle-i Mi'râc
(Na't.V.5)

Mirac gecesi, gaflet uykusundan uyanıp gözünü açanlar için ibretlerle doludur

1.29.İḫlâṣ

Gösterişi bırakıp samimi olarak ibadete devâm etmek anlamlarına gelen Arapça kelime, tam mânâsıyla samimi olarak Allâh'a kulluk etmeyi, kalbi saf eyleyip Hakk ile doldurmayı, doğru kul olmayı ifade etmektedir. [124]

Hemân iḫlâṣ ile ey Birrî-i zâr
Ḳul ol kim bende-perverdür İmâmeyn
(Med.II.16)

Samimiyetle tam bir şekilde ibadet etmek, kul olmanın gerektirdiklerindendir. Kalp; samimiyetin, temizliğin, paklığın merkezi olmalıdır.

[124] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.298.

1.30.Cehl-'Ilm-'İrfân

İlim, bilmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Sûfîlere göre ilim, ikiye ayrılır. Birincisi kesbî ilim; kazanmakla elde edilir. İkincisi ise Allâh'ın kulun kalbine atmasıyla oluşan ilim ki; buna vehbî ilim ve mârifet denir.[125] İlmin zıddı cehldir. Bilmezlik anlamına gelir.[126] İrfân ise sezgi, tecrübe veya mânevî yolla elde edilen bilgidir.[127] İnanan kulun kalbinde irfânın bulunması, onu arş-ı âladan daha yüce kılar.

…….
Gönülde Hakkı bul her an
Ki oldur manzar-ı Rahman
Gönülde cennet-i irfân
Yücedir Arş-ı âladan
…….....[128]

Midâd añlar mı hiç ḫaṭṭ-ı şu'âuñ ḥüsnini ḳadrüñ
Ne ġam bilmezse bu cehl-i mürekkeb yâ Rasûla'llâh
(Na't.XI.3)

…..ey dil âvâre saña ben nideyin bu maraż-ı cehîle ne çâre ideyin câhil olup kâhil olup gâfil olup ḥâṣılı nâ-ḳâbil olup ḳalma girüde ilerü gel.

(Bahr-ı tavîl)

Bilmezliğinin farkında olmayan kişi, katmerli cahildir. Avare gönül, kendini gaflet içinde bırakıp yolundan geri kalmasına sebep olan cehalet hastalığına çare arar.

……..
Ḳalb-i naẓîfi baḥr-i dür-i 'ılm u ma'rifet
Ṭab'-ı lâṭîfi maḫzen-i pür-gevher-i suḫan
……..
(Terkib-i bend.III)

Yine virdüm 'arûs-ı naẓma bir ṭarz ile zîver kil
İder vâdî-i ḥayretde perîşân 'aḳl u 'irfânı
(Med.VI.30)

Nâbî Efendi'nin nazif kalbi, ilm ve mârifet incisi denizidir. Onun latif tabiatı ise söz cevherinin mahzenidir. Nazım sahasında yeni bir tarz ile söylenmiş olan süslü sözler, akılları hayrette bırakacak bir etkiye sahiptir.

---

[125] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.305.
[126] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.130.
[127] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.317.
[128] Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, **Marifetname,** (Sadeleştiren: Mehmet R. Eyüplüoğlu), Merve Yay, İstanbul 1992, s.670.

Zerreyi luṭfa sezâ gördi o mihr-i ‘âlem
Ehl-i irfâna bu ‘ibret alacaḳ ma’nâdur
(Med.XI.25)

İt’âm ile ikrâm olunur herkese ammâ
Rûḥânî gerek ṣâḥib-i ‘irfâna żiyâfet
(Gaz.36.3)

Gönül gözü açık olanlar, olaylara bakınca ibret alırlar. Yedirme ile yapılan ikram, irfân ehli için uygun değildir. Onlara rûhlarını besleyecekleri ikramlarda bulunmalıdır.

Şekve-i ḳahr sezâ mı ki bahâruñ luṭfi
Ehl-i ‘irfân bilür feyż-ı zemistândandur
(Gaz.124.4)

Ḫayli dem oldı mekteb-i ‘irfânı beklerüm
Ekṣer fünûn-ı ma’rifetüñ ezberümdedür
(Gaz.137.4)

Dil-i dânâ bir ednâ ẕerreden kemter idi ammâ
O şimdi nûr-ı ‘irfânıyla mihr-i tâb-dâr olmış
(Gaz.184.6)

Oḳur yazâr gürûhı aña dirler mekteb-i ‘irfân
Egerçi ḫalḳ içinde nâmıdur Pîş-i Murâdiyye
(Gaz.203.6)

Baharın lütfu, kış mevsiminin Feyzînden kaynaklanır. Mârifete vâkıf olanlar, irfân mektebine dahil olurlar. Bilen gönül, küçük bir zerreden dolayı hakirdi; ama şimdi irfânın nûruyla etrafına ışık saçan bir güneştir. Muradiye, halk arasında irfân mektebi olarak bilinir.

1.31.Levḥ-i cebîn- Levḥ-i maḥfûz- Levḥ-i pîşânî

Levh-i cebin, alın anlamına gelen bir kelimedir.[129] İnsan alnına yazılı olanı yaşar.

Levh-i cebîne her ne yazıldıysa ol olur
Olmaz ḫilâf-ı ḥükm-i meâ’l-i ḫaṭ-ı cibâh
(Mers.XVI.32)

Levh-i mahfuz, Allâh tarafından takdir edilen şeylerin yazılmış olduğu korunmuş levhadır.[130] Hakikatler ilmine Allâh tarafından kalbe doğması ile ulaşan kimsenin, talim ile o defteri doldurmasına gerek yoktur.

---

[129] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**,s.549.
[130] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**,s.549.

Levḥ-i maḥfûz-ı ḥaḳâyıḳ eylemiş ḳalbin ilâh
Levḥ-i ta'lîme ne ḥâcet n'eylesün ol defteri
(Na't.I.34)

Levh-i pîşânî, alın yazısı anlamına gelmektedir.[131] Resulullah'ın nûrla kaplı ışık saçan alın yazısından dolayı, Merkür hayrette kalır.

Levḥ-ı pîşânî-i pür-nûr-ı şu'â'ından o dem
Ḥayret el virdi ḳodı elden 'Uṭarıd defteri
(Na't.I.55)

Alın yazısına yazılan bir nüsha, yazı ile şerh edilmek istense bin senede bir harfi tamamlanmaz.

Levḥ-ı pîşânîsine yazmış ḳâlem bir nüsḫa kim
Şerḥ olınsa biñ sene bir ḥarfi itmâm olmaya
(Terci-i bend.III)

1.32.'Işyân

Sözlükte itaatsizlik, emre boyun eğmeme[132] anlamlarına gelir. Dîvân'da bu anlamı karşılayan bir başka kelime "ma'ṣıyet"tir. Günahkar kalpler, gizli ve açık isyandan dolayı tevbe etmelidirler.

Günâhum keṯretinden şerm-sârum tevbeler olsun
Heme 'ıṣyân-ı pinhân u 'ıyâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.35)

Nefis, insanı yolundan alıkoymak için isyan denizine sürükleyip günaha batırır.

Yem-i 'ıṣyâna ġarîḳ itdi beni nefs-i deni aldı hevâ cân u teni oldı bana yol dikeni….
(Bahr-ı tavîl)

Kûşişüm bî-menfa'atdür yâ şefî'a'l-müẕnibîn
Kâr-bârum ma'ṣıyetdür yâ şefî'a'l-müẕnibîn
(Nat. X.1)

İsyan yükünü yüklenen gönüller, Resulullah'ın şefaatinden himmet beklerler.

---

[131] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.867.
[132] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.464.

1.33.Fenâ

Bekânın zıddı olan kelime yok olma, yok olup gitme anlamlarına gelir.[133]

Olur kemâlde yek-dâne olsa da kişinüñ
Bu kişt-zâr-ı fenâda maḳarrı zîr-i türâb
(Gaz.24.6)

Vilâyet ‘arṣâsınuñ pehlevânı Ḥamza bâbâdur
Fenâ meydânınuñ ṣâḥib-ḳırânı Ḥamza bâbâdur
(Gaz.123.1)

…….
Hem-cü serv-âzâdeyüz bu bâġda yok bârımuz
Oldı istiġnâ bu bâzâr-ı fenâda kârımuz
……..
(Müseddes.I)

Yukarıdaki beyitlerde fenâ, âlemi anlatmak için değişik benzetmeler içinde kullanılmıştır. Fâni ekin tarlası, meydan, pazar olan dünyâda insanın evi, sığınağı ancak toprak altı olabilir, kazancı ise kanaatkar olmadır.

1.34.İnzivâ-‘Uzlet- Ḫalvet

Bir kenara çekilme, yalnızlığı tercih etme anlamlarında Arapça bir kelime olan inzivâ Allâh’la baş başa kalıp rûhi olarak sükunete erişebilmek için bir süreliğine toplumdan uzak durmayı ifade eder. [134] İnzivâya çekilen kişiye, münzevî denir. Uzlet de halktan ayrı kalmayı ifade eder. Yola yeni giren dervişe, kötü ahlâkından uzaklaşsın diye uzlet verilir. Yalnız kalıp tenhaya çekilme anlamına gelen Arapça kelime halvet, tasavvufta Hakk yolunun yolcularının kalbi yanlış inançlardan, kir ve paslardan temizlemek için dış dünyâyla bağlantısını kesip belirli bir süre yalnız kalmasını ifade etmektedir.[135]

Ḫân-kâḥ-ı Mevlevîde münzevî ol Birrîyâ
‘Ālem-i keṣretde el-ḫaḳḳ kûşe-i vaḥdet yürür
(Gaz. 92.5)

[133] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.256.
[134] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.316.
[135] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.249.

Dünyâ-yı dûnı târik olup merd-i Mevlevî
Olsa'aceb mi kûşe-i 'uzletde münzevî
Ṭab'ışadefçe-i dür-i şehvâr-ı ma'nevī
İtse n'ola lâle-i esrâr-ı meṯnevî
Baḥr-i ḥükmümde ġut-nümâ Mevlevîleri
(Tah.XVIII.III)

Mevlânâ dergâhında rûhunu dinlendirmek için bulunan kişi, âlem-i kesrette vahdet köşesi bulur. Alçak dünyâyı bir tarafa bırakıp bir köşede uzlete çekilen kişi, tabiatının inceliklerini ve sırları düşünür.

Ḫōş görüp 'uzleti bu dâr-ı miḥende şimdi
İnzivâ kûşesi âzâde dile ma'vîdür
(Med.XI.38)

Aceb ki cân çekinür keşt-i bâġa ey Birrî
Bahâr vaḳti meger inzivâ ne müşkil imiş
(Gaz.187.7)

İnsanı sıkıntılara gark eden bu âlemde inzivaya çekilme gönle safadır. Tasavvufta devâmlı surette uzlet yoktur. Belli bir süre devâm eden halktan kopuş hali, cânların yeniden hayata kavuştuğu bahar mevsiminde nefse pek zor gelir.

Ḫalvetde dil-i zâr degül yalıñuz ammâ
Ġâyetle laṭîf olmaġıle yârı görinmez
(Gaz.162.3)

Âşığın inleyen gönlü, halvette yalnız kalmaz.

1.35.'Afv

Sözlükte suçu bağışlama[136] anlamına gelir. Günahkar kullarını Allâh, Gafûr isminin sonucu olarak bağışlar.

Sen şefî'ü'l-müẕnibînüñ hürmetiyçün ol ġafûr
'Afv ider cürm-i güneh-kârân-ı ehl-i maḥşeri
(Na't.I.116)

Buġzulil'lah eyler eşrâra zihî ḫulḳ-ı ḥasen
Olsa bu ḫaṣlet n'ola bâdî-i 'afv-ı seyyi'ât
(Med.X.5)

[136] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.12.

Şehrimüz çünki Stânbûla göre oldı kenâr
'Afv olınmaḳ bu kenârîligümüz evlâdur
(Med.XI.35)

Resulullah'ın şefaati günahkar pek çok gönül için yüce af kaynağıdır. Hatvani-zâde'nin güzel yaratılışının sonucu olarak şerlilere buğz etme özelliği, tüm kötülüklerin affının sebebidir. Seyyid Vehbi'den af dileyen şair, Manisa'nın İstanbul'a göre kenarda olmasının, affa mazhar olmasına sebep olarak göstermiştir.

N'ola añup günâhımuz eyler iseñ niyâz
'Afv-Ḫudâdan özge bize var mıdur penâh
(Mersiye.XVI.18)

'Afv it cenâb-ı Mevlevî-i Rûm 'aşḳına
Cürmin baġışla eyle o dervîşi kâm-bîn
(Terkib-i bend.IX)

Hakk'ın affından başka inanan gönüllerin sığınağı yoktur. Allâh'tan af dilenmesi için din yoluna hizmetleri büyük olan şahısların ismi zikredilir. Yukarıdaki beyitte, Mevlânâ aşkına Hakk'tan bağışlanma dilenmiştir.

'Afv eyle diyü 'öẕr iderek pâyine düşmek
Ey dil yine bir tâze günâh itmege muḥtâc
(Gaz.50.3)

Ma'lûmdur saña heb aḥvâl-i Birrî-i zâr
Bil cümle mu'terifdür cürmine ol güneh-kâr
'Afv it benüm efendüm budur saña sezâ-vâr
(Tahmîs.I.V)

Kul, beşer şaşar mantığınca günah işler. Hakk'tan beklenen, kulları engin merhameti ile af etmesidir.

1.36.İstigfâr- Tevbe

Bir şeyi kapatıp örtmeyi isteme anlamına gelen istiğfar, günahlardan ya da bulunduğu makâmdan kurtulup ilerlemeyi ifade eder. [137] İstiğfar kişiyi içinde bulunduğu durumdan kemâle doğru yol aldırır.

Günahından dönme, pişmanlık duymanın neticesi olan tevbe, halis saf olursa tevbe-i nasuh adını alır.[138]Günahının farkında olup bir daha aynı davranışta bulunmamak adına yapılan tevbedir.

[137] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.321.
[138] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.657.

Dür-i şeh-vâr-ı istiġfâruñ ey dil ḳıymetin fehm it
Anı gel Birrî-i ġarḳ-âbe-i baḥr-i günehden ṣor
(Gaz.82.5)

Ḳomayup elden dür-i şeh-vâr-ı istiġfârı var
Sâḥile vâṣıl ol ey müstaġraḳ-ı baḥr-ı günâh
……..
(Terci-i bend.VII)

Günahlara gark olmuş cânlar, istiğfarın eşsiz bir inci olduğunu fark ederler ve onun kıymetini bilirler. Dilinden ve gönlünden affı hiç bırakmayanlar, günahlarla kaplı denizde sahile varmayı başarırlar.

Günâhına bu felek tevbe-i naṣûḥ itdi
Zamân-ı devlet-i ‘adl-i Naṣûḥ Paşadur
(Med.IX.10)

Nefs elinden taḫt-gâh-ı rûḥı taḫlîṣ it hemân
Çek o tīġı kim adıdur tevbe-i pâk-i naṣûḥ
(Gaz.51.3)

Nefsin gönülde taht kurmasına engellemek için onu öldürmek ve tevbe etmek gerekir.

Yâ Rab meded meded ḳoma ben ḫâki tîre dil
Ṭolsun derûne pertev-i envâr-ı Mevlevî
(Med. III.3)

Gönlü karanlıklarda kalanlar, nurun ışığına kavuşabilmek için medet deyip Hakk’tan yardım isterler.

1.37.Kemâl

Olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik anlamlarına gelen kemâl, kulun ulaşabileceği en yüksek değerdir. [139]

Ḳadri erbâb-ı kemâlüñ o zaman fehm olunur
Ki ḳılup ‘azm-i beḳâṣınuñ muṣallâya çıḳar
(Gaz.73.5)

[139] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.361.

Zihî kemâl ki iklîm-i naẓma ẕâtı gibi
Niẓâm-ı tam virür pâdişâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.10)

Tevfîḳ-ı refîḳ olmayıcaḳ râh-ı ṭalebde
Ser menzil-i erbâb-ı kemâle yetişilmez
(Gaz.153.4)

Kemâl sahibi olan insanlar, nazım sahasında söz söylemede kâmildirler, eksikleri hataları olmaz. Kemâl sahibi insanların menziline yetişmek, o kadar kolay değildir, onların kadri bilinmelidir.

1.38.Ḳudret

Kudret, sözlükte güç, kuvvet anlamlarına gelir. [140] Asıl kudret sahibi, Allâh'tır. Varlıkları tecellisi ile yoktan yaratan Allâh, insanlara da cüz'i olarak bir kudret bahşetmiştir.

Eyledüm gerçi bi ḳadriṭṭaḳa bir fetḥiyyecik
Lîk yoḳ ḳudret ki 'arż itmek içün olam revan
(Med.IV.72)

Ḫâme-i ḳudret ḳonaldan çâr 'unṣur levḥıne
Nüsḫa-i kibrî yazıldı çâr 'unṣur levḥıne
…….
(Tah.15.IV)

Şair, Sultan Ahmed'in fethi için kâleme aldığı fethiyeyi, Sultan'ın huzuruna çıkarıp ona sunmaya kudretinin bulunmadığı ifade etmiştir. Kudret kâlemi, varlıkların kaynağı olan dört unsur levhasına kibri yazmıştır.

1.39.Remz Râz- Sır

Remz, gizli ve kapalı bir şekilde söyleme anlamına gelir.[141] Râz, sır anlamına gelen bir kelimedir.[142]

Sırr-ı سبحان الذي اسري *şeb-i Mi'râcuñ*
Remzidür ser-mest ider bu sır ser-â-ser dilleri
(Na't.I.49)

Anda remz-i 'aşḳdan oldı nice taḥḳîḳ lîk
Nuṭḳ u ṣavt u ḥarf u lafżıyla tekellümden berî
(Na't.I.84)

---

[140] Ferit Devellioğlu**, a.g.e,** s.525.
[141] Ferit Devellioğlu**, a.g.e,** s.885.
[142] Ferit Devellioğlu**, a.g.e,** s.879.

Remz ile bu beyt-i rengîni dîdiler lâleler
Oldı kilküm tercemân-ı ḫōş-edâ-yı lâle-zâr
(Gaz. 1XVI.7)

İsrâ suresi, Resulullah'a âşık olan gönülleri sarhoş eden Mirac gecesi'nin remzidir. Mirac gecesi aşktan dolayı sözle anlatılamayan kelimeler, dökülmeyen nice sesler, sözler, harfler ve lafızlarla Resulullah Hakk'la görüşmüştür. Birrî'nin renkli beyitleri, lâlelerin hoş edâsının tercümanı olmuştur.

Sevgili Âşığa kızarsa, sırlarını açığa çıkarması pek zor olur. Rebabdan çıkan nağmelerle dost olan gönüller, aşkın sırları keşfetmeye başlarlar.

Açılsa bülbüle söyler açıḳdan esrârı
Ḳızarsa gül ne 'aceb keşf-i râz müşkildür
(Gaz.98.2)

Niye dem-sâz olursa keşf-i râze itmesün âġâz
Rubâbe gûş mâl it muṭrıbânı yerde ḳalmışdur
(Gaz.118.3)

1.40.Mâ'sivâ

Başkası anlamına gelen Arapça bir kelime olan mâ'sivâ, tasavvufta Allâh'tan başka herkesi ve her şeyi ifade etmek için kullanılır.[143]

Gönül âyînesine şimdi ṣafvet dâġ olmışdur
O dâġa merhem-i jengâr-ı ḥubb-ı mâ-sivâdur hep
(Gaz.31.5)

Mâ-sivâdan yâ ilâhī el-'ıyâẕ
Zât-ı pâkündür Ḫudâyâ müste'âẕ
(Gaz. 64.1)

Gönül, Hakk'ın mekânıdır. Allâh yere göğe sığmamış, mümin kulunun kalbine sığmıştır. O yüzden, kalbin maliki olan Allâh'tan başkasına kalpte yer vermemek gerekir. Gönülde Hakk'tan gayrısı için beslenilen sevgi, kalbi toz içinde bırakır. Mâ'sivâdan kurtulup Hakk'a sığınmak gerekir.

Sivâ-naḳş gerekmez dilde yâ Rabbî ḳarârum yoḳ
Diyâr-ı dehr-i fânîde dimem dâr-ı münaḳḳaş vir
(Gaz.65.2)

---

[143] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.414.

Virüñ ḫaber ki cihân u cihâniyân heme
Ḥaḳîḳat ehli için mâ-sivâ degül de nedür
(Gaz.114.8)

Fażl-ı Ḥaḳa rabṭ-ı ḳalb eyle sivâyı gider
Ḫâliḳını isteyen ḥalḳa gönül bağlamaz
(Gaz. 159.3)

Fani dünyâda kalbi Hakk'tan başkası ile doldurmak, câna rahat vermez. Dünyâ, dünyevî istek ve arzular, hakikât ehli için mâ'sivâdır. Kalbi Hakk'ın fazlına bağlayanlar, gönülden başkasının sevgisini atar. Allâh eğer gerçekten isteniyorsa, O'nun yarattıklarına gönül bağlanmaz. "Biliniz ki dünyâ hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışından ibarettir. Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Âhirette ise çetin bir azap; Allâh'tan mağfiret ve rıza vardır. "Dünyâ hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir. "[144] ayeti de bu durumu açıkça ifade etmektedir.

Ey baḥr-ı vücûdına 'avâlüm emvâc
'Aşḳuñ güherin ḳılma gönülden iḫrâc
Âyînemüzi miṣḳale-i 'aşḳ açsun
Jengâr-ı sivâ ḳıldı cilâya muḥtâc
(Rubâ'i.5)

Bârî her nefesüñ ki sivâ efkârı
İster gönül ondan gide ol bârı
Yoḳ bende huṣûline nu kârûn ḳudret
Yârı ḳıla bârî keremiñden Bârî
(Rubâ'i.12)

Gözüme ḫâr olup her bir gül-i ṣad berg-i gül-zâruñ
Gönülden çıḳdı feryâd-ı hezârı bülbül-i zâruñ
Gerekmez mâ-sivâyâ Rabbenâ oldum ṭaleb-kârun
……
(Tahmîs 2.III)

Gönlü aşk cevheri ile kaplanmamış olanlar, sivânın tozu ile kapkara olurlar. Gönülde Hakk'tan başkasının bulunması, o mekânın kirletilmesi anlamına gelir. Bu durum, cân için ağır bir yüktür. Hakk'ı talep edenler, mâ'sivâya tamah etmezler. Kalpler, ancak mâ'sivâdan kurtulunca mutluluğa kavuşurlar.

[144] Hadid suresi, 20. ayet

1.41. Şefâ'at

Aracılık anlamına gelen Arapça bir kelime olan şefaat, bir kimsenin dileğinin kabulü için dine büyük hizmetleri olan bazı zatları vesile yapmasıdır.[145]Veren Allâh'tır. Peygamberimiz âhirette inanalar için şefaatçi olacaktır. Buna büyük şefaat, şefaat-i uzma denir.

Kıldı emrâz-ı ma'âsī Birrî-i zârı zebûn
Eyle dârû-yı şifâ-sâz-ı şefâ'atle devâ
(Na't.III.6)

Teraḥḥum eyle sulṭânum şefâ'at-ḫ'âhdur Birrî
Bu ma'nī şi'rinüñ mażmûnı oldı yâ Rasûla'llâh
(Na't.XII.6)

İsyan hastalığı ile hasta olan kalplerin devâsı, merhamet kaynağı olan Resulullah'ın şefaatidir.

1.42.Şevḳ

Şiddetli arzu ve istek anlamına gelen Arapça bir kelime olan şevk, sevgili anıldığı zaman kalpte meydana gelen heyecanın adıdır. [146]

Şevḳden her ẕerre-i nâçîz olur bir âfitâb
Pertev-endâz olsa mihr-i tâb-dâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.3)

Ol daḫı şevḳa gelüp naġme ider nâle degül
Hem sürûrından aḳar yaşı gelür girye añа
(Med.VIII.56)

……
Olmaḳda maṭla'-ı ġazâliyyâtı şevḳ-ı ma'nevi
Ḥaḳḳa ki maşrıḳ-ı ḫōr-ı raḫşân-ı ma'nevi
……
(Terkib-i bend.IV)

Dört halifenin güneşinin yaydığı ışıktan faydalanan zerreler, şevkle birer güneşe dönerler. Işıktan dolayı kalpte meydana gelen heyecan, âşığın gözünden yaşlar akmasına neden olur. Mânevî bir heyecan ve arzu ile gazeller yazılmaktadır.

---

[145] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.600.
[146] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.608.

Şevḳ-ı viṣâl-i yârile pür ḥâlet olmışuz
Pervâneyüz ki şem' ile germ ülfet olmışuz
(Gaz.160.1)

Sevgiliye ulaşmanın, ona kavuşmanın verdiği heyecan ile âşık gönüller, pervane gibi utanarak ateşe yakınlık duyarlar.

1.43.Fıṭrat- Ṭab'

Fıtrat, insanın yaradılışını ifade eden bir kelimedir. Tab' ise tabiat, mizaç anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir.[147]

……
Bu ḥüsn-i ḫulḳ anda ki var Ḫâliḳ u Ḳadîr
Fıṭrat deminde ḳılmış aña mâye-i ḫamîr
(Terkib-i bend.VIII)

Güzel ahlâklı olma, insanın fıtratından gelen bir şeydir.

Ḳılsa ṭab'-ı elṭafı faṣl-ı ḫazâna terbiyet
Dökülür evrâḳ-ı zer adı olur berk-i ḫazân
(Med.IV.29)

Görüp reşk itdi baḥr u ber der-i ṭab'uñ degül girdâb
Dil-i pâküñ göbek burusına uġratdı 'ummânı
(Med.VI.23)

Semend-i ṭab'ımuñ bu cünbüşinden fehm olundıgum
Diler vaṣfuñla olmaḳ hem-'ınân-ı naẓm-ı selmânı
(Med.VI.24)

Sultan Ahmed'in lütufları hazan mevsimine terbiye verse, ağaçlardan dökülen yapraklar altına döner. Lütfî Efendi'nin denizler kadar engin ve derin olan pak tabiatı, denizleri kıskandırır. Birrî'nin dileği, tabiat atını Lütfî Efendi'nin vasfıyla beraber yürütmektir.

Yine bu naẓm-ı ḫōş-âyende ki nev-peydâdur
Ṭab'-ı yârân-ı suḫan-fehme ṣafâ-efzâdur
(Med.XI.1)

Zîb-i gûş it güher-i nuṭḳımı zîrâ ḳaṣdum
Saña bu cünbüş-i ṭab'uñ sebebin inhâdur
(Med.XI.4)

---

[147] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.618.

Dür-i şeh-vâr-ı ma'ârifle pür olmışdur anuñ
Ṭab'-ı pâkîzesi bir sâḥili yoḳ deryâdur
(Med.XI.19)

Seyyid Vehbi'nin yeni kâleme aldığı nazımları, söz sanatından anlayanların tabiatlarına safalar dağıtır. Nutkunun cevherlerinin kulaklara süs olmasını isteyen Birrî, tabiatlarda cümbüş meydana getiren şeyin bu cevher olduğunu ifade etmektedir. Vehbi'nin pak mizacı, sahilsiz bir deryâ gibidir.

Ḳuvvet-i bâzû-yı ṭab'-ı cüst ü çâlâküñ görüp
Ḳaldılar ḥayrân her bir pehlevân-ı ma'nevî
(Med.XIII.2)

Künc-i ṭab'uñda olan genc-i me'ânî żabṭına
Ejderhâ-yı kilküñ olmış pâs-bân-ı ma'nevî
(Med.XIII.8)

Dil uzatmaz kimse ṭab'-ı pâkiñe kim sözlerüñ
Ehl-i reşge nüsḫâ-i 'ıḳdü'l-lisân-ı ma'nevî
(Med.XIII.10)

Fevzî'nin tabiatının kuvvetinin hızını idrak edenler, onun gücüne hayran kalırlar. Onun tabiatının köşesinde, derin mânâlar hazinesi yer alır. Pak tabiatı, herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

……..
Naẓm ile neṯre olmada ḥükmi devân ânuñ
Baḥr ile berre ṭab'ıolup dâver-i suḫan
……..
(Terkib-i bend.III)

Aldı meydânı semend-i ṭab'-ı çâlâki yine
Şehsuvâr-ı 'arṣa-i naẓm oldı Birrî el-ḥased
(Gaz.61.5)

Nâbî Efendi'nin nazım ve nesir sahasındaki üstün başarısı, kara ve denizde sözlerin efendisi olmasını sağlamıştır. Birrî, hızlı hareket eden tabiat atı ile nazım sahasında önde gitmektedir.

Bu meydân-ı maḥabbetde bulup bir fâris-i kâmil
Hüner kesb itmege Birrî semend-i ṭab'uña eş vir
(Gaz.65.5)

Açsa ol gencîne-i esrârını görseñ hele
Maḫzen-i ṭab'ında Birrînüñ neler vardur neler
(Gaz.77.5)

Gelmiş fütûr-ı ṭab'a ḫuṭûr eylemez suḫan
Bâdı sükûte ḫâṭır-ı fâtir degül midür
(Gaz.115.6)

Mahabbet meydanında kendine güvenen Birrî, kendisine tabiat atı ile yarışacak bir rakip aramaktadır. Birrî, sırlarla dolu hazinesini bir açsa tabiatının mahzeninin içinde neler vardır, kimse bilemez. Tabiatın zayıflığına denk gelmiştir, sözler hatıra gelmez; çünkü gönül sükut rüzgarıyla karşılaşmıştır.

Levḥ-ı yem üzre gösterüp emvâc-ı saṭrını
Ṭıfl-ı zekî-i ṭab'a virür rüzgâr ders
(Gaz.177.4)

Deniz levhi üstüne satır dalgalarını gösteren rüzgar, tabiatı zeki olan çocuğa ders verir.

……
Dîvânı gûne gûne nefâyis ile ṭolu
Ḥâżır ṭabî'at ehli içün ḫân-ı ma'nevî
……
(Terkib-i bend.IV)

Ânı ḫâli ḳıyâs itme ṣaḳın ehl-i ṭabî'atdan
Hele seyr eyle gel tenhâ mıdur Pîş-i Murâdiyye
(Gaz.203.4)

Nâbî'nin dîvânı, çeşitli güzelliklerle dolmuş olan tabiat ehli için mânevî bir han gibidir. Muradiye şehri, tabiat ehli tarafından tenha bırakılmayan bir yerdir.

1.44. Tefekkür

Düşünmek anlamında Arapça bir kelime olan tefekkür, Allâh'ın zatının değil nimet ve kudretlerinin zihne gelmesini ifade eder.[148]

Tefekkür eyleyüp bildüm ki bu vaḳt-i meserretdür
Niṣâr itmek dilerler bir cenâbuñ pâyine anı
(Med.VI.16)

Lütfî Efendi'nin bulunduğu çağ, mutluluk ve sevincin hâkim olduğu bir dönemdir.

[148] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.643.

1.45.Tefvîż

Bir işi bir kimseye bırakmak anlamına gelen Arapça kelime, her şeyi Allâh'a havâle edip, her şeyi O'ndan beklemeyi ifade eder. [149] Tevekkül, tefvizle bağlantılıdır.

Ben 'abd-i 'âcizüm sen sulṭân-ı bende-perver
Ḳıldum saña umûrum tefvîż ey kerem-ver
(Tahmîs. I .IV)

Aciz kulların Sultan'ına karşı boynu kıldan incedir. İşlerini Allâh'a havale edenler, O'ndan yardım beklerler.

1.46.Ümîd-Ye's

Ye's Allâh'ın rahmetinden ümidini yitirmek anlamına gelir. " Allâh'ın rahmetinden kafirlerden başkası ümidini yitirmez." [150] buyurulmaktadır.

Ṣad hezârân çeşm-i encüm nâẓırı
Ḫ'ân-ı ümmîde ne müşkil vaż'-ı yed
(Gaz.60.3)

……..
Pây-ı yâre düşmege aġyârdan nevbet mi var
Sâyesinde naḫl-i ümmîdüñ meger râḥat mı var
(Tah.7.1)

Sañadur bu Birrî-i zâruñ ümîdi
Ümidi ilâhâ ḳapuñdan 'aṭâdur
(Gaz.68.5)

Yârin ayağına düşmek isteyen âşık, yabancılardan fırsat bulamamaktadır. Ümidinin fidanını, yine de sevgilinin gölgesinde bırakmaya devâm eder. Ümit kapısında beklemek, pek zor bir iştir. Ümit, Allâh'ın bağışlaması ile gerçekleşir.

1.47.Tevekkül

Güvenme, vekil edinme anlamına gelen Arapça kelime, tasavvufta gerekli her türlü tedbiri aldıktan sonra işin sonucunu Allâh'a havale etmeyi ifade eder. [151] İlimden meydana gelen tevekkül, vekile itimattan ibarettir. Gönüldeki kesif ve kesin itikat, gerçek failin Allâh olduğuna inanma, fertlere merhamet, atıfet ve yardım, tevekkülün işaretleridir.[152]

---

[149] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.644.
[150] Yusuf suresi, 87.ayet.
[151] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.658.
[152] Hayrani Altıntaş, **a.g.e,** s.114.

Tevekkül şânını pest itme Birrî
Çeküp imrûzdan âlâm-ı ferdâ
(Gaz.10.5)

İden terk-i meṭâlib ḫalḳa nâz eyler niyâz itmez
Olur müstaġnî-i ‘âlem o kim ehl-i tevekküldür
(Gaz.90.4)

Lâ-şey bilüp bu lâşe-i dünyâyı terk iden
Ehl-i tevekkül ey göñül oldı hümâ-yı ‘aṣr
(Gaz.86.4)

Yarının getireceği elemlerden kalbi teskin etmek istenirse, tevekkül şanı ile yaşamak gerekir. Tevekkül ehli, dünyâ ve dünyevî arzularının önüne set çekip kanaatkar bir kalp ile âleme tamah etmez. Dünyâyı ve içindekilerin geçici olduğunun, hakikatler karşısında hiçbir şey olduğunun farkında olanlar, asrın kalbi hür kuşları gibidir.

Birrî tevekkül eyle ne ġam çünki tâ ezel
Oldı Cenâb-ı Ḥaḳḳa müfevveż umûrımuz
(Gaz.149.5)

Ḳanâ’at it yüri bâb-ı tevekküli bekle
Ki her ne ise senüñçün naṣîb olur peydâ
(Gaz.15.4)

Ehl-i tevekkülüñ göre pây-ı ḳanâ’ati
Ser-mûze-i mużīḳ tek tâze sıġmamış
(Gaz.181.3)

İşlerin sonucunu Allâh’a havale eden gönüllerde gam bulunmaz. Kanaat etme, tevekkül kapısın açan bir anahtar gibidir. Hakk’tan gelen her ne ise o, kişinin nasibidir. Tevekkül ehli, Hakk’tan gelene kanaat eder.

1.48.Firḳat - Vuṣlat

Firak, firkat, hicr; ayrılık, ayrılma [153], vasl, vuslat, visal; kavuşma, birleşme anlamlarına gelir.[154] Vasıl ise, kavuşan anlamındadır.[155] Allâh’a kavuşma (Vuslat), rûhun ölümsüzlük şuuruyla şuurlanması, ilâhî bir hayat bulmasıdır. İşte tasavvufun karakteristik yapısı budur. İnsanı ayrıldığı bütün olan asli hüviyetine, yani Allâh’a ulaştırmak.[156]

---

[153] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s. 268.
[154] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s. 1139.
[155] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s. 1138.
[156] Mustafa Tatçı, **Edebiyattan İçeri-Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar**- Akçağ Yay, Ankara 1997, s.10.

Bâd-ı hicr-i yâr kim itmez taḥammül Ḳâf añа
Liḳ Birrî-i belâ-keş ḫōş çeker inṣâf añа
(Gaz.12.5)

Şeb-i hicre nihâyet yoḳ mı rûz-ı vuṣlat olmaz mı
Gel ey meh pertev-i mihr-i ruḫuñdan maḥv ola da'lec
(Gaz.48.4)

……..
Hikâyet-i ġam-ı hicrüñ nihâyeti bu ḳadar
Dinürse ger bu fesâne olur hezâr-ı fuṣûl
(Tah.14.IV)

Vuslat, ulaşması kolay olan bir durum değildir. O sebepten Kaf dağı kadar ulaşılmaz görülmüştür. Yârden ayrılmanın verdiği sıkıntı, âşığın kalbini dağlar. Hicrân, sonunda vuslatı gerektirir. Sevgiliden ayrı geçen geceler, onla bir olunacak günlere gebedîr. Hicrân gamını ateşi, elbet bir gün son bulur.

Ola o şâh-ı risâlet penâhuñ ey Birrî
Revân-ı pâkiñe vâṣıl ṣalavât nâ-ma'dûd
(Na't.VI.7)

Menzile vâṣıl eyler elbette
Sâliki şâh-râh-ı istiġnâ
(Gaz.9.4)

Kâlâ-yı vaṣl-ı Ḥaḳḳa ḫırîdâr olup göñül
Bâzâr-ı 'aşḳda eyledi ḫōş kâr-ı Mevlevî
(Med.III.12)

Resulullah'ın pak rûhuna edilen salavatlar, ona ulaşır ümidi ile çekilir. Kanaatkar olan salik, menzile elbette bir gün ulaşır. Aşk pazarında Hakk'a ulaşma kumaşını satın alan gönüller hoştur.

Ḳalur mı ḥüzn-i firâḳıyla 'âşıḳ-ı mehcûr
Olur mı vaṣl-ı dil-ârâyla 'aceb mesrûr
(Med.V.31)

Zihî müsâ'ade kim bezm-i vaṣlına dâ'im
Varur benüm gibi fersûde-pâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.23)

Yârden ayrı kalmanın kalbe verdiği üzüntüyle yere göğe sığamayan âşık, acaba yârine ulaşıp mutlu olabilecek mi, korkusu yaşanmaktadır. Sevilenle vuslata erme, sevenin kalbinde sevinç hasıl eder.

Naz idüp yüz yerde zaḫm urduñ aña ey nâzenîn
Merhem-i vaṣluñ diler buldı dil-i pür-pâre yüz
(Gaz.161.2)

Ḳıldı zülâl-i vaṣl ile teşne-gâni seyr
İşrâb ider o ḫâleti bu mâ-cerâ-yı ‘īyd
(Gaz.57.4)

Sevgilinin nâzı ile kalbinde yaralar peyda olan âşık, merhem olarak sevgiliye kavuşmayı diler. Âşık, sevgiliye kavuştuğunda kalbi leziz bir su içer gibi yeniden hayat bulur.

Ḳurbân oluram vaṣlıña ol demde görenler
Bu ‘ıyde sebeb ol meh-i ġarrâ mı disünler
(Gaz.105.6)

Meyve-i vaṣlın ol sehi ḳaddüñ
Umma virmez nihâl-i ‘ar’ar bâr
(Gaz.108.2)

Ey Birrî muṭṭarid mi dem-i vaṣl-ı meh-veşân
Eyyâm ki her şühûr geh artar geh eksilür
(Gaz.131.5)

Âşık, vuslata erdiğinde canını aşkına kurban eder. Vuslatın meyvesi olarak sevgili, güzelliklerini sergiler. Yâre kavuşma günü gelinceye değin aylar artıp kısalır. Sevgiliden gelen bir lütufla âşık, vuslata az kaldı diye düşünürken ondan gelen bir cefâ vuslat zamanını uzatır.

Bülbül-i zâre olup vaḳt-i seḥer feryâd-res
Bûy-ı vaṣl-ı gül ider himmet ṣabâyı ḫoş nefes
‘Aḳl olur ḥayrân bu esrâra bilmez hîç kes
…….
(Tah.XVII.II)

Viṣâl ebvâbı gerçi muḫtaṣar lîk
Muṭavveldür bu şerḥ-i vaṣl-ı firḳat
(Gaz.43.2)

Gül, vuslatın kokusunu her sabah rüzgar ile Âşığa gönderir; böylece onun kalbinde aşkını her an yani ve taze tutar. Vuslatın bölümleri kısa gibi dursa da firkat, uzun bir zamandır.

Ẕevḳ-ı viṣâli düşde görsek de ḳâ’ilüz
Biz ol ḫayâli dîde-i ḫabîbe beslerüz
(Gaz.148.7)

Sâḳīnüñ ayâġına düşüp keyfi yetişdür
Bî-vâsıṭa çün bezm-i viṣâle yetişilmez
(Gaz.153.3)

Revân ol imdi rûḥum vuṣlata dek
Varur bu reh-güẕer-i la ilahe illallâh
(Tevhîd. 26)

Vuslata erme arzusu ile hayatını devâm ettiren âşık, yâre kavuşmayı hayalde bile görse ona yeter. Vasıtasız, vuslata erme güçtür. O nedenle âşığın kalbini terbiye edip vuslata erme konusunda onu yetiştirecek bir pire ihtiyaç duyulur. Vuslata erme konusunda tevhit inancı ile dolu bir gönül, âşığın rehberi olur.

Anı fetḥe ḳavî ṭâlib gerekdür
Netice ḫayli muġlaḳ bâb-ı vuṣlat
(Gaz.43.4)

Vaṣla ḫ'ân-ı vuṣlatdan ṭoyar mı 'âşıḳân
İrse bir nefs-i dil biñ ġam-ı firḳat çeker
(Gaz.85.2)

Dem-i vuṣlatda olmaz yâre naḳl-i mâ-cerâ mümkîn
Hücûm-ı girye-i şâdî bize esrârı söyletmez
(Gaz.165.4)

Vuslata ermek için bu yola talip olmak gerekir. Aşk yolunda bin gam çekilerek vuslat sofrasına oturulur. Vuslata erince gönüldeki sevinçten hasıl olan yaşlar, sırları ortaya çıkarmaya yetmez.

…….
Dil-firîbâne o şûḫ itdigi peymâne göre
Dile düşdi heves-i vuṣlat-ı cânâne göre
(Tah.9.I)

Döne döne yanup firâḳuñla
Ḳanlu yaş dökerüm kebâb-âsâ
(Gaz.21.3)

Ṭurduḳ ser-i dehende selâma nice nice
Bir kez dimez firâḳum ile ḥâliñüz nice
Fikr-i dehânın itdigimüz gitdi hep hiçe
……..
(Tah.13.II)

Yârden ayrı kalmanın verdiği acı ile gözyaşı döken âşığın kalbi, kebap gibi ateşler içinde kalmıştır. Yine de âşık, vuslata erme hevesinden vazgeçmez. Sevgili, Âşığa vefâ göstermez. Onu aşk ateşine atıp, gönlünü hicrân nârıyla dağlamakla kalmaz, Âşığa haliniz nicedir diye sorma lütfunu da göstermez.

Şeb-i firḳatde ḳaldum ḳurtar aġyâr ise dilden
Bańa mihr-i viṣâl iḫbâr ider bir yâr-ı meh-veş vir
(Gaz.65.3)

Viṣâli ile telâfî-i firḳat olmaz mı
Bu miḥnetüñ ʻaḳabı bir meserret olmaz mı
(Gaz.206.1)

Firkat gecesinde kalanlar, vuslat müjdesi ile aydınlanmak isterler. Ayrılıkta çekilen acıların, elemlerin telafisi, vuslatta gönülde meydana gelen sevinç olur.

1.49.Vecd

Bulmak anlamına gelen Arapça kelime, Allâh tarafından verilenlerle kulun kalbinde huzurun ortaya çıkması, saliğin kalbinde gelen heyecan veren hâli ifade eder.[157]

Ṭutdı nevâ-yı nâye ḳulaḳ def uṣûl ile
Vecde getürdi pes ânı esrâr-ı Mevlevî
(Med.III.17)

Ney ve defin nağmelerinin tesiri ile âşık, kendini kaybedercesine ilâhî aşka dalar ve sırları keşfetmeye çalışır.

1.50.Devr

Dönmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, bu âleme düşen bir varlığın önce bitki, sonra hayvan, sonra insan ve en sonunda insan-ı kâmile dönüşünü ifade eder.[158] Bu dönme , ruhun geçişi şeklinde algılanmamalıdır. İslam'da ruhun bedenden bedene geçişinin ifadesi olan reenkarnasyon inancı görülmez. Bu geçiş, insan-ı kâmil olma yolunda aşılan olgunluk merhalelerinin ifadesidir.

ʻAksine devr eylemiş gerdûn işitdüm bir cevâb
Şâmda ḥayfâ ẓuhûr iden ʻalâmet bî-ḥısâb
(Gaz.33.1)

Ṭoġmadıġa döndürür insânı bu devr-i felek
İster ise mihr-i enver gibi bulsun iştihâr
(Gaz.89.6)

---

[157] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.694.
[158] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.165.

Devr etmek yukarıdaki beyitlerde, sözlük anlamı olan dönme şeklinde kullanılmış ve dünyanın hareketi ifade edilmiştir.

Devr ider mihr u meh ki bu ma'nâ
Sırr ehl-i semâ'a dâ'iredür
(Gaz.96.7)

Feyż-ı 'aşḳ eyler imiş ṣad sâle pîri nev-civân
Şeyḫî gördüm ḥalḳa-i devr içre gûyâ ṣâbbdur
(Gaz.132.8)

……..
Devr ider elden ele mest-ângâne vaḥdeti
Bezm-i 'aşḳa gûyiyâ peymâne düşdi gönlümüz
(Tah.15.III)

Mevlevîlik'te dönerek yapılan semâ hareketi, yukarıdaki beyitlerde ifade edilmiştir. Kalpte meydana gelen ilâhî aşkın Feyzî ile cezbeye gelip şevkle daireler çizme hareketidir.

1.51.Üns (Ḳurb)

Cana yakın olup dost olmak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Kulun kalbini Allâh sevgisi ile doldurması ve O'nun yardımı ile kalbin sükun bulup sevinç ve neşeye kavuşmasını ifade eder. [159] Dîvân'da bu anlamı karşılayan diğer bir ifade de kurb'tur.

Kâh âdem ile ünsiyyet idüp ki Birrî
Dîdeden ġâ'ib olurlar o perî-rû beñler
(Gaz.87.7)

Meclis-i ünsi ravża-i cennet
Bir melek- ḫû ẓarîf-i 'âlemdür
(Med.XII.10)

Bu meclis içre gönül istemezse n'ola celîs
Ġamuñla üns ṭutan dil diler mi ġayrı enîs
(Gaz.173.1)

Kalbini mecâzî aşk ile dolduranlar, ilâhî aşkın verdiği feyizden uzak kalırlar. Müfti-zâde'nin meclisinde bulunmak, cennet bahçesinde bulunmakla eşdeğerdir. Aşkın gamına yakın olanlar, başka dost istemezler.

Kulun Allâh ile yakın olması için, Allâh'tan gayrısına kalbinde yer vermemesi, mâ'sivânın yakınlığından kurtulması gerekir.

[159] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.677.

Ḥarîm-i ḫâs-ı ḳurb-ı kibriyâda
Muḳarrer cilve-küsterdür İmâmeyn
(Med.II.14)

1.52.Ḥaḳîḳat

Gerçek mânâsına gelen Arapça bir kelimedir. Sûfîler, Allâh'a ulaşma yolunda dört mertebe sayarlar. Bunlar: avâmın derecesi şeriat, havassın derecesi tarîkat, havass'ul-havassın derecesi hakîkat, ehass'ı havassü'l havassın derecesi mârifettir.[160] Seçkinlerin seçkinlerinin derecesi olan hakîkat, olaylara kalp gözüyle bakıp onların sırlarını çözmek ve altında yatan gerçekleri anlamanın ifadesidir.

N'ola me'vâsın maḳâm-ı li meallâh eylese
Ol risâlet burcunuñ şems-i ḥaḳâyıḳ-maẓharı
(Na't.I.10)

…….
Her laḥẓa âfitâb-ı ḥaḳâyıḳ ṭulûġ ider
Taḥḳîḳ-ı ṭab'-ı enveridür ḫâver-i suḫan
……
(Terkib-i bend.III)

Bir demde mest-i maḥabbet geçerse kendünden
'Aceb mi cisr-i ḥaḳîḳat degül mi 'aşḳ-ı mecâz
(Gaz.166.4)

Resulullah, risalet burcunun hakikî güneşidir. Nâbî Efendi her an hakîkatlerin güneşiyle birlikte yeniden doğar ve söz sahasında pak tabiatını gerçeğe dönüştürür. Mecâzî aşk, ilâhî aşka götüren hakîkat köprüsüdür. İlâhî aşka ulaşmak isteyen kişiler, mecâzî aşka kalp gözüyle bakarlarsa onun altındaki sırlara vâkıf olurlar.

……
Gerçi 'âlî-ḳadr olanlar ḫâk ile yeksân olur
Ma'nîde ammâ ḥaḳîḳat gevherine kân olur
…….
(Müseddes.IV.)

Anı gûş it yine cûş it göre ol baḥr-i firâvân-ı ma'ârif dür-i şeh-vâr-ı ḥaḳâyıḳla deḳâyıḳla pür olmışdur anuñ ḳa'r u kenârına irilmez….
(Bahr-ı tavîl)

Kadri yüce olanlar, toprağa karışırlar; ama mânâda hakîkat cevherinin kaynağıdırlar. Mârifet denizinde hakîkat incisi olmak, kârı yüce bir iştir.

---

[160] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.243.

1.53.Şükr- Ḥamd Minnet

Şükür, yapılan iyiliği övme anlamında kullanılan dilimize Arapça'dan geçmiş bir kelimedir. Nimetin kıymetini bilmektir. Üç çeşit şükür vardır. Alimlerinki dilde, abidlerinki fiilde, âriflerinki haldedir.[161] Hamd , övme anlamı taşır.[162] Minnet ise görülen iyilik karşısında teşekkür etmeyi ifade eder.[163]

Kutadgu Bilig'de bu konu ile ilgili şu deyiş yer alır:

"Ey nimete ermiş kişi, gücün yeterken şükret. Şükredersen Allâh nimetini arttırır. Nimete kavuşan kişi çoğu zaman kendi eski halini unutur. Fakat şükrederse nimet ondan yüz çevirmez. Az da olsa bir iyiliğe karşı şükür kıl, nimet çok olursa onun değerini bil. İnsan şükrederse nimetin biri, on olur. On kat artınca evi nimetle dolar. "[164]

Minnetu'llah ṣafâ u ẕevḳ idüp mecmu'ı ḫalḳ
Ni'met-i feṯḥüñ ṯenâsıyla olur ratbu-l-lisân
(Med. IV.24)

İrişdi minnetallâhe yine nevrûz-ı sultân
Bahâr ârâyiş itdi ser-be-ser ṣaḥn ı gülistânı
(Med. VI.1)

Bir savaştan zaferle çıkmak ve safaya kavuşmak, nevruzun gelişi, Allâh'ın karşılığında teşekkür edilmesi gereken bir nimetidir.

Hep bize rızḳ-ı cedîdiyle gelür yevm-i cedîd
Minnetullâha Ḫudâvend-i ezel râzıḳdur
(Gaz. 66.6)

Minnet'allâha n'ola mesdûd olursa bâb-ı ḫalḳ
Birrîyâ Ḫallâḳ-ı 'âlem fâtiḥu'l-ebvâbdur
(Gaz. 132.9)

Terk idüp meşġale-i dehri ḥużûr eylemişüz
Minnet Allâh ki tefvîż-i umûr eylemişüz
(Gaz. 147.1)

Hakk'ın her gün yeni rızklarıyla karşılaşmak, O'na hamdı gerektirir. Halk kapılarını kapatsa da Allâh'ın kapıları, çalan gönüller için her zaman açıktır. Dünya dertlerini bir kenara bırakıp huzur bulan gönüller, Allâh'a şükür ederler.

---

[161] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.615.
[162] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.320.
[163] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.650.
[164] Yusuf Has Hacip , **Kutadgu Bilig** (Haz. Yaşar Çağbayır), T.D.V. Yay, Ankara 2003, s.30.

…….
Vaṣldan mâḳṣûdımuz memnûn-ı cânân olmadur
Yoḳsa vaṣla ‘âlem-i endîşede minnet mi var
(Tah. 7.III)

Murâd-ı dil içün minnet gerekmez çarḫ-ı gerdâne
Cihânda nâ-murâd olmak yeter erbâb-ı ‘irfâne
Vefâ-yı çarḫdan me’yus olup geldüm bu meydâne
…….
(Tah. XVI.III)

Ṭoldı yer gök şevḳ-ı fetḥıyle zihî nûr-ı server
Oldı bir gül-bâng ḥamdiyle zemîn u âsmân
(Med.IV.10)

Vuslattan maksat, cânânın memnuniyetini kazanmadır. İrfân ehli, cihândan isteklerini keser, cihândan vefâ beklemez. Fetih sonucunda, Allâh'a şükrü ifade etmek gerekir.

Gönül gönül nice bir şekve ḥamd it Allâha
Virür necât Ḫudâ vâhibü’l-‘aṭâyâdur
(Med.IX.6)
Ṣad ḥamd ki irdi rûz-ı meserret-fezâ-yı ‘īyd
Dil oldı münbasiṭ ki budur muḳteżâ-yı ‘īyd
(Gaz.57.1)

İdelüm ḥamd ü ṣenâ ḳâdir ü ḳayyûma k’odur ḫâliḳımuz râzıḳımuz eyledi îcâd bizi……
(Bahr-ı tavîl)

Her an Allâh'ı hamd ederek geçirilmelidir, çünkü o bütün neşeleri kalbe yerleştiren rahmet denizi bol Sultan'dır. Bayram coşkusu ile geçen günler, yüzlerce hamd ile karşılık bulmalıdır. Allâh, güzel isimleri ile övülerek anılmalıdır.

Şevḳ ile niçün edâ-yı şükre meşġûl olmazuz
Ḥamdu li’llâh eyledi Ḥaḳ böyle şâhuñ çâkeri
(Na’t.I.100)

Resulullah'ın ümmeti olmak şerefine nâil olanlar, neden bu heyecan ile şükrünü edâ etme gayreti içinde olmaz. Buna şaşılır.

1.54.Necât

Kurtulma, kurtuluşa anlamına gelen kelime, selâmete ermeyi ifade eder.[165]

[165] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.815.

Düşüp baḥr-i ẕünûbe n'ola ümmîd-i necât itsem
Cü sensin dest-gîr üftâdegâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.39)

Günah denizine düşenler, Resulullah tarafından kurtarılma ümidi ile çırpınırlar; çünkü o, âşıklarının elinden tutar.

Gönül gönül nice bir şekve ḥamd it Allâha
Virür necât Ḫudâ vâhibü'l-'aṭâyâdur
(Med.IX.6)

'Ömr-i Nûḥ iḥsân ide Bârî ki fülk-i himmeti
Oldı bâdī buldu dil Ṭûfân-ı miḥnetden necât
(Med.X.14)

Gönüllerin tufan belâsı ile karşılaşmaması için Allâh'a hamd etmelidir. Allâh, sonsuz bağış kudretine sahiptir.

1.55.Maḳâm

Ayağın bastığı yer, oturulan yer, topluluk anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Velî zatların mezarları için de bu kelime kullanılır. Tasavvufta ise kulun riyazet ve mücahede ile ulaştığı derecedir.[166] Hâller, Allâh'ın bir lütfu ile makâm, kulun çabasıyla elde edilir.

N'ola me'vâsın maḳâm-ı لي مع الله *eylese*
Ol risâlet burcunuñ şems-i ḥaḳâyık-maẓharı
(Nat. I.10)

Her maḳâmı temâşâ ḳıldı faḫr-i kâinât
Reh-beri olmışdı Rûḥu'l-Ḳuds açuban şeh-peri
(Nat. I.75)

Neyin inkâr ide her kim bu maḳâmuñ dedeler
Nây-veş tīġ-ı ḳażâ bağrını ânuñ da deler
(Gaz.110.1)

Risalet burcunun hakîkat güneşi olan Resulullah'ın makâmı, Allâh'la bir olma derecesidir. Resulullah, Mirac gecesi her makâmı arşta seyretmiştir. Neyin sesiyle bağırları delinmiş olan âşıklık makâmı, inkar edilmez bir gerçektir.

Bu maḳâm içre mey-i 'aşḳ içilür ey sōfî
Yüri ḳıl 'azm-i ḥicâz anda saña zemzem var
(Gaz. 136.5)

---

[166] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.409.

Maḳâm-ı nâz u niyâz içre kûşeler göster
Yer eyle dilde bu dem muṭrıbâ alup ele sâz
(Gaz. 166.3)

Niye âheste âh eyler şikeste ney gibi diller
Maḳâm-ı pest-i ʻuşşâḳa çün ol şeh nâz ider gelmez
(Gaz.169.3)

Sevgilinin mekânı, âşığın kalbinde Kâbe gibidir. O makâma erişenler, orada zemzem ile nimete kavuşur. Sazın kalpte getirdiği derin etkiden dolayı âşıklar, bir köşeye çekilip nâz ve niyâz makâmına erişmek isterler. Kırılmış gönüller, neyin sedâsı gibi âh eyler. Sevgili , âşığın makâmına nâz eyleyip gelemez.

N'ola feraḥ-nâk ṭarab-nâk olur isem ki bu dem ʻaşk u maḥabbetle ḳılup ṣıdḳ u ṣafâ ʻarṣasına vaż' -ı ḳadem bende-i efgende maḳâmında muḳīmem.
(Bahr-i tavîl)

O maḳâm içre ne hâletler olur imdi dedem diñle bu dem neyden işit gör ne ḥikâyetler olur
(Bahr-i tavîl)

Âşık, sevgilinin makâmında ona bağlı bir köle gibi ikamet eder. Neyin hoş sedâsının âşıklar için derin tesirleri vardır.

1.56.Ḥâl

Durum anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Sevinç ve üzüntü durumlarında, zikir esnasında kalbe gelen şeye verilen addır.[167] Tasavvufta hâl ehli ve kâl ehlinden bahsedilmektedir. Kâl ehli, hakîkatin sırrına vâkıf olamamış, işin laf kısmında kalan kişilerdir. Hâl ehli ise gerçeği bulup mârifete erenleri ifade etmektedir.

Mihrüñle ben ẕerrenüñ aḥvâlini ey meh
Sâyem gibi her ḥâlüme maḥrem bile bilmez
(Gaz.168.3)

Ehl-i vaḥdet halidür bilmek şuhudile bunı
Keṯret erbâbına ḥâl olmaḳ bu ḳâl emr-i muḥâl
(Gaz.202.6)

[167] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.245.

……

Ḥâl-i ‘âlem ezeli böyle perîşân ancaḳ
Kimi ḫandân kimi giryân kimi nâlân ancaḳ
(Tah.3.1)

Sevgilinin ışığının altında kalan âşık zerresinin hâline, herkes akıl erdiremez. Vahdet ehlinin sırlarına, kesret erbâbı ulaşamaz. Âlemin hali , durumu, ezeli olarak perişandır.

Mâżī ile müstâḳbele sarf eyleme ‘ömri
Ḥâl ehli içün hiç biri maḳsûd degüldür
(Gaz.67.5)

Ḳıl naẓar çeşm-i ḥaḳîḳat-bîn ile ey ehl-i ḥâl
Gör semâvât ḳırılmış ḫayme-i ẓıll-i ḥâl
(Gaz.202.1)

İlâhî tecellilere mazhar olan, bildiğini yaşayışı ile ifade eden hakîkat ehli, ömrünü geçmiş ve gelecek kaygısıyla harcamaz. Hakîkatleri gören hâl ehli için semâlar, tecellînin gölgesi ile kurulmuş hayma gibidir.

1.57.Âh

Aşk ateşi ile inleyen kulun iç çekişi sonucu meydana gelen sesi ifade etmektedir. Âh, ilâhî tecellinin yeryüzünde hâkim olduğunun bir simgesi olarak da düşünülebilir. Güneşin yuvarlak cirmi, şekil olarak h (o) harfine, ışıkları da elif (l) harfine benzetilir. Dolayısıyla güneş doğarken her gün gökyüzüne âh yazılmakta, bütün âleme Allâh'ın tecellisi, sıfatlarının zuhuru ilan olunmaktadır. [168]

Def gibi dökdi sînesin erbâb-ı mûsikī
Ney gibi ḳıldı her biri ḥasret ġamiyle âh
(Mersiyye.XVI.6)

Yâr nâz uyḳusına varmış nice ḳâbil niyâz
Çeşm-i h'ûb-âlûdi tecvîz itmez âh u zârımuz
(Gaz.167.3)

Musiki erbâbı, Nesimî-zâde Osman Ağa'nın vefatından dolayı duymuş olduğu üzüntüyle def gibi sinesini döküp, ney gibi hasret gamıyla âh sesi çıkarır. Âşığın kalbinden çıkan inleme sesi, sevgiliyi nâz uykusundan uyandırmaya yetmez.

[168] Amil Çelebioğlu, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, M.E.B. Yay, İstanbul 1998, s.97.

1.58.Baṣîret

İdrak, anlama, kalp gözü ile görme anlamlarına gelen kelime tasavvufta ise eşyanın hakîkatlerini görmeyi sağlayan ilâhî nûrla nûrlanmış görüşü ve idrâki tam olan kalbi ifade etmektedir.[169]

Baṣîret ehli iseñ sîrete naẓar eyle
O ḥüsne baḳma ki ârâyış-ı cemâliledür
(Gaz.69.2)

Çeşm-i ḳalbüñ aç cemâl-i dil-ber-i ra'nâyı gör
Bî-baṣîret olma görmez ol ruḫ-ı zîbâyı gör
(Gaz.80.1)

Basîret ehli, dış suretle uğraşmayıp iç dünyaya bakışlarını yansıtır. Kalp gözü açık olanlar, gül yüzlü sevgilinin cemâlini seyreder.

1.59.Bâṭın

Bâtın, sözlükte iç, yüz, görünmeyen anlamına gelir.[170] Olayları dış yüzüyle değerlendiren insanlar, işin altındaki sırra vâkıf olamaz, perdeyi aralayıp altındaki gerçeğe erişemezler.

N'ola andan bu sûz ẓuhûr itse
Bâṭını bilmez ehl-i ẓâhirdür
(Gaz.96.6)

1.60.Baḫt-ı siyeh

Kara talihi, kaderin karalığını ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.[171]

Baña bu derd ü miḥan muḳteżâ-yı baḫtumdur
Netîce baḫt-ı siyehdür beni iden maġdûr
(Med.V.11)

Siyeh baḫtum göre Birrî baña raḥm itmez ol ẓâlim
Günâhum boynına düşmiş anı ḫâl-i siyâh añlar
(Gaz.75.5)

Dünyada çekilen sıkıntı, dert ve elemlerin sorumlusu olarak alna yazılan kara talih gösterilmiştir. Sevgili, âşığın siyah bahtını görünce ona merhamet etmez.

---

[169] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.85.
[170] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.73.
[171] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.67.

Fikr-i zülfi ḳayda uġratdı dil-i üftâdeyi
Ol siyeh-baḫtuñ yine bu düşdügi sevdâyı gör
(Gaz.80.2)

…….
'Arż-ı cemâl itmedi gitdi o mâhumuz
Ḥayfâ müsâ'id olmadı baḫt-ı siyâhumuz
(Tahmîs.13.I)

Yârin zülfünün hayaline âşık olan âşığı, bu sevdaya düşüren kara talihidir. Sevgili , Âşığa cemâlini bir kez olsun arz etme lütfunu göstermemiştir.

1.61.Câm,Cem

Farsça kadeh, bardak anlamına gelen câm, tasavvufta Allâh dostunun kalbini ifade etmektedir.[172] Dîvân'da kadehi ifade etmek için rıtl kelimesi de kullanılmıştır. Cem, İran'ın mitolojik tarihinde Pişdadiyan sülalesinden dördüncü padişahtır. Şehnameye göre;

Babasının ölümüyle tahta çıkan Cem, evvela savaş aletleri yapmaya çalışıyor. Zekası sayesinde demiri yumuşatıp ondan kalkanlar, zırhlar ve silahlar imal ettikten sonra, keteni, ibrişimi ve kıl ipliği eğirerek değerli kumaşlar, ardından da devlere su ile toprağı kardırıp kerpiçler, tuğlalar, saraylar yaptırıyor. … Gemi ile dünyayı dolaşıyor, öyle yüceliyor ki artık aklın alabileceği bütün sırlara vâkıf oluyor, artık kendinden daha büyük kimseyi görmez oluyor...Böylece 300 yıl geçiyor ve insanlar ölüm yüzü görmüyorlar…Yeryüzünün her tarafı içki içenlerin ve musikinin sesiyle doluyor. [173]

Dîvân şiirinde adı sıklıkla geçen Cem, saltanatının büyüklüğü, şarabı bulması, üzerinde yedi hat bulunduğuna inanılan kadehi, tahtı ile anılmaktadır.

Teşneyem 'ışret-geh-i 'uḳbâda ide neşve-yâb
Cür'a-i câm-ı şarâb-ı ḫōş-güvâr-ı çâr-yâr
(Na't.I.14)

Cem câm-ı bezm-i 'ışreti destine almadın
Mest-i mey-i elest gibi may-ḫâr-ı Mevlevî
(Med.III.16)

Bezm-i gül-zâra dil-i ḫürremümüzden bu dem
Kesb-i feyż itmege gelmiş gül-i câm-ı ṣahbâ
(Med.VIII.21)

---

[172] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.116.

[173] Dursun Ali Tökel, Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar (Şahıslar Mitolojisi) Akçağ, Ankara 2000, s.125-126.

Dört halifeye sevgi besleyen gönüllerin susuzluğu, ahirette aşk şarabını yudumlayarak geçer. İşret bezminde kadehi eline alan kalpler, mest olurlar. Gülzar bezmine elinde şarap ile gelen gül, Feyzîni âşıklarına göndermektedir.

Bâde-i câm-ı lebüñ keyfiyyetin ḳılsam sü'âl
Ṣorma yoḳsa ḳan olur dirsen ayâ ḫâżır-cevâb
(Gaz.34.2)

Cem daḫı câm-ı meyüñ keyfiyyetin bilmez iken
Sâġar-ı la'l-i leb-i yâr ile dil olmışdı mest
(Gaz.44.4)

Dudağa değen aşk şarabı, kan renklidir. Şarap kadehinin keyfiyyetinden gâfil olan Cem'e karşı yârin dostları, onun kırmızı dudaklarına benzeyen aşk şarabını içip mest olmuşlardır.

Ġamdan öldüm eyle bir câm ile iḥyâ sâḳıyâ
Neşve-i luṭfuñla bu bezm ehli hep memnûndur
(Gaz.70.6)

Ḥaşîş u berş u afyōn ile hiç def'-ı ġam olsun mı
O keyfiyyet-mücerred câm-ı mey nûşânda ḳalmışdur
(Gaz.71.7)

Dem-â-dem böyledür keyfiyyet-i câm-ı şarâb-ı gör
Nedeñlü mest olursan ol kadar renc-i ḫumâr artar
(Gaz.84.3)

Gam derdiyle cân vermek üzere olanların derdine sâkî, elinde aşk şarabıyla yetişir. Afyon gibi uyuşturucular, âşığın gamına ilaç olmaz. Âşık, aşk şarabını yudumlamadıkça hastalığından kurtulamaz. Şarapla dolu kadehi ne kadar çok bitirilirse, sersemliğin verdiği eziyet de o kadar artar.

Sâḳıyâ câm-ı şarâbuñ inkisârından ṣaḳīn
Zaḫm urup ḳan eylemek mestâneler vâdîsidür
(Gaz.102.3)

Kerem ḳıl âfitâb-ı sâġarı dûde getür sâḳī
'Alâ raġm-ı felek dil câm-ı mey nûş eylemek ister
(Gaz.106.2)

Ḳıl Birrîye câm-ı lebüñüñ neşvesin işrâb
'Ayb itme ṣaḳın ṣordıġumuz bâde-perestüz
(Gaz.154.5)

Şarapla dolu kadehlerin kırılması, âşıkların kalbinde açılan derin yaradır. Şarap, ne denli uzakta olsa da, âşık ondan bir yudum almak ister. Dudağına aşkın neşesi dokunanların, kalpleri safa bulur.

Her gün elbette rengîn nüktelerden mest olur
Devr ider meclisde câm-ı mey gibi eş'ârımuz
(Gaz.167.7)

Bir câm-ı ṣafâ baḫş ile ser-mest oluruz ki
Keyfiyyetini câmımızuñ Cem bile bilmez
(Gaz.168.2)

Birrî'nin şiirleri, âşık kalpleri aşk şarabı yudumlamış gibi mest etmektedir. Safa dolu bir kadehle âşıklar mest olur.

Câm-ı la'lüñ görüp ey ṣâḳī-i gül-rûḫ Birrî
Mey-i 'aşḳuñla yine kendüni rüsvâ ḳılmış
(Gaz.185.5)

Çarḫ içre devr-i Cemden ṣanman ki câm ḳalmış
Şimdi o câmdan ki bu meclisde nâm ḳalmış
(Gaz.190.1)

Gel yine ṣâḳī ayaġuñ meclis-i mestâne baṣ
Naḳd-i câm-ı mey ḳızıl çıḳmış anı rindâne baṣ
(Gaz.192.1)

Gül yüzlü sevgilinin aşkına mazhar olanlar, elem çekmeye mecbur olurlar. Cem'in meclisi, bu zamanda olmasa da, o meclisin nâmı hala cihândadır. Kızıl aşk şarabı, rindanların hakkıdır.

O şûha âyine-i câm şarâb olmaz mı
O mihr-i enverüñ 'aksi der-âb olmaz mı
(Gaz.205.1)

Dil ki ḥayrânıdur esrâr-ı leb-i cânânanüñ
Câm-ı la'l-i dil-rubâdur fikri ol mestânenüñ
Bilmez aṣla nuṣḥ u pendîn 'âḳıl u ferzânenüñ
…….
(Tah.4.III)

Aşk şarabını bir kez yudumlayan, o lezzetten asla vazgeçemez. Câmın neşvesine erişenler, hakîkî güzelliğe vasıl olmak için yola çıkarlar.

Ṭoldı gönlüm raḥîḳ-ı ʻaşḳıyla
Ḥâliyâ reşk-ı sâġar-ı Cemdür
(Med.XII.21)

……..
Elden ḳoma piyâlemi zîbâ reviş budur
Âyîn-i rind-i bâde-keş-i Cem-meniş budur
(Tah.5.I)

ʻAynī olmış ʻaynı gûyâ çeşm-i mest-i dil-berüñ
Anda her bir nûr bir rıṭl-ı girân-ı maʼnevî
(Med.XIII.44)

Aşk şarabıyla dolmuş olan gönüller, Cem'in kadehini kıskandırır. Âşık, aşk şarabına her an mazhar olabilmek için kadehini elinden bırakmaz. Mânevî, aşk şarabını yudumlayanlar sevgilinin yüzünde kendi akislerini görürler.

1.62.Mey

Farsça şarap anlamına gelen mey, tasavvufta âşığın kalbinde hasıl olan kuvvetli aşk ve bunun kalbe verdiği şevki ifade etmektedir.[174] Dîvân'da şarabı ifade eden diğer kelimeler rez, mül, tasavvufta aşk ve ilâhî sevginin simgesi olan bâde ve şaraptır.

Ṣundı sâḳī-i ḳadeḥ bâde-i ḥamrâ-yı neşâṭ
Hele gördük nicedür neşve-i ṣahbâ-yı neşâṭ
(Gaz.198.1)

Sâkînin elinden neşve şarabını yudumlayan âşık, kurtuluşa erer.

Ey göñül yâr ile hem bezm-i şarâb ol bu dem
Meclis-i meyde hele gör nice yârândandur
(Gaz. 124.3)

Bu maḳâm içre mey-i ʻaşḳ içilür ey sōfī
Yüri ḳıl ʻazm-i ḥicâz anda saña zemzem var
(Gaz. 136.5)

Yine meclisde ʻâşıḳlar mey-i ḥamrâyı görsünler
Gülistân içre bülbüller gül-i raʼnâyı görsünler
(Gaz.143.1)

[174] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.433.

Yâr ile şarap bezminde olan gönül ,sevgilinin yakınlığına erişir. Aşk şarabının içildiği demde âşık, artık yerinde duramaz, sevgilinin mekânı olan Kâbe'ye varıp zemzeme kanmak ister. Âşıklar, aşk meclisinde kızıl aşk şarabını yudumlarlar.

Ele sâġar aluruz bâġda gül mül göricek
Mey-i gül-gûn-ı bahârıyla muḫammer içerüz
(Gaz.171.2)

Zâhid bî-mezenüñ raġmına biz ey Birrî
Mey-i 'aşḳı ki bu dem gönlümüz ister içerüz
(Gaz. 171.5)

Gül bağına çıkan âşık, baharın gül renkli şarabından tatmaktadır. Kaba, ham sofulara rağmen âşık olan gönüller, aşk şarabını içer.

Ḥarîm-i ḫâṣ-ı bezm-i 'ışrete zühhâd ayaḳ başmış
Ṣıḳılmış duḫter-i rez ḫayli zîrâ yâd ayaḳ başmış
(Gaz.186.1)

Naẓm-ı rengînüñ gören ser-mest olur kim andadur
Neşve-i câm-ı şarâb-ı arġâvan-ı ma'nevî
(Med.XIII.17)

N'ola olmazsañ şarâb-ı nâbdan mest ü ḫarâb
Var iken la'l-i nemek-rîzüñ saña n'itsün şarâb
(Gaz.26.1)

Gül-i câmı göricek bülbül olup ey ṣōfi
Ne ṣafâdur bu ki ṣâfi mül-i aḥmer içerüz
(Gaz.171.3)

İşret bezmine ayak basan kaba sofulardan aşk ehli, hayâ duyar. Fevzî'nin nazımlarını görenler, mânevî aşk şarabını yudumlamış gibi mest olurlar. Şarabın etkisi ile gönüller, mest ve harap olmaktadır. Kırmızı şarabı tatmak, gönle safa verir.

1.63.Mest

Sözlükte sarhoşluk anlamına gelen kelime[175], aşk denizinde batmayı ifade etmektedir.

Gönlüm esrâr-ı ḫamûşī ile mest u ḥayrân
Baña teklîf-i suḫan eyleme kim îẕâdur
(Med. XI.42)

[175] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.628.

N'ola olmazsañ şarâb-ı nâbdan mest ü ḫarâb
Var iken la'l-i nemek-rîzüñ saña n'itsün şarâb
(Gaz. 26.1)

Eyledüñ baġrum kebâb âhum rebâb eşküm şarâb
Bezm-i ġamda sâḳıyâ ḳılduñ beni mest u ḫarâb
(Gaz. 34.1)

Sessizliğin sırları, gönülleri mest eder. Katıksız şarabı içip de mest olmayana, nâdiren rastlanmaktadır. Aşktan dolayı bağrı kebap, âhı derin bir inleme sesi, gözyaşı da şarap olan âşık, gam meclisinde mest ve harap olmaktadır.

Cem daḫı câm-ı meyüñ keyfiyyetin bilmez iken
Sâġar-ı la'l-i leb-i yâr ile dil olmışdı mest
(Gaz.44.4)

……
'Aks-i la'l-i lebüñi sâġır-ı ṣahbada görür
Mest-i bî-hûş ise çeşmüñde n'ola bâde görür
(Tah. 8.I)
……
Ba'îd olmaz neşâṭından ḫumârı neşve-yâb itse
Olanlar nîm-i mest ol lâ'l-i gevher-i bâr fikr eyle
(Tah.10.V)

Yârin dudağı rengindeki şarabı yudumlayan, derin bir sarhoşluğa gömülür. Sarhoşluktan dolayı sersemleyenler, sevgilinin gözünde aşk şarabı görürler. Yarı sarhoş olanlar, sevgilinin kırmızı dudağının cevherinden uzak olurlar.

1.64.Meclis

Toplantı anlamına gelen Arapça kelime, tasavvufta huzurun yaşandığı yeri ifade etmektedir.[176]

Zemzemleyüp ṣunar ise meclisde sâġarı
Ol şûḫa şeyh-i Ka'be o demde mürid olur
(Gaz. 134.4)

Meclis-i ḫâs-ı ġam-ı 'aşḳa ḳarîn oldı göñül
Şâdî-i 'âlemi dilden hele dûr eylemişüz
(Gaz.147.3)

[176] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.418.

Meclisde çekse raṭl-girânı
Ma'lûm olsa miḳdâr-ı vâ'ıẓ
(Gaz. 201.2)

Sevgilinin ve âşıkların toplandığı mecliste sevgili, aşk şarabını âşıklarına sunarsa o güzele herkes mürit olur. Aşk gamı meclisine yakın olan gönül, dünyanın neşesinden uzaktır. Aşk meclisinde ağır kadehler ele alınır.

1.65.Ṭarîḳ

Yol anlamına gelen Arapça kelime, tasavvufta bir mürşit eşliğinde saliğin kalbinin eğitilmesi ve Hakk'a ulaşması amacıyla çıkılan Hakk yolunu ifade etmektedir. [177]

Ṭarîḳ-i Ḥaḳḳa delîl ister iseñ ey güm-râh
Gel işte râh-ber-i لا اله الا الله
(Tevhîd 25)

Tevhît inancı, yolunu kaybetmişler için Hakk yolunun delilidir.

Kul, Hakk'ına bağlanmak isterse kalbinden başka sevgileri, ilgileri atmalıdır; çünkü Halik'ini isteyen, halka gönül bağlamaz.

Faẓl-ı Ḥaḳa rabṭ-ı ḳalb eyle sivâyı gider
Ḫâliḳını isteyen ḫalḳa göñül baġlamaz
(Gaz. 159.3)

Bil ṭarîḳ-ı 'aşḳuñ âdâbın ki lâ-büdd sâliki
Menzil-i maḳṣûda îṣâle gerek bir reh-nümâ
(Gaz.6.2)

Sâlik, Hakk yolculuğu sırasında uğradığı bazı makâmlar ile menzile ulaşır. Kast edilen menzile ulaşmak için yol göstericiye ihtiyaç duyulmaktadır.

1.66.Ḫalḳ

Sözlükte yaratma, yaratılma anlamlarına gelen kelime, yaratılmış olanları ifade etmek için de kullanılır. [178] Mevcûdâtı ifade etmek için Dîvân'da halk kelimesinin dışında mahlûḳât, mükevvenât ve âferîde; halkı ifade etmek için de nisvân u ricâl, nev-i beşer ve nâs kelimelerine yer verilmiştir.

Cümle-i ḫalḳ-ı cihân memnûn-ı luṭf olmış iken
Dâ'iyân-ı devlet olmaz mı bu demde şâd-mân
(Med.IV.83)

---

[177] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.627.
[178] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.247.

Yalıñuz bir benmiyem meddâḥuñ olmış cümle ḫalḳ
Medḥuñ eyler ḫâs u ʻâm ey ḳahramân-ı maʼnevî
(Med.XIII.6)

Sultan Ahmed'in adil yönetiminden cihân halkı memnun kalmıştır. Fevzî'ye karşı tüm halk, övgü dolu sözler sarf etmektedir.

Ḥayf idüp pâdişeh-i ṣayfı ḳaçurdı ʻadne
ʻAceb olmaz ṣoġusa ḫalḳ-ı cihân ser-tâ-ser
(Târîḫ.XIV.5)

Ne bürûdet var imiş her kese ṭabʼında ki hep
Ḫalḳ gördükce ḳaçup âteş-i sûzâna düşer
(Târîḫ.XV.29)

Yaz mevsiminin yerini kışa bırakması ile birlikte cihân halkı, baştan ayağa soğuğu hissetmiştir. Kışın soğukluğu karşısında halk, kaçıp kendini yanıcı ateşe atmak istemiştir.

Ḫayriyyesinde ḫod idüp âġâz-ı nuṣḥ u pend
Ol nuṣḥ u pendür olmada hep ḫalḳ-ı ḥışşa-mend
…….
Hep ḥışşa-yâb ḫalḳ-ı cihân ol ḫiṭâbdan
Gerçi muḫâṭab olmış o maḫdûm-ı ercümend
…….
(Terkib-i bend.VI)

Nâbî Efendi'nin Hayriyye adlı eserinden halk, nasibini almış, dersler çıkarmıştır.

Âteş içre hep üşür ditrer imiş ḫalḳ-ı cihân
Tâ şitânuñ ḳayd u bend ile çekerlermiş ʻaẕâb
(Gaz.33.4)

Bu dem o dem ki hüner naḳṣ u ʻayb olur zîrâ
Zamân ḫalḳınuñ ekṣer kemâli mâliledür
(Gaz.69.4)

Kimi nûş eylemiş ḫalḳ-ı cihânuñ şîr-i ʻirfânı
Kimisi beste-leb gûsâle-veş ḫırmânda ḳalmışdur
(Gaz.71.3)

Cihân halkı, kışın azameti karşısında ateş içinde dahi üşüyüp titrer hale gelmişler. Zamâne halkının çoğunun kemâli, mal iledir, rûhî olarak olgunluğa erişme arzusunda olanın sayısı azdır. Cihân halkının bir kısmı, irfân sütünü içmiş kimisi ise dili bağlı buzağılar gibi mahrum kalmıştır.

Ezel câmın maḥabbetle içenler Mevlevîlerdür
O câmuñ cür'asın ḫalḳa ṣaçanlar Mevlevîlerdür
(Gaz.111.1)

Zamâne ḫalḳı 'aceb bî-vefâ degül de nedür
Ḫulûṣsuz bu ṣadâḳat riyâ degül de nedür
(Gaz.114.1)

Minnet'Allâha n'ola mesdûd olursa bâb-ı ḫalḳ
Birrîyâ Ḫallâḳ-ı 'âlem fâtiḥu'l-ebvâbdur
(Gaz.132.9)

Ezel şarabını mahabbetle için Mevlevîler, o kadehin yudumundan halka da saçmışlardır. Birrî, zamâne halkının vefasızlığından yakınmaktadır. Halk kapısını kapatsa da bundan bir şey çıkmaz; yeter ki Hakk'ın kapıları, insanın yüzüne kapanmasın.

Ḳodı seyr-i Burâḳuñ cümle mahlûḳâtı ḥayretde
Varınca mâhdan tâ mâhiyâna yâ Rasûla'llâh
(Nat. II.17)

Vücûd-ı muṭlaḳ-ı Bârî ki baḥr-i bî-pâyân
Mükevvenât heme mevc-hâ degül de nedür
(Gaz.114.9)

Hz. Muhammed'in Burak üzerinde Mirac'a yükseldiği yolculuğu, cümle yaratılmışları hayrette koymuştur. Evrendeki tüm oluşumlar, Allâh'ın "Vücud-ı Mutlak" olan sonsuz denizinden kopan birer dalgadan başka bir şey değildir.

Âferîde medḥüñe ḳâdir degül ancaḳ hemân
Kendü medḥ eyler Cenâb-ı Kibriyâsın serveri
(Na't.I.115)

Tüm yaratılmışlar, Resulullah'ı kendi dillerince methederek anmaktadır.

Ḫafizu'llah eylemiş ânı muḥâfiż 'âleme
Nâsa olmış ḫıfẓı bir maḥrûsa-i âmen u emân
(Med.IV.26)

Sultan Ahmed'in muhafızlığı ile ülkesi, insanlar için emniyetli bir yer haline gelmiştir.

Daḫı bir vaḳte ḳadar belde-i Maġnisāda
Böyle serdî-i havā görmedi hîç nev'-i beşer
(Tāriḫ XIV. 25)

Manisa beldesinde görülen soğuk hava, daha önce orada ikamet eden hiçbir insan grubu tarafından görülmemiştir.

Perde-perdâz-ı cihân seyr it verâ-yı perdeden
Gösterür peydâ ḳılup eşkâl-i nisvân u ricâl
(Gaz.202.2)

Cihâna perdenin gerisinden bakıldığında, çeşit çeşit kadın ve erkekler olduğu görülür.

1.67.'Abd – İnsân- Ḳul

Sözlükte köle ve insan anlamlarına gelen abd, Hakk'ın mümin kulunu ifade eder. Tasavvufi makâmların ilki olan günahlardan kurtuluş ve kalbi mâ'sivâdan kurtarmak için tevbe etmek gerekir. En üst makâm, kulluk makâmıdır. [179] Her âdem, Hakk'ın hakîkî kulu olamaz.

Teġâfülâne nigâh itme bende ki şâhum
Sezâ degül ki ḳula ide şehr-yâr-ı ġaraż
(Gaz.196.4)

Biz ḳuluz ol şâh-ı refi'u'l-'âlem
Biz ki 'uṣâtuz ol şefi'u'l-ümem
Nice ṣalât itmeyelüm dem-be-dem
(Mur.I.IV)

Muḳîm-i genc-i ferâġum ki yoḳ enîs ü celîs
Bu vaḥşetüm gören âdem beni ṣanur maġrûr
(Med.V.9)

Kula gafletinden dolayı şahın garaz etmesi, yakışı kalmaz. Resulullah, âlemin şahıdır, ümmetin şefaatçisidir. Kula düşen, her an onu salât ve selâm ile anmaktır. Rahatlık hazinesinde ikamet edip yakını ve dostu bulunmayan kişi, dehşet bir haldedir. Ondaki bu yalnızlığı görenler, onu gurûrlu olarak adlandırılır.

Hep melek ẓann ider görenler lîk
Âdemî-zâdedür mükerremdür
(Med.XII.28)

Her melek manẓara dimen âdem
Âdem olan melekden ekremdür
(Med.XII.29)

[179] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.10.

‘Âşıḳ olunca âdeme âdem
Böyle olsun ki bu müsellemdür
(Med.XII.31)

Şimdi minḳal gül ocâğı gibidür ma’nîde
Verd-i aḥmer görinür âdeme her bir aḫker
(Târîḫ.XIV.17)

Müfti-zâde’yi görenler, onun pak tabiatından dolayı onu melek zannederler. Âdem, Hakk’ın yanında yüceliğinin kabul edilmesi istendiği için, meleklerden daha üstündür; ama bu üstün özelliklerini hayra sevk etmezse aşağıların da aşağısına inebilir. Aşk, doğruluğu herkesçe kabul görmüş bir gerçektir. Mânâ denizine erenler için aşkın timsali kırmızı gül, ciğeri yakan kor bir ateş gibidir.

Rüzgâruñ devletiyle nice âdem şâd olur
Ḫâne-i iḳbâlinüñ bünyâdı çün ber-bâd olur
(Terci-i bend.VI)

Bir benmiyem hemân heme ebnâ-yı âdemi
Âşufte ḳıldı kendüsine ol mülk-i ḫışâl
(Terkib-i bend.VIII.)

Gel teẕellül ḳıl ‘azîzüm âdeme ‘ızzet yürür
Ṣadr-ı ‘âlî gözleme alçaḳlıḳ it rif’at yürür
(Gaz.92.1)

Şad olan kullar, saadete ulaşma yolunda kendilerini berbat konuma düşürürler. Nâbî Efendi, herkesi kendine âşık eden üstün vasıflara sahiptir. Kendini üstün görmeyen, kibir ve gurûrdan kurtulmuş olan kimselerin izzeti âlemde yürür.

‘Âlemde göñül var mı ki anda elem olmaz
Âdem bulınur mı ki derûnında ġam olmaz
(Gaz.152.1)

Ṣafâ kesb eyler âdem lâ-cerem âb u havâsından
Gören dir cennet-i a’lâ mıdur Pîş-i Murâdiye
(Gaz.203.3)

Âlemde gönlünde elem, kalbinde gam olmayan hiçbir kula rastlanmaz. Muradiye, havası ve suyuyla insanların huzur içinde yaşadıkları bir yerdir.

…….
Gördüm ġam üzre ser-be-ser ebnâ-yı âdemi
Bildüm çeken bu bende degül yalıñuz ġamı
(Tesdîs I.)

Bir kez tefekkür it beñzer mi dem deme
Her demde başka bir ġam irer ibn-i ‘âdeme
(Tesdîs.III)

Ki odur ḫânḳah-ı Mevlevî-i Rûm o şehüñ ‘âşıḳıdur ṣâdıḳıdur cümle-i ‘âlem dükeli zümre-i âdem anı dillerince tavṣîf ider evṣâfına ḳadri mi yeter……

(Bahr-ı tavîl)

İnsan, baştan ayağa gamla dolu bir bina gibidir. Âdemoğlu, her an başka bir acı, dert, sıkıntı ile boğuşarak hayatını sürdürür. Mevlânâ, cümle âlemin âşık olduğu, tüm halkın dilinde olan yüce bir şahsiyettir.

…….
Maṭbaḫında her bir ḳahruñ ‘aceb insân içün
Var mıdur bir ni’meti kim niḳmet encâm olmaya
…….
(Terci-i bend.III)

Zen-i dehre hevesüñ naḳdini virme er iseñ
Ḳılma itlâf ki ser-mâyedür insâna heves
(Gaz.174.4)

Ey kâm-kâr-ı Birrî-i Maġnisî-i ḥazîn
Bil iżṭırâr oldı saña ‘abd-i kemterin
(Terkib-i bend IX.)

Mevlevî dergâhına girmeye aday olan derviş, matbahta kendisine verilen görevlerle eğitilir. Her bir kahır, lütuf ile sonlanır. Dervişin sabrı, Hakk yolunun yolcusu olma yeterliliğini gösterecek mi diye denenir. Heves etme, insanın sermayesidir. Bu sermaye , kendini yoldan alıkoyacak engellere harcanarak telef edilmemelidir.

Kimden ümîd-i iḥsân itsün bu ‘abd-ı pür- ġam
Nîce ġanî iseñ sen muḥtâç o deñlü ‘âlem
(Tahmîs. I .II)

Ben ‘abd-i ‘âcizüm sen sulṭân-ı bende-perver
Ḳıldum saña umûrum tefvîż ey kerem-ver
(Tahmîs. I .IV)

Gamla dolmuş olan aciz kulların gönülleri bağışlanma ümidini, herkesin kendisine muhtaç olduğu fakat kendisinin kimseye muhtaç olmadığı Sultan’dan diler.

1.68.‘Âlem

Kâinat, güneş sistemi ve etrafında dönen gezegenlerin toplamı, cihân, dehr, dünya, insanlar, çevre hepsi âlemi oluşturmaktadır. Tasavvufta, Hakk'tan gayrı her şeye âlem denir. Âlem, bilmek kökünden türemiştir. Olaylara kalp gözüyle sırların hakîkatini çözmek için bakanlar, yaratılmış olan her şeyden Allâh'ı görür ve bilirler. [180]Dîvân'da dünyayı ifade etmek için, cihân, ‘âlem, dehr, bâġ, gülistân, gül-şen, gül-zâr, çemen, çemenistân, çemen-zâr, arż, aṭlaş, bîmâr-ḫâne, ‘arsa-geh kelimeleri kullanılmıştır.

Çok mı ẓıllullah-ı ‘âlem devletinde bu ṣafâ
Sâye-i ‘adlinde der âsâyiş-i ḫalḳ-ı cihân
(Med.IV.25)

‘Aceb mi tâc-ı ser-i ‘âlem olsa ol kimse
Ki bağlanur kemer-i لا اله الا الله
(Tevhîd.9)

Sultan Ahmed döneminde halk, adâlet gölgesi altında safa ile yaşarlar. Adil hükümdar, âlemde Allâh'ın halifeliğini yapmaktadır. Tevhit, âlemlerin süsüdür.

Çek ey göñül seni ṣâḥib-ḳırân-ı ‘âlem ider
Bu tîġ-ı mu'teber-i لا اله الا الله
(Tevhîd.13)

Öyle bir maḥbûb-ı ‘âlemdür ki Ḫallâḳ-ı cihân
Ol Ḥabîbüñ ‘aşḳına var eyledi ‘âlemleri
(Na't.I.8)

Nûra ġarḳ oldı cihân ol demde kim bu ‘âleme
‘Arż-ı ruḫsâr itdi ol burc-ı se'âdet-aḫteri
(Na't.I.29)

Gönül, tevhit kılıcını kuşanırsa âlemin en başarılı hükümdarı olur. Aşkına kâinatın yaratıldığı Resulullah, tüm âlemlerin sevgilisidir. Resulullah'ın doğumunun gerçekleştiği gece, âlemler nurla kaplanmıştır.

Mâ-ḥaṣal cümle behişt-i heşti seyrân eyledi
‘Âlem-i kevn ü mekânuñ ol fażîlet-güsteri
(Na't.I.73)

An-ı ġayr-ı münḳasemdür ol şeh-i ‘âlem yine
Maḳdem-i pâk ile teşrîf eyledi bu kişveri
(Na't.I.86)

[180] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.47.

Mirac gecesi Resulullah, arşta sekiz cenneti ve tüm âlemleri seyretmiştir. Resulullah âlemlerin efendisi, bilgilerin kaynağıdır.

Vücûd-ı pâküñ el-ḥaḳ ‘illet-i ġâ’iyy olmışdur
Vücûd-ı ‘âlem-i kev ü mekâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.21)

Ḥafîzu’llah eylemiş ânı muḥâfiż ‘âleme
Nâsa olmış ḫıfẓı bir maḥrûsa-i âmen u emân
(Med.IV.26)

Câris itdi ‘âleme Mosḳov ḳıraluñ cengde
Żarb-ı ṭîġ ile o melûn çaġırtdı el amân
(Med.IV.61)

Resulullah’ın pak vücûdu, cümle mevcûdâtın varlık sebebidir. Moskov kralına savaşta aman dedirten Sultan Ahmed, cânı Allâh tarafından korunmuş yüce bir zattır.

Cihân-ı gül yine bâġ içre zeyn oldı göre ey dil
Ne revnâḳ buldı bu gül-şen-serâ-yı ‘âlem-i fâni
(Med.VI.6)

Mühendis-i ezelî ṣun’i ile ‘âlemde
Ṭura nite ki esâs-ı binâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.32)

Lütfî Efendi’nin varlığı ile fâni dünya gülşeni, süsüne ve tazeliğine; gönüller, kurtuluşa ve neşeye kavuşmuştur. Necip Efendi, Manisa’ya yeni bir yüz kazandırmıştır.

Pes bu hengâm-ı meserretde felek mihrinden
Ṣubḥ-dem ‘âleme beẕl itdi ser-â-ser dîbâ
(Med.VIII.9)

Nâz ile gül-şen-i ‘âlemde bu dem ‘ıydiyye
Geydi her bir gül-i ter egnine gül-gûnî ḳabâ
(Med.VIII.10)

Gitdi bu mevsim-i ḫurremde ġam-ı ḫalḳ-ı cihân
Böyle demde ġam-ı ‘âlem saña gelmek ne revâ
(Med.VIII.53)

Mehmed Paşa’nın idaresi zamanında mutluluk ve safa, âleme sabah akşam kumaş gibi saçılmıştır. Bayramın gelmesi ile birlikte âlemin taze gülleri, üstüne gül renkli bir elbise giyerler. Sevincin, neşenin bol olduğu bu dönemde halkın tüm gamları gitmiştir.

Ey suḫan-perver-i ‘âlem saña güstâḫâne
Ḳasd-ı dil bu ġazeli şerm iderek ihdâdur
(Med.XI.33)

Mâlik-i mülk-i ‘aşkdur Birrî
Ol gedâ pâdişâh-ı ‘âlemdür
(Med.XII.34)

Himmetüñle eyleyüp tertib-i divân-ı suḫan
‘Âleme göstermişümdür ‘ızz u şân-ı ma’nevî
(Med.XIII.30)

Ey ser-efrâz-ı suḫan perdâz-ı ‘âlem eyledüñ
Gevher-i şeh-vâr-ı naẓmuñ armaġân-ı ma’nevî
(Med.XIII.37)

Seyyid Vehbi, âlemde söz sahasının efendisi olarak gösterilmiştir. Aşk mülkünün sahibi olan köle, âlemin padişahıdır. Fevzî’nin yardımıyla dîvânını tertip eden Birrî, bu dîvânı âleme sunmuştur. Fevzî, âlemde güzel söz söyleyenlerin mümtazı olup nazım sahasındaki cevherlerini halka saçmıştır.

Żıdd düşüp ol iki sulṭân-ı cihân bir birine
‘Âleme geh biri gâhî birisi ḥükm eyler
(Târiḫ.XIV.2)

Ḳıldı sulṭân-ı şitâ ḥükmini icrâ ḥâlâ
‘Âlemüñ ḥâlini gördükçe felekler aġlar
(Târiḫ.XIV.35)

Gediz nehrinin donmasıyla ilgili yazılan tarihte, yaz ve kış sultanlarının birbirine zıt düşüp âleme hükmetmek istemeleri dile getirilmiştir. Kışın hükmünü icrâ etmesiyle donan Gediz nehri, âlemde meydana gelen ibretlik bir vakadır.

‘*Âlemüñ şimdi naġme-perdâzı*
Bülbül-i gül-şen-i żamîrümdür
(Fahriyye.XV.27)

‘Âlemüñ iḳbâli tev’emdür göñül idbâr ile
Devlet u dünyâ-yı dûn olmaz sezâ-yı iftiḫâr
(Terci-i bend.I.I)

Bir te’emmül eyle n’oldı ḥâl-i müftî-ül-enâm
‘Âlemi nâmı ṭutup bu leşker aḥvâli niẓâm
(Terci-i bend.I.II)

Âlemde nağme söyleyenlerin başı, Birrî'nin gülşeninin bülbülüdür. Dünyada elde edilen izzet ve devlet, iftihar aracı olarak kullanılmaya uygun değildir. Müfti vakası, âlemde nâm salan önemli bir tarihi olaydır.

Var mıdur bir mâl ü mülk ey ḫâce bu 'âlemde kim
'Âḳıbet ârâyış-ı ḳırṭâs-ı ḳassâm olmaya
(Terci-i bend.I.III)

Gerek 'âlemde kim mihr ü meh-âsâ
Göñül dil-dâruñ ola 'âlem-ârâ
(Gaz.XVIII.1)

N'iderler mâh-tâbı var iken ḫurşîd-i 'âlem-tâb
Temâşâ-gâh-ı bîdârî ṭururken hiç ne lâyıḳ ḫâb
(Gaz.35.1)

Bu âlemde elde edilen her bir mal , kazanılan her mülk, sonunda miras memurlarının elinde dolaşan bir kağıt olarak kalır. Güneş ve aya benzer tabiata sahip kim varsa âlemde, gönlün sevdiğidir. Âlemi ışığıyla aydınlığa kavuşturanlar varken aya gerek yoktur .

Bir nigehde nice yüz biñ dili meftûn eyler
'Âleme fitne ṣalar ol gözi câdû beñler
(Gaz.87.4)

Olur ol ḳâmet-i şimşâduñ ehl-i 'aşḳa iḥsânı
Virür ise eger 'âlemde serv ile ṣanevber-ber
(Gaz.107.2)

Görmez mi inḳılâbını dehrüñ göñül viren
'İbret göziyle 'âleme nâẓır degül midür
(Gaz.115.4)

Sevgilinin bir bakışı, âlemde yüz binleri kendine meftun eyler. Onun benleri de, âleme fitne salar. Uzun boylu sevgili, aşk ehline bazen lütufta bulunur. Âlem, her an yeniliklere, değişikliklere gebedîr. Âlemi gönül gözüyle seyredenler, ondaki bu değişimden ibret alırlar.

Meyl-i cihâniyânuñ o şûḫ-ı cihânedür
'Âlemde ḥüsn-i ṭab 'ile zîrâ yegânedür
(Gaz.125.1)

Ḫalḳ hep bîgâne erbâb-ı dile yoḳ âşinâ
Bulmadum 'âlemde bir râz-ı nihânumdan bilür
(Gaz.126.3)

Her dâver-i ʻâlem geçinen bende-i ʻâlem
ʻÂlemde gedâyuz hele sulṭânlıġımuz var
(Gaz.128.3)

Cihân halkının meyli, âlemin güzelinedir; zira o, tabiatının güzelliği ile eşsiz, benzersizdir. Aşk ehli, kendi derdine âşinâ kimseyi âlemde bulamaz. Böyle giderse âşık, kalbindeki gizli sırları ifşâ etmeden aşkıyla cân verir. Âlemin efendisi gibi görünen, aslında âlemin kölesidir.

Cûşiş-i eşkümle ʻâlem bir çeh-i pür-âbdur
Çarḫ-ı gerdûn üstüme dönmekde çün dulâbdur
(Gaz.132.1)

N'ola şevk-ı dili kerem eylese sâkī keremüñ
Sitemüñ ʻayn-ı elem anda daḫı ʻâlem var
(Gaz.136.2)

Baġuñ nihâl-i yâsemeni gibi ʻâlemüñ
Ebnâsı hep ṣarılmaġa serv-i çemân arar
(Gaz.141.5)

Âşığın gözyaşlarıyla âlem, suyla kaplı bir kuyuya benzemiştir. Felek, bir dolap gibi âşığın üstünde dönmektedir. Sevgilinin siteminde nice âlemler saklıdır. Âlemin insanları, yasemin fidanları gibi sarılmak için bir servi arar kendilerine. Herkes aşkını yaşayacağı, dayanacağı bir sevgili aramaktadır.

Girsün derûn-ı ʻârife bulsun murâdını
ʻÂlemde kim ki gevher-i ʻirfân-ı kân arar
(Gaz.141.7)

ʻÂlem ki köhne köpridür itsek gerek mürûr
Ola selâmet üzre müyesser ʻubûrımuz
(Gaz.149.3)

ʻÂlemde göñül var mı ki anda elem olmaz
Âdem bulınur mı ki derûnında ġam olmaz
(Gaz.152.1)

Âlemde irfân cevherinin kaynağını arayanlar, bir ârifin kalbine girerlerse orda muratlarına nâil olurlar. Âlem, körpe bir köprü gibidir. Bekâsı olmayan bu köprünün üstünden rahatlıkla gelip geçmek istenmelidir. Âlemde var olan gönüllerde, hep elem bulunur. Dertsiz insan bulunmaz.

Dil medrese-i ‘aşḳda bir ders oḳudıġum
Birrî anı ‘allâme-i ‘âlem bile bilmez
(Gaz.168.5)

‘Âlemde faḳr u fâḳa ile faḫr idüp gezer
Şâh-ı serîr-i ma’nevî her bir gedâ henüz
(Gaz.170.6)

Kimi bu ‘âlem-i ẓulmetde içmiş âb-ı ḥayât
Kimisi teşne-leb ey dil helâk olup gitmiş
(Gaz. 182. 4)

Aşk medresesinde öyle dersler okutulur ki; onu cihânın allâmeleri bile bilmez. Âlemde fakirliği ile övünen kişiler, mânevî tahtın şahı da olsa, bir köledir henüz. Zulümat ülkesi olan bu cihanda sonsuzluk suyuna kavuşup içen gönüller olduğu gibi, susuzluktan helâk olmuş olanlar da bulunur.

Ey Birrî olan ḫulḳ-ı ḥüsnile mevṣûf
Olsa ne ‘aceb cevr u sitemle me’lûf
Hiç bezm-i ṣafâ içre gelür mi yâda
‘İrfân ile ‘âlemde olanlar ma’rûf
(Rubâ’i.7)

Kimden ümîd-i iḥsân itsün bu ‘abd-ı pür- ġam
Nîce ġanî iseñ sen muḥtâç o deñlü ‘âlem
Zaḫm-i derûna olmaz luṭfuñdan özge merhem
(Tahmîs. I .II)

Güzel ahlâkla vasıflanmış kişiler, cevr ve siteme âşinâdırlar. Âlemde irfân ehli olarak tanınanlar, safa bezminde bulunurlar. Gamla dolmuş gönüllerin ihsân kaynağı, âlemin kendisine muhtaç olduğu Yüce Yaratıcı’dır.

Ḥayfâ ki cây idelden bu ‘âlem-i fenâyı
Hiç ḳılmadum tedârük-i ẕâd-ı reh-i beḳâyı
Bu deñlü cürm ile dil ister yine ‘atâyı
……
(Tahmîs.I.III)

……
Biñ fesâne söylenür ‘âlemde ammâ Râmiyâ
Ḫûb-ı âsâyiş virür bir dâsitân söylenmedi
(Tahmîs.6.V)

Bu fânî âlemi kendileri için ikamet edilecek yer olarak görenler, bâki âlem için tedarikli değillerdir. Bu âlemde huzurun güzelliğinden bahseden bir destan söylenmemiştir.

……
Vaṣldan maḳṣûdımuz memnûn-ı cânân olmadur
Yoḳsa vaṣla ‘âlem-i endîşede minnet mi var
(Tahmîs.7.III)

Ol ṣafâyı ki gönül câm-ı muṣaffâda görür
Rûḥ-ı Cem ṣanma ânı ‘âlem ‘uḳbâda görür
Rind-i ṣâḥib-naẓar ey şeh seni ma’nâda görür
……
(Tahmîs.8.I)

Âşığın vuslattan kastı, sevgilinin memnuniyetini kazanmaktır; yoksa âşık bu âlemde vuslatın olmayacağını bilir. Gönül, safayı aşk dolu kadehte görür; Cem’in ruhunda değil, ahirette görür. Gönül gözü açık olan rind, sevgiliyi mânâ denizinde görür.

…..
Hem zebânın bulamaz gül-zâr-ı ‘âlemde faḳīr
Ânuñçün ṣad hezâr olur belâsı bülbülüñ
(Tahmîs.XVII.IV)

……..
Ḳulluġıyla ‘âlem-i ma’nâda olduḳ şehr-i yâr
Devlet-i dünyâya itmezsek ‘aceb mi i’tibâr
Biz gedâyuz gerçi kim şâhânedür eṭvârımuz
Ḥażret-i Monlâ-yı Rûmîdür bizüm ḥünkârımuz
(Müseddes.I.II)

Açdum ḳaçan ki vaḳt-i seḥer çeşm-i pür-nemi
Evvel naẓarda añladum aḥvâl-i ‘âlemi
…….
(Tesdîs.I.I)

Âlemde kalbini dünyevî isteklere kapatmış, arzularında fakir olanı bulmak güçtür. Dünyanın devletine, ikbaline itibar etmeyen, kulluğuyla âlemin şahı olur. Seher vakti yaşlı gözlerini açan bilen gönüller, âlemin halini daha ilk bakışta kavrarlar.

‘İbret göziyle ‘âleme bir kerre ḳıl nigâh
Gör gûne gûne miḥneti ḥalkuñ serinde âh
……..
(Tesdîs.I.II)

İdelüm ḥamd ü ṣenâ ḳâdir ü ḳayyûma k'odur ḫâliḳımuz râzıḳımuz ……..çünki getürdi bizi bu 'âleme ıḳlım-i 'ademden.

(Bahr-i tavîl)

İbret gözüyle âleme bakanlar, halkın başındaki çeşit çeşit dertleri görürler. İnsanı, yokluk ülkesinden âleme getiren Halik'e şükretmek gerekir.

Cem bilüp bu bezm-i 'âlemden dimiş keyfiyyetüm
Zümre-i rindân câm-ı zer-feşânumdan bilür
(Gaz.126.4)

Ḫayli demdür bezm-i 'âlem içre ser-mest-i ġamuz
Bu dil-i pür-ḫûnumuzdur sâġar-ı ser-şâdımuz
(Gaz.167.2)

Bu âlemde rindan zümresi, altın saçan kadehinden bilinir. Kanla dolu gözyaşlarını içine akıtan âşık, uzun zamandır âlem bezmi içinde gam sarhoşudur.

Ġınâ-yı dehre dilde yer ḳomaz el-faḳr-ı faḫrî kim
Bize her nuṭḳ-ı pâküñ iltizâm ilzâm-ı dünyâdur
(Na't.VII.3)

Ġaflet revâ mı vâḳı'a-ı dehri ḳo göñül
Gözler seni çü dîde-i bî-dâr-ı Mevlevî
(Med.III.10)

Kalbinde dünyevî arzulara yer vermeyen, dünyaya karşı ilgisinde fakir olan kimseler gönlünde dünyanın zenginliğine yer vermez. Resullullah aşkıyla hazin duruma düşen kalplere onun lütfu ilaç gibidir. Gaflette olmayıp, âleme uyanık gözlerle bakmalıdır.

Devlet-i dehr oldı pâ-mâlüm
Perr ü bâl hümâ ḥaşīrümdür
(Fahr.XV.17)

Olmaz vefâsı kimseye dehrüñ diyü bize
Söyler zebân-ı ḥâl ile ḳâli her giyâh
(Mers.XVI.19)

Bu dünyanın, kimseye vefâsı yoktur; o yüzden dünyanın devletine itibar edilmeyip ayaklar altına konmalıdır.

Var mı bir ruḫsâre kim ḫaṭṭ-ı siyeh-fâm olmaya
Dehr içinde ḳanḳı gün gördük ki aḥşâm olmaya
……
(Terci-i bend.III)

İstemem ebnâ-yı dehrüñ ‘izzeti ẕüldür bana
Ehl-i dünyânuñ teraḳḳîsi tenezzüldür bana
(Gaz.2.1)

Kes ümîdüñ dehrden her kes heme ḥunṣâ olup
Merg germ olmış nedür ey yâr re’y-i bâ-ṣavâb
(Gaz.33.5)

Dünya içindeki her gün biter, sabahın sonu akşamdır. Dünya ehlinin itibar ettikleri şeyler, irfân ehlinin tenezzül etmeyecekleridir. Dünyevî isteklerden ümidi kesmek ,ötesi için çalışmak, yol almak gereklidir.

Var çek seriñi ḫırḳaya bir semte çekil tâ
Ebnâ-yı dehr dûr ola senden nice fersaḫ
(Gaz.56.4)

Sivâ-naḳş gerekmez dilde yâ Rabbî ḳarârum yoḳ
Diyâr-ı dehr-i fânîde dimem dâr-ı münaḳḳaş vir
(Gaz.65.2)

Bu fenâ dehr-i ḫarâb olsa gerekdür âh it
Birrîyâ ol demi yâd eyle ki neflḫ olına ṣûr
(Gaz.112.7)

Hırkayı alıp insanlardan uzak bir köşeye çekilerek, zamanın hakîkatlerini tefekkür etmelidir. Fâni olan dünyada kalplere mâ’sivânın nakşolmasının, gönle bir faydası yoktur. Bu dünya, elbet bir gün fenâ bulacaktır.

Kârbân-serâ-yı dehr iḳâmet yeri midür
Bir ḳaç gün anda ḫalḳ misâfir degül midür
(Gaz.115.5)

Herkes bir viṣâline el irgürüm diyü
Bâġ-ı dehrde tâze yetişmiş fidân arar
(Gaz.141.4)

Dünya, birkaç gün ikamet edilecek bir kervansaray gibidir. Herkes, bu âlemde terbiye olmak için vuslatına ereceği taze bir aşk aramaktadır.

Luṭf u kerem görinmez ebnâ-yı dehr içinde
Ancaḳ virüp alınur sâde selâm ḳalmış
(Gaz.190.2)

Âlemin insanları arasında lütuf, kerem görünmez.

İ'tibâr eylemesem n'ola bu dehr-i dûna
Virmezem faḳrımı dünyâ ṭolusı altûna
Ṣıklet-i bâr-ı ġamı ḫayfa çeken mecnûna
…….
(Tah.3.IV)

Bu alçak dünyaya itibar etmeyenler, fakirliğini dünya dolusu altın ile değişmezler.

……..
Ġonce ancaḳ dehrden çâk-ı girîbânın bilur
Çâk olan dil ne girîbânın ne dâmânın bilur
(Tah.4.I)

Gonca açılırsa, cihânda yırtılan yakasını bilir, fakat acıyla yırtılan gönüller dünyadan ne eteğini ne yakasını bilir.

Ḫudâ ḫalḳ eylemiş ẕâtuñ gibi bir gevher-i yek-tâ
Nâẓiruñ gelmedi gelmez cihâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.7)

Ḳadr-i cihânda hem-ser-i eflâk olur ânuñ
Her kim felek miṣâl ola hem-kâr-ı Mevlevî
(Med.III.8)

Resulullah, eşsiz bir inci gibidir. Onun yeryüzüne eşi benzeri ve dengi bir daha gelemez. Mevlânâ'nın kadri, cihânda bilinir.

Bâġ-ı baḫtı şiddet-i bâd-ı ḫavâdiṣ görmesün
Nitekim bâd-ı ḫazân görmez gülistân-ı cihân
(Med.IV.30)

Hükm-i sulṭân-ı cihânıyla o ṣadr-ı ṣaf-şiken
Çekdi leşker düşmen-i dîn üstüne oldı revân
(Med.IV.43)

Sultan Ahmed'in hüküm ve idaresi altındayken cihân, hazan mevsimini görmez. Onun bir emri ile din düşmanları üzerine ordu yürür.

Göñül bu dâr-ı miḥanda ne buldı cây-ı ḥużûr
Ne oldı miḥnet-i bî-ġâyet-i cihâna ṣabûr
(Med.V.1)

Cihânda olmayıcak baḫt pây-dâr âḫir
Olur sifâl-i sükkân-ı kâse ser-faġfûr
(Med.V.10)

Gönül, sıkıntılarla kaplanmış olan dert diyarında huzur bulamaz. Cihânın sınırsız derdine karşı sabırlı olmanın öğrenilmesi gerekir. Cihânda kurulacak bahtlar, hep sonraya ertelenir.

Ḳanḳı târîḫde itmişdi ẓuhûr öyle sürûr
Ki ṭola ẕevḳ u ṣafâyile cihân ser-tâ-pâ
(Med.VIII.23)

Ne hümâ şîr ü ner-i bîşe-geh-i dehr oldur
Mîr-i mîrân-ı cihân a'nî Muḥammed Paşa
(Med.VIII.26)

O âfitâb-ı cihân-ı kemâl u 'irfânuñ
'Ulüvv-i şânına nisbet sipihr-i ednâdur
(Med.IX.24)

Mehmed Paşa'nın yönetimi sırasında cihân, baştan ayağa zevk ve safa ile dolmuştur. Muhammed Paşa, dehrin erkek aslanı gibi bir devlete sahip beylerbeyidir. Nasuh Paşa'nın irfân ve kemal güneşi olmasıyla hasıl olan yüce şanı karşısında, âlem alçakta kalır.

Her gedâ-yı aḥkarı şâh-ı cihân eyler ḳılup
Gûşe-i çeşm-i 'ınâyetle nigâh-ı iltifât
(Med.X.10)

Feyż-ı isti'dâd ile olduñ Süleymân-ı zamân
Ey musaḫḫar-sâz-ı ıḳlîm cihân-ı ma'nevî
(Med.XIII.7)

Hatvani-zâde, âlemin her hakir kölesine inâyet gözüyle bakıp onu cihânın şahı kılar. Fevzî, Feyzî ile zamanın Süleyman'ı olmuştur.

İnḳılâb üzredür aḥvâl-i cihân-ı fânî
Böyledür devr-i zamângâh ṣafâgâh keder
(Med.XIV.9)

Se-rûze devlete aldanma iḫtirâz eyle
Cihânda nice mekr u firîb olur peydâ
(Gaz.15.5)

Fâni cihânın halleri, her an değişim içerisindedir. Cihân, hilenin kol gezdiği bir mekândır.

Aradı gönül bulmadı aḳrânını yârâ
(Sen öyle) cihânsın ki bulunmaz saña hem-tâ
(Gaz.20.1)

Gönül, cihânda yârin akranını arasa da yârin eşi bulunmaz.

Derûnı ehl-i dünyânuñ zeḫârifle ṭolu da'lec
Cihânda ol gürûhuñ her biri bir bar-keş da'lec
(Gaz.48.1)

Bâzâr-ı cihâna sen ḳan aġlayuraḳ geldüñ
Naḳdüñ ḳızıl ey dîde oldıysa n'ola kâsid
(Gaz.63.4)

El-ḫaẕer bezm-i cihânda olma ser-mest-i ġurûr
Sâġar-ı ṣahbâ-yı naḫvetde muḳarrerdür ḫumâr
(Gaz.89.2)

Dünya ehli, kalbini dünyevî süs, ziynet ve şatafatla doldurur. Bu güruhun her biri, boş şeylerle kalbini doldurmuş hamal gibidirler. Cihâna kan ağlayarak gelenlerin nakdi, kızıl olur. Cihânda gurûr sarhoşluğu içinde bulunmamak gerekir.

Ḫubân-ı cihân içre görenler seni ey şeh
Encüm arasında meh-i tâbân dimişler
(Gaz.100.3)

Gedâ ki ḫân-ḳah-ı Mevlevîde ola muḳīm
Cihân-ı ma'nide ol pâdişâh degül de nedür
(Gaz.114.3)

Virüñ ḫaber ki cihân u cihâniyân heme
Ḥaḳîḳat ehli için mâ-sivâ degül de nedür
(Gaz.114.8)

Cihânın güzelleri içinde sevgiliyi görenler, onun yıldızlar arasında parlak ay olduğunu anlarlar. Mevlevî dergâhında oturan köle, cihânın padişahıdır. Cihân ve içindekiler, hakîkat ehli için mâ'sivâdan başka bir şey değildir. Hakk'tan başka her şey, mâ'sivâdır.

Cihânda miḥnete Birrî taḥammül eyleyerek
Ṣafâ u ẕevḳ olınur bir cihâne dek giderüz
(Gaz.156.5)

Cihâne geldigüm demden berü hîç
Cihân ḥubbi dil-i meyyâle gelmez
(Gaz.163.3)

Gelen cihâna heme derd-nâk olmış gitmiş
‘Ilâç bulmayup âḫir helâk olup gitmiş
(Gaz.182.1)

Cihânda başa gelen sıkıntılara tahammül gösteren, safa ve zevkle dolu bir dünyaya doğru yol alır. Cihân sevgisini, kalplerden uzak tutmak gerekir. Cihâna gelen, derdine dermân bulamadan gider.

Yerüm farḳ-ı ser-i kadr-âşinâyân-ı cihândur kim
Vücûdum zîr-i pây-ı ehl-i dillerde ġubâr olmış
(Gaz.184.7)

İder imiş heme üftâdesin meger pâ-mâl
Gönül düşürmek o şûḫ-ı cihâna ne müşkil imiş
(Gaz.187.4)

Perde-perdâz-ı cihân seyr it verâ-yı perdeden
Gösterür peydâ ḳılup eşkâl-i nisvân u ricâl
(Gaz.202.2)

Cihânın âşinâlarını başı üstü etmeyenlerin vücudu, gönül ehlinin ayağının altındaki toz olur. Cihânın güzellerine gönül vermek, pek zor bir iştir; çünkü sevgili, âşığını hemen ayaklarının altına alır. Cihân perdesini aralayıp arkasından bakıldığında, kadın ve erkeklerin şekilleri peyda olur, cihân kendini gösterir.

Naẓar ḳıl Birrîyâ bâġ-ı cihâna ‘ayn-ı ‘ibretle
Güzer ḳıl añlayup ḳalma ḫayâl-i ḫâb-ı ġafletle
Bu maẓmûnı ki kâmiller buyurmuşlar feṣâḥatle
…….
(Tah.2.V)

……
Bu cihân kimine kaṣr-ı ṭarab-ı âyş u ṣafâ
Kiminüñ miḥnet ile başına ẕindân ancaḳ
(Tah.3.III)

Gaflet uykusundan uyanıp ibret gözüyle cihân bağına bakıldığında, eşyaların arkasındaki hakîkatlerin sırrına vâkıf olunur. Cihân, kimisi için yaşam ve safanın olduğu bir saray, kimisi için de sıkıntının eksik olmadığı bir zindân gibidir.

Dâr-ı miḥnetdür cihân derd ü ġama ġâyet mi var
Mergden ġayrı marîż-ı ‘aşḳ içün ṣıḥḥat mi var
Dâmen-i gül ḫâr elinde bülbüle fırṣat mı var
……
(Tahmîs.7.I)

Cihân, derdin sıkıntının haddi hesabı olmadığı, bir mihnet diyarıdır.

Olur bu ḫalḳ-ı cihânuñ birer mülâḫaẓası
Derûnuñda rumûz-ı ḳader mülâḫaẓası
Ḳaçan ki himmete tedḳîḳ ider mülâḫaẓası
Ḳılınca cevher-i ferde eṣer mülâḫaẓası
Hezâr-ı yâre ider ânı her mülâḫaẓası
Ne cevher olduġum olsa eger mülâḫaẓası
(Tesbî'.III)

Sözi bu ḫalḳ-ı cihânuñ güzâf olur ekṣer
Ṣaḳın dime nice leffâf içün suḫan-perver
Netîce her kişi kendi ṣıfâtını söyler
Muvaḥḥidînuñ olup her kelâmı bir gevher
'Urûs-ı ma'nîye elfâẓ virür zîver
Ṣenîden-i süḫan vaṣf-ı ẕât def' eyler
(Tesbî'.V)

Cihân halkı, kalbinde kaderin remizleriyle hayatını sürdürmektedir. Cihân halkının çoğunun sözü, boş lakırdıdan ibarettir.

Dimâġ-ı telḫ ider dünyâ ve mâ-fîhâyı ẕikr itmek
Velî leẕẕet virür vaṣfuñ dehâna yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.2)

Göre ḫâṣıyyetini maḳdem-i Nev-rûzuñ kim
Nev 'arûs oldı bu fertûte-i dünyâ ḥâlâ
(Med.VIII.6)

Dünya ve içindekileri zikretmek, dimağa acı bir lezzet verir. Velînin vasıflarını zikretmek ise ağızlara lezzet verir. Nevruzun gelmesiyle beraber eski ihtiyar olan dünya, yeni bir geline benzer.

…….
Ḳalmadı tafṣīle ḥâcet bildük icmâliñi hep
Ehl-i dünyânuñ ġurûr-ı câh ile ḥâlî tebâh
(Terci-i bend.VII)

Dünya ehli mal ve mülkün gurûru ile yaşamaya devâm ederse hali perişandır.

N'ola yoġıyse göñülde recâ-yı devlet-i dünyâ
Derûn-ı dilde yer itdi rumûz-ı نحن قسمنا
(Gaz.4.1)

Ḳo itme cîfe-i dünyâ içün nizâ'i gider
Ḫırıldı eylemez insân olan miṣâl-i kilâb
(Gaz.24.4)

Dünya devletine itibar etmeyen gönüller, " Biz taksim ettik."[181] Ayetine göre rızkının kendini bulacağını bilir. Dünya nimeti için kavga etmeye gerek yoktur.

Devlet-i dünyâya raġbet ḳılma faḫr it faḳr ile
Var gedâ-yı şâh-meşreb ol yüri devlet yürür
(Gaz.92.2)

Ġam ile üns ṭutup añladum ki dünyânuñ
Dem-i meserreti hemm-i keṣîre degmez imiş
(Gaz.180.3)

Gönül it fikr ü te'emmül ki bu dünyâya neye geldüñ anûn aṣlı nedür fehm ü ferâset demidür cehd ü si'âyet demidür ṣanma sefâḥat demidür…..
(Bahr-ı tavîl)

Dünya devletine rağbet etmeyip fakri ile övünenler, köle olsalar da onların devleti yürür. Gam ile dost olan, dünyanın neşe deminin az bir süreden ibaret olduğunu anlar. Gönlün; bu dünyaya neden geldiğini, dünyanın aslının ne olduğunu tam olarak fikir etmesi gerekir. Dünya, zorlukların yaşandığı bir yerdir, orası safahatın olduğu bir mekân değildir.

Gerdiş-i çarh u ṣebât-ı arża ẓâtundur sebeb
Devr ider dâ'im yüzüñ ṣûyına bu nüh âsiyâb
(Na't.IV.3)

Resulullah'ın varlığı, göğün dönüp yerin sabit kalmasının ve dokuz feleğin devrinin nedenidir.

Aṭlaṣ-ı çerḫa eylemem raġbet
Ḫalḳ ḫōş câme-i ḥarîrümdür
(Fahriyye.16)

Hakikî âşık, dünyaya meyletmez, sırtını yarin mekânını yaslar.

Ṣanmasun cây-ı selâmet kimse bu menzil-gehi
Ġam elem her gûşesi dünyâ ser-â-pâ böyledür
(Terci-i bend.V)

Dünya, selâmet yeri değildir. Onun her köşesi, baştan ayağa gam ve elemle kaplıdır.

[181] Zuhruf suresi,32.ayet

Bir ‘aceb bîmâr-ḫâne bu ciḫan ey ḫasta dil
Derd derd üzre olur bunda müdâvâ böyledür
(Terci-i bend.V)

Cihân, hasta gönüllerden meydana gelen bir mekândır. Buradaki tedavi ise, dert üstüne dert verilmesi ile olur.

Ağaç ve çiçeği, çayırı olan mekân anlamına gelen çemen, çemenistân ve çemen-zâr, beyitlerde dünyanın remzi olarak kullanılmıştır. Çemende yer alan çiçekler, birer mazmun olarak dünya ve içindekileri ifade etmektedir.

Çemende cilve eyler âteş-i dünyâyla lâle
Göre yaḳmış yine kendi derûnın nâr-ı sûzânı
(Med.VI.12)

İder zerrîn ḳadeḥle gül-‘iẕârân çemen-i ‘işret
Bu bezm-i gülşenüñ nergisler olmışdur nigeh-bânı
(Med.VI.14)

Virdi revnaḳ memâlik-i çemene
Şehr-yâr-ı bahâr-ı bî-hem-tâ
(Gaz.11.2)

Sâḳı-i nev-ḫaṭṭ ḳıl zîb-i kenâr irdi bahâr
Bezm-gâh-ı çemenüñ ẕevḳı bu hengâmdedür
(Gaz.95.2)

Çekildi seyr-i çemen-zâre ḫalḳ biz ḳalduḳ
Meger ki ḥiṣṣemüze bir mesîre degmez imiş
(Gaz.180.5)

Çemenistân, halk için bir seyir yeridir.

Ey suḫan-ver oldı enfâsuñ nesîm-i gül-güşâ
Buldı nuṭḳuñla ṭarâvet gül-sitân-ı ma’nevî
(Med.XIII.19)

Ten dâġuma dâġum ten-i ‘uryâna münâsib
Gül-şen güle gül ṣaḥn-ı gülistâna münâsib
(Gaz.32.1)

Ṣabâ refîḳuñ olup gülsitâne dek giderüz
Senüñle toġru o serv-i revâne dek giderüz
(Gaz.156.1)

Gül-i ḫ'ōş-bû gülistân-ı ḥaḳîḳât var iken bilmeyüp olmak ne revâ ḫâra ḳarîn zâr u ḫazîn……

(Bahr-ı tavîl)

Fevzî'nin gülleri açtıran ılık nefes etkisindeki sözleri ile mânevî gülistân, tazeliğine kavuşmuştur. Gülün yeri, gülşenin merkezidir. Gül Peygamberimiz de âşığın dünyasının merkezinde yer alır. Sabah rüzgarını kendine arkadaş kılan gönüller, esinti ile beraber servi boylu sevgiliye doğru yol alır. Hakîkat gülistânı dururken onu görmeyip dikene yakın olmanın ne gereği vardır, bilinmez.

Ol şehüñ feyż-i nesîm-i maḳdeminden ser-te-ser
Ḫurrem oldı bâġ-ı dehrüñ gülleri bülbülleri
(Na't.1.31)

Resulullah'ın feyiz yüzlü ılık rüzgarı, dünyanın bağına esince gülleri ve bülbülleri şen olmuştur.

Yine meşşâṭa-i sun'i Ḫudâ tezyîn idüp bâġa
Götürdi bürḳa'-i gül-gûn ile gül-berg-i ḫandânı
(Med.VI.3)

Açıluñ geldi dem-i 'ıyd ile Nev-rûz diyü
Güllere bülbül-i bâġ itdi seḥer vaḳti nida
(Med.VIII.8)

Hudâ'nın istemesi ile birlikte dünya bağı, süsünü kavuşur. Güller, yüzündeki örtüyü atıp neşe ve sevince erişirler. Nevruzun gelmesiyle beraber bayram haberini, bağın bülbülleri güllere iletir.

Bâġuñ ol gül yanında ḥacildür şükûfesi
Âlûde-i kesâfet-i güldür şükûfesi
Ġam nev-bahârınuñ bu degüldür şükûfesi
……..
(Tahmîs.5.IV)

Gehî hezâr iremez bâġa ḥükm-i 'aṣr ile
Harîm-i bâġ ḳalur zâġa ḥükm-i 'aṣr ile
……
(Tesbî'.VI)

……imdi güñül eyle hemîn derd ile feryâd u enîn……..olma hevâyî ki saña toġrı direm serv-i sehî gibi tehî ḳalma bu bâġ içre ṣaḳīn.

(Bahr-ı tavîl)

Âlem, bağın güllerinin saldığı gamla uğraşmaktadır. Bülbül, bağ haremine erişemez. Âlem bağında, hevâların peşinden gidip boş işlerle meşgul olmamak gerekir.

1.69.İki ‘Âlem

İki âlem, dünya ve ahiret hayatını kapsar. İki âlemi ifade edebilmek için dâreyn kelimesinin yanında dü-serâ, kevneyn kelimeleri de kullanılmıştır.

Seni Bârî-te’âlâ seyyidü’l-kevneyn idüp ḳılmış
İki ‘âlemde sulṭân-ı yegâne yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.7)

Resulullah iki âlemin efendisi, tek sultanıdır.

Sensin ey şâh-ı rusül her dü-serânuñ mefẖarı
Oldı ẕâtuñla iki ‘âlem şerefden ḥışşe-yâb
(Na’t.IV.2)

Resulullah, iki cihân sarayının da şahıdır.

Cenâb-ı Ḥaḳ senüñçün eyledi îcâd-ı kevneyni
Dü ‘âlem luṭfuñuñ memnûnı oldı yâ Rasûla’llâh
(Na’t.XII.5)

İki cihânın meydana gelme nedeni, Hakk’ın Resulullah’a duyduğu sevgidir.

1.70.On Sekiz Biñ ‘Âlem

Çeşitli boyutları ile birlikte kâinatta, on sekiz bin oluşum vardır. Buna göre tüm varlıklar âleminde, dokuz felek, bir hava küre, bir su küre, bir ateş küre, bir toprak küre, bir cansızlar, bir bitkiler, bir hayvanlar, bir insan, bir insan-ı kâmille beraber on sekiz sayısına ulaşılır. Her bir âlem, zuhuru itibariyle bin sayılır ve on sekiz bin âlem meydana gelir.[182]

Nûr-ı ẕâtuñ rûşen itdi on sekiz biñ ‘âlemi
Toġdıġuñ sâ’at se’âdetlerle ey şems-i duḥâ
(Na’t.III.2)

Resulullah’ın doğumunda, onun zatının nûru ile on sekiz bin âlem aydınlanmıştır.

[182] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.495.

1.71.Câh

Makâm, mevki anlamına gelen Farsça kelime, tasavvufta kalbin makâm ve mevki hırsı ile kirletilmesini ifade etmektedir.[183]

Câhına maġrûr olan lâ-büdd düşüp ġam-ı câhına
Miḥneti bâdî-i şâdî-i dil-i ḥassâd olur
(Terci-i bend.VI)

Dil-i âzâde ḫalḳuñ iltifâtı ḳaydına düşmen
Ḥaḳîḳat ehline erbâb-ı câhuñ 'ızzeti ẕüldür
(Gaz.90.5)

Dünyadaki makâm ve servetiyle gurûr duyan ve halkı küçümseyen kişilerin kalpleri hastalıklıdır. Hakîkat ehli için, câhı ile mağrur olanların elde ettikleri alçaklıktır. Fakirliği ile övünenler, kanaât makâmına nâil olurlar.

Câh-ı ḫâhişden dili ġazel it hemân
Birrîyâ lâzım degül ḳayd-ı edeb
(Gaz.60.5)

……
Oldur memâlik-i suḫane şimdi pâdişâh
El-ḥaḳ bu 'ızz u câh aña baḫşâyiş-i ilâh
(Terkib-i bend.III)

Şiir yazma yeteneği, Hakk'ın kullarına bahşettiği bir mevkiyi göstermektedir.

Mıṣr-ı ḥüsünde Yûsuf-ı sânî idi hemân
Mîzân vaḳti rif'at ile bula 'izz ü câh
(Mers.XVI.12)

Nesimî-zâde Osman Ağa, Mısır'ın güzelliğinde ikinci Yusuf gibi makâm ve rütbeye sahip olup yükselmiştir.

Hâme-i Birrî ḳılup ruḫsâr-ı evrâḳ-ı siyâh
Câ-be-câ çıḳdı beyâża ḥasb-ı ḫâl-i ehl-i câh
……
Ḥâṣılı ey ehl-i câh âgâh ol erbâb-ı dil
Devlet-i dünyâya ḳılmaz iltifât ile nigâh
……..
(Terci-i bend.VII)

[183] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.115.

Gönül ehli, câh ehlinde olduğu gibi dünyaya meyleden bir bakışa sahip olmaz.

Dünyada talep edilen mal, mülk, evlat vs. gibi istekler, nefsin mevki hırsını arttıran detaylardır.

İden terk-i meṭâlib ḫalḳa nâz eyler niyâz itmez
Olur müstaġnî-i ‘âlem o kim ehl-i tevekküldür
(Gaz.90.4)

Tevekkül ehli, âleme karşı kanaâtkardır. Onlar, dünyevî isteklerden arınmış, halka niyâz etmekten vazgeçmişlerdir.

Mal ve mülk edinme hırsı, hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için yaşamak illeti, insanların kalplerini esir alan bir hastalıktır.

O günde hiç saña nef’ eylemez bu mâl ü benûn
Heman ḳalb-i selîm ile ol selâmet-yâb
(Gaz. 24.3)

Bu dem o dem ki hüner naḳş u ‘ayb olur zîrâ
Zamân ḫalḳınuñ ekṣer kemâli mâliledür
(Gaz. 69.4)

Sevdâ-yı mâl ü mülke düşüp neylerüz bize
Yetmez mi fikret-i ġam-ı rûy-ı siyâhımuz
(Gaz. 146.3)

Bu dünyada elde edilen mal ve mülkün, âhirette insana faydası yoktur. Zaman halkının çoğunun olgunluğu, mal ile ölçülmektedir. Mal ve mülk sevdası, kalbi gam ateşi ile yananlar için boş bir sevdadır.

Derûnı devlet-i dünyâya eylemem taḫṣîṣ
Sezâ mı kim ḳıla faḳr ehli meyl-i mâl-ı ḫabîṣ
…….
(Tesbî’.IV)

Bu çâr-sûde gören müşteri olur ammâ
Meṭâ’ı ḥüsnine yârüñ bahâ mı var yoḳdur
(Gaz. 144.3)

Dünya devletine kalpte yer vermemek, mala meyletmemek, fakr ehlinin özelliklerindendir. Yârin güzellik metası, para ve pul ile ölçülemez.

Dünyanın süsü olan Allâh’ın erkeklere emaneti kadınlara meyletmek, kalbi onların sevdası ve hayali ile doldurmak, kalbe yapılacak bir zulümdür.

Aldanma merd iseñ zen-i dünyâ-firîbine
Dehrüñ ġınâsı oldı ġınâ belki câhi câh
(Mers.XVI.20)

Derûnında yer itmez ḥubb-ı dünyâ ehl-i 'irfânuñ
Zen-i dehre 'alâḳa eylemez pâkize-dil da'lec
(Gaz.48.2)

İnsan olma sıfatına layık olanların, dünyada kadının kalbini esir almasına izin vermez, ona aldanmaz. İrfân ehlinin kalbinde, dünya sevgisi yer etmez. Bu kimseler, kadınlara karşı derinden bir ilgi göstermez.

Bilürse vâḳıf u zen-i ṭab' n'ola ḳadrin
Bu naẓm-ı pâk çü dürr ü güher çekilmişdür
(Gaz.142.4)

Düşüp merd-i Ḫudânuñ eṣerine râh maḥabbetde
Zen-i dehrüñ fesâdından ḳaçanlar Mevlevîlerdür
(Gaz.111.2)

Hudâ'nın mahabbet yolunun yolcuları olanlar, kadınların fesadından kaçarlar. Mertlik vadisinde söz söylemek isteyenlerin, kadınların aldatmasına, hilesine karşı gelmeleri gerekmektedir.

2.BİRRİ'YE GÖRE BAZI İNSAN TİPLERİ

2.1.Cühelâ

Sözlükte cahiller topluluğu anlamına gelen kelime [184], Hakk ve gerçekler karşısında kalp gözü kapalı kimseleri ifade eder.

Varma cühelâ meclisine olma mu'aẕẕeb
O meclis olur 'ârif u dânâya çü düzaḫ
(Gaz.56.2)

Cahillerin meclisi, ârifler için azap veren bir mekândır.

2.2.'Ârif

İrfân sahibi anlamına gelen Arapça kelime, Allâh'ı her yönüyle bilip tanıyan kişiyi ifade etmek için kullanılır. [185]

[184] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.146.
[185] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.60.

‘Ârif u dânâ müdebbir bir vezîr-i bî-naẓîr
Görmemişdür miṣlini çeşm-i cihân bîn-i zamân
(Med.IV.36)

Olup kerem ile ma’rûf o ‘ârif-i bi’llâh
Ma’ârif ehline himmetde bezl ider maḳdûr
(Med.V.25)

Ne ni’metdür ki ḫâs u ‘âma mebẕûl oldı bu sûrûn
Dil-i ‘ârif gibi dâ’im güşâde süfre-i nânı
(Med.VI.35)

Sultan Ahmed; düşünceli, tedbirli, bilen, irfân sahibi, eşi benzeri daha önce görülmemiş bir sultandır. Keremi ile tanınan Ârif Efendi, mâârif ehli için elinden geldiği kadarıyla himmeti önlerine sermektedir. Ârifin gönlü, daima ziyafet sofrası gibi açılmakta ve içi irfân ile dolmaktadır.

Ḳıymet-i nuṭḳ derd-i Bârî bilüp ‘ârif olan
Her sözin ehl-i dilüñ mengûş-ı gûş-ı cân ider
(Terci-i bend.IV)

Sırr-ı taḳdîri bilen ‘ârif düşüp ḫâmûş olur
Hiç dimez bir şey içün şöyledür yâ böyledür
(Terci-i bend.V)

Ḳubbe-i lâciverdî-i gerdûn
‘Ârife bâr-gâh-ı istiġnâ
(Gaz.9.2)

Allâh’ın göndermiş olduğu belâları ârif olanlar can kulaklarına küpe yaparak ders çıkarırlar. Takdir edilen sırrın kıymetini bilen , o sırra vâkıf olan ârif olaylar hakkında yorum yapmaz, susar. Hakk’tan gelen her şey hoştur ona göre. Bu dünya ârif için kanaât edilecek bir yerdir.

Nâ-dân idemez ẕevḳını ‘ârifleriñ idrâk
Bir nükte olur merd-i suḫan-dâna żiyâfet
(Gaz.36.4)

Varma cühelâ meclisine olma mu’aẕẕeb
O meclis olur ‘ârif u dânâya çü düzaḫ
(Gaz.56.2)

Suḫanda ‘ârif-i bi’llahuñ olduñ pey-revi ey dil
Saña bu nuṭḳ anuñ hep himmet-i ‘ulyâlarındandur
(Gaz.119.5)

Söz sahasında âriflerin temsilcisi olan Birrî, bu özelliğini onların himmeti ile almıştır. Terbiyesi, bilgisi ve görgüsü kıt olan nâdân, ârifin zevkini idrak edemez. Cahillerden meydana gelen meclis, ârifin cehennemidir. Âriflerin izzeti, onların kemâl sahibi olması iledir.

O bir ‘ârif ki ḥâlâ feyż-i rabbânî ile ṭab’ı
Ma’ârif gevher-i şehvârınuñ deryâlarındandur
(Gaz.119.6)

Girsün derûn-ı ‘ârife bulsun murâdını
‘Âlemde kim ki gevher-i ‘irfân-ı kân arar
(Gaz.141.7)

Degül mi vâḳıf o maḫdûm ‘ârif-i esrâra
Beyân-ı râz-ı dili iktiżâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.9)

Ârifler, Rabbânî feyizler ile kaplanmış tabiatları ile mârifet cevherleridir. Ârifin gönlü, irfân cevherinin bulunduğu kaynaktır. Âriflerin sırlarına vâkıf olanlar, gönüllerin efendileridir.

Tâze cân bûlur giren göñlime zîrâ ‘ârifüñ
Göñlidür âb-ı ḥayât nükte-i pinhâne ḥavż
(Gaz.193.6)

‘Ârifüñ ḳadrîn yine ‘ârif bilür bu böyledür
Ḳadr-i ‘âli ehlüñ idrâk itmez ehl-i inḥiṭaṭ
(Gaz.200.3)

Ey Birrî olan ḫulḳ-ı ḥüsnile mevṣûf
Olsa ne ‘aceb cevr u sitemle me’lûf
Hiç bezm-i ṣafâ içre gelür mi yâda
‘İrfân ile ‘âlemde olanlar ma’rûf
(Rubâ’i.7)

Ârifin gönlüne giren, âb-ı hayatı içmiş gibi taze cân bulur. Ârifin bu dünyadaki kadrini yine ârif bilir. İrfânı ile bu âlemde bilinenler, safa bezmi içinde hatırlanmaz. Sırlara vâkıf olan gönüller, Resulullah’ın Feyzînden nasiplerini almışlardır.

Yâ Rab dili maḥbûbuña vâṣıf eyle
Esrâra o yüzden beni vâḳıf eyle
Na’t-ı nebevî feyżi ile var ey dil
‘Ârifler içün beẕl-i ma’ârif eyle
(Rubâ’i.10)

Ârifler bilen gönüllere (dânâ dil) sahiptir.

2.3.Âgâh

Uyanık olan anlamına gelir.[186] Gaflet uykusundan uyanmış olup eşyalara gönül gözü ile bakanları ifade etmek için kullanılır.

Ṭâḳ-i dergehine yazılmış ezel kim taḥḳîḳ
Oluñ âgâh budur melce-i erbâb-ı recâ
(Med.VIII.40)

Hakk'tan ümidini kesmeyenlerin, durumlar karşısında uyanık olmaları ve kendilerini koruyacak hakîkî bir sığınak bulmaları gerekmektedir.

2.4.Ebrâr

Sözlükte sâlih ve takva sahibi, hayır ve hasenât adamları, dindarlar [187] anlamına gelir. Allâh'ın iyi ve sevgili kullarıdır. Halk ile meşgul olan hizmet ehlidirler.

Yetdi suḫan nihâyete ḫâmûş ol saña
Yetmez mi Birrî himmet-i ebrâr-ı Mevlevî
(Med.III.25)

Mevlânâ'yı metheden sözlerini nihayetlendiren Birrî, sessizliğe boğulmuş ve hayır ve iyilik sahibi olan Mevlevîlerin himmetine sığınmıştır.

2.5.Ehl-i dil

Sözlükte gönül ehli anlamına gelen kelime [188], kalpleri ile mânevî duyuşa sahip kimseleri ifade eder.

Ġam ol mübeşşir-i elṭâf-ı Îzidîdür kim
İder her ehl-i dile müjde-i ḳudûm ḫubûr
(Med.V.14)

Sitemden oldı peşîmân sipihr-i kine güẕâr
Bu dem her ehl-i dile pîşesi müdârâdur
(Med.IX.9)

---

[186] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.12.
[187] Mehmed Bahaeddin, **Yeni Türkçe Lügat**, Akçağ Yay, Ankara 1997, s.4.
[188] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.209.

Saña teslîm olınmış ezeli genc-i suḫan
De'büñ ehl-i dile beẕl-i güher-i zîbâdur
(Med.XI.44)

Gam, aşk ehli için Hakk'ın lütfunun habercisidir. Sitemden pişman olan gönül ehline artık her işi, dost gibi görünür. Seyyid Vehbi'ye teslim olan her gönül ehli için, onun söz hazinesinden hasıl olan sözleri ile cevherler saçılır.

Birrî suḫan ehl-i dile çün ni'met-i 'uẓmâ
Ḳıl şi'r-i nefîsüñ ile yârâna ẓiyâfet
(Gaz.36.7)

Birrî'ni sözleri, ehl-i dil için büyük nimettir.

Kemâli ehl-i dilüñ ṣanma sinn u sâliledür
O tâze-sâle di kâmil ki ḥüsn-i ḥâliledür
(Gaz.69.1)

Ol ehl-i dil ki kemâl üzre ḥâl ṣâḥibidür
Ḳıyâs itme ki ḳâl ehlinün muṣâḥibidür
(Gaz.129.1)

Ol şeh muṣâḥib itse bizi eylemek 'aceb
Zîrâ çoḳ ehl-i dil ile hem ṣoḥbet olmışuz
(Gaz.160.3)

Gönül ehlinin kemâliyeti yıllarla, ömürle hesaplanmaz. Onların kâmil olması, hallerinin güzelliği iledir. Hakk'a muhalefet gösteren ile yakınlık kurmak, gönül ehli için külfettir. Gönül ehli, olgun tavırlarını davranışlarına yansıtmıştır.

2.6.Ehl-i fesâd

Sözlükte bozguncular grubu anlamına gelir.[189]

İşitse adını ehl-i fesâdı lerze ṭutar
Gören ṣanur ki anı mübtelâ-yı ḥummâdur
(Med.IX.20)

Nasuh Paşa'nın adını işiten bozguncu grubunu, sıtma nöbeti gelmiş gibi titreme tutar.

2.7.Ehl-i taḥḳîḳ

Sözlükte hakîkat ehli anlamına gelen kelime [190], doğru bilginin kaynağı kimseleri ifade etmek için kullanılır.

[189] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.262.

Müddet-i ḥaml oldı nüh meh anda yoḳ naḳs u ziyâd
Ehl-i taḥḳîḳ öyle naḳl eyler bu ḳavl-i eşheri
(Na't.I.25)

Resulullah'ın annesinin karnında geçirdiği gebelik süresinin eksik ya da fazlası olmadan dokuz ay olduğu, hakîkat ehli tarafından nakledilmiştir.

2.8.Ehl-i 'aşḳ

Yüreklerinde bulunan aşkı her hareketin merkezi yapan kişileri ifade etmek için kullanılan bu kelimeyi Dîvân'da anlam olarak karşılayan başka bir ifade ise "üftâde"dir.

Tişehâ-yı ṭa'n-ı a'dâ kim ṭayanmaz Ḳâf aña
Ehl-i 'aşḳ ammâ serin ḳarşu ṭutar inṣâf aña
(Gaz.12.2)

Ẕevḳ idüp vaṣf-ı ḳand-ı la'lüñden
Oldı 'aşḳ ehli ṭûṭî-i gûyâ
(Gaz.XVI.5)

Kaf dağının bile dayanamayacağı düşmanın baltası karşısında, aşk ehli boynunu eğer. Sevgilinin dudağının şekerinin vasfından lezzet alan aşk ehli, papağana döner.

Nedür râz-ı maḥabbet eyle idrâk
Olur erbâb-ı 'aşḳ ile muṣâḥıb
(Gaz.25.2)

Mahabbetin sırrının idrakine, aşk ehli ile sohbet edenler varabilirler. Aşk ehli için sararmış, solgun yüzü ve gözyaşı gamının kalbinde yaptığı ağırlık, dirhem ve dinarın ağırlığından daha fazladır.

Düşüp baḥr-i ẕünûbe n'ola ümmîd-i necât itsem
Cü sensin dest-gîr üftâdegâne yâ Rasûla'llâh
(Na't.II.39)

Günah denizinde boğulmuş, kurtuluş ümidiyle kanat çırpan âşıklarına uzanan yardım elidir Resulullah.

2.9.Neşve-yâb

Sözlükte keyifli, neşeli anlamına gelen kelime [191], aşk kadehini yudumlayıp ilâhî neşeye kavuşan kişileri ifade etmek için kullanılır.

---

[190] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.1019.
[191] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.825.

Teşneyem ‘ışret-geh-i ‘uḳbâda ide neşve-yâb
Cür’a-i câm-ı şarâb-ı ḫōş-güvâr-ı çâr-yâr
(Med. I.14)

Ṣundı sâḳī-i ḳadeḥ bâde-i ḥamrâ-yı neşâṭ
Hele gördük nicedür neşve-i ṣahbâ-yı neşâṭ
(Gaz.198.1)

…….
Ba’îd olmaz neşâṭından ḫumârı neşve-yâb itse
Olanlar nîm-i mest ol lâ’l-i gevher-i bâr fikr eyle
(Tah.10.V)

Susuz gönüller, âhirette dört halifenin şarap dolu kadehlerinden yudumlanarak neşeye kavuşmayı dilerler. Sâkî, aşk ehline içinde aşkı ziyâdeleştiren şarapları sunar ve neşe bezmi başlar. Aşk kadehinden yudumlayan âşıklar, neşeye kavuşup hafif bir sersemlik yaşarlar.

2.10.İbn-i vaḳt

Tasavvufta Ebu-l Vakt (zamana hâkim olmak veya anı yaşamak), tevekkülle yaşam şekline de İbn-i Vakt (zamana tâbi olmak veya anını yaşama) ifade eder. Derece olarak Ebu-l Vakt ehli, İbn-i Vakt ehlinden üstündür. Bu yaşam şekilleri kişinin yaratılışıyla ve kapasitesiyle alakalıdır. Zaman içinde kaybolmak istemeyen kişi, ya nebi ve resullere ya da basîret sahibi olan ebu-l vakt ehline tâbi olmalıdır. [192]

İbn-i vaḳt ol yüri var ḫâlüñi ḫōş gör Birrî
Aġlayan mâżī ü müstaḳbeli ḫōş ḫâldedür
(Gaz.97.7)

Bu âlemde ebu-l vakt değilsek, ibn-i vakt olup tevekkülle hayatı yaşamaya devâm etmemiz gerekir.

2.11.Rindân

Aldırışsız, kayıtsız, laubali anlamlarına gelen Farsça bir kelimedir. Dünya işlerini hoş gören , şekilden kurtulup özün sırrına erişmiş kalender ve erenleri ifade eder. [193]

Âmâde kebâb-ı dil u ḫâżır mey-i eşküm
Ḳılsam n’ola ‘aşḳ ehline rindâna żiyâfet
(Gaz.36.2)

[192] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.294.
[193] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.519.

Bağrum kebâbdur göre ḫûn-ı ciger şarâb
Rind-i dilüñ tedârüki hep 'ış ü nûşedür
(Gaz. 93.2)

Gözyaşı şarabı ile aşktan kebap olmuş gönül, aşk ehli ve rindlerin sofrasına sunulan bir ziyafettir. Rindlerin tedariki, yeme içme şeklinde kendini gösterse de onlar hayatın güzelliklerinin altındaki sırların kâşifidirler.

Cem bilüp bu bezm-i 'âlemden dimiş keyfiyyetüm
Zümre-i rindân câm-ı zer-feşânumdan bilür
(Gaz.126.4)

Rind ehli, Cem gibi bu âlemin keyfiyetini altın kadehler ve kızıl renkli şaraplar olarak görür.

……..
Elden ḳoma piyâlemi zîbâ reviş budur
Âyîn-i rind-i bâde-keş-i Cem-meniş budur
(Tah.5.I)

Ol ṣafâyı ki göñül câm-ı muṣaffâda görür
Rûḥ-ı Cem ṣanma ânı 'âlem 'uḳbâda görür
Rind-i ṣâḥib-naẓar ey şeh seni ma'nâda görür
……
(Tahmîs.8.I)

Rindanlar, Cem misali kadehi elinden bırakmayan, zevk ve safahata dalmış insanlar şeklinde görünseler de onların suret altındaki maksatları farklıdır. Rindler gibi bakış açısına sahip olanlar, yâri mânâda görürler.

2.12.Muvaḥḥidîn

Allâh'ın varlığına tevhitle inanmış olan kişileri ifade eden bir kelimedir.[194] Her zorluktan sonra bir kolaylığın olduğu müjdesi, Allâh'ın varlığına ve birliğine inanan grubun kalplerinde safa ve neşe hasıl olur. Muvahhidinin her bir kelamı, cevher gibidir.

Buyurdı ان مع العسر يسر ي*ol Îzîd*
Muvaḥḥidîne bu ma'nâ virür ṣafâ vü sürûr
(Med. V.15)

[194] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.681.

……
Netîce her kişi kendi ṣıfâtını söyler
Muvaḥḥidînuñ olup her kelâmı bir gevher
……
(Tesbî V)

2.13.Zâhid

Zühd, iltifat göstermemek, yüz çevirmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Her türlü mesâviden, kıl ü kâlden, abesten sakınmaktır. Zühde titizlikle uyan kişi zâhiddir. Zühdün çeşitleri vardır. Haramdan yüz çevirme, dünyadan yüz çevirme, halktan yüz çevirme ve helalden yüz çevirme yani helaller konusunda dahi titiz davranma. [195]

Ekl için zâhid idüp şeklini tebdîl saña
Âḫiretlük görinür maḳṣadı dünyâlıḳdur
(Gaz.66.5)

Zâhid ehl-i günehüñ rütbesin alçaḳ ṣanma
Her seḥer nâlesi dergâh-ı mu'allâya çıḳar
(Gaz.73.4)

Żamîri Ḥaḳḳa râci'dür ḥaḳîḳi 'âşıḳuñ zâhid
Hüviyyet ehlidür Ḥaḳḳâ çekenler 'aşḳla hûlar
(Gaz.145.3)

Zâhidler, daha çok ham sofular olarak görülmüştürler. Maksadı dünyalık olup kendini zâhid olarak gösteren sahtekarların varlığından bahsedilmektedir. Günah ehlinin, zâhidlerce aşağı görülmesi şairi kızdırmakta ve onların nâlesi ile yerin göğün inlediği bildirilmektedir. Hakikî âşık, Hakk yoluna döner, aşkla hû çeker.

Kendüden ḫalḳı ṣoġutdı göre ḥâl-i sermâ
Verâ'-ı bârid-i zühhâd ile oldı hem-ser
(Târîḫ.XV.7)

Gel ey zâhid yeter olduñ murâḳıb
Ḫaṭâdur bu riyâ ḳıl fikr-i ṣâ'ib
(Gaz.25.1)

Dini katı bir şekilde yaşayan kuru zâhidler, halktan kendini soğutup koparak kış mevsimi gibi soğuğa bürünürler. Zâhidin zühdü, bazen riyâ seviyesine çıkar. Allâh'a olan bağlılığında başkalarını küçük görme, zühdün esasına uymaz.

---

[195] Mahir İz, **Tasavvuf,** Kitabevi Yay, İstanbul 2001, s.114.

Zâhid-i bî-meze el çekse ayaḳdan n'ola kim
Raġmına her dem anuñ sâġar-ı gerdân çekilür
(Gaz.76.3)

Zâhid bî-mezenüñ raġmına biz ey Birrî
Mey-i 'aşḳı ki bu dem gönlümüz ister içerüz
(Gaz.171.5)

Ḥayf olur zâhid saña ḳalma ḳurı zühd ile gel
Bâri bir kez baṭ maḥabbet baḥrine mânend baṭ
(Gaz.199.4)

Zâhid, aşk şarabını yudumlamaz; fakat âşıklar her an aşkın şarabı ile kendilerinden geçerler. Kuru zühd ile kalan zâhide yazık olur, bari bir kere mahabbet denizine girsin, o zaman aşkın hakîkatlerine vasıl olur.

2.14.Güm-râh

Sözlükte yolunu kaybetmiş anlamına gelen bir kelimedir.[196] Hakk yolunun yolcusu olmayan kişiler için kullanılan bir tabirdir.

Ḳâfile-sâlâr-ı râh-ı dînsin luṭf eyle kim
Ḳalmışuz güm-râh erişsün gûş-ı âvâz-ı ceres
(Na't.VIII.5)

Din kafilesinin lideri olan Resulullah, kafilenin yol göstericisidir. Yolunu kaybedenler, onun lütfu ile menzile ulaşırlar.

2.15.Mürid

İsteyen anlamına gelen Arapça bir kelimedir.[197] Allâh'la bir olmayı, O'na kavuşmayı dileyen ve Hakk yolunda bir mürşide bağlanarak eğitim ve terbiye alan kişiye bu ad verilir.

Zemzemleyüp ṣunar ise meclisde sâġarı
Ol şûḫa şeyh-i Ka'be o demde mürid olur
(Gaz. 134.4)

Aşk meclisinde sevgili, kadehi zemzemleyip âşıklara sunarsa , Kâbe'nin şeyhi bile o güzele o an mürid olur.

---

[196] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.299.
[197] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.454.

2.16.Kâmil

Olgun anlamına gelen Arapça bir kelimedir.[198] Gerçek mânâda Allâh'ın yeryüzündeki halifesi olan kimseyi ifade etmektedir.

Kâmilüñ ṭab'ına olmaz her dil-i nâḳış şebîh
Birrîyâ benzer mi hiç deryâ-yı bî-pâyâne ḥavż
(Gaz.193.7)

Eksikleri olan gönlü kâmil insan tabiatına benzetmek, havuzu sınırsız deryaya benzetmek gibidir.

2.17.Velî

Sözlükte yakın, muhib, dost, yardımcı, efendi, köle, sahip, komşu, nimet veren anlamlarına gelen kelime, Allâh'a yakın olan mânevî faziletiyle muhabbetullahta fâni olan , şehvet, arzu ve çevresinden soyutlanmış, Allâh'la meşgul kimseleri ifade etmektedir.[199]

Ḳoşmaz aşmaz eşheb-i ṭab'um ḥarûn olmış velî
Ol yine yoldaşdan ḳalmaz bulıcaḳ hem'-inân
(Med.IV.21)

Benümle hem-râh olur sâye ḳaldı 'âlemde
Velî anı daḫı bâkî ḳomaz şeb-i deycûr
(Med.V.8)

Velî zatlar, Allâh'ın lütfuna mazhar olan kişilerdir; fakat onlarında bekâsı yoktur. Karanlık gece, onları da alır götürür; ama gölgeleri âlemde kalır.

Bir zaman düşmez çenâruñ sübḥası elden velî
Seyr idüñ ḳalur tehî-dest olduġıyçün ḫōd-perest
(Gaz.38.3)

Gelür meydân-ı 'aşḳa çün bahâdur
Velî göñlümce bir minḳâle gelmez
(Gaz.163.2)

Elinden tespihi düşürmeyen ham sofular, kendi hallerinden dolayı gurûrlanırlar. Aşk meydanına gelen velîlerin değeri gönüllerde ölçülür.

---

[198] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.314.
[199] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.697.

قاب قو سين *i geçüp irişdi* ني د ا و ا
Oldı maḥrem-raz-ı حي ا و ما *ya sırr-ı ażharı*
(Nat. I.82)

Mirac gecesi Sidret-ül Münteha'da iki yay aralığını geçen Resulullah daha da yakına geldi ve Allâh'ın vahiy etmesiyle birlikte sırrın mahremi oldu.

2.18.Mürşid

İrşâd, rehberlik etme anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Hak yolunu gösterip, manen aydınlatan ve gaflet uykusundan uyandıran kişiye de mürşid denir.[200] Mürşide doğru yolu gösterdiği için sahib-i irşâd da denmektedir. Dîvân'da mürşidi ifade etmek için reh-nümâ ifadesi de kullanılır.

Ḳıl temâşâ ḫayme-i ẓıllı revzen aḫır bu zer
Kendi ḳalur ancaḳ irşâd ol idüp fehm-i me'âl
(Gaz.202.5)

Emr-i تو ا *ṭutup mürşide teslîm olan*
Döner ol meyyite kim taḥte-i ġassâldedür
(Gaz. 97.6)

Söylenilenleri ayrıntılı olarak anlayan kişiler, irşad olma yoluna azmetmişlerdir. Ölmeden evvel ölenler, bir mürşide teslim olup nefsini musalla taşına yatırmıştır.

Yed-i teslîmüñi bir mürşidüñ ṣun destine zîrâ
Eṭıbbâ ṭutmayınca nabż-ı bîmârı 'ılâç itmez
(Gaz. 150.3)

Dâmen-i mürşidi elden ḳoma ey ṭalib-i Ḥaḳḳ
Ki ola feyż-i ilâhî ile ḳalbüñ pür-nûr
Hîç bir nesne yaḳar mı göre tâb-ı hurşîd
Olmasa vâsıṭa elbetde arâde billûr
(Kıt'a 1)

Teslim elini mürşide vermeyen hasta gönüller, dertlerine çare bulamazlar. Zira doktor, hastanın nabzına dokunmayınca ilaç vermez. Hakk yolunun talipleri, mürşidin eteğini elden bırakmamalıdır.

Bil ṭarîḳ-ı 'aşḳuñ âdâbın ki lâ-büdd sâliki
Menzil-i maḳṣûda îṣâle gerek bir reh-nümâ
(Gaz.6.2)

---

[200] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.455.

Aşk yolunun âdâbına göre, yolun sonunda menzile ulaşabilmek için bir yol gösteren pire, mürşide ihtiyaç vardır.

2.19.Pîr

İhtiyar, yaşlı[201] anlamlarına gelen Arapça kelime, tasavvuf liderine verilen adı ifade eder.

Saña tebliġ ider mergüñ selâmın püşt-i ḫam ey pîr
Kefen tezkîrini eyler aġarmaz bihûde mûlar
(Gaz.145.5)

Pîrüm ol fâris-i gerdûn vekâr-ı naẓma kim
Şekl-i mâhī sümm-i yek-rânında pinhân eylemiş
(Gaz.178.8)

Pir, yukarıdaki beyitlerde ölüme yaklaşmış ihtiyar ve bilgili şahıs anlamında kullanılmıştır.

2.20.Yâr-Aġyâr

Yâr; sevgili, dost[202] anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Saliğin halini ifade eden kelimedir. Ağyar, gayr kelimesinin çoğuludur. Sözlükte yabancı, el, başkası[203] anlamına gelmektedir. Hakîkate yabancı olup, sırra vâkıf olamayanları ifade etmektedir.

Ṣanma şeb-nem anı ey yâr ‘araḳ-nâk olmış
Gül senüñ ‘ârıż-ı pâküñden idüp istiḥyâ
(Med.VIII.50)

Yâr ḫasbī sever benüm cânum
Ḥaḳ budur yoḳ ġaraż Ḥaḳ ‘âlemdür
(Med.XII.32)

Şebnem, sevgilinin gül yüzünden hayâ edip ter içinde kalmış ve bu ıslak halini almıştır. Yârin sevgisi, karşılıksızdır.

Yâr ẓann itme diyem râzıñı aġyâre meded
Var Ḫudâdan ṭaleb it ey dil-i bî-çâre meded
(Gaz.58.1)

Birrî giderek yâre nedîm olsa ne mâni’
Aġyâr siyeh-rû gibi merdûd degüldür
(Gaz.67.7)

---

[201] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.502.
[202] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.709.
[203] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.35.

Aġyare baḳma yâriñi gör bâġ-ı ‘âlemüñ
Yoḳ ‘itibâr ḫârına verd-i terînedür
(Gaz.72.5)

O cefâ-cû baña bir laḥẓa ṣafâ göstermez
Ne ‘acebdür bu ki aġyâre cefâ göstermez
(Gaz.164.1)

Yâr zannedip sırları yabancılara açmamak gerekir. Ağyar, âşığın yâre yaklaşmasını engelleyen siyah yüzlü kötü kişilerdir. Âlem bağının yârini görüp ağyarinden uzak durmak gerekir. Âşığa bir an safa göstermeyen yâr, yabancıya ise bir an cefâ göstermez.

2.21.Âşinâ-Bî-gâne

Sözlükte bildik, tanıdık anlamına gelen kelime, tasavvufta hakîkat şarabını içip rûhî zevke kavuşmuş, Allâh'ını tanımış kulu ifade eder.[204] Sözlükte kayıtsız, ilgisiz anlamına gelen bîgâne ise tasavvufî yola karşı ilgisiz ve bilgisiz kişileri ifade etmektedir. [205]

Anuñçün çekdiler bî-gâne cevrin
Ki Ḥaḳḳa âşinâlardur İmâmeyn
(Med.II.10)

Ḥâk-i râh ol şâhid-i ‘aşḳ eylesün vaż’-ı ḳadem
Pây-bûs-ı yâr ile bîgâne olmaz âşinâ
(Gaz.6.4)

Sözüñ ıẓhâr ider sûzuñ gider bîgâne vâdîsin
Ṭuyuldun ey dil erbâb-ı ṭab’ remz-âşinâdur hep
(Gaz.31.2)

Hakk yoluna yabancı olanlar, cevr ve sitemle uğraşırken Hakk yolunun yolcuları, hakîkat şarabı ile zevk ve sefâdadırlar. Hakk yoluna çıkan aşk ehli, Yâr'i tanıyanlardan oluşmaktadır. Bîgâne vadisinde âşinâlar, sözlerini açığa çıkarıp sırlarını ortaya koysalar da bîgânelerin ilgisizliği değişmez.

Öyle bîgâne-i vefâya gönül
Bîhûde olup âşinâ n'eyler
(Gaz.99.5)

[204] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.64.
[205] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.102.

Ol şehüñ vâdîsi çün bî-gâneler vâdîsidür
Zülfine dil bağlamaḳ dîvâneler vâdîsidür
(Gaz.102.1)

Gedâ-yı kûy-ı yârüñ şevketin bîgâne fehm itmez
O ey ġâfil maḥabbet mülkinüñ Dârâlarındandur
(Gaz.119.4)

Sevgili, Âşığa bîgânelik, ağyara ise âşinâlık göstermektedir. Sevgilinin mekânı, zülfüne gönül bağlayan bîgânelerden meydana gelmektedir. Yârin köyündeki kölelerin mutluluğu , bîgâneler tarafından anlaşılmaz. O köleler, mahabbet mülkünün efendileridir.

Ḫalḳ hep bîgâne erbâb-ı dile yoḳ âşinâ
Bulmadum 'âlemde bir râz-ı nihânumdan bilür
(Gaz.126.3)

Ne ġam ḫalḳ-ı cihân bîgâne olsa
Benümle çünki cânân âşinâdur
(Gaz.130.4)

Ṣunar dil-ḫaste-i dembestesine şerbet-i la'lin
Bilür derdini ol nabż âşinâ bîmârı söyletmez
(Gaz.165.2)

Gönül ehline karşı zamâne halkı, hep yabancıdır. Âşık, kendi derdiyle meşgul olan , derdine âşinâ kimseyi bulamamaktan şikayetçidir. Cihân halkı, Âşığa yüz vermese de âşığın gönlü bundan gam duymaz; çünkü yâr ile âşinâ olmak, Âşığa yeter. Hasta gönüllerin derdine âşinâ olanlar, hastayı boş yere söyletmez. İlaç olarak, sevgilinin dudağı rengindeki şerbeti sunarlar.

Dil-berüm râz âşinâ-yı 'aşḳ imiş sırr-ı dili
Ol meġer bîgâneler yanında pinhân eylemiş
(Gaz.178.3)

Ḫamdu li'llâh şimdi berḳdur âşinâ virdi revâc
Ḳıldı ẓâhir dil ne kim yanında pinhân eylemiş
(Gaz.178.7)

Çeker göñül hele bîgâne cevri sehl ammâ
Meded meded sitem-i âşinâ ne müşkil imiş
(Gaz.187.2)

Dilberin sırrı, âşinâların aşkı imiş de sevgili o sırrı bîgânelerin yanında gizlemiştir. Sırlara âşinâlar, revaç gösterir. Bîgâneden gelen cevr ve sitemi çekmek kolaydır; ama âşinâdan gelen sitem, pek zor imiş.

Olalı ey ġam dil-i Birrî senüñle âşinâ
Ḫayli demdür genc-i miḥnetde enīs olduk aña
Ḫâṣılı erbâb-ı ṭab'a var imiş sende vefâ
…….
(Tahmîs.7.V)

……
Ketm-i esrâr gerek 'âşıḳa şol mertebede kim
Meclis-i 'aşḳa dil ü cânîbe bî-gâne göre
(Tahmîs.9.II)

Her seḥer gül-zârde budur du'âsı bülbülüñ
K'olmaya bîgâne-'aşḳ âşinâsı bülbülüñ
Ġonce-i ṭab'ıaçar her merḥabâsı bülbülüñ
……..
(Tahmîs.XVII.I)

Gamla âşinâ olan kalpler, mihnet hazinesinde yârden vefa görmeden yaşamaktadır. Aşk meclisinde âşinâya düşen, kalplerdeki sırrı saklamak, ifşâ etmemektir. Aşka bîgâne olmak, âşinâ gönülleri korkutur.

2.22.Ḳâdirî

Kadiriyye tarikatı, Abdulkadir Geylâni tarafından kurulan, İslâm dünyasındaki en yaygın tarikattır. Dergâhlarında sesli zikir yapan Kadiriyye, Anadolu'ya Eşrefoğlu Rumi tarafından getirilmiştir. Ehl-i sünnete bağlı olan tarikat, şeriat emirlerine uygun hareket ederler.[206] Bu tarikata bağlı kimseler Kadirîler olarak anılır.

Ḳılmışdı Ḳâdiriyye ṭarîḳına intisâb
Sa'y eyler idi olmaġa mihmân-ı ḫân-ḳâh
(Mers.XVI.14)

Sıġmayup ḥâl dilleri ḳâle
Olınur îmâ vâḳıf ḥâle
Bâġ-ı ma'nîde eyleyen nâle
'Andelîb zâr Ḳâdirîlerdür
(Murabba'.II.V)

Nesimî-zâde Osman Ağa'nın Kadiriyye tarikatına mensup olduğu ifade edilmektedir. Gönlünden fışkıran aşkları dillerine sığmayan Kadirîler, mânâ bağında bülbül gibi inlerler.

[206] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrani Altıntaş ,**a.g.e,** s.81-82. Mahir İz, **a.g.e**, s.175.

2.23.Nakşî

Bahaeddin Nakşibend tarafından kurulan, nafilelere çok itibar eden tarikata mensup kişilere Nakşî adı verilmektedir.[207] Tarikat, gizli zikri esas almaktadır.

…….....
Mevlevī ol Nakşiyâ çün gül-şeni der'andelîb
Sen sema' it neyzen oldı her nevâsı bülbülüñ
(Tahmîs.XVII.V)

Nakşî'lerin kalpten gelen her bir zikri, bülbülün hoş nevâsı gibidir.

3.AḪLÂḲÎ UNSURLAR

3.1.Aḫlâḳ (Âdâb, Terbiyet)

Arapça hulk kelimesinin çoğulu olan ahlâk, huylar anlamına gelmektedir. Ahlâk , faziletleri kazanma, rezilliklerden uzak durmadır.[208] Tasavvufta, Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanmak ulaşılması gereken bir hedeftir. İslam'da ahlâkın kriteri Kur'an'dır. Güzel ahlâkı tamamlamak için âlemlere rahmet olarak gönderilen Resulullah'ın ahlâkının kaynağı da Kur'an'dır. Edeb kelimesinin çoğulu olan âdâb, izlenmesi gereken esaslar ve görgü kurallarını ifade etmektedir.[209] Tarikata giren müridin uyması gereken bir takım kurallar vardır. Âdâb konusunda bilinen bir söz şu şekildedir. " Edeblere riayet etmeyen, sünnetlere riayet etmeyi kaçırır; sünnetlere uymayı kaçıran farzları ve vacipleri gereği gibi yapmaktan uzaklaşır; farz ve vacip gibi dinin temellerinin yeterince yerine getirilmemesi, kişiyi imanı kaybetme tehlikesine duçar eder."[210] Bir kimsenin terbiye edilebilmesi için, buna uygun bir tabiatı olması gerekir. Gülistân'da bu konuda şöyle denmektedir.

Özün kendisi kabiliyetli olursa, terbiye onda etkili olur.
Özü kötü olan demiri, hiçbir cila güzelleştirmez.
Köpeği yedi okyanusta yıksan da, ıslanınca daha pis olur
İsâ'nın eşeği Mekke'ye götürülse, geri gelince yine eşektir.[211]

Ḥâlüñden itme Birrî şikâyet rıżâ gözet
Rabbüñ ḳo eylesün seni miḫnetle terbiyet
Miḫnetsüz olmaz ehl-i dile kesb-i menzilet
……..
(Müseddes.V)

---

[207] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.462.
[208] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.39.
[209] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.31.
[210] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**. s.31.
[211] Sa'di**, Gülistân**, (Çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yay, Ankara 2004, s.139.

Halik'in kulu terbiye etmesi, gönderdiği sıkıntı iledir. Dert çekmeden âşık, menzile erişemez.

Edeb gözet dime ayvaya dönmişüm yârüñ
Ruḫında ḥıddet ile reng-i sîb olur peydâ
(Gaz.15.8)

Tehâlük itme ey pervâne-i dil gel te'eddüb ḳıl
Yine olmış o şem'-ı cem'-i ḫûbân-ı âteş
(Gaz.183.4)

Gönülden edebi uzak tutmayanların kalbi de âdâbınca hareket etmeyi öğrenir. Gönül pervanesi, edebince hareket ederse helâk olmaz.

İrişüp merd-i Ḫudâ bezmine ol cür'a-keşi gör nicedür perverişi işle edeble her işi çün irişür menzile sa'yile kişi…….
(Bahr-ı tavîl)
……..ḳanda bulam âh seni vây beni vây beni böyle günehkâr olam bî-edeb ü 'âr olam yâr-ı ḥaḳîḳî var iken mâ'il-i aġyâr olam…….
(Bahr-ı tavîl)

Bil ṭarîḳ-ı 'aşḳuñ âdâbın kı lâ-büdd sâliki
Menzil-i maḳṣûda îṣâle gerek bir reh-nümâ
(Gaz.6.2)

Reh-ber-i 'aşḳuñ düşerseñ pâyına âdâb ile
Vaṣl-ı ma'şûḳuñ ṭarîḳın gösterür âḫir saña
(Gaz.6.3)

Her işinde âdâba uyan kişinin, menzile ulaşması kolay olur. Günahkarlar, edepsizler ve arsızlar âh çekerek inlerler. Aşk yoluna çıkan saliğin, tarikat âdâbına göre bir mürşide teslim olması gerekmektedir. Aşk rehberinin ayağına âdâbınca düşenlere, mürşid Sevgili'ye ulaşılan yolu gösterir. Derdi olgunlukla karşılamak , âdâba uygun bir harekettir.

Câmi'-i evṣâf-ı mecmû'ı rüsüldür kim Ḫudâ
Eyledi mîrâṯ aña aḫlâḳ-i deh-peyġam-berî
(Na't.I.35)

Ḥasenü'l ḫulḳ u Ḥüseynî-neseb ol ẕât-ı şerîf
Zübde-i âl-i resûl-i ṣamed ü Şîr-i Ḫudâ
(Med.VIII.33)

Resulullah, cümle geçmiş peygamberlerin güzel vasıflarına şâmildir. Mehmed Paşa, güzel ahlâkıyla tanınan, Hz. Hüseyin'in nesebine bağlı bir zâttır.

Geldi luṭfile bu aḫlâḳ-ı ḥasen miṡl-i bahâr
Gitdi ol ġuṣṣa vü ġam demleri mânend-i şitâ
(Med.VIII.36)

Pür-şeref ẕâtı ki aḫlâḳı ḥasennâmı Ḥüseyn
Ḥüsn ile bâġ-ı siyâdetde gül-i ra'nâdur
(Med.IX.6)

Mecmû'a-i maḥâsin aḫlâḳ eylemiş
Ẕâtın ezelde ṣun'ı Ḫudâvend-i bî-zevâl
(Terkib-i bend.I.VIII)

Mehmed Paşa'nın varlığıyla, âleme bahar misali güzel ahlâk gelip gam ve dertler kış misali ortadan kalkmıştır. Nasuh Paşa'nın şerefli zâtı, Hz. Hasan yaratılışındadır. O, seyyitlik bağının gülüdür. Nâbî Efendi'nin yaratılışının tüm güzellikleri, ahlâk mecmuasında toplanmıştır.

Buġzulil'lah eyler eşrâra zihî ḫulḳ-ı ḥasen
Olsa bu ḫaṣlet n'ola bâdî-i 'afv-ı seyyi'ât
(Med.X.5)

Gönlümi ceẕb eylemişdür ḥüsn-i ḫulḳıyla tamâm
Iżṭırârî oldum âḫir kemterîn-i mülḥaḳât
(Med.X.13)

Güzel ahlâkı ile pek çok kişinin gönlünü mest eyleyen Hatvani-zâde, güzel yaratılışının sonucu olarak kötülükleri affeden bir özelliğe sahiptir.

Gördükde cûy-ı eşkümi dil-dâr şâd olur
Zîrâ nihâd-ı pâke aḳarṣu virür feraḥ
(Gaz.53.2)

Âşığın gözyaşı denizini gören sevgili, şâd olur. Âşığın pak huylarının kaynağı, ferah akarsulardır.

Sözlükte söz ve fiille bütün kuvvetin harcanması anlamına gelen cihâd-ı ekber[212] , güzel ahlâk sahibi olmak için gereklidir. Âlemde düşmanla harp etmek, küçük cihat; nefs-i emmâre ile harp etmek ise büyük cihattır.

Leşkeri ânda ḳıtâle cehd iderdi kendüsi
Dâ'im eylerdi cihâd-ı ekber ol şâh-ı cihân
(Med.IV.91)

[212] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.130.

Bezm-i ‘aşḳa gir cihâd-ı ekberi der-‘ahd ḳıl
Gel ḥużûr-ı rûḥ-ı sulṭânîde çek câm-ı ṣabûḥ
(Gaz.51.2)

Sultan Ahmed, küçük cihatta kahramanlık hikayeleri yazdırmış, büyük cihatta de aynı başarıyı kazanmak için yola çıkmıştır. Aşk bezmine girenler, büyük cihadın kapısını aralarlar.

3.2.‘Adl

Sözlükte adalet, denge anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. [213] “ Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.” [214] ayeti doğrultusunda yaşamaktır. Dîvân’da doğruluğu ifade etmek için ma’delet, dâd, adl kelimeleri kullanılmıştır.

İki şıḳ itdüñ yed-i mu’cizle mâh-ı enveri
Şâhidîn-i ‘adl ile iṣbât olundı müdde’â
(Na’t.III.4)

N’ola virse mihri sulṭân-ı Süleymân ma’delet
‘Adl u inṣâf ehlidür ol Âṣaf-ı zî-ḳadr u şân
(Med.IV.34)

Bâ’iṣ-i feṭḥ u ẓafer mutlaḳ-ı şeh dânâ-dilüñ
Ṣıdḳ-ı ṭab’ıpâkî ile ‘adl u dâdîdür raḥmân
(Med.IV.90)

Resulullah’ın ayı ikiye bölmesi mucizesi, peygamberlik iddiasının doğruluğunu göstermiştir. Sultan Ahmed, Sultan Süleyman’ın adalet güneşinden nasibini almış, insaflı bir hükümdardır. Sultan’ın savaşlardan zaferle çıkmasının sebebi, pak mizacı ve adaletli yönetimidir.

Göre ânuñ eṣer-i bâr-ı ‘adl ü dâdın kim
Ḳapandı cümle der-i irtişâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.18)

Beyzâ-i bülbül odur jâle degül ḳoynında
Güle ḥıfẓ itdirür ânı göre ‘adl-i paşa
(Med.VIII.45)

Günâhına bu felek tevbe-i naṣûḥ itdi
Zamân-ı devlet-i ‘adl-i Naṣûḥ Paşadur
(Med.IX.10)

---

[213] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.10.
[214] Hud suresi,112.ayet.

Necip Efendi'nin adil yönetiminin sonucu olarak, Manisa'da rüşvet kapısı kapanmıştır. Mehmed Paşa ve Nasuh Paşa, zamanın hakkını haklıya verip adil yönetim sergileyen paşalarıdır.

Ḥâkim-i a'deldür oldı pîr u ḳâżî-ı şerîḥ
N'ola ṭ olsa 'adlinüñ avâzesiyle şeş-cihât
(Med.X.3)

Hükmini virdi mesned-i şer'üñ
Müdde'î 'adlı ile mülzemdür
(Med.XII.5)

Anı söyler ki mülk-i gül-şende
Ola ḳânûn-ı 'adl u dâd icrâ
(Gaz.11.5)

Hatvani-zâde, adil bir hâkimdir. Müfti-zâde, şeriat hükümlerine titizlikle uyan bir şahıstır. Adaletin hüküm sürdüğü bir şehirde gönüller, safa ile dolar.

3.3.Cûd

Cömertlik anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Karşılık beklemeden yapılan iyiliği ifade etmektedir. [215] Dîvân'da bu anlamı karşılamak için gürsine-çeşmân ifadesi de kullanılmıştır.

Vücûdı cûd-ı ezel maẓharı ki olmışdur
Miṣâl-i mihr-i zer-efşân seḫâyla meşhûr
(Med.V.26)

Derûnı gevher-i ṣıdḳ u ṣafâyile memlû
Vücûdı cûd u seḫâ u keremle deryâdur
(Med.IX.12)

Luṭf u cûdın mihr u meh-âsâ görüp bây u gedâ
Hep bu du'â-yı ḫayrını meşġûl âṣâl u ġadât
(Med.X.11)

Ârif Efendi, altın saçan güneş misali cömertliği ile meşhurdur. Nasuh Paşa'nın kalbi, sıdk ve safa ile doludur. Vücudu da cömertlik deryası gibidir. Hatvani-zâde'nin karşılık beklemeden vermesi, güneş ve ayın çevresini karşılık beklemeden aydınlatması gibidir.

Ḳadrini bilmediler gürsine-çeşmân-ı zamân
Ṣayf-ber-ṣayf idi kim ḫalḳa żiyâfet-güster
(Târîḫ.XIV.6)

[215] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.134.

Zamâne halkı, aç gözlülük yapıp yaz mevsiminin kadrini bilmemişlerdir.

3.4.Raḥmet

Arapça acımak anlamına gelen kelime, Resulullah'ın seçkin özelliklerinden biridir. Allâh'ın da bu sıfatı ifade eden iki güzel ismi bulunmaktadır. Bunlardan biri, dünyada inanan inanmayan ayrımı yapmaksızın herkese nimetini veren Rahmân, ikincisi de âhirettte inanan kullarına merhamet eden Rahîm'dir. [216] Dîvân'da acımayı ifade eden diğer kelimeler merhamet, rahm ve terahhumdur.

'Uṣâtı genc-ı raḥmetden 'aceb mi behre-yâb itsen
Mesellemdür saña ḳufl-ı ḫizâne yâ Rasûla'llah
(Na't II.19)

Raḥmet-i Ḥaḳdan olmazam me'yûs
Ḳavl-i لا تقنطوا beşîrümdür
(Fahr.XV.14)

Geldi Birrî ḳuluña raḥm idecek demler kim
Lâle-zâr oldı anuñ ḳanlu yaşında ṣaḥrâ
(Gaz. 22.5)

Resulullah, günahkarları rahmet denizinden nasiplendirir ve şefaati ile onları korur. "Allâh'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin"[217] ayeti kerimesinin mucibini yerine getiren kullar, rahmet denizinden faydalanmak konusunda ümitsizliğe düşmezler. Aşk bahçesi, Birrî'nin kanlı yaşlarından dolayı kırmızı lalelerle kaplanmıştır. Âşık, artık sevgilisinden ona merhamet göstermesini beklemektedir.

Eşk-i ḫûn-âlûdıma raḥm itmez ol hûrşîd-veş
Girye-i derd ile âteşden ḫalâṣ olmaz kebâb
(Gaz.26.3)

Bu sûzişle ṣaḳın dûd-ı dilüñden nâ-ümîd olma
K'olur Birrî buḫâr-ı âhuñ âḫir ebr-i raḥmet hep
(Gaz.28.5)

Siyeh baḫtum göre Birrî baña raḥm itmez ol ẓâlim
Günâhum boynına düşmiş anı ḫâl-i siyâh añlar
(Gaz.75.5)

---

[216] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.510.
[217] Zümer suresi,53.ayet.

Âşığın gözünden akan kanlı yaşlara sevgili, merhamet göstermez; zira derde düşmek âşığı ateşten kurtarmaz. Aşk ateşi ile yanan âşığın kalbinden tüten dumanlar, rahmet denizine çevrilir. Zalim yâr, âşığın baht-ı siyahını görür; fakat yine de ona merhamet elini uzatmaz.

Sen bu kâra ihtimâm it ben du'âya iştiġâl
Fetḥ olur elbette ebvâb-ı merâḥim bî-gümân
(Med. IV.82)

Kesret-i cürmünden istiḥyâ ider Birrî kuluñ
Pes maḥall-i merhametdür yâ şefî'a'l-müẕnibîn
(Nat. X.6)

Nigâh-ı merḥamet ol mest-i nâzdan maḳṣûd
Budur hemân añа 'arż-ı niyâzdan maḳṣûd
(Gaz. 59.1)

Duâ ile rahmet kapılarını açmak mümkündür. Birrî, her ne kadar günahının çokluğundan haya etse de, Resulullah'ın şefaat kaynağı olduğunu bildiği için merhametine sığınır. Merhamet bakışı, âşığı mest eder.

Ġamzesi bir demde biñ nâz eyler ol ser-mest-i nâz
Bir nigâh merḥamet ḳılmaz teġâfül gösterür
(Gaz. 122.2)

Dâmânuñı öpdürmege nemden çekinürsün
Raḥm eyle aḳan göz yaşıdur dûd degüldür
(Gaz. 67.3)

Sevgili, güzelliğini bir bir sergileyip âşığın kalbini yerinden oynatır; ama bir demde merhamet göstermeyi aklına getirmez. Sevgiliden, âşığın gözünden akan gözyaşları adına , merhamet göstermesi beklenir.

Raḥmı yok kimseye kâfir mi 'aceb ġamze-i yâr
Müslümânum dir ise merhâmet îmândandur
(Gaz. 124.2)

Kâhî teraḥḥum eyleyüp ey yâr-ı mehliḳâ
Uşşâḳa eylesün n'ola çeşmüñle merḥabâ
Çeşmüñ teġâfül itmede çünki dâ'imâ
…….
(Tahmîs.13.III)

Yârin gamzesi, merhameti olmayan bir kâfire benzer. Sevgilinin âşıklarına merhamet gösterip onları candan bir selâmlaması, âşıkların bayram yapmasına neden olur.

3.5.Birr

Sözlükte itaat, bağışta bulunma anlamına gelen kelime iyilik, güzellik ve hayrı ifade etmek için kullanılmaktadır.[218]

Birre infâḳ ile nâ'il olunur ey Birrî
Vârıñı beẕl ide gör âyet ânı nâtıḳdur
(Gaz.66.7)

Sa'y it gönül defn idicek diye dostân
Birrî nuḳûd-ı Birrîle memlû defînedür
(Gaz.72.7)

Birrîyâ Birrîyle yâr olınmaġa sa'y ide gör
'Âḳıbet biz giderüz ḳalur cihânda nâmımuz
(Gaz.172.5)

İyiliğe ancak Allâh yolunda verdikçe kavuşulur. Gönül nakdini, iyilikle doldurulmuş bir defineye benzetilmek için çaba harcamalıdır. İyi insanlar, bu dünyadan göç etse dahi, onların nâmı cihânda yaşamaya devâm eder.

3.6.Dâd

Sözlükte adalet, doğruluk, ihsân, bağış anlamlarına gelen kelime[219], Dîvân'da dihiş, fazl kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır.

Medâr-ı dâd ü dihiş 'ayn-ı dâniş ü bînîş
Ebû Ḥanîfe-meniş ṣâhib-i vuḳûf u şu'ûr
(Med.V.24)

Taḥsîn ider eş'âruñı gûş eylese Ḥassân
Ey Birrî saña ḥüsn-i edâ dâd-ı Ḫudâdur
(Gaz.127.5)

Ârif Efendi; doğruluğu, adaleti, ihsânı ile bilinen Ebu Hanife gibi, olaylara ve sırlara vâkıf bir zâttır. Güzel davranışlarda bulunma, Allâh'ın insanlara bir ihsânıdır.

……
Sâḳī gedâ-yı meclisi ḳıl pâdişâh-ı vaḳt
Kim muḳteżâyı himmet-i dâd u dihiş budur
(Tah.5.II)

---

[218] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.109.
[219] Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.159.

Birrîyâ dâd-ı Ḫudâ nuṭḳ-ı derd-i bâd saña
Görmedi kimse dahî böyle pesendîde edâ
Nev ‘urûs-ı felege naẓmuñ olur zîb-efzâ
……
(Tah.8.V)

İhsân ve bağışta bulunmanın gereği olarak meclisler, padişah sofrası haline getirilir. Nazım sahasında üstün yetenekler sergilemek, Hakk'ın kullarına bir lütfudur.

……
‘Ilm u faẓlda şimdi ferîd-i zamândur
N’ola teferrüd itse hünerde yegânedür
(Terkib-i bend.VII)

Oldı Cenâb-ı Ḥaḳḳa müfevvez umûrımuz
Faẓlından irse n’ola tamâma ḳuṣûrımuz
(Gaz.149.1)

Bilürüz ‘aczimizi pes degülüz ma’nîden âgâh iderüz ḥasret ile âh-ı seḥer-gâh umaruz faẓl-ı ‘ınâyetle hidâyet ḳıla Allâh Te’âlâ veteḳaddes ki ire pîrimüzüñ himmet-i ‘ulyâsı……
(Bahr-i tavîl)

Nâbî Efendi, ilim ve bilgide üstün özelliklere sahip yegâne şairdir. Hakk'ın inâyeti ile kusurlar tamamlanır. Kullar, Allâh'ın hidâyet ve inâyetine mazhar olmak duâsı içinde bulunmaktadırlar.

3.7.İstiġnâ

Sözlükte zenginlik, ihtiyaçsızlık anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, Allâh'a muhtaç olup başka bir şeye ihtiyaç duymama halini ifade etmektedir. [220]

Olmışum pâdişâh-ı istiġnâ
Dil-penâh-ı sipâh-ı istiġnâ
…….
Birrîyâ kişver-i ḳanâ’atde
Olmışum pâdişâh-ı istiġnâ
(Gaz.9.1.7)

…….
Hem-cü serv-âzâdeyüz bu bâġda yok bârımuz
Oldu istiġnâ bu bâzâr-ı fenâda kârımuz
…….
(Müseddes.I)

[220] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.322.

Elindekine kanaât edip aç gözlü olmayanlar, tokgözlülük padişahının kanaât ordusunda yer alırlar. Gönlünde Hakk'tan başkasına yer vermeyenler, O'nun varlığı ile yetinenler, âlem bağında başka yük taşımadan kâr ederek yol alırlar.

كنز لا يفني*bulup genc-i ḳanâ'at beklerüm*
İrmege bu devlete bâ'iṣ tevekküldür bana
(Gaz.2.2)

Ḳanâ'at it yüri bâb-ı tevekküli bekle
Ki her ne ise senüñçün naṣîb olur peydâ
(Gaz.15.4)

Ehl-i tevekkülüñ göre pây-ı ḳanâ'ati
Ser-mûze-i mużīḳ tek tâze sıġmamış
(Gaz.181.3)

Elindekiyle yetinip dünya malına iltifat etmeyenler, tevekkül ehlidirler. Sahip olduklarıyla yetinen ve Allâh'a şükreden kişi için nasibinden ne varsa, o gelir. Resulullah da hayatı boyunca elinde olan ile yetinmiş, bu konuda da insanlar en güzel örnek olmuştur. [221]

3.8.İḫfâ

Sözlükte gizleme, açığa vurmama[222] anlamına gelen kelime aşağıdaki beyitte, sırrı ifşâ etmemek anlamında kullanılmıştır.

Ketm-i esrâr idüp iḫfâya çekildük dir iken
Birrî gördüñ mi temâşâyı ẓuhûr eylemişüz
(Gaz.147.5)

Sırları kalplerine gömenler, onu başkalarıyla paylaşmazlar.

3.9.Mütevâżı

Sözlükte tevazu eden, alçakgönüllü, kibirsiz anlamına gelir. [223]

Göñli alçaḳdur egerçi mütevâżı 'ammâ
Ḳulle-i Ḳâf-ı veḳar üzre göre 'anḳâdur
(Med.XI.21)

---

[221] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Recep Kılıç, **Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri**, T.D.V. Yay, Ankara 1998, s.123.
[222] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.416.
[223] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.786.

Kibirli olmayıp tevazu gösteren kişilerin gönlü alçaktır; ama ağırbaşlılığı da elden bırakmazlar.

3.10.Şefḳat

Sözlükte, acıyarak ve esirgeyerek sevmek anlamlarına gelir.[224]

Çün na't-ḫânı idi rusülüñ ümit o kim
Rûz-ı cezâda eyleye şefḳat ile nigâh
(Mers.XVI.8)

Ey şâh-ı rusül bendeñe himmet eyle
Bî-çâreyüm aḥvâlüme şefḳat eyle
…….
(Rubâ'i.11)

'Ācizâna şöyle müşfiksin ki ey kân kerem
Öyle şefḳât eylemez ṭıfl-ı vaż'īa mâderi
(Nat I.117)

Resulullah'ın mahşer günü şefkat bakışlarına nâil olmak istenmelidir. Resulullah, aciz kullara o denli şefkatlidir ki; bu şefkati annesi yeni doğan bebeğe göstermez. İki cihânın efendisi, bîçâre olan kulların hallerine şefkat eylemektedir.

3.11.Teḥammül

Sözlükte dayanma, katlanma[225] anlamlarına gelir. Başa gelen olumsuz bir durum karşısında bu sıkıntıyı yüklenip sabırla beklemeyi ifade eder.

Reh-i teḥammüli ṭutduḳ cefâdan itmesüz âh
Ḳaṭâr-ı ḳafilemüzde derâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.1)

Anuñ medâyıḥ-ı keşîresin nice beyân ider
Zebân-ı ḫâmenüñ aña olur mı hiç teḥammüli
(Gaz.204.6)

Tahammül yoluna çıkan âşıklar, cefâdan dolayı âh etmezler. Sevgiliyi metheden dillere tahammül, sınır koyulmaz.

---

[224] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.983.
[225] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.1016.

3.12.Buġz

Sözlükte sevmeme anlamına gelen kelime[226], Resulullah'ın buyruğunda düzeltilmesi gereken bir işte en son merhaleyi ifade etmektedir.

Buġzulil'lah eyler eşrâra zihî ḫulḳ-ı ḥasen
Olsa bu ḫaṣlet n'ola bâdî-i 'afv-ı seyyi'ât
(Med.X.5)

Ârif Efendi, şerliler için güzel ahlâkının bir sonucu olarak bugz beslemektedir.

3.13.Ṭûl-i emel

Uzun emel anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Kulun, dünyayı kalıcı mekân olarak görüp hiç ölümü düşünmeden bu dünya için çalışmasını ifade eder. Zıddı kasr-ı emeldir. [227]

Ṭûl-i emeli n'eylerüz âzâde dilâna
Ḳayd-ı elem-i zülf-i siyah-kâre ne ṣıḳlet
(Gaz.40.3)

Gitdi cem'iyyet-i dil zülf-i perîşâna göre
Düşdi ṭûl-ı emele bu dil-i dîvâne göre
Yâr elinden gönül ister yine peymâne göre
……
(Tah.9.I)

Hakîkî âşık, sevgilinin güzelliğinin geçici olduğunu, mecâzî aşkın bir noktada son bulması ve ilâhî aşkın başlaması gerektiğini bildiği için bu dünyanın güzelliklerinin kalıcı olmadığının farkındadır.

3.14.Ġurûr

Arapça aldanma anlamına gelen gurûr[228], helak olmanın sebebidir.

Kefen olmaz mı libâs-ı ten insâna âḫir
Yaḳışur mı bize bu câme-i ġarrâya ġurûr
(Gaz.112.2)

Câm-ı sipihr dönse murâduñca sâḳıyâ
Mest-i ġurûr olma bu devr-i zamânedür
(Gaz.125.6)

---

[226] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s .113.
[227] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.663.
[228] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.295.

İnsanın giyeceği son elbise, kefendir. Pak olan bu elbiseye, gurûr yakışmaz. Gurûrdan başı dönen insanlar, helak olmaya mahkumdur.

3.15.Reşk

Sözlükte kıskanma anlamına gelen bir kelimedir.[229]

Gül ruḫuñ ‘arż it gehi bu bâġda ey serv-i ḳadd
Daġ yaḳsun dilde nâr-ı reşkle her lâle- ḥadd
(Gaz.61.1)

……..
Ḥasedândur ḥased ol rind-i ḳadeḥ-peymâya
Ki mey-i nâb-ı ṣafâ baḫşi ḥakîmâne göre
(Tah.9.III)

Servi boylu güzelin gül yüzünü bu bağda rakiplere arz etmesi, âşığın gönlünde haset ateşini yakar. Gönüllere safa bahşeden aşk şarabını içmek, başkalarını kıskandıracak bir durumdur.

3.16.Kibr

Sözlükte büyüklenme anlamına gelen Arapça bir kelimedir.[230] Kibirli insan, kendini herkesten büyük görür ve başkalarını küçümser. “ Büyüklük benim hırkamdır. Onu kendimden başkası için kabul etmem.”[231] Hadis-i kutsisine göre büyüklük, Allâh’a mahsustur. Bu nedenle tasavvufî açıdan büyüklenme, şirk olarak görülmüştür.

…….
‘Ibret al ḫâlî degül farḳ-ı serinde sâ’iḳa
Kibr idüp sengîn-i dil olmaġla kûh-ı pür-veḳâr
……
(Terci-i bend.I)

Bâd-ı ṣubḥa ey çenâr el uydurup kibr itme kim
Pây-dârî nist ifnâ-yı vücûd elbette hest
(Gaz.38.4)

Kibirli olanlar, katı kalpli kişilerdir. Kibrin varlığı, vücudu bitirir.

3.17.İmtinân

Sözlükte yapılan iyiliği başa kakma anlamına gelir.[232]

---

[229] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.888.
[230] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.519.
[231] İbrahim Canan, **a.g.e,** C.14, s.400.
[232] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.434.

Nân içün imtinân-ı eşhâşı
Çekmemek mâye-i ḫamîrümdür
(Fahr.XV.18)

Bir kuru ekmek için iyiliği başa kakanları çekmeme gücünü gösterebilme, yaratılıştan gelen bir özellik olmalıdır.

3.18.İftirâ

Sözlükte bir başkasına haksız yere suç yüklemek anlamına gelir.[233]

Îder ḥasûd bañа bûs-ı la'lüñi isnâd
Dirīġ yoḳ yere bu iftirâ ne müşkil imiş
(Gaz.187.6)

Yok yere iftirâya maruz kalmak, pek müşkil bir iştir.

3.19.Fitne

Sözlükte belâ, mihnet, sıkıntı[234] anlamlarına gelen kelime beyitlerde, bozgunculuk mânâsında kullanılmıştır.

Esâs-ı ḫâne-i iḳbâlini maṣûn itsün
Hücûm-ı zelzele-i fitneden Ḫudâ-yı ġafûr
(Med.V.52)

Rûmda cem'iyyet-i hindû sebebdür fitneye
Ḫûblar çok virmesünler ḫâl-i 'anber-bâre yüz
(Gaz.161.3)

O ṭıfl-ı fitne-i nev-ḫırâmımuz giderek
Bu ḳadd ü ḳâmet ile pek ḳıyâmet olmaz mı
(Gaz.206.3)

Ârif Efendi'nin devletinin geleceği, fitnelerden korunsun diye duâ edilmektedir. Sevgilin güzel koku saçan tüyleri, uzun boyu, âşıklar arasında fitne sebebidir.

3.20.Nedâmet

Sözlükte pişman olmak anlamına gelen bir kelimedir.[235]

---

[233] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.413.
[234] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.269.
[235] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.816.

Ṣadefde ey gönül telḫ-âbe-i deryâ olur şîrîn
Muḥaṣṣal mey-küsâr-ı mâye-i eşk-i nedâmet hep
(Gaz.28.2)

Meded ey Rabbi eḥad ebed ferd ü ṣamed yoḳ senüñ iḥsânıña ḥad faẓlıña 'ad eyle meded dergehüñe geldüm ebed yoḳdur aña sedd baña raḥm eyle ki bu ḫâk-i rehüm rû-siyehüm ġarḳa-i baḥr-i günehüm kârımı zâr itdi nedâmet elemi sen var iken kimden ümîd idem efendüm göre mi ben.

(Bahr-ı tavîl)

Pişmanlığın kalbe verdiği acıdan dolayı, gözlerden yaşlar akıp gitmektedir. Günah denizine batmış olan kulun kârı, pişmanlığın verdiği elem ile zarara dönmektedir.

3.21.Riyâ

Gösteriş yapmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir.[236]Amelde Allâh rızasını unutup başka faydalar beklemeyi ifade etmektedir.

Gel ey zâhid yeter olduñ murâḳıb
Ḫaṭâdur bu riyâ ḳıl fikr-i ṣâ'ib
(Gaz. 25.1)

Zamâne ḫalḳı 'aceb bî-vefâ degül de nedür
Ḫulûṣsuz bu ṣadâḳat riyâ degül de nedür
(Gaz.114.1)

Ṣaḳın ṣaḳın o dil-dâr-ı din-perverden
Ṣalâḥ u zühdi görüp dime bu riyâdandur
Vüfûr-ı secde ḫulûṣın 'ayân ider ki anuñ
Cebîni üzre olan çîn bu riyâdandur
(Kıt'a.4)

Ham sofular, ibadeti açıktan riyâ ile yaparlar. Vefâsız olan zamâne halkı, kalpten olmayan sadakat gösterirler, riyâya kayarlar. İbadeti gösteriş ile yapanlar, ikiyüzlü insanlardır.

4.MEVLEVÎLİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR

4.1.Yol

Tasavvuftaki tarîk kelimesini, anlam olarak karşılayan bir kelimedir. Hakk yolunu, sıratel "mustakim"i ifade etmektedir.[237] Dîvân'da bu anlamı ifade etmek üzere râh, reh, reh-i aşk, râh-ı tarîk, tarîk kelimeler kullanılmıştır.

[236] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.895.

Ol şeh-i ḥüsni göre bâz-ı dili aldı ḳula
Ne hümâdur o ki ṣaydâ-figen-i şehbâz ola
Cezbe-i 'aşḳıle bu cân revân oldı yola
…….
(Tah.8.II)

Bu yolda sa'y ideni kâm-rân-ı din eyler
Ticâret-i sefer-i لا اله الا الله
(Tevhîd.24)

Aşkın kendini geçirmesi ile âşık, Hakk yoluna akıp gider. Hakk yolunda yürümeye azmedenlerin kılavuzu tevhit inancıdır.

Ser menzil-i murâda irişmek ümîd ider
Râh-ı ṭalebde Birrîfersûde-pâ-yı 'aṣr
(Gaz. 86.5)

Ṣanmañ maḳâm-ı dil-beri ancaḳ cânân arar
Dilden ziyâde râḥa el-ervâḥ cân arar
(Gaz.141.1)

Hakk'ı talep etme yoluna çıkan Birrî, murat edilen menzile kavuşmayı arzulamaktadır. Yola çıkan cânlar , cânlarına cân katacak nefes aramaktadırlar.

Tevfîḳ-ı refîḳ olmayıcaḳ râh-ı ṭalebde
Ser menzil-i erbâb-ı kemâle yetişilmez
(Gaz. 153.4)

Ferâġ-ı dildedür insâna râḥat hem-vâre
Reh-i ṭalebde olur zaḥmet-i nişîb u firâz
(Gaz.166.6)

…….
Mânend-i lâle dâġ-ı bedeldür şükûfesi
Nisân-ı ġamda resm-i reh-i perveriş budur
(Tah.5.IV)

Talep edilen yolda dostun faydasına, yardımına erişilmez. Hakk yoluna çıkan âşıklar, bu yolda iniş ve yokuşlarla karşılaşırlar. Menzile ulaşmak, çok da kolay olmamaktadır. Yola çıkan âşık, dert ve gamla terbiye olmaktadır.

---

[237] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.713.

……..

‘Âşıḳ-ı güm-şede dil kûyına ‘azm itse n’ola
Neylesün rûy-ı dili kûy-ı dil-ârâda görür
(Tahmîs.8.II)

……..

Hevâ-yı ye’s ile girdüm reh-i vâdî-i ḥarmâne
Ser-â-ser arzu sübḫân kâmı bî-dimâġ itdüm
(Tahmîs. XVI.III)

Yolunu kaybetmiş olan âşık, sevgilinin mekânına gitmeye azmetse kalbini, sevgilinin mekânında görür. Menzile ulaşma gayreti içinde olanların kalbinde, ümitsizliğe yer vermemeleri gerekir.

Olmasun levḥ-ı cebînümden cudā ḫāk-i rehüñ
Rîk-i ḫaṭṭ-ı maġfiretdür yā şerî’a’l-müẕnibîn
(Nat X . 3)

Reh-i ‘aşḳ-i Ḫudâda virdiler ser
İki mümtâz serverdür İmâmeyn
(Med.II.12)

Cilve-gâh-ı ma’nî-i nâzük-tere îṣâl içün
Dallar olmış delîl-i reh-revân-ı ma’nevî
(Med. XIII.47)

Kulun alın yazısından, Resulullah yolunun toprağı eksik olmamalıdır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hakk yolunda baş veren iki serverdir. Mânâ denizine ulaşmak için, mânevî yolda yolcu olmalıdır.

Reh-i kûyında iden terk-i ḳabâ dil-dâruñ
Döner ol ḥâce-i ‘uryâna ki iḥrâmdadür
(Gaz.95.5)

Düşüp merd-i Ḫudânuñ eẕerine râh maḥabbetde
Zen-i dehrüñ fesâdından ḳaçanlar Mevlevîlerdür
(Gaz.111.2)

İrsün merâma pey-rev olup Mevlevîlere
Dönsün o semte ol ki reh-i ‘âşıḳân arar
(Gaz. 141.8)

Yârin mekânına ulaşmak için cân elbisesini çıkaran âşık, ihramda olan hacıya benzer. Mahabbet yolunda Huda’ya ulaşmayı arzu eden Mevlevîler , dünyada kadının fesadından

kaçarlar. Âşıklar, kendi sırlarını paylaşabilecekleri yol arkadaşları ararlar. Bâki olan âlemin tedarikinin, bu dünyadayken yapılması gerekmektedir.

Ḥâk-i râh ol şâhid-i ‘aşḳ eylesün vaż’-ı ḳadem
Pây-bûs-ı yâr ile bîgâne olmaz âşinâ
(Gaz.6.4)

Reh-i ‘aşḳuñda iḫlâs ile beẕl-i cân ider ‘âşıḳ
Olur nâ’il ḥayât-ı câvidâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.30)

Ey naẓmı bulan ḥüsn-i niẓâmiyle tefevvuḳ
Vey ẕâtı olan rütbe-i ‘ulyâyla fâ’iḳ
‘Âşıḳlıġa bâ’iṣ nigehi dîdedür ammâ
Buldum reh-i ‘aşḳda senüñ gûş mı sâbıḳ
(Kıt’a.5)

Hakk yoluna çıkanların şahidi, aşktır. Aşk yolunda âşıklar, ihlas ile cânlarını ortaya sererler. Âşığın âşıklığının sebebi, sevgilinin bir bakışıdır.

Ṭarîḳ-i Ḥaḳḳa delîl ister iseñ ey güm-râh
Gel işte râh-ber-i لا اله الا الله
(Tevhîd.25)

Nice târik olur bu dünyâyı
Olmayın sâlik-i reh-i ‘uḳbâ
(Gaz.XVI.7)

Dünyâ-yı dûnı târik olup merd-i Mevlevî
Olsa ‘aceb mi kûşe-i ‘uzletde münzevî
Ṭab’ışadefçe-i dür-i şeh-vâr-ı ma’nevî
……
(Tah.XVIII.III)

Aşk yolunun rehberi, tevhittir. Ahiret yoluna meyletmeyen, bu dünyanın yolunun yolcusu olur. Alçak dünyayı kendine yol etmeyen Mevlevî, halktan uzaklaşıp tefekküre dalmaktadır.

Gönüller bir şeh-i ‘âli-cenâba intisâb itse
Ruḫ-ı pür-tâbı her bir ẕerreyi bir âfitâb itse
‘Aceb mi bezm-i ‘aşḳ erbâbı hep ref’-i ḥicâb itse
……
(Tahmîs.10.V)

Hakk yoluna çıkmak isteyen bir kişi, öncelikle bu yolda tecrübeli bu yolun âdâb ve erkânını bile bir şeyhe intisab etmelidir.

4.2.Mihmân

Misafir anlamına gelen bir kelimedir.[238] Dergâha giren herkes, Allâh'ın gönderdiği bir konuktur.

Ḳılmışdı Ḳâdiriyye ṭarîḳına intisâb
Sa'y eyler idi olmaġa mihmân-ı ḫân-ḳâh
(Mer.XVI.14)

Nesimî-zâde Osman Ağa, Kadiriyye tarikatına mensup, bu yolda yürümeye azmetmiş, hankâhın misafiri olan bir zâttır.

4.3.Gedâ

Dilenci anlamına gelen Farsça bir kelimedir. İlâhî tecellilere muhtaç olan kişiyi ifade etmek için kullanılır. [239]

Her bir gedâyı bir şeh-i ṣâḥib külâh ider
Haḳḳâ ne ḫûb ḫizmet-i serdâr-ı Mevlevî
(Med.III.5)

Her gedâ-yı aḥkarı şâh-ı cihân eyler ḳılup
Gûşe-i çeşm-i 'ınâyetle nigâh-ı iltifât
(Med.X.10)

Her gedâ kim dergehinde bende-i fermân olur
Pâdişâh-ı taḫt-gâh-ı mülket-i 'irfân olur
……..
(Müseddes.IV)

Mevlevîlîğe yeni intisap edenler, bu yolda ehil biri tarafından Hakka hizmet edecek Mevlevî askeri gibi hazırlanır. Hatvani-zâde, her bir köleyi inâyeti ve iltifât nazarı ile cihânın şâhı kılar. Dergâha yeni girmiş bir gedâ, irfân denizinde taht sahibi bir padişaha dönüşür.

4.4.Dervîş

"Dervişliğe ikrar verip matbahta üç gün saka postunda oturan, ikrarında sebat ettiği takdirde arakiyye ve hizmet tennuresi giyinip müteaddid hizmetlere bin bir gün hizmet ederek

[238] Abdülbakî Gölpınarlı, **Mevlevî Âdâb ve Erkanı,** İnkilap Yay, İstanbul 2006, s.37.
[239] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.229.

çile çıkaran, hücrede üç gün sırr olduktan sonra on sekiz gün hücre çilesini de bitiren ve hücre-nişin olan zata "dede" ve " derviş" denir." [240]

'Afv it cenâb-ı Mevlevî-i Rûm 'aşḳına
Cürmin bağışla eyle o dervîşi kâm-bîn
(Terkib-i bend.IX)

Dervîşlik ey ṣōfî yanup âteş-i faḳra
Dûd-ı dilüñi serde külâh itmege muḥtâc
(Gaz.50.6)

Virün bu şi'rümi dervîş-i ṣâḥibe ḳılsun
Bahâne ile o ṣâḥib-i nefs-edâ-yı nefîs
(Gaz.173.4)

Mevlânâ aşkına, dervişin suçunun bağışlanması ve onun saadete erişmesi dilenmektedir. Dervişlik, fakr ateşi ile yanıp gönülden çıkan dumanları başta külah etmeyi gerektirir. Birrî, şiirinin dervişe hediye edilmesini istemektedir.

4.5.Mevlevî

Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'ye intisab[241] eden Mevlevîyye mensuplarına verilen addır.

Yâ Rab derûne keşf ola esrar-ı Mevlevî
Gül-zâr-ı ṭab'ızeyn ide ezhâr-ı Mevlevî
(Med. III.1)

Ṣubḥ-ı ṣâdıḳ ki ẕâde-i Ṣıddīḳ
Ḥażret-i Mevlevî emîrümdür
(Fahr. XV.2)

Ezel câmın maḥabbetle içenler Mevlevîlerdür
O câmuñ cür'asın ḫalḳa ṣaçanlar Mevlevîlerdür
(Gaz. 111.1)

Mevlevîlerin sırları, âşığın gönlünde keşif olmayı beklemektedir. Hazreti Mevlânâ, Mevlevîlerin emiridir. Ezel şarabını mahabbetle içenler, o câmın yudumlarını da halka saçanlar Mevlevîler'dir.

İrsün merâma pey-rev olup Mevlevîlere
Dönsün o semte ol ki reh-i 'âşıḳân arar
(Gaz. 141.8)

---

[240] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s.151.
[241] Ethem Cebecioğlu**, a.g.e,** s.432.

Dir isek maẓhar-ı enver-i meh-i Mevlevîyânuz
‘Acep olmaz ki bu gün ḫâk-i reh-i Mevlevîyânuz
(Gaz. 157.3)

Mevlevîlerin izinden gidenler, meramlarına ulaşıp Hakk yolunda menzile kavuşsunlar dileği, ifade edilmiştir. Güneşin nûruna mazhar olan, Mevlevîler’dir.

……..
Mevlevī ol Nakşiyâ çün gül-şeni der’andelîb
Sen sema’ it neyzen oldı her nevâsı bülbülüñ
(Tah.XVII.V)

Sâ’il su’âl ḳılsa saña Mevlevîleri
Ta’rîf eyle böyle aña Mevlevîleri
Gör neyledi sema’ u ṣafâ Mevlevîleri
Pervâne itdi şem’-likâ Mevlevîleri
Yandırdı sûz-ı ‘aşḳ-ı Ḫudâ Mevlevîleri
(Tah.XVIII.I)

Dünyâ-yı dûnı târik olup merd-i Mevlevî
Olsa’aceb mi kûşe-i ‘uzletde münzevî
Ṭab’ışadefçe-i dür-i şehvâr-ı ma’nevī
İtse n’ola lâle-i esrâr-ı meṯnevî
Baḥr-i ḥükmümde ġut-nümâ Mevlevîleri
(Tah.XVIII.III)

Mevlevîler gülşende her an semâ edip ney sesiyle inleyen kişilerdir. Semânın gönle verdiği safa ile pervane gibi ateşin etrafında dönen Mevlevîler, Hudâ’nın aşkıyla yanmaktadırlar. Mevlevîler , alçak dünyayı kendileri için yol olarak seçmezler.

4.6.Dede

Mevlevîlikte bin bir gün hizmetini bitirmiş, dervişlik makâmına erişip dergâhta hücreye sahip olan kişiye verilen addır.[242]

Neyin inkâr ide her kim bu maḳâmuñ dedeler
Nây-veş tīġ-ı ḳażâ bağrını ânuñ da deler
(Gaz.110.1)

O maḳâm içre ne hâletler olur imdi dedem diñle bu dem neyden işit gör ne ḥikâyetler olur….

(Bahr-ı tavîl)

[242] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s. 22.

Neyin kaza oku, her yaralı âşığın kalbini delen bir tesire sahiptir. Neyin, makâmlar içre olan olayları hikayeleştiren bir sedâsı vardır.

4.7.Şeh

Sözlükte ihtiyar, ulu kişi anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, makâm çelebisinden destar ve icazet alan, bir tekkeyi yönetip mukabelelerde posta oturan zattır. Mevlevîlikte şeyhe "efendi" adı verilir. Şeyh, Mevlevî dergâhının temsilcisidir. [243]

Bendeyüm bir şehe işüm ḫande
Gelmesün göz yaşı benüm nemdür
(Med.XII.27)

Didüm ey şeyḫ ḥarem-i bâdeye gel and içelüm
Didi zemzemledi ṣahbâyı ḳadeh-geh içerüz
(Gaz.171.4)

Zebûn-ı 'aşk olanuñ nuṭḳa ṭaḳati bu ḳadar
Dilüñ anıñçün o şehden şikâyeti bu ḳadar
Gören sükûtımı dir kim ḥikâyeti bu ḳadar
……
(Tah.14.IV)

Kölelerin nasıl ki bir padişahı varsa; gedâların da bir şeyhe ihtiyaçları vardır. Şeyh, âşığın aşk şarabını içip aşka kanmasına yardımcı olur. Kalbi aşk ile dolu olanın, söz söylemeye takati yoktur.

4.8.Tekye

Farsça dayanacak yer anlamına gelen kelime, tasavvufta tasavvuf erbâbının sülük çıkardıkları, ayin yaptıkları, ikamet ettikleri özel mekânlara verilen addır.[244] Küçük tekkelere zâviye, büyüklerine hankâh, dergâh, merkezi konumda bulunanlara ise âsitâne adı verilir.

Ḫalḳ bu tekyede ey Birrî olurlar mihmân
Seyr ider her birisi resm-i cebîn her ân
Bir 'aceb sır raḳam-ı sır ki olur dil ḥayrân
……..
(Tah.3.V)

[243] H. Hüseyin Top, **Mevlevî Usul ve Âdâbı**, Ötüken Yay, İstanbul 2001, s. 281.
[244] Ethem Cebecioğlu**, a.g.e**., s.646.

Ey pîr-i ‘aşḳ çünki kapuñ tekye-gâh-ı vaḳt
Al dil ḳalenderîn k’ola ṣâḥib-külâḥ-ı vaḳt
Besdür ḳabûlüñ ehl-i dile ‘ızz u câh-ı vaḳt
……..
(Tahmîs.5.II)

Halk, dünya denilen bu tekyede birer misafir gibi oturmaktadır. Tekyenin sahibi, Allâh’tır. Aşk pirinin kapısına gelen kalenderlerin tekyeye kabulü, onlar için izzet ve ikramdır.

4.9.Menzil-geh

Sözlükte menzil yeri, konak anlamına gelen kelime, tasavvufta saliğin yolculuğu sırasında uğradığı makâmları ifade etmektedir. [245]

……..
Ṣanmasun cây-ı selâmet kimse bu menzil-gehi
Ġam elem her gûşesi dünyâ ser-â-pâ böyledür
……..
(Terci-i Bend V)

Menzile vâsıl eyler elbette
Sâliki şâh-râh-ı istiġnâ
(Gaz. 9.4)

Tevfîḳ-ı refîḳ olmayıcaḳ râh-ı ṭalebde
Ser menzil-i erbâb-ı kemâle yetişilmez
(Gaz. 153.4)

Dünya denilen menzil, selâmet kapısı değildir. Gam, elem her bir köşesini sarmıştır. Kanaâtkarlık makâmı, saliği menzile ulaştırır. Kemâl ehlinin menziline yetişmek için, saliğin çok yol alması gerekmektedir.

Görüp menzil-gehüñde ey ṣanem naḳş-ı ṣuver ṣanma
Cemâlüñ her gören bî-tâb olup dîvâre yaṣlanmış
(Gaz.188.4)

İrişüp merd-i Ḫudâ bezmine ol cür’a-keşi gör nicedür perverişi işle edeble her işi çün irişür menzile sa’yile kişi…….

(Bahr-ı tavîl)

Sevgilinin menziline uğrayıp onun cemâlini bir kez seyreden, onun âşığıdır artık. Kişi, menzile ancak yol alırsa varabilir.

---

[245] Ethem Cebecioğlu**, a.g.e**, s.426.

4.10.Dergâh

Büyük tekyelere verilen isimdir.

Ol şehinşâh-ı felek dergâh iderse yek naẓar
Şâh-ı ‘ali-câh olur ednâ gedâ-yı aḥḳeri
(Na’t.I.107)

Ḥakîm-i muṭlaḳ itmiş dergehüñ dârü’ş-şifâ luṭfuñ
Devâ her derd-mend-i ‘âcizâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.25)

Resulullah’ın dergâhında bir kere onun lütuf nazarına mazhar olanlar, köle iken âlemin şâhı olurlar. Resulullah’ın dergâhı, kişiyi mutlak hâkim yapar.

Gözümden olmasa ḫâlî ḫayâl-i ḫâk-i dergâhuñ
‘Aceb mi ṭûṭiyâdur çeşm-i câna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.32)

Gedâ-yı kûyıña âmâdedür âsâyîş-i ‘uḳbâ
Esîr-i dergehüñ âzâde-i âlâm-ı dünyâdur
(Na’t.VII.4)

Ey sabâ var ḥażret-i peyġam-berüñ dergâhına
Sür yüzüñ âheste âheste edeb ḳıl etme ses
(Na’t.VIII.2)

Resulullah’ın dergâhının toprağının hayalinden âşık, bir an ayrı kalmamak ister. Onun dergâhının esiri olanlar, dünyanın süsüne aldanmazlar. Sabah rüzgarı, Hz. Peygamber’in dergâhına varıp yüzünü yavaşça dergâhının toprağına sürer.

Rıf’atini Birrî bil elden ḳoma ikrâmın odur
Ḫalḳa-i dergâh-ı şeh-i her dü-serâ şehr-i rebi’
(Na’t.IX.5)

Rûz u şeb dergâhıña yüz sürdigiçün mihr u meh
Böyle ‘âlî-menziletdür yâ şefî’a’l-müznibîn
(Na’t.X.4)

Hîç bir yerde baña ḳalmadı râhat ancaḳ
Cây-ı âsâyiş-i dil dergeh-i Mevlânâdur
(Med.XI.40)

Rebi'ül-evvel ayı, iki cihân dergâhı şeyhinin kutlu doğumunun gerçekleştiği, mübarek bir aydır. Ay ve güneş ,sabah akşam Resulullah'ın menziline yüz sürdüğü için bu şekilde yüce bir makâmda yer almaktadırlar. Câna şifa verecek yer, Hz. Mevlânâ'nın dergâhıdır.

……..
Ḳıldı eṣer müşâhede eṣnâ-yı ṭavfda
Dergâh-ı rabbi 'ızzete 'arż-ı niyâzdan
……
(Terkib-i bend.V)

Rabbe arz ve niyâzda bulunulan Kâbe dergâhında Allâh, hamt ile anılır.

Ḫân-ḳah-ı luṭfunuñ olmaḳdadur
Ḥalḳa-zen-i dergehine feṭḥ-i bâb
(Gaz.27.6)

Eylemezseñ Birrî eflâke 'aceb mi ser-fürû
Dergeh-i Monlâ-yı Rûma intisâb itdüñ bu şeb
(Gaz.29.7)

Ḳalbi ḫōş ṭut Birrîyâ her başa yazulan gelür
Dergeh-i a'lâdan elbette olur bir feṭḥ-i bâb
(Gaz.33.6)

Lütuf hankâhının açık kapısından halka, nimetler saçılmaktadır. Feleklere baş eğmeyen Birrî, Mevlânâ dergâhına intisap edip o yolda baş eğmiştir. İnsanın başına, ancak yazılan gelir. Kalbi hoş tutup yüce dergâhtan açılan kapılara bakmak gerekir.

Gedâ-yı dergeh-i dil-dâr olup bir şâh-ı 'âlî-câh
Aña mülk-i cihânda âsitân-ı yâr olur da'lec
(Gaz.48.3)

Kem-ter-ġulâm-ı dergeh-i Monlâ-yı Rûm olan
Şâh-ı serîr-i ma'nîdür ammâ gedâlanur
(Gaz.78.3)

Ḳıl intisâb heman ṭûṭiyâ-yı dîde-i cân
Ġubâr-ı dergeh-i ehl-i fenâ degül de nedür
(Gaz.114.4)

Sevgilinin dergâhının kölesi, cihân mülkünde bir şâh olur. Monla-yı Rûm'un dergâhında bulunan aciz bir köle, mânâda bir şâhtır. Cân gözünü açıp bir dergâha intisap kılan kişi, âlemin fâni bir dergâh olduğunun farkına varır.

Ḳapusında mülâzım olsa Birrî itmeñ istib'âd
O a'lâ dergehüñ dil-bende-i ednâlarındandur
(Gaz.119.7)

Senüñ var ise ehlü'llâha ṣıdḳuñ ey dil-i Birrî
Benüm de dergeh-i Monlâ gibi bir dil-penâhum var
(Gaz.138.5)

Yüce dergâhın gönül, bendelerindendir. Monla dergâhı, âşık kalplerin gönüllerine ferahlık verir.

Kimi eylersen esîr eyle ayâ devlet-i dünyâ
Yüri biz bende-i dergâh-ı şeh-i Mevlevîyânuz
(Gaz.157.3)

Dergeh-i feyyâżdan iḫlâṣ ile
Bir se'âdet-mend ferzend istedüm
(Kıt'a.10)

Hele Allâh hidâyet ḳılup itdi yine bu güm-rehi bir dergehe vâṣıl ki heme ḥâṣıl olur anda murâdât u se'âdet ü münâcât ……..
(Bahr-ı tavîl)

Dünya devleti kimi kendisine esir ederse etsin, Mevlevîler dergâhın esirleridir. Dergâh, âşıklarına feyiz dağıtan bir kurumdur. Yolunu kaybetmişler, Allâh'ın inâyeti ile bir dergâha vasıl olurlar.

4.11.Ḫân-ḳâh

Büyük tekyelere verilen isimdir.

Gösteren nefḫ-ı ṣûrûn âsârın
Muṭrıb-ı ḫân-ḳâh-ı pîrümdür
(Fahr.XV.23)

Ḳılmışdı Ḳâdiriyye ṭarîḳına intisâb
Sa'y eyler idi olmaġa mihmân-ı ḫân-ḳâh
(Mers.XVI.14)

Ḫân-ḳâh-ı Mevlevîde münzüvî ol Birrîyâ
'Âlem-i keṣretde el-ḥaḳḳ kûşe-i vaḥdet yürür
(Gaz.92.5)

……

Bâḳıyâ ḫân-ḳâh-ı ʻâlem-i ḥayretde hemân
Her gelen kimse bu esrâr ile ḥayrân ancaḳ
(Tah.3.V)

Kıyametin başlangıcını haber veren sûrun eseri, hânkâhta çalınan sazlardır. Nesimî-zâde Osman Ağa, Kadiriyye tarikatına mensup, hânkâhta yolcu olmak için yoluna devâm eden bir zâttır. Mevlevî hânkâhında inzivaya çekilen, kesret âleminde vahdet köşesini bulur. Âlem hânkâhı ,sırlara vâkıf olamamanın hayretini yaşamaktadır.

4.12.Âsitâne

Merkezi konumdaki tekyelere verilen isimdir.

Ol âsitâne-i mülk-i pâs-bâne müştâḳum
Perüm olsaydı uçardum hemân hem-çü ṭuyûr
(Med.V.44)

Dergehinde çok du'â gûyâ ne devlet var idi
Olmış idi âsitân-ı mültecâ-yı ḥâṣ u ʻâm
(Terci-i bend.I.II)

Yüzi sür Birrîyâ var âsitânı ṭâşına başuñ
Mehek-âsâ zer u simî saçanlar Mevlevîlerdür
(Gaz.111.7)

Ârif Efendi'nin âsitânesine hayran olan şair, kanadı olsa gece vakti uçup oraya konmayı dilemektedir. Müfti'nin dergâhında, çok duâ eden vardı. Âsitâne taşına yüz süren Birrî, Mevlevîlerin altın ve gümüş saçtıklarını ifade etmektedir.

Gül-şen güşâde Mevlevî-i Rûm dergehi
Ey Birrî ilticâya o kim âsitân arar
(Gaz.141.9)

Biz âsitân-ı Mevlevî-i Rûmī beklerüz
Oldur ḥuṣûl-i maṭlaba ümmîd-gâhımuz
(Gaz.146.7)

Ey Birrî âsitânına yârüñ ḳılup güzâr
Gül ruḫlarına bülbül olup itdüm âh u zâr
Açmâzdan nigâh ider ol şûḫ-ı şîve-kâr
(Tahmîs.13.V)

Âsitânı ḳılup naḳd-i dil u cânı niṣâr
Cân u dilden ḫıdmet-i dergâhin itdük iḫtiyâr
Ḳullugıyla 'âlem-i ma'nâda olduḳ şehr-i yâr
Devlet-i dünyâya itmezsek 'aceb mi i'tibâr
……..
(Müseddes.I.II)

Gülşen gibi açılan Mevlevî-i Rûm dergâhı, kendisine yönelecek kişileri beklemektedir. Mevlevî-i Rûm'un âsitânesini bekleyenler, taleplerine erişebilmeyi dilemektedir. Yârin âsitânesine yürüyenler, yârin gül yüzünü gören bülbül gibi âh ile inlerler. Dil ve cân nakdini, âsitânı kılıp cân u dilden dergâhta hizmet etmek sevdasında olunmalıdır.

4.13.Meydân

Mevlevî dergâhında sabah namazından sonra toplanılıp murakebe (kendi içi âlemini seyretme) yapılan odaya verilen isimdir.[246]

Devr-i felekde ser ḳodı meydâne şevk ile
Girdi sema'a Şems idüp eṭvâr-ı Mevlevî
(Med. III.9)

Bir dem olmaz mı ki bu dergeh-i 'alîde yine
Ḫâṣ erenler gire meydâna da cevlân ideler
(Gaz. 110.3)

Ḳoyup meydanda ġavġa-yı ehl-i bezmi ey ṣofî
Mürâyîler varup câmi'de huy-ı hâyı görsünler
(Gaz. 143.4)

Devr-i felekte başını meydâna koyan Mevlevî, şevk ile güneş misali dönmektedir. Yüce dergâhta her an has erenlerden biri, cevelan etmektedir. Bezm ehlinin kavgasını meydanda koyup ikiyüzlüler, camide yapılan gösterişli ibadete baksınlar.

4.14.Matbaḫ

Dergâhlarda ateş- baz denilen ve yemek pişirilen mutfağa verilen isimdir.[247]

…….....
Maṭbaḫında her bir ḳahruñ 'aceb insân içün
Var mıdur bir ni'meti kim niḳmet encâm olmaya
…….
(Terci-i Bend III)

[246] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s.37.
[247] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s.37.

Bu ni'meti gör nâr-ı ġam itdi dili puḫte
Ey Birrî derûnuñ şeh-i 'aşḳ eyledi maṭbaḫ
(Gaz.56.5)

Dil sîne içre ni'met-i 'aşḳıyla muġtenüm
Ol bî-nevâyı maṭbaḫ-ı şâhîde beslerüz
(Gaz.148.2)

Matbahta dervişe bir takım görevler verilir ve derviş bu hizmetine bakılarak derecelenir. İşte matbahta dervişin çektiği her sıkıntı, onun için bir nimettir. Gamın ateşi, dili yaralasa da bu, matbahta aşkın şehi olmaya aday derviş için bir nimettir. Gönül, aşk nimeti ile ganimete erişmiş gibidir.

4.15.Âyîn

Semâ edilirken okunan, genellikle Mevlânâ'nın bestelenmiş şiirlerine âyîn denmektedir.[248] Bu âyînleri okuyanlar ise âyîn-hân olarak anılmaktadır.

Ḥamdu li'llâh ḫimmet-i sulṭân-ı 'adl âyîn ile
Leşker-i İslâmuñ oldu her biri şîr-i jiyân
(Med.IV.5)

Dil ki âyîn-ḫ'ân-ı ḫûb elḥân
Sîne bir deff-i bî-nâẓîrimdür
(Fahriyye.24)

Sultan Ahmed'in adaletinin sonucu olarak, İslam ordusunun her bir askeri âyînde cezbeye gelmiş gibi birer aslana dönmüşlerdir. Gönül, hoş sesle âyîn okuyan bir âyîn-hâna, sine ise âşığı neşveye kavuşturan bir defe benzemektedir.

4.16.Na't

Sözlükte vasıf anlamına gelen kelime, Dîvân edebiyatında bilhassa hazret-i Peygamber ve Çâr Yâr Hazaratı ile Cenab-ı Ali vasfında yazılan manzumelerdir. [249] Mevlevîlikte ise bestesi Itri tarafından yapılan Mevlânâ ve Ulu Ârif Çelebi'nin yazdığı na'tların, mukabelede namazdan sonra mutripten okunmasını ifade etmektedir. [250]

Her ne deñlü ḳuvvet-i nuṭḳı iẕâle itse ġam
Feyż-ı na'tuñla gelür la-büdd dil-i bî-tâbe tâb
(Na't.IV.6)

---

[248] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s.19.
[249] Tahir-ül Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s.113.
[250] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.38.

Çeker o kimse ki taḥrîre na'tıñı eyler
Sarîr-i gül-gûnı reşkîn-i sâz-naġme-i 'ûd
(Na't. VI.4)

Gönlün takati, na't yazmanın verdiği feyizle gelir. Ud ile na'tlar, dile getirilmektedir.

Bahâsın naḳd-i na'tile edâya sa'y ider Birrî
Kapuñda oldı bir 'abd-i mekâtib yâ Rasûl'Allâh
(Na't. XI.6)

Nice ḳâdir ola şükrin edâya dil ki luṭfuñdan
Tabî'at na'tüñüñ memnûnı oldı yâ Rasûlla'llâh
(Na't. XII.4)

Yâ Rab dili maḥbûbuña vâṣıf eyle
Esrâra o yüzden beni vâḳıf eyle
Na't-ı nebevî feyżi ile var ey dil
'Ârifler içün beẕl-i ma'ârif eyle
(Rubâ'i.10)

Na'tın edası ile yürüyen Birrî, Resulullah'ın kapısında bir köledir. Gönül, Resulullah'ın lütfundan eser bularak na't dile getirmiştir. Resulullah'ın na'tının Feyzî ile gönüller, ârifler için mârifeti ortaya saçarlar.

4.17.Na't-ḫ'ân

Tekkelerde na't okuyan kişilere verilen isimdir.

Câmi'-i vaṣfuñda her kim na't-ḫ'ân olsa aña
Maḥfil-i gerdûn ednâ pâyedür bî-irtiyâb
(Na't.IV.5)

Çün na't-ḫ'ân idi rusülüñ ümia o kim
Rûz-ı cezâda eyleye şefḳat ile nigâh
(Mer. XVI.8)

Vasfını birleştirip her kim Resulullah'ın na'tını söylese, dünya huzurunda şüphesiz payı yüce olur. Nesimî-zâde Osman Ağa, Resulullah'ı güzel vasıfları ile anan bir kul olduğu için âhirette, Resulullah'ın şefkat nazarına mazhar olur.

4.18.Muṭrıb

Mevlevîlerin rebap, kanun, ney, ud, keman, kudüm ile musiki icra ettikleri mekâna verilen addır. [251]

Gösteren nefh-ı ṣûruñ âṣârın
Muṭrıb-ı ḫân-ḳâh-ı pîrümdür
(Fahr. XV.23)

Naġmesinden dil ṭarab-nâk olmaġa böyle anuñ
Muṭrıbân-ı ‘aṣr içinde imtiyâzıdur sebeb
(Gaz.30.3)

Sûrun etkili sesi, mutripte değişik sazlar kullanılarak âşık gönüllere sunulmaktadır. Asrın mutripleri arasında imtiyazlı olunmak için, nağmesinden gönüllerin parçalanacağı kadar tesirli san’at icra etmek gerekir.

Sebeb cûş-ı dile muṭrıb bu nây-ı pür-nevâdur hep
Ḫurûş-ı baḥre muṭlaḳ bâ’iṣ u bâdî hevâdur hep
(Gaz.31.1)

Râstdur ‘uşşâk içün tel ḳırma muṭrıb ṭut ḳulaḳ
Iṣfahânī bir ‘Acem faṣlında çalındı rebâb
(Gaz.34.4)

Sözi ḳo sâzı gör muṭrıb açılsun göñli ‘uşşâḳuñ
Nühüfte her maḳâmı perde-i ṭanbûrdan seyr it
(Gaz. 37.3)

Gönlün coşmasının nedeni, neyin nevâsıdır. Acem faslında çalınan bir rebap ve tanbur, âşıkların gönlünü açar.

Bir bî-nevâyum almada muṭrıb ḳarârımı
Her dem ṣadâ-yı nây ile ġöñlüm hevâlanur
(Gaz. 78.4)

Şüküfte gül gibi câm-ı mül elde dil bülbül
Nevâ-yı muṭrib-i bezme bahânemüz yoḳdur
(Gaz.103.2)

Niye dem-sâz olursa keşf-i râze itmesün âġâz
Rubâbe gûş mâl it muṭrıbânı yerde ḳalmışdur
(Gaz. 1XVIII.3)

[251] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s.38.

Nevâsı olmayan gönüller, neyin sedâsı ile hevâlanır. Mutripin hoş nevâsı ile âşıklar , aşk şarabını içmiş gibi olurlar. Saz demlerinde kalplerdeki sırlar, keşif olunmayı beklerler.

Alduñ ele göñlüm ney ile naġmeler itdüñ
Muṭrıb nefesüñ var ola bir böyle dem olmaz
(Gaz. 152.4)

Maḳâm-ı nâz u niyâz içre kûşeler göster
Yer eyle dilde bu dem muṭrıbâ alup ele sâz
(Gaz.166.3)

Mutripin ney ile verdiği nağmeler, âşığın kalbini yerinden çıkarır onu nâz ve niyâz makâmına götürür.

4.19.Nây

Mevlânâ, oğlu ve torunu zamanında mutriplerin ana sazı rebaptı. Daha sonraki dönemlerde ney, Mevlevî müziğiyle beraber anılmaya başlamıştır.[252]

Ṭutdı nevâ-yı nâye ḳulaḳ def uṣûl ile
Vecde getürdi pes ânı esrâr-ı Mevlevî
(Med.III.17)

Ḳudûm ü ney ṣadâsıyla ṣafâlar kesb idüp diller
Yine bu bezm-i şâdîde olındı ẕevḳ-ı rûḥânî
(Med. VI.32)

Nây-ı muḥrıḳ-nevâ-yı ḥâlet-bahş
Ḫâme-i âteşin sarīrümdür
(Fah. XV.26)

Mevlevîlerin neyin hoş nevâsı, defin sedâsı ile birlikte sırları vecde gelmektedir. Kudüm ve ney sedâsıyla gönüller, safa bulmaktadır.

Def gibi dökdi sînesin erbâb-ı mûsikī
Ney gibi ḳıldı her biri ḥasret ġamiyle âh
(Mersiyye.XVI.6)

Ġonce-i nâyı ki sûz-ı ‘aşḳa sâzıdur sebeb
Keşf-i râza hep anuñ nâz u niyâzıdur sebeb
(Gaz.30.1)

---

[252] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.45.

Ney, çıkardığı sesten dolayı hasret gamıyla inleyen âşığın gönlüne benzemektedir. Ney goncasının sırlarını açmasının nedeni, neyin gönülleri yakan sedâsıdır.

Sebeb cûş-ı dile muṭrıb bu nây-ı pür-nevâdur hep
Ḫurûş-ı baḥre muṭlaḳ bâ'iṯ u bâdî hevâdur hep
(Gaz.31.1)

Ḫâme-i Birrî ki nây-ı ḫōş-nevâdur ṭoġrısı
Sözde sûz ızhârına anuñ bu sâzıdur sebeb
(Gaz. 30.5)

Gönlün coşmasının nedeni, neyin sedâsıdır. Birrî'nin kâleminden hasıl olan sözler, âşık gönüllerde neyin yakıcı etkisine sahiptir.

Nevâ-yı bülbül-i ḳudsî ki gûş-ı cânda ḳalmışdur
O te'ṯîr-i ṣadâ ancaḳ ney-i nâlânda ḳalmışdur
(Gaz.71.1)

Bir bî-nevâyum almada muṭrıb ḳarârımı
Her dem ṣadâ-yı nây ile ġöñlüm hevâlanur
(Gaz. 78.4)

Dem-i nâyî-i kâmil çün dem-i 'Îsî-i Meryemdür
Ḥayât-efzâyî-i enfâs-ı ehl-i nî-müsellemdür
(Gaz. 94.1)

Bülbülün inlemesinin kalpte bıraktığı tesir, inleyen ney sedâsına benzemektedir. Âşığın gönlü, her dem neyin sedâsıyla coşar. Kâmil insan için ney demi, Hz. İsâ demi gibidir. Mürde dillere ney, Hz. İsâ nefesi gibi tesir etmektedir.

Bişürmişdür göre nâyî-i Muḥammed naġme-i nâyı
Ġıdâ-yı rûḥdur her bir demi ẕevḳ idecek demdür
(Gaz. 94.2)

Âşıklarını yüreğini yakan ney nağmesi ruhlar için gıdadır.

Nevâ-yı nâyda bu naġme-i hây-ı ḥâlet-i baḫş
'Alâmet-i nefes evliyâ degül de nedür
(Gaz. 114.6)

Birrî-i garîbün ġam ile baġrı delinmiş
Feryâdını 'ayb itme ki ney bî-naġam olmaz
(Gaz.152.5)

Neyin sesi, evliyâ nefesi gibi etkileyicidir. Bağrı gam ile delinmiş olan gönüllerin feryadına ney yetişir.

Niye âheste âh eyler şikeste ney gibi diller
Maḳâm-ı pest-i ‘uşşâḳa çün ol şeh nâz ider gelmez
(Gaz.169.3)

……..
Mevlevī ol Nakşiyâ çün gül-şeni der’andelîb
Sen sema’ it neyzen oldı her nevâsı bülbülüñ
(Tah.XVII.V)

Ḳılmış gönüllerini maḥabbet ḳarârsız
Bir dem ‘aceb mi olmasalar âh u zârsız
Çıḳmaz birisi dâ’ireden ṭaşra yârsız
Eyler ḳudüm şâhid-i vecd iḥtiyârsız
Mânend-i nâ-yı naġme serâ Mevlevîleri
(Tah.XVIII.IV)

Gönüller, ney gibi aheste âh eylemektedir. Bülbülün her bir nevâsı, ney gibidir. Neyin sesi, Mevlevîler i vecde getirmektedir.

4.20.Rebâb

Mevlevî mutriplerinde özellikle erken dönemlerde çalınan çalgıdır.[253]

Râstdur ‘uşşâk içün tel ḳırma muṭrıb ṭut ḳulaḳ
Işfahânī bir ‘Acem faşlında çalındı rebâb
(Gaz.34.4)

4.21.Deff

Zilli ve pullu olan, çembere gerilmiş daire şeklinde bir müzik aletidir.[254]

Bunı dir deff ile neyler gönülde ġam elem n’eyler
Ġam-ı dünyâyı terk eyler bu bezmüñ cümle mihmânı
(Med.VI.33)

Def gibi dökdi sînesin erbâb-ı mûsikī
Ney gibi ḳıldı her biri ḥasret ġamiyle âh
(Mersiyye.XVI.6)

---

[253] Abdulbâki Gölpınarlı**, a.g.e,** s.38.
[254] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.171.

Def uṣûli ṭuyup döker sîne
Söyledi râzī hep aña n'eyler
(Gaz.99.4)

Def ve neyin sedâsı ile dergâhın misafirlerinin kalbinde, gam ve keder yok olur. Def sinesinde ne kadar dert varsa, bunu çıkardığı sese yansıtır.

4.22.Kânûn

İlk kez Fârâbî tarafından yapıldığı söylenen, dikdörtgen şeklinde diz üstünde parmakla çalınan bir çalgıdır.[255]

Bir vaḳt şitâ eyledi 'araż ol meh-veş
Âteş gibi ḥumretlü 'ıẕâr-ı dil-keş
Kânûn-ı dil ol mertebe germ oldı kim
Ḳalbümde şitâ oldı hemân-dem âteş
(Rubâ'i.3)

Âşığın kalbinde yaz ve kış, aynı anda yaşanmaktadır. Salik, Hakk yolunda iniş ve çıkışlarla karşılaşmaktadır.

4.23.Ḳudüm

Türk müziğine ait, kendine has tatlı bir sedâya sahip bir çalgıdır.[256]

Ḳudüm ü ney ṣadâsıyla ṣafâlar kesb idüp diller
Yine bu bezm-i şâdîde olındı ẕevḳ-ı rûḥânî
(Med.VI.32)

Ḍaḫı feryâdı ḳudümüñ neyedür bilmeyenüñ
Darb idüp zaḫmeleri başına ḫoş ögredeler
(Gaz.110.2)

Gönüller, kudümün sesiyle safâ bulur. Kudüm, sinesinde birikenleri feryat edercesine atmaktadır.

4.24.'Ûd

Mevlevîhâne'de kullanılan perdesiz bir çalgı çeşididir. [257]

---

[255] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.488.
[256] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.525.
[257] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.1116.

Çeker o kimse ki taḥrîre na'tıñı eyler
Sarîr-i gül-gûnı reşkîn-i sâz-naġme-i 'ûd
(Na't.VI.4)

Yanup tütsün derûnuñ micmerinde 'ûd-ı dil ṣabr it
Seni çün bezm-i ḫâṣṣa irgüren bûy-ı vefâdur hep
(Gaz.31.3)

Âşığın kalbinde gam ateşinden hasıl olan yaralar, ûdun tesiri ile kanamaktadır.

4.25.Ṭanbûr

Türk müziğinde kullanılan mızrapla çalınan telli çalgıların genel adıdır.[258]

Sözi ḳo sâzı gör muṭrıb açılsum gönli 'uşşâḳuñ
Nühüfte her maḳâmı perde-i ṭanbûrdan seyr it
(Gaz.37.3)

Tanbur, her perdede değişik makâmlarla âşığın gönlünü açmaktadır.

4.26.Râst, 'Acem Faṣlı

Rast ve 'Acem, Türk müziğinin en eski makâmlardandır.

Râstdur 'uşşâk içün tel ḳırma muṭrıb ṭut ḳulaḳ
Işfahânī bir 'Acem faṣlında çalındı rebâb
(Gaz.34.4)

En eski devirlerden günümüze kadar en çok kullanılan makâm olan Rast ve 'Acem, Mevlevî mutriplerince de iltifat edilmiştir.

4.27.Nâz

Sözlükte cilve, işve anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Tasavvufta, âşığın maşuktan güç almasını ve Allâh tarafından ilâhî sevgiye mazhar olmayı ifade etmektedir. [259]

İrgürüp vaḳt-i seher nûr-ı tecellîden ḫaber
Dîde-i nergisden ey dil ḫ'âb-ı nâz açdı ṣabâ
(Gaz.1.2)

---

[258] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.1031.
[259] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.467.

Ġonce-i nâyı ki sûz-ı ‘aşḳa sâzıdur sebeb
Keşf-i râza hep anuñ nâz u niyâzıdur sebeb
(Gaz.30.1)

Ey şûḫ-ı sitem-ger dimezüz cevriñi az it
Erbâb-ı niyâzuz bize çoḳ şîve vü nâz it
(Gaz.42.1)

Seher vakti tecellî nûrunun inmesiyle beraber, nergisin gözünden nâz uykusu açılmıştır. Sırların ortaya çıkmasının nedeni, ilâhî sevginin muhatabı olma şerefine nâil olmaktır. Niyâz ehli, çok nâza ihtiyaç duyar.

Ey naġme-serâ nâz u niyâzı yeter itdüñ
Gel kûy-ı dil-ârâda ser-âġaz-ı ḥicâz it
(Gaz.42.6)

Nâz ve niyâz makâmını geçenler, Hakk'ın evine olan yolculukta bir adım daha atmış sayılırlar.

O mest-i nâze egerçi niyâz müşküldür
Niyâz-ı kâmilede belki nâz müşküldür
(Gaz. 98.1)

Ġamzesi bir demde biñ nâz eyler ol ser-mest-i nâz
Bir nigâh merḥamet ḳılmaz teġâfül gösterür
(Gaz. 122.2)

O pâdişâh-ı aḳâlim-i ‘ışve vü nâzuñ
Serâ-yı ḥüsnünüñ ebrûları iki ḥâcibdür
(Gaz.129.4)

Nâz ehli için, niyâz etmek zor olabilir. Sevgili, gamzesi ile Âşığa bin bir türlü nâz etmektedir. İşve ve nâz, memleketinin padişahı olan yârin iki tarafa açılan güzelliğini simgesidir.

Nâz idüp yüz yerde zaḫm urduñ aña ey nâzenîn
Merhem-i vaṣluñ diler buldı dil-i pür-pâre yüz
(Gaz.161.2)

Muḳaddemât-ı mey u naḳle ḥadd-i evsatdur
Muḳarrer oldı netice zamân-ı nâz u niyâz
(Gaz. 166.2)

Maḳâm-ı nâz u niyâz içre kûşeler göster
Yer eyle dilde bu dem muṭrıbâ alup ele sâz
(Gaz. 166.3)

Sevgilinin nâzı ile âşığın kalbi dağlanır, derin yaralar oluşur. Mutripte derin tesirli nağmeleri dinleyip aşk şarabını yudumlayarak kendinden geçen derviş, nâz ve niyâz makâmlarına vasıl olur.

Yâr nâz uyḳusına varmış nice ḳâbil niyâz
Çeşm-i h'ûb-âlûdi tecvîz itmez âh u zârımuz
(Gaz.167.3)

Niye âheste âh eyler şikeste ney gibi diller
Maḳâm-ı pest-i 'uşşâḳa çün ol şeh nâz ider gelmez
(Gaz.169.3)

Bülbül niyâze başlayup oldı terâne-senc
Gül gûş ṭutdı nâz ile andan yanâ henüz
(Gaz. 170.2)

Yâri nâz uykusundan kaldırmaya, âşığın inlemesi ve niyâz etmesi yetmez. Gönüller, ney gibi aheste âh eylemektedir; çünkü sevgili nâz edip o makâma gelmemektedir. Bülbülün her türlü niyâzı, gülün nâzı ile karşılık bulur.

Sâḳıyâ bezm-i cihânda bî-niyâz olsaḳ n'ola
Mest-i nâz itdi bizi câm-ı mey-i rahşân ye's
(Gaz.175.3)

Ḫûb-ı nâzından ḥazer eyleñ ki çeşm-i mest-i yâr
Tīġını dâmân-ı müjgânında pinhân eylemiş
(Gaz. 178.2)

Zâr-ı hezâr gûş u gül-i râza ṣıġmamış
Râz-ı niyâz ḥavṣala-i nâza ṣıġmamış
(Gaz.181.1)

Cihân bezminde, niyâzsız olunsa bir şey olmaz. Çünkü aşk şarabının kadehi ile kalpler, nâz mestliğine kavuşmuştur. Nâz uykusundan uyansa bile sevgili, kirpiklerinde gizlediği oku ile âşıklarını yaralamaya devâm eder.

4.28.Niyâz

Sözlükte yalvarmak anlamına gelen kelime tasavvufta, mürşide teslim olmayı, ona selâm yollamayı, duâ etmeyi ve alçak gönüllükte bulunmayı ifade etmektedir.[260] Niyâz, âriflere mahsus bir hâldir. Niyâz ehli olanlar, terbiyeye ve İslâm'ın kurallarına uymaya önem verirler.

(Med. IV.64), (Med.VII.20), (Med.VII.31), (Gaz.166.3), (Gaz.167.3), (Gaz. 170.2), (Gaz.175.3), (Tah.14.I) ve (Gaz.30.1) beyitlerinde niyâz; selâm yollama, duâ etme, yalvarma anlamlarında kullanılmıştır.

……..
Ḳıldı eṣer müşâhede eṣnâ-yı ṭavfda
Dergâh-ı rabbi 'ızzete 'arż-ı niyâzdan
……
(Terkib-i bend.V)

…….
Ẕeyl-i seyirde tâze meżâmir idüp niyâz
Virdi yeñiden ol siyer-i pâke 'ızz u şân
…….
(Terkib-i bend.VII)

Nigâh-ı merḥamet ol mest-i nâzdan maḳṣûd
Budur hemân añа 'arż-ı niyâzdan maḳṣûd
(Gaz. 59.1)

İden terk-i meṭâlib ḫalḳa nâz eyler niyâz itmez
Olur müstaġnî-i 'âlem o kim ehl-i tevekküldür
(Gaz.90.4)

O mest-i nâze egerçi niyâz müşküldür
Niyâz-ı kâmilede belki nâz müşküldür
(Gaz. 98.1)

Niyâz, Hakk'ın yüce dergâhına yapılmalıdır. Niyâz ile insanlar şan ve izzete kavuşurlar. Sevgilinin merhamet nâzarına mazhar olmak, âşığın niyâzıdır. Ârifler halka nâz eder, niyâz etmezler. Niyâz etme haline sahip olan âriflerin, nâz ile kendinden geçen âşıkların halini anlaması müşküldür.

[260] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.484.

4.29.Rıżâ

Sözlükte râzı olmak, memnun olmak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta ise Hakk'tan gelen hüküm ve kazaya itiraz etmemek, Hakk yolunda karşılaşılan mihnetlere katlanmayı ifade etmektedir. [261] Rızâ kelimesindeki harflerin toplamı, Mevlevî geleneğindeki bin bir çilesini ifade ettiği için bu kelime, Mevlevî edebiyatına girmiştir.[262]

Dünyâda oldı maṭlabı çün kim rıżâ-yı Ḥaḳ
'Uḳbada ola ravża-i rıżvân cilve-gâh
(Mer. XVI.9)

Ey dil ne çâre ḥükm-i ḳażâya rıżâ gerek
Olmaz müfîd eyleme bîhûde aḥ u vâh
(Mers.XVI.31)

Hakk'ın rızâsını kazanma isteğinde bulunanların âhiretteki mekânı, cennet olur. Başa gelen hükme rızâ göstermek gereklidir. Allâh'ın râzı olduğu bir kul olmanın sırrı budur.

Kim ki fermân-ı ḳażâya vire ṣıdḳ ile rıżâ
Seri üstünde olur ebr-i belâ bâl-i hümâ
(Gaz.5.1)

Her ḥükm-i ḳażâya ki dilüñ kârı rıżâdur
Her laḥẓa aña ebr-i belâ hâl-i hümâdur
(Gaz.127.1)

Ḥâlünden itme Birrî şikâyet rıżâ gözet
Rabbüñ ḳo eylesün seni miḥnetle terbiyet
Miḥnetsüz olmaz ehl-i dile kesb-i menzilet
Eyle dil-i ḫazîne bu beytile tesliyet
(Tesdîs V)

Kaza fermanında yazılana, sıdk ile rızâ gösterilirse baş üstündeki belâ bulutu, kuş kanadına dönüşür. Başa gelene rızâ göstermek, gönlün kârıdır. Allâh'ın râzı olduğu kullarından olunmak isteniyorsa, başa gelene itiraz etmeyip rızâ ile Hakk'a teslim olunmalıdır.

4.30.Berk-i sebz

Sözlükte yeşil yaprak anlamına gelen kelime Mevlevî tabiri olarak, Mevlevîliğe yeni intisap eden kişinin Mevlevî dedesine eli boş gitmeyerek hediye olarak yeşil bir yaprak götürmesini ifade eder.[263]

---

[261] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.518.
[262] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s.50.
[263] Abdülbakî Gölpınarlı, **a.g.e,** s.20.

Bâġ-ı dilden bir ġazel âmâde ḳıldum ki saña
Tâ ṣunam bir berk-i sebz-i bûstân-ı ma'nevî
(Med.XIII.52)

Birrî, yazmış olduğu gazeli manevîyat bostanına sunulan bir armağan olarak göstermektedir.

4.31.Cu'

Sözlükte açlık anlamına gelen kelime çile çekilirken nefsi terbiye etmek için az yemeyi ifade etmektedir. [264]

N'ola cu'vi ataşla żabṭ itsem
Nefs-i ser-keş benüm esîrümdür
(Fahriyye.XV.19)

Nefis susuzluk ve açlıkla terbiye edilir.

4.32.Çile

Farsça kırk anlamına gelen kelime, "çihil"den düzenlenmiş bir isimdir.[265] Dervişin kırk gün boyunca az yemek, az içmek, az uyumak suretiyle nefsi eğitmesini ifade etmektedir.

Şitâb it tîr-âsâ râh-ı 'aşḳa ṭoğru git 'âşıḳ
Maḥabbet çillesin çek ḳaddüñ olsun şekl-i yâdan geç
(Gaz.49.3)

Aşk yoluna çıkan âşık, mahabbet çilesini çekerek gurûrunu yener.

4.33.Cevlân

Sözlükte aşkın tesiri ile kendinden geçip dönmeyi ifade etmektedir.[266]

Bir dem olmaz mı ki bu dergeh-i 'âlîde yine
Ḫâṣ erenler gire meydâna da cevlân iderler
(Gaz.110.3)

Mevlevî dergâhında her dem birileri, meydana çıkıp cevlân eder.

---

[264] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.134.
[265] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.146.
[266] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.137.

4.34.Faḳr u Fenâ

Sözlükte fakirlik, yoksulluk anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, varlıktan kurtularak Allâh'ta fâni olmayı ifade etmektedir.[267] Fakr makâmına erişen kişi, Allâh'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz.

Faḳr u fenâda peyrev-i pîr oldı sâlikân
Uydı ṭarîḳ-ı Ahmede muḫtâr-ı Mevlevî
(Med.III.6)

Fıḳarâsına anuñ faḳr u fenâ virdi ġınâ
Her biri pâdişeh-i müşket-i istiġnâdur
(Med.XI.41)

Devlet-i dünyâya raġbet ḳılma faḫr it faḳr ile
Var gedâ-yı şâh-meşreb ol yüri devlet yürür
(Gaz.92.2)

Salik, fakr u fenâ konusunda pirinin izinden gider. Kanaatkarlık gösterenler, gönülleri zengin kimselerdir. Fakirliği ile övünenler, dünya devletine iltifat etmezler. Onların kalbindeki Allâh sevgisi, en büyük zenginlikleridir.

Olsa 'aceb mi faḳr u fenâ 'ızz u câhımuz
Faḳr ile faḫr ider idi çün pâdişâhımuz
(Gaz.146.1)

İrişür neşve-i câm-ı ezel-i lem yezeli yâd ider elbette ḥaḳîkî güzeli bî bedeli çünki ḳarar idemez âdem nice sabr eylesün ol demde virür ẕevḳ-ı semâ ile dil u câna rûḥa ġıdâ faḳr u fenâ ḳalbe ġınâ virüp aña ḥâṣılı yeksân olur gül-şen ile kûşe-i külḫen.
(Bahr-ı tavîl)

Kulun dünyevî arzular karşısında fakir olup varlığını Allâh yolunda eritmesi, izzetli bir davranıştır. Fakr u fenâ, kalbin zenginliğidir.

Raġbet iderdi şol ḳadar erbâb-ı faḳre kim
Her bir gedâ yanında olur îdi ṣanki şâh
(Mers.XVI.15)

Ehl-i fakr u fenâ olur lâ-büdd
Nâ'il-i 'ızz u câh-ı istiġnâ
(Gaz.9.5)

[267] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.204.

Ḥużûr-ı mülket-i ‘uḳbâyı gör ki câna deger
Umûr-ı devlet-i dünyâ fakîre degmez imiş
(Gaz.180.4)

Fakr erbâbına rağbet eden Nesimî-zâde Osman Ağa, bu kimselere birer padişah gibi davranmıştır. Fakr ehli, şüphesiz kanaat izzetine nâil olur. Dünya devletinin işleriyle meşgul olmak, fakirin kârı değildir.

Hem zebânın bulamaz gül-zâr-ı ‘âlemde faḳīr
Ânuñçün ṣad hezâr olur belâsı bülbülüñ
(Tahmîs.XVII.IV)

Ġınâ-yı dil bulan bu ḫalḳa ‘arż-ı iḥtiyâç itmez
Bilür kim mün’am-ı muṭlaḳ anı muḥtâç u aç itmez
(Gaz.150.1)

Fakr erbâbı, âlem bahçesinde çok bulunmaz. Gönül zenginliğine erişen, halka ihtiyacını arz etmez; çünkü bilir ki Allâh onu kimseye muhtaç etmez.

4.35.Ḫizmet

Tekkeye yeni dahil olan saliğin durumu hizmet olarak ifade edilir.[268]

Her bir gedâyı bir şeh-i ṣâḥib külâh ider
Haḳḳâ ne ḫûb ḫizmet-i serdâr-ı Mevlevî
(Med.III.5)

Gedâlar ancak hizmetleri ölçüsünde himmet görüp derecelerinde yükselme meydana gelir.

4.36.Hû

O, anlamına gelen Arapça bir sözcüktür. Mevlevîlikte her müstakil duâ sonunda dervişler hû çekerler. [269]

Yer yer gelürdi çâr-ı cihetden ṣadâ-yı hû
‘Uşşâkı mest iderdi ḳaçan ḳılsa çâr-gâh
(Mers.XVI.4)

Cihânın dört bir tarafı, gönülleri aşka doyduran hû sesleriyle inlemektedir.

---

[268] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.279.
[269] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.31.

4.37.Ḫırḳa

Mevlevîlikte iki türlü hırka bulunmaktadır. Birincisi sokağa çıkılırken giyilir. İkincisi törenlerde giyilen hırkadır.[270]

Var çek seriñi ḫırḳaya bir semte çekil tâ
Ebnâ-yı dehr dûr ola senden nice fersaḫ
(Gaz.56.4)

Ṣûret-i ḥaḳda görinür dili ḥaḳdan ġâfil
Zâhidüñ zühdi hemân ḫırḳa ile şâldadür
(Gaz.97.5)

Başını bir hırkaya gömüp inzivâya çekilen kişiden cihân, nice fersah uzakta kalır. Gösteriş ile ibadet ve taatte bulunan ham sofuların zühdü, görünen bir hırka ve şaldan ibarettir. Hırka ve şalın mânâsı, onlar için önemli değildir.

4.38.İḳrâr

Sözlükte dil ile söyleme anlamına gelen kelime Mevlevîlikte, dervişin dervişliğe söz vermesi ve hizmete girmeyi ifade etmesini anlatır. [271]

Ḥâşâ o yol mı kim gider inkâr semtine
Dilde ḳarâr-ı dâdedür iḳrâr-ı Mevlevî
(Med.III.11)

O dil-dâr itmiş iken vaṣlın iḳrâr
İşitdük vâdi-i inkâre düşmiş
(Gaz.189.4)

Mevlevî'nin ikrârı, kendini inkârdan korur. Sevgili, vasılını ikrar etmiş iken inkâr vadisine düşmekten sakınmak gerekir.

4.39.Külâh

Sözlükte başlık anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Mevlevîlerin giydiği sikkeye külâh adı verilir.[272]

Her bir gedâyı bir şeh-i ṣâḥib külâh ider
Haḳḳâ ne ḫûb ḫizmet-i serdâr-ı Mevlevî
(Med.III.5)

---

[270] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.31.
[271] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.32.
[272] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.387.

Şâh-ı şaḥib-külâh-ı ma'nâyum
Ġam sipâhum göñül vezîrümdür
(Fahr.XV.20)

Dervîşlik ey şōfî yanup âteş-i faḳra
Dûd-ı dilüñi serde külâh itmege muḥtâc
(Gaz.50.6)

Dergâha yeni gelmiş olan her bir gedâyı, bir şeh hizmetle eğitir ve külâh sahibi eder. Mânâ külahı sahiplerinin şâhı olduğunu söyleyen Birrî, gam askerinin gönlünde veziri olduğunu ifade etmektedir. Dervişlik, aşk ateşi ile yanıp gönülden çıkan dumanı başa külâh etmekle olur.

4.40.Küstâḫlıḳ

Mevlevîlikte tarikatın âdâbına aykırı hareket edenler için kullanılan bir ifadedir.[273]

Aldı şâdî ṣabrımı ḥaddüm degülken ben daḫı
Söz arâsına girüp küstâḫlıḳ itdüm bu ân
(Med.IV.70)

Büyük konuşurken laf arasına girmek ya da söz söylemek âdâba aykırı olan hareketlerdir**.**

4.41. Puḫte

Pişmiş anlamına gelen kelime, aşk ateşinde yanıp pişenleri ifade etmektedir. [274]

Nedür bu şekve daḫi olmadıñ mı sen puḫte
Derûnuñ âteş-i ġamla degül mi çün tennûr
(Med.V.13)

Gönlü gam ateşiyle yanıp pişenler hallerinden şikayet etmez, sızlanmazlar.

4.42.Vaḥdet- Keşret

Sözlükte birlik anlamına gelen Arapça bir kelime olan vahdet, Allâh'ı ifade etmek için kullanılmaktadır. Sûfîler, uykuya vahdet derler.[275] Kesret ise çokluk anlamına gelen bir kelimedir; halkı, yaratılmışların ifade etmek için kullanılır. [276]

---

[273] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.37.
[274] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.505.
[275] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.681.
[276] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.366.

Ḫân-ḳâh-ı Mevlevîde münzüvî ol Birrîyâ
‘Âlem-i keṣretde el-ḥaḳḳ kûşe-i vaḥdet yürür
(Gaz.92.5)

Vaḥdet ü keṣret nedür gösterdi şeyḫ-ü şeşteri
Birrîyâ seyr it ḫayâl-i ẓıllı andan ‘ıbret âl
(Gaz.202.7)

Meyân-ı meclis-i erbâb-ı vaḥdete Birrî
Getürdi bir eser-i لا اله الا الله
(Tevhîd.23)

Mevlevî dergâhında inzivâya çekilen kişi, halkın içinde, kalabalığın ortasında tek ve bir olan Allâh’ı unutmaz ve her dâim O’nu anarak kesret içinde vahdette bulunur. Vahdet erbâbının meclise getirdiği eser, tevhittir. Tevhit, vahdeti en iyi ifade eden özlü ifadedir .

Ġubâr-ı keṣreti âyîne-i dilden gider seyr it
Ki her yüzden müşâhid vaḥdet-i ẕât-ı Ḫudâdur hep
(Gaz.31.4)

Esrâr-ı vaḥdet ehline ẓâhir degül midür
Her şey bu sırra cümle müẓâhir degül midür
(Gaz.115.1)

Ḳıldı vaḥdet cilve-geh âyîne hâ-yı keṣreti
Cilve-ger âyîne-i keṣretde vaḥdet ṣûreti
Dil mey-i ‘aşḳ ile ṭolmışdur görüñ keyfiyyeti
……
(Tah.15.III)

Kesret tozunu gönül aynasından silen kimse, her yanda Allâh’ın bir olan zatını görür. Vahdetin sırrı, vahdet ehli için âşikâr bir gerçektir. Aşk şarabı ile dolan gönüller, halkın arasında dahi bir olanı unutmaz.

4.43.Vird

Kur’ân’dan her gün belirli bölümleri alışkanlık haline getirmek ya da günlük yapılan duâları ifade eden bir kelimedir.[277] Mevlevîler de günlük duâlar yapmaktadırlar.

Bu gül-şende olaydı nuṭḳa ḳâdir vird idüp medḥüñ
Dönerdi verd-i ra’nâ bülbülâna yâ Rasûla’llâh
(Na’t.II.4)

[277] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.702.

Çünki bizi ḥażret-i Rabbü'l-enâm
Ḳıldı o sulṭâna kemine ġulâm
Vird idelüm gel ṣalavâtı müdâm
…….
(Murabba'.I.III)

Resulullah'ın methetmek, âşık canların dudaklarında bir vird haline gelmelidir. Devâmlı surette yapılan salavat, kişiyi ilâhî feyze ulaştırır.

4.44.Ẕevḳ u Ṣafâ

Sözlükte duru olmak, saf olmak anlamına gelen safâ, nefsânî arzulardan arınmayı ifade eder. [278] Safâ ile dolu olan kalplerde zevk hasıl olmaktadır.

Minnetu'llâha ṣafâ u ẕevḳ idüp mecmu'ı ḫalḳ
Ni'met-i fetḥüñ ṣenâsıyla olur ratbu-l-lisân
(Med.IV.24)

Ḳanı hengâm-ı bahâr itdigümüz ẕevḳ u ṣafâ
Ḳanı ol mevsîm-i ḫurremde olan ḫâletler
(Târîḫ.XIV.10)

Bişürmişdür göre nâyî-i Muḥammed nağme-i nâyı
Ġıdâ-yı rûḥdur her bir demi ẕevḳ idecek demdir
(Gaz.94.2)

Bir zamân ehl-i ṣafâ ḫayline ṣahrâlarda
Her şecer sâyeleri olmış idi ber-câder
(Târîḫ.XIV.14)

Adil bir idareci tarafından yönetilmek, dünyanın nimetlerine kavuşmak, ruhun gıdası olan ney nağmeleriyle coşmak, hep birer safâ ve zevk sebebidir. Safâ güruhu için sahralarda ağaç gölgeleri, serin bir kilim gibidir.

4.45.Cemâl

Sözlükte güzellik, güzel olma anlamlarına gelen kelime Allâh'ın lütfunu ifade etmektedir. [279]

Mücellâ dilleri âyîne-âsâ
Cemâl-i Ḥaḳḳa maẓhardur İmâmeyn
(Med.II.15)

---

[278] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.533.
[279] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.21.

Bu fikret ile ma'nî-i ḥâle yetişilmez
Bu ġaflet ile seyr-i cemâle yetişilmez
(Gaz.153.1)

Görüp menzil-gehüñde ey ṣanem naḳş-ı ṣuver ṣanma
Cemâlüñ her gören bî-tâb olup dîvâre yaṣlanmış
(Gaz.188.4)

Hep müẓâhirdür bu ṣûretler ḳıl im'ân-ı naẓar
Ki celâl eyler ẓuhûr anlar yüzinden ki cemâl
(Gaz.202.4)

Hakk'ın cemâlini seyretmeye mazhar olan İki imam, ayine misali gönle sahiptir. Gaflet içinde bulunan gönüller, Hakk'ın cemâlini göremezler, O'nun lütfundan faydalanamazlar. Sevgilinin cemâlini bir kez gören âşık, takatsiz kalır. Zahir olan suretlere iman ile bir kez nâzar kılınırsa , celâlin arkasında bir cemâlin olduğu fark edilir.

4.46.Celâl

Sözlükte ululuk, büyüklük, azamet anlamlarına gelen kelime Allâh'ın ululuğun ifade etmektedir. [280] Celâl sıfatı genelde kahr ile birlikte anılır.

Hep müẓâhirdür bu ṣûretler ḳıl im'ân-ı naẓar
Ki celâl eyler ẓuhûr anlar yüzinden ki cemâl
(Gaz.202.4)

Her celâlin arkasında bir cemâl vardır.

4.47.Ehl-i Ḥaḳ

Sözlükte Hakk ehli olanlar anlamına gelir.[281]

Biz ehl-i Ḥaḳḳuz eylemezüz ḫalḳa iltiCâ
Luṭf-ı Ḫudâdan özge bizüm yoḳ penâhımuz
(Gaz.146.2)

Hakk ehli, halka yönelmez. Kendilerine Hudâ'nın lütfundan başka bir sığınak aramazlar.

---

[280] Abdulbâki Gölpınarlı, **a.g.e,** s.20.
[281] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e,** s.186.

4.48.Mevlânâ

Sahibimiz, efendimiz anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Mevlevîliğin piri Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi'dir. Hicri 604 (M.1242) yılında Belh şehrinden Anadolu'ya gelip buraya yerleşmiştir.Yaşadıkları dönem Selçuklulardan Sultan Alaeddin devridir. Sultan Aleaddin can u gönülden kendi arzusuyla müridi olduğundan hüdavendigarlığı (sultanlığını) ona vermiştir. Babalarına bilginler sultanı Bahaüddin Veled derler. [282]

Mevlânâ âşığı Yaman Dede'nin Mevlânâ'yı ifade eden cümleleri şu şekildedir.

"Mevlânâ'dan bahsetmek ne kadar zordur! Ummanı bir damlada göstermek mümkün olabilir mi?"

Yenikapı Mevlevîhane'si şeyhi Osman Dede, Mevlânâ'yı şu sözleri ile anlatmaktadır:

" İnsan bütün ömründe onu okusa, onu anlamış olmaz; yalnız ömrünü boş yere sarf etmemiş olur." [283]

Hîç bir yerde baña ḳalmadı râhat ancaḳ
Cây-ı âsâyiş-i dil dergeh-i Mevlânâdur
(Med.XI.40)

Faḫr idersem 'aceb mi ey Birrî
Ḥażret-i Mevlevî emîrümdür
(Fahr. XV.33)

Gönüller, ancak Mevlânâ dergâhında rahata kavuşurlar. Hazreti Mevlânâ'nın gedâsı olmak, fahr etme sebebidir.

Eylemezseñ Birrî eflâke 'aceb mi ser-fürû
Dergeh-i Monlâ-yı Rûma intisâb itdün bu şeb
(Gaz. 29.7)

Döndi göñül senden ayâ bî-vefâ
Mevlevî-i Rûma ḳılup intisâb
(Gaz. 27.5)

Bâb-ı Cenâb-ı Mevlevî-i Rûmî ḳıl penâh
Erbâb-ı faḳre ey dil odur mültecâ-yı 'aṣr
(Gaz.86.2)

Feleklere boyun eğmeyen âşıklar, Mevlânâ dergâhında baş eğerler. Vefâsız yârden sönen kalpler, Mevlânâ'ya intisap eder. Fakr erbâbının sığınağı, Mevlânâ dergâhıdır.

---

[282] Mustafa İsen , **Latifi Tezkiresi,** Akçağ Yay, Ankara 1999, s. 43.
[283] Muhsin İlyas Subaşı , **İki Mevlevî- Remzi Dede- Yaman Dede-** Nesil Yay, İstanbul 2005,s. 24-25.

Miṣâl-i Şems-i Tebrîzî yolında Monlâ Ḥünkâruñ
Serinden ey kerem-kânî geçenler Mevlevîlerdür
(Gaz. 111.3)

……
Hem-cü sevr-âzâdeyüz bu bâġda yok bârımuz
Oldı istiġnâ bu bâzâr-ı fenâda kârımuz
Biz gedâyuz gerçi kim şâhânedür eṭvârımuz
Ḥażret-i Monlâ-yı Rûmîdür bizüm ḫünkârımuz
(Müseddes.I.II)

Şems-i Tebrizi yolundan geçip Mevlânâ'ya gönül bağlayan Mevlevîlerin hünkarı, Hz. Mevlânâ'dır.

4.49.Şems

Mevlânâ'nın medresede talebe yetiştirip zühd ve takva içerisinde hayat sürerken elli yaşlarında tanıştığı ve kendisinde derin tesirleri olan hocasının adıdır. Sözlükte güneş anlamına gelen Şems, Mevlânâ'yı verdiği bilgilerle bir güneş gibi aydınlatmıştır. [284]

Devr-i felekde ser ḳodı meydâne şevḳ ile
Girdi semâ'a Şems idüp eṭvâr-ı Mevlevî
(Med.III.9)

Ölmezsem eger başum olup gideyim âḫir
Tâ ḥażret-i Şemsüñ bu ser-encâmı disünler
(Gaz.105.8)

Miṣâl-i Şems-i Tebrîzî yolında Monlâ Ḥünkâruñ
Serinden ey kerem-kânî geçenler Mevlevîlerdür
(Gaz.111.3)

Feleğin devrinin bir timsali olarak âşığın da aşkı, semâ ile devretmekte, her an canlı ve hayat dolu kalmaktadır. Gelişi gibi gidişi de bir sır olan Şems, Mevlevîlerin ilâhî feyiz aldıkları güneşidir. Onlar, Şems ve Mevlânâ yolunda canı ortaya koyarlar.

'Aceb muḳâbel-i şems-i ma'nevîden eṣer
Bu şevḳ-ı baḫş semâ'u ṣafâ degül de nedür
(Gaz.114.7)

[284] Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Hüseyin Top , **a.g.e,** s. 34-37.

……..
Şems-i ḥaḳîḳat ile idince muḳâbele
Ḳıldı iḥâṭa nûr u żıyâ Mevlevîleri
(Tah.XVIII.II)

Şems mânevî hayatı, cezbesi ve Feyzî ile Mevlevîler üzerinde derin tesirlere sahiptir.

4.50.Meşnevî

Arapça "sny" kökünden türemiş, ikişer ikişer manasına gelen bir kelimedir. Özel anlamda ise Mevlânâ'nın eserini ifade etmektedir. Bu durumu Ahmed Eflaki şu şekilde tespit etmektedir:

" Yine bir gün son gelenlerin en faziletlisi said-i şehit, Kadı Necmeddin-i Taşti ulular toplantısında şu latifeyi anlattı: Bütün dünyada umumi olan üç şey vardı. Bu üç şey Mevlânâ'ya nisbet edildikten sonra özel bir mana aldı ve insanların aydınları bunu hoş gördüler. Bunlardan biri mesnevidir. Eskiden her (kafiyeli) iki mısra'a mesnevi derlerdi; fakat zamanımızda mesnevi denilince akla hemen Mevlânâ'nın Mesnevi'si gelir. İkincisi, eskiden bütün bilginlere mevlânâ diyorlardı; fakat bugün mevlânâ denilince Mevlânâ Hazretleri anlaşılır. Üçüncüsü her mezara türbe derlerdi. Bugün ise herhangi bir türbe anılsa veya söylenilse Mevlânâ'nın kabri akla gelir."[285]

Kitâb-ı Meşnevî-i Ma'nevî ki her beyti
Ḫazîne-i güher-i bî-bahâ degül de nedür
(Gaz. 114.5)

Mesnevî'nin her beyti, paha biçilmez değerde olan bir cevherdir.

[285] Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatı'nda Mesnevi-XV.yüzyıl'a kadar**, Kitabevi Yay, İstanbul 1999,s 21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İNSAN VE TOPLUM

I. İNSAN
1.SEVGİLİ ve SEVGİLİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR
1.1.Sevgili

Dîvân edebiyatının baş kahramanı olan sevgili, Birrî Dîvân'ında cânân, yâr, şuh, dilber, dildâr, dil-rüba, dil-ara, dil-sitân, dil-keş, peri vb. kelimeler kullanılarak ifade edilmiştir.

Nedendür ey perî-ṣûret görünmezsin 'aceb ḥâlet
Ne ḥâlet ḥâlet-i ṣan'at ne ṣan'at ṣan'at-ı iḫfâ
(Gaz.XVII.3)

Ruḫuñ mir'atın ey perrî görüp güftâr ider Birrî
Ne Birrî Birrî-i ṭûṭî ne ṭûṭî ṭûṭî-i gûyâ
(Gaz.XVII.5)

Hele ṣad ḥamd ola Kirdigâra
Dil-ârâlarda dil-dârumdur a'lâ
(Gaz.XVIII.2)

Peri suretine sahip, eşsiz güzellikte olan sevgili , gönülleri alıp aşkı ile hapseder.

'Arż-ı ḳâmet idicek çâr serv-ḳad dil-dâr
Bu dem-i ḫurreme târîḫ ẓuhûr itdi dilâ
(Med.VIII.22)

Uzun boyuyla âşıkları kendisine meftûn eyleyen sevgili; dert, belâ, cevr ve cefânın kaynağıdır.

Sihâm-ı ġamzesi âmâc-gâhi her sîne
O ḳaşı yâ gibi bir dil-rubâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.4)

Nigîn-i la'l-i leb-i dil-rubâyı seyr idenüñ
Dehânı ḫâtem-i engüşt-i ḥayret olmaz mı
(Gaz.206.2)

……
Nâz ile reftâre gelse Lütfîyâ ol dil-rubâ
Ḳadd-i bâlâsı olur ḫalḳa belâyı âsumân
(Tah.12.IV)

Sevgili, devâmlı surette uzun boyu, gamzesi, dudağı ve edâlı yürüyüşüyle, cihân bağında salınarak âşıkları arasında fitne salar.

1.2. Aşk

Çemende cilve eyler âteş-i dünyâyla lâle
Göre yaḳmış yine kendi derûnın nâr-ı sûzânı
(Med.VI.12)

Ḥarf-i menḳûṭın görüp bildüm ki nâr-ı ‘aşḳdan
Dâġ-dâr olmış dil-i lâle-ruḫân-ı ma’nevî
(Med.XIII.41)

Kûy-ı yâri beklerüz ammâ cüdâyuz Birrîyâ
Vârımiş cennetde daḫı ‘âşıḳa nâr-ı ‘aẕâb
(Gaz.34.5)

Sevgilinin aşkı, âşığın kalbini derinden yakar, lâlenin bağrı gibi derin, siyah yaralar oluşturur. Sevgilinin aşk ateşi ile yanmak, âşığı cehennem azabından kurtarır. Âşık, aşkın azabına o denli alışmıştır ki; sevgiliye kavuştuğu anda da bu azabın devâm edeceğini düşünür.

Açulup fülk-i dil yem-i ‘aşḳa
Menzil alsun bir ḫûb meltemdür
(Med.XII.15)

Âşık, sınırsız bir derya olan aşk denizinde yüzen bir gemi olmak ister.

Gerçi ġam her gönülde müdġamdür
‘Aşḳ ammâ ki dâfi’-i ġamdür
(Med.XII.25)

Bî-elem olsalar n’ola ‘uşşâḳ
‘Aşḳ-ı zaḫm-i derûna merhemdür
(Med.XII.26)

Şeb-nem üftâdesidür nergisüñ ammâ nergis
Çeşmüñüñ ‘âşıḳı ‘aynında degüldür dünyâ
(Gaz.22.2)

Aşk, beraberinde gönle gamı da getirir. Ancak bu gam ateşi ile yanan yürekten âşık, şikayet etmez. Aşktan dolayı gönülde meydana gelen yaraların merhemi, yine aşktır. Âşığın dünya, gözünde değildir. Bu durum Şeyhi’nin şu beytiyle ifade edilmektedir.

Aşkına ulaşaldan kevneynden kesildüm
Bâlâsına dayanan kendi belâsın ister
(Gaz. XVII.2) [286]

Dâġ-ı ʻaşḳuñ her biri bir güldür erbâb-ı dile
Nâle vü zârî-i i dil elḥân-ı bülbüldür baña
(Gaz.2.3)

Ey dilüm olsun diyen âyîne-i gîtî-nümâ
Ṣayḳal-ı ʻaşḳı ḳoma elden göñül bülsun cilâ
(Gaz.6.1)

Nâr-ı ʻaşḳuñ kʼey ṣanem ṭâḳat getürmez Ḳâf aña
Cân atup diller semender-veş düşer inṣâf aña
(Gaz.12.1)

Aşkın sıkıntısı, gönül erbâbı için birer gül gibidir. Gönüller, aşk cilası ile parlaklık kazanır. Aşk derdini herkes çekemez; bu derde dayanmak yürek ister.

Senüñ dil-ḫastegânuñ hiç eṭıbbâ minnetin çekmez
Marîẓ-ı ʻaşḳuña derd-i ġamuñ cânâ devâdur hep
(Gaz.31.6)

Aşk hastalığı, gam ile beslenir, vuslata ermek ile şifâsına kavuşur.

Hevâyı ʻaşḳuñ ile muẓṭarib dil-i maḥzûn
Ḫurûş-ı baḥr-ı ġama rüzġârdur bâʼiṯ
(Gaz.45.4)

Aşkın hevâsı ile gönüller, muzdariptir.

Olsa ʻaşḳ-ı yâr aḳar sirişk çeşm-i ter
Gâlib-i rûzgâr elbetde deryâ cûş ider
(Gaz.85.1)

Aşk, gözden yaşı eksik etmez.

Kûy-ı dil-berde olur mı ʻaşḳ-bâzân munḳarıż
Olmaz ey dil ʻandelibân-ı gülsitân munḳarıż
(Gaz.197.1)

[286] **Şeyhi Dîvânı** (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz , Akçağ Yay, Ankara 1990, s.113.

‘Aceb mi sûziş-i pervâne-i dil Birrî
‘Iẕârı çün o mehüñ bezm-i ehl-i ‘aşḳa sirâc
(Gaz.46.5)

Cevâhir de olursa seng dil-i dil-dâre meyl itme
Ki düşseñ ‘aşḳına murâd-ı dilde inkisâr artar
(Gaz.84.2)

Âşık, sevgilinin mekânına erişip aşkını ona sunma arzusundadır. Aşk, âşığı pervane misali sevgili etrafında döndüren güçtür. Aşk, gönül hazinesinde gizli bir cevherdir.

Hevâ-yı ‘aşḳ-ı dil-ber olmayınca i’tidâl üzre
Dil-i rencûr-ı ‘aşḳ Birrîyâ kesb-i mizâç itmez
(Gaz.150.5)

Ḫüsn-i ḫalḳı ḫalḳı hep âşufte ḳılmış ḥâṣılı
‘Aşḳını her bir kişi cânında pinhân eylemiş
(Gaz.178.11)

Yanup ‘aşḳuñla oldı ser-be-ser bu cism u cân âteş
N’ola âh eylesem cânâ ki olmaz bî-duḫân âteş
(Gaz.183.1)

Aşk, bu haslete sahip olmayanları kıskandıran, gönüllerde saklı kimseye açılmamış bir sırdır, cismi ateşe vermektir.

Bâde-i ‘aşḳ ile pür olmış derûn-ı dil yetiş
Vaḳtidür ey żâbiṭ-i şehr-i gönül meyḫâne baş
(Gaz.192.2)

Çünki dil gencîne-i ‘aşḳuñdur ur mihr-i sükût
Ḫâtem-i la’lüñ dehânum pâyine şâhâne baş
(Gaz.192.3)

Aşk bâdesi, âşıklarının gönlünün süsüdür. Aşk, aşkını rakiplerinden gizler; çünkü o âşığın hazinesidir.

Dilde ey Birrî temevvüç eyledi deryâyı ‘aşḳ
Dîde-i terden n’ola düşdiyse ceyḫûn ile şaṭṭ
(Gaz.199.5)

Aşk, uçsuz bucaksız bir derya gibidir. Yüzme bilmeyen, içine girerse boğulabilir.

Dâr-ı miḥnetdür cihân derd ü ġama ġâyet mi var
Mergden ġayrı marîż-ı ‘aşḳ içün ṣıḥḥat mi var
Dâmen-i gül ḫâr elinde bülbüle fırṣat mı var
……
(Tahmîs.7.I)

Aşk hastalığının şifâsı, derttir..

Sonuç olarak denilebilir ki:

Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak
(Mukattaat, 19)[287]

1.3. Gül-Bülbül (Verd-Hezâr)

Bülbül, ötüşü güzel, maruf kuş, kuşların âşığı anlamına gelmektedir. Arapça'sı andelib, Farsça'sı hezardır.[288] Gül ise çiçeklerin şahı, gülşenin padişahıdır. Gül ve bülbül arasındaki aşk, sevgili ve âşık arasındaki ilişkiye yön vermesi açısından önemlidir. [289] Bu iki mazmun, hem mecâzi hem de mânevî aşkı ifade etmek için yıllardır Türk Edebiyatı'nda büyük bir ustalıkla kullanılmıştır. Bülbül, şairlerin bir kısmında asıl vatanından uzak düşmüş insanoğlunun remzi olarak işlenmiştir. Âşığın bülbüle teşbihi, sevgilinin veya yüzünün güle, dudağının goncaya, bulunduğu yerin gülşene (gül bahçesi) teşbihi cihetiyledir. [290] Birrî de bu geleneğe uyarak Dîvân'ında gülü, sevgilinin timsali; bülbülü de âşığın timsali olarak görmüş ve bu şekilde kullanmıştır.

Dilüñ ey ġonce-dehen bülbül-i gülzâr-ı suḫan
Dil-güşâ naġmelerüñ câna ṣafâ-efzâdur
(Med.X.47)

Ol gül-i gül-zâr-ı hüsnüñ pîş-gâhında müdâm
Bülbülân-ı ḳuds ola ḫ'ânende gâm-ı ma'nevî
(Med.XIII.62)

Bir bülbül idi ol ki müeṯṯir terennümi
Gül-zâr-ı dehri ṭutdı firâḳ ile âh u vâh
(Mersiyye.XVI.2)

---

[287] Kenan Akyüz ve diğerleri, **Fuzuli Dîvânı**, Akçağ Yay, Ankara 2000, s.306.

[288] "Hezâr bülbül demek olduğu gibi 1000 rakamını da karşılar. Bir gül için bin dikene katlanmak, bir sevgili uğruna hezâr rakibe tahammül etmektir." İskender Pala, **Gül Şiirleri**, Kapı Yay, İstanbul 2002. s.XII.

[289] Bülbül ve gül hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Ahmet Talat Onay, **a.g.e.** s.129-131.

[290] Hasan Aksoy, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler,** Dergah Yay, İstanbul 1977, C. I, s.480.

Sevgilinin ağzı, gonca gibi düzgündür. Bülbül, gülzârın ârifliğiyle bilinen etkili sözlere sahip kuşudur. Bülbül, gülden ayrı kaldığı her anda feryat ve figan ile inlemektedir.

Ġonceyi ḫurrem ḳılup bûy-ı peyâm-ı yâr ile
Eyledi bülbülleri hep naġme-sâz açdı ṣabâ
(Gaz.1.3)

Bülbüller, her an aşkları ile terennümdedirler.

Gül-i gül-zâr-ı hünerdür ki hep ol gül-zâruñ
'Andelîbânı cenâbından alur bûy-ı vefâ
(Med.VIII.57)

Eylesün bûy-ı vefâ ümmîdini bu bâġdan
'Andelîb-âsâ naṣîbüñ nâle vü feryâd olur
(Terci-i bend.VI)

Bülbül, gülden gelecek bir vefâlı söz ve davranışa hasrettir. Vefânın kokusu, gülzâra saçılsa bile bülbülün nasibi yine feryat ve figandır.

Görince dâġuñı 'uṣṣâḳ iderse nâle n'ola
Şüküfte bir güle biñ 'andelîb olur peydâ
(Gaz.15.7)

Sıġmayup ḥâl dilleri ḳâle
Olınur îmâ vâḳıf ḥâle
Bâġ-ı ma'nîde eyleyen nâle
'Andelîb zâr Ḳâdirîlerdür
(Murabba.II.V)

Bir güle, binlerce bülbül âşıktır. Gülün kalbe gönderdiği gam ile bülbüller âh çekmektedir. Mânevî aşkta âşıklar, bülbül misali derin âh çekerler.

Naġmede çün kim uṣûl üstâde teslîm itmedür
'Andelîb üstâd-ı güldür kârı teslîm itmedür
Ḥâlet-i faṣl-ı güli 'uṣṣâḳa tefhîm itmedür
……..
(Tahmîs.XVII.III)

Bülbül, gerekirse cânının aşkı uğruna teslim etmekten kaçınmaz. Sevgilinin yanağı, gül rengindedir.

……
Mevlevī ol Nakşiyâ çün gül-şeni der'andelîb
Sen sema' it neyzen oldı her nevâsı bülbülüñ
(Tahmîs.XVII.V)

Ġonce ebkârınuñ yüzin açdı
Ne hevâyı imiş bu bâd-ı ṣabâ
(Gaz.11.7)

Bülbülün nevâsı, neyin nevâsı gibi etkileyicidir. Gonca, sevgilinin tebessüm eden yüzünü ifade etmektedir.

Çâk çâk iden güli tīġ-ı maḥabbetdür diyü
Birrîyâ her bülbül-i nâlâna râz açdı ṣabâ
(Gaz.1.5)

Pür olup bûy-ı gül-i ma'nî ile bînî-i cân
Birrî bülbül gibi şevḳ ile ola naġme-serâ
(Gaz.3.5)

Bülbül, gülün mahabbet okunun kalbine isabet etmesi ile derinden inlemektedir. Gülün hoş kokusu, âşığın cân dimağından çıkmaz.

Dil ki bir bülbül-i nâlân-ı gülistân-ı miḥen
Naġmesi ser-be-ser esrâr-ı nihân-ı ḥayret
(Gaz.39.5)

Âşufte ṭab'a 'ârıż-ı meh-rû virür feraḥ
Şûrîde bülbüle gül-i ḫōş-bû virür feraḥ
(Gaz.53.1)

Gönül, gülzârın sıkıntılarını çeken bir bülbül gibidir. Bülbülün kalbini, sevgilinin hoş kokusu ferahlatır. Mârifet gülzârından bülbüller nasibini alır. Bülbül, gülün hakikî âşık-ı sâdıkıdır; çünkü "Her ışk da'vâsın iden âşık olmaz ve her muhabbetten dem uran sâdık olmaz."[291]

Ḥaḳîḳî bülbüli ḫâr-ı sitem âzürde dil ḳılmaz
Aña her semti ḫâristân-ı dehrüñ ser-be-ser güldür
(Gaz.90.6)

Güller açılsa bülbüle çoḳ kaşf-i râz olur
Ammâ o râzuñ ehli bu gül-şende âz olur
(Gaz.91.1)

---

[291] Yusuf Sinân Paşa, **Tazarru'nâme ,** (Haz. A.Mertol Tulum), MEB Yay, Ankara 2001, s. 196.

Bülbülün gülün dikenine değmekten dolayı bağrı kanasa, bundan sıkıntı duymaz. Güllerin açılması, âşığın sırları keşfetmesi için bir sebeptir.

Elem-i ḫârile âzürde güli bülbüli zâr
Bu gülistânda dimâġ-ı dile yoḳ bûy-ı sürûr
(Gaz.112.4)

‘Ârıżuñ şevḳıyle bu gül-şende ey gül berg-i ter
Ṭab’ışuḫum şîve-i elḫâne bülbül gösterür
(Gaz.122.5)

Gülün dikeni, onu sevgiliden uzaklaştırmaya çalışan rakibidir. Âşık, gülistânda cân dimağına, kendini sefâya kavuşturacak bir koku çekmez.

Bülbül-i gül içün ḫâr-engîz ṭutdı bezmde
Dil-dâr içün aġyâr ile yârânlıġumuz var
(Gaz.128.4)

Her ne kadar âşık ile rakip, dost ve düşman gibi birbirlerinin zıddı olsalar da sevgiliye olan aşkları onları birbirlerinin derdinden anlayan iki arkadaşa benzetmiştir.

N’ola reşk eyler ise Birrî-i zâre bülbül
Yine destinde ânuñ gül gibi câm-ı Cem var
(Gaz.136.7)

‘Aceb mi naġmesi dil-sûz ise bu gül-şende
Cü Birrî bülbül-i ateş nevâ mı var yoḳdur
(Gaz.144.7)

Âşık, aşk şarabını yudumlayan rakiplerini kıskanır. Âşığın feryadı, ateş gibidir, bağırları deler, geçer.

Cânı bedende n’eyler idük ‘aşḳuñ olmasa
Ey gül ḳafesde bülbül-i şûrîde beslerüz
(Gaz.148.3)

Aşk, âşığın yaşama sebebidir.

Dil yâri görür eylemez aġyâre naẓâre
Bülbül gözine berg-i gülüñ ḫârı görinmez
(Gaz.162.2)

Âşığın gözüne sevgilinin kusurları görünmez.

Ṣanurdum gülsitânı ḳırmızı güllerle zeyn olmış
Meger ṣaçmış derûnı kül-ḫanından bülbülân âteş
(Gaz.183.2)

Âlem bağının kırmızı güllerle süslenmiş olduğu sanılır; fakat bu kırmızı zemin, rengini bülbülün kalbinden çıkan ateşten almaktadır.

…….
Kimisi bülbül-i nâlân-ı gül-i 'ârıż-ı yâr
Kimi pervâne-i şem'-i ruḫ-ı cânân ancaḳ
(Tah.3.II)

Sevgilinin gül yanağı etrafında âşık, bir pervane gibi dolaşmakta ve aşkı yolunda cân vermekten çekinmemektedir. O anda âşığın gönlünden dökülen nağmeler şu şekildedir:

"…..…
aşkı yaratılışıma katıp
şevki tabiatıma koyup
ya Rab! Ne güzel ölmek aşk uğrunda!
kana boğulmak lâle renginde kızıl sade
……[292]*"*

……
Fikr-i zaḫm-ı ḫârdur iden giriftâr-ı ḳafes
Derd-i 'aşḳ u derd-i rây-ı dil du'âsı bülbülüñ
(Tah.XVII.II)

Aşk derdiyle kalbi yağmalanan âşık, durumundan şikayet etmez. Daha fazla dert ister ki; âşıklığı artsın. Âşığın sinesi, dert ve gam ile doludur.

Yâr içün yâre-i tīġ-ı ġam-ı hicrân çekilür
Gül içün pes elem-i ḫâr-ı gülistân çekilür
(Gaz.76.1)

Gülün aşkı uğruna âşıkları, dikenin elemini çekerler; çünkü gülü seven dikenine katlanır.

Gül-i ra'nâ çoḳ bir gülsitândur şehr-i Maġnîsâ
Dil-i şûrîde-i Birrî o gül-şen içre bülbüldür
(Gaz.90.7)

[292] Çağdaş İran şairi Fatma Rakii'nin şiirini Türkçe'ye (Aşktan Ölmek) adıyla Sait Okumuş çevirmiştir. Şiir için bkz. "**Hece , Aylık Edebiyat Dergisi"**, Kasım 1997, s. 65.

Bazen güzel şehirler, âşık olunacak özelliklere sahiptir ve derin bir sevgi ve bağlılıkla anılır.

Bülbül niyâze başlayup oldı terâne-senc
Gül gûş ṭutdı nâz ile andan yaña henüz
(Gaz.170.2)

Açmış kitâb medrese-i gül-şen içre gül
Bülbül müderris oḳunur ânda hezâr ders
(Gaz.177.2)

Gül, nâz; bülbül, niyâz ehlidir. Gül, bir medrese olsa; bülbül, onda bir ders bulur.

Kimine aḫker-i sûzân gül-i ḫandân ancaḳ
Güli ḫandân kimine aḫker-i sûzân ancaḳ
Bu taġayyür daḫî bir hikmet-i Yezdân ancaḳ
…….
(Tah.3.I)

Bu gülzârda, kimine ateş koru kimine gülün mutlu yüzü nasip olur.

1.4 Cevr,Cefâ

Sözlükte haksızlık, zulüm, ezâ, cefâ anlamlarına gelen cevr Dîvân Edebiyatı'nda Sevgilinin âşığa bitmek tükenmek bilmeyen sıkıntılarda, eziyetlerde, sitemlerde bulunmasını ifade etmektedir.[293] Âşık, durumundan şikayet etmez; çünkü sıkıntılara ne kadar katlanırsa aşkının büyüklüğünü ispat etmiş olur. Bu durum, âşığın kara talihinden kaynaklanmaktadır. Sıkıntıların sonunda âşık, vuslata ereceğini ve sabrının sonunda selâmete kavuşacağına inanır.

Sitem ü cevrüñ ile ḳâmetümi lâm
Ser ü cânum yolıña cümle fedâ hâ
(Gaz.20.2)

Ey şûḫ-ı sitem-ger dimezüz cevriñi az it
Erbâb-ı niyâzuz bize çoḳ şîve vü nâz it
(Gaz.42.1)

Cefâ vü cevr idüp hem dem baña dirsin bükâdan geç
Beñüm göz yaşı nem ey yâr gel bu mâ-cerâdan geç
(Gaz.49.1)

Meger ki Birrî-i mehcûre cevr imiş oldı
Raḳîbe luṭf-ı nihânîden âşikâr-ı ġaraż
(Gaz.196.5)

---

[293] İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, s.90.

Sevgiliden gelen dert ve sitem ile âşığın boyu eğri olmaktadır; ama yine de âşık, aşk yolunda cânını fedâ etmekten çekinmemektedir. Âşık, sevgiliden az sitemde bulunup çokça nâz etmesini istemektedir. Sevgili, âşığa cevr ve sitemde bulunurken rakibe de lütuf saçmaktadır.

1.5. Bezm

İçkili, eğlenceli meclisi ifade etmesinin dışında bezm, sevgilinin yüzü ve sahip oldukları güzellikleri de anlatmaktadır.[294]

Ey duḫter-i rez er gibi ol çünki ṣıḳılduñ
Bezm ehline ṣaç âteşüñi sûz u güdâz it
(Gaz.42.5)

Sevgili, âşıkların oluşturduğu mecliste ateşini âşıklara saçmakta ve onların kalbine hitap etmektedir.

2.SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

2.1 Ben (Ḫal)

Sevgilinin yüzünde bulunan küçük siyah benler, âşığı kendine mest eden bir güzellik unsurudur.

Bir nigehde nice yüz biñ dili meftûn eyler
'Âleme fitne ṣalar ol gözi câdû beñler
(Gaz.87.4)

Kâtib-i ḳudret ki yazmış ṣafḥa-i ḫaddüñde ḫaṭ
Zülfüñi cim eylemişdür benlerüñ ḳılmış nuḳaṭ
(Gaz.199.1)

Ḫâl-i siyâhı gör Ḥabeşî bir gedâ iken
Şâh-ı güzîn itdi anı intisâb-ı ruḫ
(Gaz.54.2)

Ḳabâ yâre ṣarılmaḳ ḫâṭır içün ḫâl-i Hindûyı
Yaḳasından geçürmişdür anuñçün boġazın besler
(Gaz.75.4)

Nedür ol ḫâl-i siyeh 'ârıż-ı berrâḳ üzre
Ne ṭurur mülket-i Rûm içre o Hindû beñler
(Gaz.87.2)

---

[294] İskender Pala, **a.g.e**, s.71.

Sevgilinin benleri, âleme fitne salar. Zülüf, cim harfi olunca benler de cimin içindeki nokta olur. Sevgilinin beni, Habeşli bir köledir. [295]

2.2.Çeşm-i siyâh

Sevgilinin âşığın kalbini yerinden alıp götüren siyah gözleri, Dîvân'da çeşm ve dîde kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Mülk-i derûne saldı nigâhuñ sipâh-ı şûḫ
Ġâret-ger-i dil oldı o çeşm-i siyâh-ı şûḫ
(Gaz.55.1)

Ehl-i 'aşḳum ki şâhid-i maḳṣûd
Manẓar-ı dîde-i ḳarîrümdür
(Fahr.XV.11)

İrgürüp vaḳt-i seher nûr-ı tecellîden ḫaber
Dîde-i nergisden ey dil ḫ'âb-ı nâz açdı ṣabâ
(Gaz.1.2)

Çeşmüm ġubâr-ı ḥaṭṭ-ı rûḫı rûşen eyledi
Birrî cilâyı dîde o gerd-i siyâh-ı şûḫ
(Gaz.55.5)

Yukarıdaki beyitlerde sevgilinin şehla bakışları, bir ok gibi âşığın kalbine saplanır. Sevgilinin güzel gözleri, âşığın kalbini büyülemektedir. Gönül kuşu ve cân kuşunun avcısı olan göz, şekil olarak nergisi andırmaktadır.

2.3.Dehân

Cîmler zülüf-i mu'amber râlar ebrû-yı siyâh
Mîmler ḫod 'işve-ger ġonce-dehân-ı ma'nevî
(Med.XIII.45)

Ayâ mahbûb-ı müsteṣnâ dehânuñ ġonce-ı zîbâ
Ne ġonce ġonce-i gül-şen ne gül-şen gül-şen-i ra'nâ
(Gaz.XVII.1)

Gonce-i terden dehân-ı yârdur maḳṣûd olan
Sünbül-i seyrândan zülüf-i muṭarrâdur garaż
(Gaz.195.2)

[295] İskender Pala, , **a.g.e**, s.184.

Yukarıdaki beyitlerde sevgilinin ağzı, dar ve küçük olması dolayısıyla şekil olarak bir goncaya benzetilmiştir. Ağzın âşığa karşı her an kapalı olması ve gizlilik arz etmesi yönüyle de bir goncaya benzetilmektedir.

2.4.Fem

Sevgilinin ağzını ifade eden diğer bir kelime de femdir.

Femüñ hicriyle ḳaddüm Ṣam didüm yâr
Didigüm noḳṭa ḥarf-i lâma düşmez
(Gaz.155.5)

Âşık, sevgilinin ağzından ayrı kalmanın verdiği üzüntüyü derinden hissetmektedir.

2.5.Ebrû

Sevgilinin diğer bir güzellik unsuru olan kaş, âleme fitne salmak hususunda göz ile yarışmaktadır. Kaşın en büyük özelliği, eğri olmasıdır.

Göre ol server-i ḫûbânuñ olmış
Serâ-yı ḥüsnüne ebrûsı ḥâcib
(Gaz.25.4)

Zaḫm-ı tîr-i müjeden diller olur mı ḫâlî
Çün kemânı ġam-ı ebrûsı kemâ-kân çekilür
(Gaz.75.2)

Ebrûları ḫayâli ḳılup ḳaddümi kemân
Müjgânı oḳlarına bu sîne nişânedür
(Gaz.125.2)

O pâdişâh-ı aḳâlim-i ‘ışve vü nâzuñ
Serâ-yı ḥüsnünüñ ebrûları iki ḥâcibdür
(Gaz.129.4)

Ḳo âḫir ol kemân-ebrûnuñ olsun çeşmine ḳurbân
Gel ey tîr-i müje luṭf it bu câna mübtelâdan geç
(Gaz.49.2)

Yukarıdaki beyitlerde, kaş, keman ve yaya da benzetilmektedir. Kaş, âşığın kalbine kast eden bir ok gibidir.

2.6.Ġamze

Şübhe yoḳ ġamzeleri zümre-i düzd-ândadur
Ḫayli müjgân ise anlar daḫi hep ândandur
(Gaz.124.1)

Raḥmı yoḳ kimseye kâfir mi ‘aceb ġamze-i yâr
Müslümânum dir ise merḥamet îmândandur
(Gaz.124.2)

Dil-i Birrî n’ola pür yâre olsa
O tīġ-ı ġamze-i ḫûn-ḫâre düşmiş
(Gaz.189.5)

……..
Zaḫm-ı ġamzen olmadı ey bî-amân söylenmedi
Ḳaldı kendi dilde ol râz-ı nihân söylenmedi
(Tah.6.I)

Yukarıdaki beyitlerde gamze, sevgilinin süzgün ve mânâlı, yandan bakışını ifade etmektedir. Gamze, sevgilinin Âşığa nâz yapmasının simgesidir. Gamze, bazen bir ok olur ve âşığın gönlüne saplanmak ister. Gamze, bazen öldürücü bir katil olur, fitneler koparır, cadu olarak anılır. Gamzelerin, âşığa merhameti yoktur.

2.7.Gerden

Ṭutdı gözüm o mâhı kim ‘aşḳı ile bu şeb
Ṣaldı kemend-i gerden-i gerdûne âh-ı şûḫ
(Gaz.55.4)

Sevgilinin gerdanı, âşığı kendine bağlayan bir güzellik unsurudur.

2.8.Ḫaṭṭ

Düşüp kâkül ruḫ-ı ḫaṭṭ-âver üzre
Çekilmişdür berât-ı ḫüsne ṭuġrâ
(Gaz.10.2)

Alur mı tâb-ı ḫüsnü ḫaṭṭ ruḫ-ı pür-nûrdan seyr it
Gelür mi bir keder mâha şeb-i deycûrdan seyr it
(Gaz.37.1)

Vaṣf eylemek ey Birrî ḫaṭ-ı rûyını yârüñ
Ruḫsâre-i evrâḳı siyâh itmege muḥtâc
(Gaz.50.7)

Ṣoñradan geldü diyü itme hele istiṣḳâl
Belki ḫaṭṭ-ı siyehüñ zülfüñe hem-sâye çıḳar
(Gaz.73.3)

Ḫaṭṭuñ gelüp ruḫuña perdeler çekilmişdür
Şehâ bu vechile ẓâhir keder çekilmişdür
(Gaz.142.1)

Görüp o ġonce-lebüñ ḫaṭṭ-ı demîdesini
Benefşe ser-be-girîbân-ı ḥayret olmaz mı
(Gaz.206.4)

……
Dehân itmiş ser-â-ser cism-i zerrîn şân-ı şevḳından
Ümîd bûs-ı ruḫsâr u ḫaṭ-ı jengâr fikr eyle
(Tah.10.III)

Sevgilinin yüzünde çıkan küçük ayva tüyleri, amber kokuludur, hoştur; âşığın gönlünü alır. Bu tüyler, sevgilinin güzel yanağını çevreleyen nûrdan damlalar gibidir. Sevgilinin zülfüne arkadaşlık eden hatt, onun gibi siyahtır. Hatt, sevgilinin yanağı, zülfü ve ağzı ile birleşerek âleme fitneler salar.

2.9.Leb

Mâ'il-i ẓulm-ı 'azîm olmış o şeh her ḥâl ile
Va'd-i vaṣl idüp gedâsın öldirür ihmâl ile
Ḥâli ol ġonce lebüñ ta'bîr olunmaz ḳâl ile
…….
(Tah.12.III)

Yukarıdaki beyitte, sevgilinin dudağı, görünüşteki küçüklüğü, güzelliği, darlığı, kapalı oluşu ile anılmaktadır. Dudak, renk bakımından kızıl bir şaraba benzemektedir.

2.10.Kâkül

Sevdâ-yı ser-i kâküli ol Leylî-ḫırâmuñ
Ey Birrî bizi eyledi Mecnûn-ı maḥabbet
(Gaz.41.5)

Esîr-i kâkülüñ ammâ ki beste dil olamaz
O ḳayddan hele âzâdedür nesîm-i ṣubḥ
(Gaz.52.3)

Nûr-ı mübîne ẓulmet olur mı ḥicâb hiç
Ḳâbil mi kâkül-i siyeh olmaḳ niḳâb-ı ruḫ
(Gaz.54.3)

Sevgilinin alna dökülen kakülleri, misk ve amber kokusu, dağınıklığı ile âşığı kendine meftûn eder. Sevgilinin saçları, renk bakımından Leylâ'ya benzetilmektedir. Sevgili, Leylâ misali güzel, hoş siyah saçlara sahiptir ve âşık da bir Mecnûn gibi bu güzellik karşısında mahabbet ateşi ile yanmaktadır. Kakül, sevgilinin yanağını örten bir örtü gibidir.

2.11.Zülüf

Ruḫ u zülfüñ ki ḥâlet-i baḫş ṣubḥ u şâm-ı dünyâdur
Ânuñçün mihr ü meh ḫaddâm-ı bî-ârâm-ı dünyâdur
(Na't.VII.1)

Kim murâd eylerse kim şekl-i ḫam-ı zülüfin göre
Ḫâ-i Ḥam Mîm olsun ânuñ dîdesinüñ manẓarı
(Na't.I.9)

Sünbülüñ zülüf-i perîşânına el ṣunmışdur
Ḥabs olunsa n'ola zindân-ı ḥabâb içre hevâ
(Med.VIII.46)

Zülüfiñi ruḫsârıña ey meh niḳâb itdüñ bu şeb
Nâzenînüm dûd-ı âhumdan ḥıcâb itdüñ bu şeb
(Gaz.29.1)

Nice geçsün göñül sevdâyı zülüf-i ḫam-ı necmden kim
O ḥalḳa mûyuñ her biri pây-ı dime ġulldür
(Gaz.90.2)

Olsa ḥâ'il 'ıẕârına zülüfi
Ṣanki mihr-i münîri örter bâr
(Gaz.108.3)

Yukarıdaki beyitlerde, sevgilinin iki yana saçılan zülfü; perişan, düzensiz, dağınık haliyle anılmaktadır. Sevgilinin zülfü, gül yüzünü örter. Misk ve amber kokusu ile sevgilinin siyah zülfünün güzellikte rakibi bulunmaz. Zülüf, şekil yönünden cime benzemektedir.

Gerçi ġam-ı zülüfile perîşânlıġımuz var
Ṣanmam ki o sevdâya peşîmânlıġımuz var
(Gaz.128.1)

Sevgilinin zülfünün sevdasıyla kendinden geçen âşık, o denli perişandır ki; sevdadan gözü bir şey görmez. Bu durumu Nedim şu beytiyle ifade eder.

Bir cebînün bir dahı zülüf-i siyeh-fâmın bilir
Dil ne subhun fark eder bi'llah ne ahşamın bilir
(Gaz.36.1) [296]

2.12.Ḳâmet

Kâmet ve kadd kelimeleri, sevgilin boyunu ifade etmektedir.

Ḳo ġayrı ḳâmet-i bâlâsını gör
Odur ey ṭâlib a'lâ-yı meṭâlib
(Gaz.25.6)

Ḳadd-i yâre nisbet ile ḳâmet-i şimşâd pest
Zülüfi ḫōş-bûyı yanında revnaḳ-ı 'amber şikest
(Gaz.44.1)

Her laḥẓa ḳıyâm ile ḳıyâmet ḳoparırsın
Hey âfet aña ḳâmet-i bâlâ mı disünler
(Gaz.105.3)

Ḳıyâm itmiş ṭururlar serviler ṣaf ṣaf meger bâġa
Ḫırâmânı gelüp ol ḳâmeti şimşâd ayaḳ başmış
(Gaz.186.2)

Viṣâli bârine ol nev-nihâlüñ
Ayrılmaz ḳadd-i bâlâsı belâdur
(Gaz.130.2)

Sevgilinin boyu, daima düzgün ve uzundur. Sevgili, uzun boyuyla servi gibi nâzlı nâzlı salınır. Şekil yönünden şimşad, çınar ağacı, nihal yada tuba ağacına benzetilir. Bu salınma, âşığı kendinden geçirir, âleme fitne salar ve kıyametler koparır. Âşık ise sevgilinin derdiyle iki büklüm olmuş, boyu eğrilmiştir.

2.13.Zenaḥdân

Sevgilinin çene çukuru, zenahdân ve zekân kelimeleri ile anılmaktadır.

---

[296] **Nedim Dîvânı** (Haz. Muhsin Macit), Akçağ Yay, Ankara 1997, s.291.

Eyleyen ḳâmetiñi böyle nihâl-i mevzûn
Meded ayvâ ki zenaḫdânıñı elmâ ḳılmış
(Gaz.185.2)

El- ḥased çâh-ı zenaḫdânuñ idinmiş cilve-gâh
Fenn-i ‘aşḳuñdan dil-i dânâ çıḳarmışdur raṣad
(Gaz.61.2)

N’ola sîb-i ẕeḳan firâḳıyla
Rûy-ı zerdüm gören dise ayva
(Gaz.XVI.6)

Sevgilinin çenesi, âşığın gönlünü hapseden bir kuyu ve zindânlığa benzemektedir. Sevgilinin çenesinin etrafını çevreleyen küçük ayva tüyleri , orayı bir bostanlık haline getirir.

2.14.Müjgân

Târik-i câna urur nîşter-i müjgânın
Gördiñüz mi o ṭabîbi ne ḳadar ḥâẕıḳdur
(Gaz.66.3)

Zaḫm-ı tîr-i müjeden diller olur mı ḫâlī
Çün kemânı ġam-ı ebrûsı kemâ-kân çekilür
(Gaz. 76.2)

Ebrûları ḫayâli ḳılup ḳaddümi kemân
Müjgânı oḳlarına bu sîne nişânedür
(Gaz.125.2)

Müje ve müjgân kelimeleri ile ifade edilen sevgilinin siyah kirpikleri, âşığın üzerine belâ oklarını gönderen bir yay gibidir. Bazen da bir hançer veya kılıç olarak anılır. Âşığın kalbi, sevgilinin kirpiğinden gelen okların hedefi olmuş ve derin yaralar açılmıştır.

2.15.Ruḥ

Sevgilinin yanağı; ruh, ruhsâr ve arız kelimeleri ile ifade edilmektedir. Daha çok ben, küçük ayva tüyleri ve saç ile birlikte anılarak, sevgilinin güzelliği anlatılmak istenmektedir.

Ruḥ u zülfüñ ki ḥâlet-i baḫş ṣubḥ u ṣâm-ı dünyâdur
Ânuñçün mihr ü meh ḫaddâm-ı bî-ârâm-ı dünyâdur
(Na’t.VII.1)

Ruḫuñ mir'atın ey perrî görüp güftâr ider Birrî
Ne Birrî Birrî-i ṭûṭî ne ṭûṭî ṭûṭî-i gûyâ
(Gaz.XVII.5)

Oldı araḳ-rîz o ruḫ-ı âteşîn
Geldi ẕuhûra gül-i terden gül-âb
(Gaz.27.2)

'Amber ki ola âteşüñ üstünde ne ḫoşdur
Ruḫ ḫâlîne ḫâlî ruḫ-ı cânâna münâsib
(Gaz. 32.3)

Şeb-i hicre nihâyet yoḳ mı rûz-ı vuṣlat olmaz mı
Gel ey meh pertev-i mihr-i ruḫuñdan maḥv ola da'lec
(Gaz.48.4)

Ḫabb-ı müferriḥ oldı egerçi ruḫuñda ḫâl
Ḳalb-i ḥazîne ṣanma hemân o virür feraḥ
(Gaz.53.3)

Ḫâl-i siyâhı gör Ḥabeşî bir gedâ iken
Şâh-ı güzîn itdi anı intisâb-ı ruḫ
(Gaz.54.2)

Gül ruḫuñ 'arż it gehi bu bâġda ey serv-i ḳadd
Daġ yaḳsun dilde nâr-ı reşkle her lâle- ḥadd
(Gaz.61.1)

Ruḫ u zülfüñ n'ola ârâyış-ı bâġ-ı cemâl itse
Gice gündüz beraber oldıġı demde bahâr artar
(Gaz. 84.6)

Rengîn ruḫuña bir gül-i ḫandân dimişler
Âşufte dile bülbül-i nâlân dimişler
(Gaz.100.1)

Ruḫuñ meşârıḳ-ı enver-i mihr-i ḥüsn ammâ
Sevâd-ı ḫaṭṭ-ı 'ıẕâruñ anuñ maġâribidür
(Gaz.129.3)

Yeter artar dükeli leşker-i ġam maṣrafına
Ruḫ-ı zerdümle sirişküm baña sîm ü zerdür
(Gaz.133.2)

Reşk ider ruḫsâre-i rengînine
İki Cîm ü iki Ḳâf u iki Bâ
(Gaz. 19.2)

Sevgili, utanması ve haya sahibi olmasından dolayı gül renkli bir yanağa sahiptir. Renk bakımından gül, şarap ve lâleye benzemektedir. Yanak, bazen bağ, bahçe ve cennettir. Yanak ; berraklık, şeffaflık ve parlaklığı ile göz doldurmaktadır. Sevgilin yanağına meftûn olan âşık, ay ve güneşe artık iltifat etmez.

2.16.Ṭûṭîyâ

Sevgilinin göze sürdüğü siyah sürme, tûtîyâ ya da kuhl kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Yârüñ ġubâr-ı reh-güzeri ṭûṭîyâlanur
Yüz sürmek ile pâyine çeşmüm żıyâlanur
(Gaz.78.1)

2.17.Nigâh

Olup bürḳa-gûşâ ṣalmış naẓâre yâr-ı gül-zâre
Nigâhı tīġınuñ zaḫmı güli ḫandânda ḳalmışdur
(Gaz.71.5)

Mestâne ḳılsa ḫışmile bir kez naẓar hemân
Tīġ-ı nigâh-ı yâr ile Birrî şehîd olur
(Gaz. 134.5)

Sevgilinin şehla bakışları, âşıkların gönlünü fethetmektedir. Bir ok, kılıç ve hançer olan sevgilinin bakışı, âşığın kalbinde derin yaralar açar.

3.SEVEN-ÂŞIK

Helâk ider nigehüñ bir baḳışda ‘ uşşâḳı
Amân amân bu ṣavılmaz ḳażâ ne müşkil imiş
(Gaz.187.5)

Ṣubḥ-dem ‘azm idicek gül-şene toġru cânâ
‘Âşıḳ olmış ḳad-i mevzûnuña serv-i ra’nâ
(Med.VIII.48)

Seven için ulvi bir duygu olan aşk, sonsuzudur ve onu ölüme götürür. Sevgilideki güzellik unsurları, âşığın aklını başından alır.

‘Âşıḳ-ı şûrîdesi bir benmiyem
Bülbüli gül-ruḫlarınuñ ṣad hezâr
(Gaz.88.2)

Sevgiliye aşk gülşeninde binlerce âşık vardır. Âşık, bu derdi yaşayan tek kişi değildir.

Dil bülbül olsa gül-şen-i vaṣfında n’ola kim
Âşufte ḳıldı bir gül-i bî-ḫâr-ı Mevlevî
(Med.III.19)

Çıldırırcasına seven, aşkından perişan olmuş anlamındaki aşufte, âşığı ifade eden bir kelimedir.

4.RAḲÎB

Sevgiliye olan aşk konusunda âşık ile yarışan kişiyi ifade eden bir kelimedir.[297]

Meger ki Birrî-i mehcûre cevr imiş oldı
Raḳībe luṭf-ı nihânîden âşikâr-ı ġaraż
(Gaz.196.5)

Sevgili, âşığa türlü eziyetler yaparken rakibe lütuf nâzarı ile bakmaktadır.

II. TOPLUM
1. ŞAHISLAR
1.1.Hükümdarlar, Devlet Adamları
a)‘Ârif Efendi

Hakkında elli dört beyitlik methiye bulunan Ârif Efendi, beyitlerden anlaşıldığına göre İstanbul’da görev yapan, maârif işlerinden sorumlu bir devlet adamıdır.

Cenâb-ı ḥażret-i ‘Ârif efendi kim ḳıldı
Vüfûr-ı faż̈l ile mülk-i ma’ârif-i ma’mûr
(Med.V.22)

‘Ârif efendi ḥażreti vâḳıf mevâḳıfe
Virmiş niẓâm-ı naẓm ile mülk-i ma’ârife
Gûş eyle Birrîyâ ne dimiş yâr-ı vâḳıfa
…….
(Tahmîs.5.)

[297] İskender Pala, **a.g.e,** s. 374.

b)Mosḳov Ḳralı

Sultan Ahmed zamanında Moskov'a hükmeden kral I. Petro, Müslüman ordusuyla yaptığı 1711 Prut savaşından dolayı anılmaktadır.

İtdi bilmezlik ile Mosḳov ḳralı nakż-ı 'ahd
Kâfir-i bî-dîr fehm itmez nedür 'ahd u amân
(Med. IV.41)

Câris itdi 'âleme Mosḳov ḳıraluñ cengde
Żarb-ı ṭīġ ile o mel'un çaġırtdı el amân
(Med. IV.61)

c)Muḥammed Paşa

Muhammed Paşa, Manisa'da adalet ve safâ dağıtarak görev yapan bir vezirdir.

Ne hümâ şîr ü ner-i bîşe-geh-i dehr oldur
Mîr-i mîrân-ı cihân a'nî Muḥammed Paşa
(Med.VIII.26)

O Ḫudāvend-i mübārek-ḳadem itdi teşrîf
Ne 'aceb eyler ise kesb-i şeref Maġnisā
(Med VIII . 29)

ç)Naṣûḥ Paşa

Hakkında otuz iki beyitlik methiye bulunan Nasuh Paşa, İslam ordusunun seçkin emiri, İslam'ı yer yüzüne yaymak isteyen din ordusunun sadık komutanı, adil bir paşa olarak anılmaktadır.

Günâhına bu felek tevbe-i naṣûḥ itdi
Zamân-ı devlet-i 'adl-i Naṣûḥ Paşadur
(Med.IX.10)

d)Nûşirevân

Nûşirevân, M.S. 531 ila 579 yılları arasında hükümdarlık yapmış, İran'ın Sasani sülâlesine mensup, adil bir hükümdardır. [298]

Zebûn itmişdür ol Nûşirevân nefsi ḳuvvetle
Cihânuñ pehlevân-ı kâm-rânı Ḥamza bâbâdur
(Gaz.123.3)

[298] Daha fazla bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel, **a.g.e,** s. 242-247.

1.2.Şairler

a)Râşid

Raşid (Ö.1735), Birrî'nin şiirlerine nâzireler yazdığı değerli bir şairdir. Şiirden başka hat sanatı ile ilgilenen şair, basılmış bir dîvânı, Sıhhatnâme isimli bir mesnevisi bulunmaktadır.[299]

Şu'arâya hem-ser olsa n'ola şi'r-i Râşidüñ
Pervîn ânuñ ḥadîḳa-i ḳadrinde ḫûşedür
(Gaz. 93.4)

Birrî naẓîre itse n'ola şi'r-i Râşide
Hiç rüşdi yoḳ mı ol daḫı şâ'ir degül midür
(Gaz. 115.7)

b)Neylî

Mirzazâde Ahmed Efendi olarak tanınan Neylî, 1673 yılında İstanbul'da doğmuştur. Süleymaniye müderrisliği ve İzmir ve Mekke kadılığı yapan şair, sade bir dille söylediği gazelleri ile ünlenmiştir. Şiirlerinde Nâbî ve Nedim'in etkileri görülür. Şiirlerinin yanında, tarih ve tasavvuf alanında da çalışmaları bulunmaktadır.[300]

……
Tab'ıvâlâ-gile şimdengirü Neylî şu'arâ
Gevher-i şi'rinî farḳ-ı ser-işi' râda görür
(Tah. 8.V)

c)Nâbi

1642 senesinde , Şanlıurfa'da doğan Yusuf Nâbi, yokluk ve sefâlet içinde yaşayarak büyümüştür. Halep'te geçirdiği yıllarda devletin sağladığı imkânlarla rahat bir hayat sürdürmüştür. Eserlerinin çoğunu, Halep'te geçirdiği bu yıllarda kâleme almıştır.

Nâbi, Osmanlı'nın duraklama devrinde yaşamış bir şairdir. Çevresinde görmüş olduğu olumsuzlukların etkisi ile didaktik şiirler yazmış, eserlerinde devleti, toplumu ve sosyal hayatı eleştirmiştir. Eserlerinin herkes tarafından anlaşılması için kullandığı dil, yalındır. Dîvân'ının yanında Hayriye, Hayrabâd, Tuhfetü'l Haremeyn, Surname, Fatihnâme-i Kâmaniçe, Zeyl-i Siyer-i Veysi adlı eserleri de vardır.[301]

---

[299] Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e,** s.785.

[300] Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e**, s.750.

[301] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mine Mengi, **Eski Türk Edebîyatı Tarihi**, Akçağ Yay, Ankara 2005, s.194-197.

Naḳd-i dik virmege şâyeste naẓîri nâ-yâb
Güher-i nâb-ı eṣer Nâbi-i zî-sâldedür
(Gaz.97.8)

Nâbî ile düşünce yem-i naẓma Birrîyâ
Çün dürr-i nâb biz daḫı ẕî-ḳıymet olmışuz
(Gaz. 160.7)

ç)Vehbî Efendi

Sünbülzâde Vehbi Efendi, Birrî'nin şiirlerine nâzire yazdığı kıymetli bir şairdir.

Vehbî Efendinüñ gül-i rengîn-i naẓmını
Gördükçe Birrî bülbül-i dil ḫōş-edâlanur
(Gaz.78.7)

Naẓîre söylesün dir Vehbî-i mu'cîz-suḫan ammâ
Vuḳûfi 'aczine Birrî-i bî-miḳdârı söyletmez
(Gaz.165.5)

d)Veysî

XVI. ve XVII. yüzyıl Dîvân şairlerinden olan Veysi , Siyer-i Veysi adlı tarihi, Hab-name' si ve Münşeat'ı ile hatırlanır.[302]

……
Ol dil-güşâ edâlar oḳunduḳca dâ'imâ
Olmaḳda rûḥ-ı Veysî merḥûm şâdimân
…….
(Terkib-i bend.VII)

e)Fevzî

Dîvân'da hakkında atmış iki beyitlik methiye bulunan Fevzî, mânâ mülkünden hasıl olan şiirleri ile cihânı süslemektedir. Fevzî, Birrî'nin şiirlerine nâzireler yazan değerli bir şairdir.

Şitâb-ı esb-i ṭabî'at 'aceb mi ey Birrî
Ki elde Fevzî gibi tâziyânemüz vardur
(Gaz.104.5)

Şimdi ẓuhûr eyledi Birrî bu şi'r-i ter
Daḫı naẓîre itmedi Fevzî aña henüz
(Gaz.170.7)

---

[302] Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e**, s.681.

f)Bâḳî

1526 yılında İstanbul'da doğan Bakî'nin asıl adı, Mahmud Abdülbakî'dir. Medrese öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul medreselerinde müderrislik yapmaya başlayan şair, daha sonra kadılık yaptı. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. Bâkî, klasik şiirin en büyük şairlerinden biridir. Sultanü'ş-Şu'ârâ (Şairlerin Sultanı) olarak anılır.1600 yılında vefat eden şairin bir Dîvân'ı vardır. [303]

Bâḳī nice bir fâḫite-veş bâġ-ı bilâda
Nâlân olam ol serv-i ḫırâmânuñ elinden
(Tah.11.V)

g)Faṣîḥ

XVII. yy da yetişen ve Mevlevî şairler arasında mümtaz bir yere sahip olan Fasih Ahmed Dede, Fatih Sultan Mehmed zamanında Arnavutluk'un fethedilmesiyle Müslümanlığı kabul eden, devlet adamı, alim, şair ve mutasavvıflar yetiştiren bir aileye mensuptur. [304]

…….
Ḳalmaz Faṣîḥ ġam yeme böyle bu rüzgâr
Bir gündür ümîdi âçar yâd-ı âhımuz
(Tah.13.V)

1.3.Eserler

a)Ḫayriyye

Nâbî'nin, oğlu Ebulhayr Mehmet için Halep'te yazdığı eserdir. Ebulhayr'ın mutlu bir insan ve toplum içerisinde iyi bir birey olması için nasıl davranması gerektiğini anlatan pendname türünde , didaktik bir eserdir. [305] Bu eserde, oğluna hitaben zamâne gençlerine de öğütler verilmektedir. Eser, dönemin sosyal ve siyasi yapısını eleştirel gözle anlattığı için sosyal hiciv örneği olmuştur.

Ḫayriyyesinde ḫod idüp âġâz-ı nuṣḥ u pend
Ol nuṣḥ u pendür olmada hep ḫalḳ-ı ḥıṣṣa-mend
…….
(Terkib-i bend.VI)

[303] Bakî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Rızâ, **Rızâ Tezkiresi**, (Neşreden M. Sadık Erdağı), Türk Dili ve Edebiyatı Kitapları, Ankara 2002, s. XVIII. Ayrıca bkz. Mustafa İsen, **Sehi Bey Tezkiresi, Heşt-Behişt**, Akçağ Yay, Ankara 1998, s. 232.

[304] Mustafa Çıpan, **Fasih Dîvânı, İnceleme- Tenkitli Metin**-, M.E.B Yay, İstanbul 2003, s.7.

[305] Mine Mengi , **a.g.e,** s.195**.**

1.4.Filozoflar

a)Eflâṭûn

M.S 430 da doğan Eflatun'un asıl adı Aristoklis'tir. Platon mahlasını taşımaktadır. Atina'da Akademi'yi Kur'ân büyük filozof [306], zeka örneği olarak şiirlerde yer almaktadır.

……..
Ser-güzeşt-i müftî-i maḳtûl ânuñ tanẓîridür
Ol ser-encâm ey dil Eflâṭûnı da ḥayrân ider
…….
(Terci-i bend.IV)

b)Arisṭō, Bukrâṭ, Soḳrât

Eski Yunan filozoflarından olan Aristo, İskender'in hocalığını yapmıştır. Eflatun'un derslerine devâm etmiştir.[307] Asıl adı Hipokrat olan Bukrat, tıbbın mucidi sayılmaktadır. Hastaları tedavi hususunda ün salmıştır.[308]

Hemân ölmezden evvel ölmegi gör renciş-i mergüñ
'Ilâcın bulmadı Soḳrât u Bukrâṭ u Arisṭōlar
(Gaz.145.6)

1.5.Mutasavvıflar

a)Bâyezîd

Bâyezid-i Bistâmî (Ö.778), aşk yolunun temsilcisi olan bir sufidir.[309]

Rindâne ẕevḳ ider o ki tenhâda yâr ile
Ḫalḳuñ yanında görseñ eger Bâyezīd olur
(Gaz.134.3)

b)Edhem

Edhem (Ö.778), Hicri üçüncü asırda yaşayan evliyânın büyüklerindendir. Belh hükümdarı iken yaşadığı ibretlik bir olay sonrasında tahtından vazgeçmiş ve dervişliği seçmiştir. [310]

Fâris-i 'arṣa-i hüner Ḥaḳḳâ
Edhem-i ḫâmesi mu'allemdür
(Med.XII.7)

---

[306] İskender Pala, **a.g.e**, s.135.
[307] İskender Pala, **a.g.e**, s.26.
[308] İskender Pala, **a.g.e**, s.74.
[309] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrani Altıntaş, **a.g.e,** s.92.
[310] Mahir İz, **a.g.e,** s.91.

c)Geylânî

Kadiriyye tarikatının pirleri arasında gösterilen Geylânî, evliyaların büyüklerindendir. 470 tarihinde İran'da dünyaya gelmiştir. Müridin, bir müddet çile çekerek dünyadan tamamen el çekmesi, sonra tekrar dünyaya dönüp oradan nasibini alarak başkalarını irşat etmesi gerektiğini düşünmektedir. [311]

Birrîyâ anlar aldı meydânı
Oldılar dehrüñ şâh-ı devrânı
Budur âyîn-i Şeyh Geylânî
Çün felek-i devvâr Ḳâdirîlerdür
(Murabba'.II.VI)

ç)Lütfî Efendi

Dîvân'da hakkında otuz sekiz beyitlik methiye bulunan Lütfî Efendi, fazilet ve irfân sahibi olarak anılan Manisa Mevlevîhane'si şeyhlerindendir.

Cenâb-ı ḥażret-i Lütfî Efendi kim ezelden tâ
Ḫudâ luṭf itmiş ol ẕât-ı şerîfe faẕl u 'irfânı
(Med.VI.17)

Ne devlet şehrimüzde müsnid-ârâ-yı ḫilâfetdür
Kemâ-kân itmede icrâ müdâm-ı âyîn ü erkân
(Med.VI. 19)

1.6.Diğer Şahıslar

a)Necîb Efendi

Dîvân'da hakkında otuz üç beyitlik methiye bulunan Necib Efendi, Manisa'da kadılık görevinde bulunan adalet sahibi bir zattır.

'Aceb mi ḥâkim-i şer'i mübîndür olsa
Ġulâm-ı dergehi mir-i livâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.17)

Necîb Efendi ki şimdi anuñ zamānında
Feżā-yı ma'delet oldı ḳażā-yı Maġnisâ
(Med. VII.12)

[311] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrani Altıntaş, **a.g.e,** s.81.

b)Birgili Efendi

Birgili Efendi, zahir ilimlere şamil, bilgili bir zattır.

Ḥażret-i Birgili Efendi kim
‘Ilm-i ẓâhirde miṣli nâdirdür
(Gaz.96.3)

c)Ḫaṭvânî-zâde

Dîvân’da hakkında yirmi iki beyitlik methiye bulunan Hatvani-zâde, şerefli bir kadı olarak anılmıştır.

Ḥabbezâ Ḫaṭvânî-zâde faḫr-i eşrâf-ı ḳużât
Ṭab’ına farṭ-ı zekâdandur bu ḥall-i müşkülât
(Med.X.1)

ç)Ḥamza Bâbâ

Dîvân’da bulunan yirmi üçüncü gazelde kendisinden bahsedilen Hamza Baba, aşk meydanının Nûşirevân’ı olarak anılmıştır.

Vilâyet ‘arṣâsınuñ pehlevânı Ḥamza bâbâdur
Fenâ meydânınuñ ṣâḥib-ḳırânı Ḥamza bâbâdur
…….
Ziyâret ḳılmaġa diller şitâb eylerse ey Birrî
‘Aceb mi ceẕb iden bu ‘âşıḳânı Ḥamza bâbâdur
(Gaz.123.1.5)

1.7.Hikaye Kahramanları

a) Leylâ ve Mecnûn

İslam Edebiyatı’nda mesnevilerin ana konusunu teşkil eden Leylâ ve Mecnûn, Birrî Dîvân’ında da müstakil bir konu olmamakla beraber değişik nâzım türlerinden kendine yer bulmuştur. Mecnûn’un asıl adı Kays’dır. Necid çöllerinde Kays ve Leylâ, daha çocukken birbirlerini severler. Dedikodulardan dolayı Leylâ, annesi tarafından çadıra kapatılır, onu göremeyen Kays ise üzüntüden aklı başından gider ve kendini çöllere vurur. Bir süre sonra da aşkından dolayı Mecnûn diye anılır. Kays’ın babası, kızı annesinden istese de deli diye kızı Kays’a vermezler. Mecnûn’un babası, durumu düzeltmek için oğlunu Kabe’ye duâ etmeye götürür; fakat Mecnûn aşkının ziyâdeleşmesi için duâda bulunur. Leylâ, bir başkası ile evlendirilir. Leylâ’nın kocası ölünce Leylâ, Mecnûn’u aramaya çöllere gider; fakat Mecnûn onu tanımaz. Artık o, mecâzî aşktan sıyrılmış ilâhî aşk boyutuna erişmiştir. Şiirlerde Leylâ,

sahip olduğu güzellikler, özellikle büklüm büklüm olan kakül ve zülfü ile sevgilinin, Mecnûn ise onun yolunda cân vermeye hazır bir âşığın sembolüdür.[312]

Vaṭan ṭutdı varup ḳuyında bir Leylî-ḫırâmuñ dil
Anı Mecnûn gibi ẓann itme kim yabânda ḳalmışdur
(Gaz.71.4)

İ'tibâr eylesem n'ola bu dehr-i dûna
Virmezem faḳrımı dünya ṭolusı altûna
Ṣıklet-i bâr-ı ġamı ḫayfa çeken Mecnûna
……
(Tah. 3.IV)

b) Ḫusrev-Şîrîn

Fars ve Türk Edebiyatı'nda kullanılan başka bir mesnevi konusu olan Hüsrev ve Şirin, Sasani hükümdarı Hüsrev Perviz ile Ermen melikesi Şirin'in aşkını anlatmaktadır. Azerbaycan'da Erzen kentinin kadın hükümdarı Mehmene Bânu, kız kardeşi Şirin için bir köşk yaptırmıştır. Köşkü süsleme işini o yörenin en usta süslemecisi (nakkaş) Ferhad'a verirler. Ferhad, çalışırken Şirin'i görür ve ona âşık olur. Mehmene Bânu da Ferhad'ı sevmektedir. Bu nedenle Şirin'le evlenmesini istemez, karşı çıkar. Ferhad, bir gezi sırasında Amasya kentinin hükümdarı Hürmüz Şah ile tanışır. Hürmüz Şah, Ferhad'ın başına gelenleri dinleyince onu yanına alır. Birlikte Erzen'e giderler. Hürmüz Şah, Şirin'i Ferhad için Mehmene Bânu'dan ister. Mehmene Bânu karşı çıkınca iki hükümdar birbirlerine savaş açarlar. Savaş sırasında Hürmüz Şah'ın oğlu da Şirine âşık olur. Savaş sonunda yenilen Mehmene Bânu, her şeyi bırakarak kaçar. Şirin, Amasya'ya getirilir.

Oğlunun da Şirin'e âşık olduğunu öğrenen Hürmüz Şah, güç durumda kalır. En sonunda Ferhad'a başarılması güç bir iş verir ve bu işi başarması koşuluyla Şirin'e kavuşabileceğine söyler. Ferhad, Amasya yakınlarındaki bir dağı delecek ve kente oradan su getirecektir. Ancak bu işi başarırsa Şirin'le evlenebilecektir. Ferhad, büyük bir coşku ile işe koyulur ve bir süre sonra işin sonuna yaklaşır. Ferhad'ın bu işi başaracağını anlayan Hürmüz Şah, çalıştığı bir dağda Ferhad'a yaşlı bir kadınla Şirin'in öldüğü haberi haberini yollar. Bu yalan habere inanan Ferhad, Şirin'in ölüm acısına dayanamaz ve dağları deldiği gürzünün cânına kıymak amacıyla havaya fırlatır ve yere düşen gürzün altında kalarak ölür. Ferhad'ın ölüm haberini alan Şirin, bir hançerle kendini öldürür. İki sevgiliyi yan yana gömerler.[313]

Aldı meydânı semend-i ṭab'-ı çâlâküñ bu dem
Ey yegâne Ḫusrev u Şîrîn-zebân-ı ma'nevî
(Med.XIII.5)

[312] Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, **a.g.e,** s.288-289.
[313] İskender Pala, **a.g.e,** s. 220-221.

1.8.Efsane Kahramanları

a) İskender- Dârâ

Tarihte iki İskender vardır. Birincisi Zülkarneyn peygamber olarak bilinen, hem peygamber hem padişahtır. Hızır ve İlyas ile birlikte zulümat ülkesine gidip âb-ı hayatı arayan kişidir. Diğeri ise, İran'ı baştan başa zapteden Filip'in oğlu İskender'dir. Dârâ ise İskender'le yaptığı büyük mücadelede mağlup olup kaçarken ölen Keyaniyan sülâlesinin son padişahıdır. Her iki hükümdar da büyüklüğü, gücü ve kuvveti ile anılmaktadır. [314]

Ey bu bezm-i tîrede cûyâ-yı sâḳī-i beḳâ
N'eyledi câm-ı fenâ İskender ü Dârâyı gör
(Gaz.80.3)

b)Rüstem, Âsaf ve Behrâm

Zaloğlu Rüstem, kahramanlığı ile pek çok beyitte anılmıştır.

İstimâlet virdigince ṣadr-ı a'ẓâm ḥażreti
Rüstemâne ceng idüp sine gererdi ġâziyân
(Med.IV.58)

Ey 'aceb gelmiş midür dünyâya böyle bir daḫı
Ṣaf-şiken bir Âṣaf-ı ceng-aver-i Rüstem-nişan
(Med.IV.60)

Doğu Edebiyatı'nda vezir sözcüğünü ifade etmek için kullanılan Âsaf, Süleymân peygamberin vezirinin adıdır. Rivayete göre, Belkıs'ın tahtını getiren bu vezirdir. Şiirlerde yöneticileri övmek için Âsaf kelimesini kullanırlar. Âsaf; ileri görüşlü, yöneticilik kabiliyeti yüksek, fazilet erbâbı, adaletli ve insâf ehlidir.[315]

N'ola virse mihri sulṭân-ı Süleymân ma'delet
'Adl u inṣâf ehlidür ol Âṣaf-ı zî-ḳadr u şân
(Med.IV.34)

İran'ın Sasani hükümdarlarından olan Behrâm; kuvveti, cesareti ve adaleti ile anılmaktadır. [316]

Aña irişmediler Zâl ü Rüstem ü Behrâm
Bahâdırân-ı selefden o server a'lâdur
(Med.IX.22)

---

[314] Agâh Sırrı Levend, **a.g.e** ,s.160-161.
[315] İskender Pala, **a.g.e,** s.33.
[316] Agâh Sırrı Levend, **a.g.e,** s.162.

c) Lokmân

Hikmetin sembolü olarak görülen Lokman'ın peygamber mi yoksa velî bir zât mı olduğu konusunda kesin bilgiye rastlanmamaktadır.

'İllet-i ümmîd-i dünyâdan göñül oldı ḫalâṣ
Eyledi dermân-ı derd-i ḫ'âhişe Lokmân ye's
(Gaz.175.2)

2. DEVLETLER VE TARİHÎ OLAYLAR

2.1.Devletler

a)'Abbâsi

Hz.Muhammed'in vefâtından (632) sonra, İslam dünyasını Hulefa-yı Raşidin (dört halife) ve ardından da Emeviler (661-750) yönetti. Emeviler, Hz. Ali'nin öldürülmesiyle yönetimi ele geçirmişlerdi. Emevilerin iktidardan düşüşleri de aynı biçimde kanlı oldu. Hz. Muhammed'in amcası Abbas Bin Abdülmuttalip'ın soyundan gelen Abbasiler, Emevi yönetimine karşı ayaklanarak 750'de halifeliği ve iktidarı ele geçirdiler. Bu tarihten başlayarak 1258'e kadar İslam dünyasının büyük bölümüne egemen olan Abbasiler[317] Birrî Dîvân'ında da anılmıştır.

Degüldür beg muḥâfiẓ begdür ol Boġaz Ḥışârında
Anuñ öñünce 'Abbâsi 'âlemdür kâkül-i dil-ber
(Gaz.75.3)

b)Devlet-i Oṣmaniyân

Osmanlı Devleti, 1299 senesinde şimdiki Türkiye Cumhuriyeti'nin Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Osman Gazi tarafından Osmanoğulları Beyliği olarak kurulmuştur.

En geniş zamanında devlet, üç kıtaya yayılmış, İstanbul ile sınırlı bir şehir devletine dönüşmüş olan Bizans İmparatorluğu'nu yıkmıştır. Osmanlı Devleti, Asya Türk Kültürü, İslam kültürünün birleşimiyle zengin bir kültür oluşturmuştur. Genel olarak din, dil, ırk ayrımından uzak durduğu için yüzyıllarca birçok devleti ve milleti hâkimiyeti altında tutmayı başarmıştır.[318]

Hep iṣâbetdür ne tedbîr etse ânıñçün añа
Hep müfevvaż̇dur umûr-ı Devlet-i Oṣmaniyân
(Med.IV.37)

---

[317] Abbasiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** Çağ Yay, İstanbul 1993, C.III, s.19.20.

[318] Osmanlı Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Armağan ve diğerleri, **Osmanlı Ansiklopedisi-tarih/ medeniyet/ kültür-,** İz Yay, İstanbul 1996, s.56-59.

Gûşmâl-i Âl-i ‘Oṣmânî ne imiş añladı
Ḳulaġı çıñlar bu ceng añladıġınca çok zamân
(Med.IV.67)

2.2.Tarihî Olaylar

a)Müftî Vaḳ’ası

Yedi bölümden meydana gelen Dîvân’ın tek terci-i bendinde müfti vakası anlatılmıştır. Terci-i bendde adı geçen şahıs, Erzurumlu Şeyhülislam Feyzullah Efendi’dir. Makâmında iken devletin üst düzeylerine kendi akrabalarını çıkarmış, Edirne vakasından sonra memleketine sürgün gönderilmiş, ardından da işkence ile öldürülmüştür. [319] Zamanında şanının yüceliği ile anılan müftinin başından geçen ibretlik olaydan ders alınması istenmekte, kimsenin bu dünya nimetlerine iltifat etmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Ḫalḳ içün ‘ıbret yeter müftî-i dehrüñ vaḳ’ası
Kimse böyle mübtelâ-yı derd ü âlâm olmaya
Levḥ-ı pîşânîsine yazmış ḳalem bir nüsḫa kim
Şehr olınsa biñ sene bir ḥarfi itmâm olmaya
Naḳş-ı devlet ber-ḳarâr olmaz miṣâl-i dest-mâl
Câhe maġrûr olma müftî vaḳ’asından örnek al
(Terci-i Bend III)

3.ÜLKELER VE ŞEHİRLER

3.1.Çîn

Sevgilinin saçı, rengi ve kokusu itibari ile misk ve ambere benzetildiği için miskin vatanı olan Çin kelimesi ile birlikte anılmıştır.

Şemîm-i kâkül-i miṣkîn irişmege Çîne
Ṣabâ didükleri ol yâd-gârdur bâ’iṣ
(Gaz.45.2)

O zülüf ucından ekâlîm-i Çîni seyr itdük
Ḫayâl-i ḫâl ile Hindûsitâne dek giderüz
(Gaz.156.3)

3.2.Ḥabeş

Afrika’nın doğusunda bulunan bu ülkenin halkının siyah derili olmasından dolayı Habeş, sevgilinin kara renkli benini simgelemektedir.

---

[319] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV., s.24-31.

O ḫâl-i gerden-i dil-dâr kim boġaz bekler
‘Aceb mi mülk-i Ḥabeşden alursa bâc u ḫarâc
(Gaz.46.2)

3.3.‘Irâḳ Acem

Dicle nehri kıyısında yer alan bölge Türk Edebiyatı’nda, Türk musikisinin en eski makâmlardan biri olan Irak u Acem’den dolayı anılır.

O maḳam içre ne hâletler olur imdi dedem diñle bu dem neyden işit gör ne ḥikâyetler olur gör ne rivâyetler olur râst ḫaberdür anı naḳş eyle dil u cânına kâr-ı dil-i uşşâḳı ḫabîr ol beru gel gitme ‘Irâḳ u Aceme beste olup bu deme gör hemçü ṣabâ câna ṣafâdur dem-i neyzen.
(Bahr-ı tavîl)

3.4.Rûm

Eski Doğu Roma İmparatorluğu’nda, Anadolu’yu da içine alan bölgeye Rûm denirdi. Rûm bölgesinde yaşayan halk, beyaz ten rengine sahip olduğundan sevgilinin yüzünü temsil eder. [320]Sevgilinin yüzü Rûm, üzerinde bulunan benler ise, renginden dolayı, Hindû’dur.

Nedür ol ḫâl-i siyeh ‘ârıż-ı berrâḳ üzre
Ne ṭurur mülket-i Rûm içre o Hindû beñler
(Gaz.87.2)

Rûmda cem’iyyet-i hindû sebebdür fitneye
Ḫûblar çok virmesünler ḫâl-i ‘amber-bâre yüz
(Gaz.161.3)

3.5.Mıṣr

Mısır ülkesi, Yusuf ile Züleyha’nın macerasına ev sahipliği yaptığı için anılır. Hz.Yusuf, yüz güzelliği olarak Mısır’a benzetilir.

Feyż -baḫş oldı dile ol Yûsuf-ı Mıṣr-ı ḥüsün
Reşk ider cûş u ḫurûş-ı ṭab’uma Nîl ü Fırât
(Med. X.15)

Mıṣr-ı ‘aşḳ içre ‘azîz olsun diyü Yûsufin
Yâr-ı zindân-ı zenâhdânında pinhân eylemiş
(Gaz. 178.4)

[320] İskender Pala, **a.g.e,** s. 380.

3.6.Erż-ı rûm

Erzurum bölgesi, çetin kış şartlarından dolayı kışın vatanı olarak gösterilmiştir.

Ezelî ‘âdet-i me’lûfe bu kim olmış idi
Erż-ı Rûm illeri sulṭân-ı zemistâna maḳber
(Târîḫ.XIV.26)

3.7.Ḥaleb

Halep Beylerbeyliği, merkezi Halep şehri olarak kurulan, bugünkü Suriye'nin Halep sancağı ile Türkiye'nin Hatay ili ve Kilis civarını kapsar, bir Osmanlı eyaletidir.

Olsam ‘aceb mi ‘aşḳla midḥat-ger-i Ḥaleb
Âşufte eyledi beni bir server-i Ḥaleb
……
Ḳâdir olaydı nuṭḳa hemân vaṣfa başlayup
Bülbüllere dönerdi gül-i aḥmer-i Ḥaleb
(Terkib-i bend.I)

3.8.Maġnisâ

Birrî, Dîvân’da memleketi olan Manisa’dan, uzun yıllar Mevlevîhane’sinde görev yapması dolayısıyla çokça söz etmiştir.

Di ki ḥāristān-ı Maġnisāda gül-şenden ba’îd
Bülbül-i nālende Birrî-i żā’if u nā-tüvān
(Med. IV . 75)

Sülûk erbābına reh-ber odur kim ẕātı olmışdur
Bu demde ḳavm-i Maġnisāya Ḥaḳḳuñ luṭf u iḥsānı
(Med VI . 20)

Ṭarāvet-i çemenisṭān-ı ṭab’uma bādî
Ōlur leṭāfet-i āb u hevā-yı Maġnisā
(Med VII . 2)

Gör i’tidāl-i hevādan berāber olmışdur
Dem-i bahār ile vaḳt-i şitā-yı Maġnisā
(Med VII .3)

Ḥamdu li’llāh ḳavm-i Maġnisānuñ oldı ḥāliyā
Gündüzi ‘ıyd-i se’īd ü gîcesi Ḳadr u Berāt
(Med X . 6)

3.9.Murâdiyye

Manisa'da yer alan Muradiye camisi, güzelliği ile anılmıştır.

Niçün dirseñ ki ġam-fersâ mıdur Pîş-i Murâdiyye
Maḥall-i şübhe bir me'vâ mıdur Pîş-i Murâdiyye
(Gaz. 203.1)

4.NEHİRLER

4.1.Ceyḫûn

Ceyhûn, Aral denizine dökülen büyük nehirdir, Amu Derya olarak da anılır. Maveraünnehir bölgesi bu nehrin öte tarafında bulunur. [321]

Dilde ey Birrî temevvüç eyledi deryâyı 'aşḳ
Dîde-i terden n'ola düşdiyse ceyḫûn ile şaṭṭ
(Gaz.199.5)

4.2.Fırât, Nîl

Nil nehri, dünyanın en uzun nehridir. Fırat nehri, Türkiye'nin en verimli ve su potansiyeli en yüksek ırmağıdır. Âşığın gözünden akan yaşlar, Nil kadar çok olması sebebiyle anılmaktadır.

Feyż-baḫş oldı dile ol Yûsuf-ı Mıṣr-ı ḥüsün
Reşk ider cûş u ḫurûş-ı ṭab'uma Nîl ü Fırât
(Med.X.15)

'Ayniyle Nile döndi hemân dîdede bu dem
Eşk-i sebük-ẓuhûr geh artar geh eksilür
(Gaz. 131.3)

4.3.Gedûs

Gediz nehri, Ege bölgesinde bulunur.

Ne cây-ı ḫûb olur eṭrâf-ı cûy-bâr-ı Gedûs
Feraḥ-fezâ heme eşcâr-ı sâye-dâr-ı Gedûs
(Gaz.176.1)

---

[321] **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, İstanbul 1299/ 1883, C. III-IV, s. 63. Ayrıca bkz.. Sami Üngör, **Coğrafya Sözlüğü**, Maârif Basımevi, İstanbul 1959, s. 36.

5.DİĞER TARİHİ VE EFSANEVİ YERLER

5.1.İrem

Çok eskiden Yemen'de Ad kavmi hükümdarlarından Şeddad'ın, Allâh'a isyan edip cennetin benzeri olarak yaptırdığı söylenen efsanevi yerin adıdır. Altın ve gümüşten köşkler, ırmak kenarlarında yakuttan ağaçlar, misk ve amber kokan ağaçların varlığından söz edilir. [322]

Olursa gül gibi ḥurrem n'ola gören âdem
Miṣâl-i bâġ-ı İremdür feżâ-yı Maġnisâ
(Med.VII.5)

5.2.Ken'ân

Eski çağda Filistin ve Fenike'yi içine alan, M.Ö. 3000 yılında yerleşimi olan bölgedir. [323]

……
Tâb-ı rûyuñdur tüvân-ı bahş-ten fersûdemüz
Gerçi kim âmîziş-i mâh u Ken'ân söylenmedi
(Tah.6.III)

5.3.'Anḳâ-Ḳâf

Dünyanın etrafını çevrelediğine inanılan ve aşılamaz kabul edilen Kaf dağı yüceliği , bu dağın arkasında yaşadığına inanılan renkli tüylü, insana benzer yüzü olan anka kuşu sevgiliden beklenilen yardımı ifade etmektedir. [324]

Gönli alçaḳdur egerçi mütevâżı 'ammâ
Ḳulle-i Ḳâf-ı veḳar üzre göre 'anḳâdur
(Med.XI.21)

Şâhin baḳışlı dil-bere ṣayd olmamış gönül
'Anḳâdur ol ki pençe-i şehbâza sıġmamış
(Gaz.181.2)

[322] İskender Pala, **a.g.e,** s. 234.
[323] İskender Pala, **a.g.e,** s. 266.
[324] İskender Pala, **a.g.e,** s. 380.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TABİAT

I.KOZMİK ÂLEM

1.1.Gökyüzü

Dîvân'da gökyüzünü ifade edebilmek için çarh, felek, eflâk, gerdûn, nüh kibâb, asiyab ve nüh asman kelimeleri kullanılmıştır. Eski gökyüzü anlayışı geleneğine uygun olarak Birrî Dîvân'ında da dünya, yeryüzünün merkezi olarak alınmış. Dokuz kat semanın da yeryüzünü çepeçevre sardığı ifade edilmiştir.

Geh kim ider bu mühre-i mihr gehi bedîd
Gör çarḫ-ı ḥîle-kârı nice Ḥaḳḳa bâz ider
(Gaz.91.2)

Bir biri üzre ṭoḳuz ḳat siperi ṭutmaz idi
İtmese nâvek âhumdan eger çarḫ-ı ḥaẕer
(Gaz.120.3)

Cûşiş-i eşkümle 'âlem bir çeh-i pür-âbdur
Çarḫ-ı gerdûn üstüme dönmekde çün dulâbdur
(Gaz.132.1)

Felekden bu deñlü şikâyet nedür
Yine ḳâdir ola bu gerdûn-ı dûn
Güneş gibi rûşen bu kim Birrîyâ
Anuñ aczi bizden ṭoḳuz ḳat füzûn
(Kıt'a.9)

İnsanlar, kader ve alınyazılarından dolayı alçak felekten şikayet etmektedirler.

Ḳarîn-sivâyı bu ḥammâm-ı nüh ḳıbâb içre
O âb u tâb bulup Birrî pâk olup gitmiş
(Gaz.182.5)

Gökyüzü, Resulullah'ın yüzü suyu hürmetine devreden dokuz kubbe ile çevrilmiştir.

1.2.Gezegenler

Yıldızların dünya ve dünyadakiler üzerindeki tesirine olan inanç, Birrî Dîvân'ında da yer almıştır. Âlemin merkezi kabul edilen dünyanın etrafında sırasıyla kamer, Utarid, Merih, Şems, Zühre, Müşteri, Zühal yer alır. İlm-i nücum (yıldızlar ilmi) hakkında yazılan

eserlerde, genellikle güneş göğün sultanı, ay bu sultanın veziri, Utarid katibi, Merih baş kumandanı, Müşteri kadısı, Zühal bekçisi, Zühre ise çalgıcısıdır. [325]

a)'Uṭârid

Merkür olarak bilinen gezegendir.

Ṣafha-i çerḫa yazmada naẓmum
Pes 'Uṭârid benüm debîrimdür
(Fahriyye.XV.30)

b)Züḥal

Satürn olarak bilinen gezegendir.

Kesb-i nûr idüp Zühâl ḥall eyledi her müşkülin
Gerçi kim cây eylemişdi burc-ı naḫs-ı ekberi
(Na't.I.60)

c)Merrîḥ

Mars olarak bilinen gezegendir.

Nûr-ı ẕâtından olup şermende Merrîḫ-i felek
Ḳoydı ḫacletden niyâm-ı leyle tīġ u ḫançeri
(Na't. I.58)

Ṣanma âviḫte-i yâḫ-pâre kenâr-ı bâme
Ṣundı Merrîḫ-i felek dest-i şitâya ḫançeri
(Târiḫ XIV.31)

ç)Müşteri

Jüpiter olarak bilinen gezegendir.

Seyr- idüp kâlâ-yı vâlâ-ḳadr-i ẕât-ı pâkini
Öpdi pâyin 'arż idüp naḳd-i nücûm-ı Müşteri
(Na't. I.59)

d)Zühre

Venüs olarak bilinen gezegendir.

---

[325] İskender Pala, **a.g.e,** s. 230.

Şerm-sâr olup ḥayâsından bıraḳdı sâzını
Zühre kim oldur sipihrüñ muṭrıb-ı nâm-âveri
(Na't.I.56)

e) Güneş

Yeryüzünün ısı ve ışık kaynağı olan güneş, aşağıdaki beyitlerde Resulullah'ın gücünü ve nûrani varlığını ifade etmek için kullanılmıştır.

Pertev-i nûr-ı ruḫından âfitâb itdi ḫicâb
Gördigi sâ'atde ol şems-i ḥaḳâyıḳ maẓhari
(Na't.I.57)

Hem daḫi her gûşesinde var ḳuṣûr-ı bî-ḳuṣûr
Öyle nûrânî k'ider maḥv âfitâb-i enveri
(Na't.I.68)

1.3.Burçlar

a)Burc-ı Esed (Aslan Burcu)

Eski inanışa göre, güneş aslan burcunda bulunmakta ve bu dönem güç ve iktidar yeryüzüne hâkim olmaktadır.

İder maḥabbet-i dünyâ gönülleri telvîṯ
Sipihre meyl ü maḥabbet degül midür ta'bîṯ
Nice bu dîde-i giryânum itmesün taġṯîṯ
Olursa burc-ı esed içre mihr ü meh teṯlîṯ

Düşer sitâre meh-i mîzânda ẕaḫl-i terbî'
(Tesbî'.IV)

1.4.Bazı Yıldızlar

a)Ferḳadân

Küçük ayı denen yıldız kümesinde bulunan en parlak iki yıldız olan Dübb ve Merak'ın müşterek adıdır.[326]

Ma'rifetle bir 'ulüvv-i şân kesb itdüñ ki tâ
Cây-ı ḳadrüñ oldı farḳ-ı Ferḳadân-ı ma'nevî
(Med.XIII.56)

[326] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s. 260.

2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1.Gün

a)Şeb-i Yeldâ

22 Aralık tarihini ifade eden kelime, dünyadaki en uzun gecenin yaşandığı gündür. [327]

Bu mertebe seni sevdâ-zede iden odur ey dil
Şaḳın ki kâküli vaṣfın uzatma çün şeb-i yeldâ
(Gaz.4.3)

2.2. Ay

a)Şa'bân

Hicri takvimin sekizinci ayı olan Şaban , Ramazan ayından önce gelmektedir.

Fikr-i zülüf ile gider dergeh-i yâre a'dâ
Âsumâne göre zencîr ile şa'bân çekilür
(Gaz.76.4)

[327] Ferit Devellioğlu, **a.g.e,** s.981.

SONUÇ

" Birrî Mehmed Dede Dîvân'ının Muhtevâ İncelemesi" adlı çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçlar şu şekilde sıralayabiliriz:

Siyaset sahnesinde içte ve dışta zor günlerin yaşandığı, sosyal çalkantıların yer aldığı, kültürün yozlaştığı, zevk ve safahatin yaygınlaştığı bir devrin (XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başı) insanı olan Birrî, döneminin yozlaşmış kültürel ve dinî değerlerine sahip çıkan bir tarzla eserini meydana getirmiştir.

Manisa Mevlevîhâne'sinde yetişip "dede"lik ünvanına kadar yükselen şair, tekkeye hizmet etmekle hayatını sürdürmemiş; evlenmiş ve sade bir aile hayatına sahip olmuştur. Küçük bir attarlık dükkanı açarak ailesinin geçimini temine çalışmıştır. Attarlık mesleğini seçmiş olmasından dolayı, devrin diğer önemli şairleri tarafından çalıştığı yerde ziyaret edilmiş ve aralarında edebîyat üzerine mektuplaşmalar başlamıştır. Birrî, devrin usta şairlerinin takdirini kazanmış, söz ve anlatım gücü, eserlerindeki mânâ derinliği ile edebîyat meydanının yetiştirdiği büyük pehlivanlar arasında yer almıştır.

Dinî ve tasavvufî eğitim alan şairlerin en önemli ilham kaynağı olan tasavvuf, Birrî Mehmed Dede Dîvân'ının ana muhtevâsını oluşturmaktadır. Dinle ilgili kavramlarda, sevgilinin ve âşığın tasvirinde, kozmik alemin yaratılışında hep Yüce Yaratıcı ve O'nun vasıfları etrafında açıklamalar yer almaktadır. Şairin Mevlevî bir geleneğe bağlı kalmasından dolayı, Mevlevîlikle ilgili terimlere Dîvân'ın genelinde bütün nazım tür ve şekillerinde rastlanmaktadır.

Birrî, devrinin sanat anlayışı ve hakim edebî üsluplarına bağlı kalmıştır. Sözden çok mânâya değer verme, sözün kısa ve öz olması, ifadeyi atasözü ve deyimlerden yararlanarak açık hale getirme, tezad, mübalağa ve kinaye sanatının çokça kullanılması… bunların hepsi dönemin hakim akımı Sebk-i Hindî tarzına bağlılığının sonucudur. Dönemin şiir ve yazılarında belirleyici bir rolü olan, dış dünyayı algılama ve değerlendirmeye yönelme, toplumdaki sosyal bunalım ve kültürel değişmelerin şiirle anlatılması şeklinde ifade edilebilecek hikemî üslubun etkisi Birrî Dîvân'ında da görülür. Birrî, şiirlerinde halk tabiri ve mahalli ifadelere yer vermiş böylece şiir dilini konuşma diline yaklaştırarak "mahallileşme akımı" nı başarıyla eserinde yansıtmıştır.

Birrî, Dîvân Edebiyatı'nın belli bir çevreyi yansıtan nazım türlerine yöresel özellik katmıştır. Doğup yaşamını sürdürdüğü Manisa ve çevresi, Muradiye, Gediz Nehri, Birrî Dîvân'ında konu olarak işlenmiştir. Böylece Dîvân şiirinin soyut yapısının ötesine geçilmiş, yaşayan ve değişen coğrafya şiirlerde kendine yer bulmuştur.

Birrî Divânı muhteva olarak dinî, tasavvufî geleneği yaşatmaya devam eder. Kullanmış olduğu dil ise devrinin genel yapısına uygundur. Bu yüzyılın dilinde görülen

sadeleşme, şiir ve yazılarda, deyim ve atasözlerinin fazlalığı, Arapça ve Farsça kelimelerin sınırsız biçimde Dîvân'da yer almaması Birrî'nin edebiyat dilinin özelliklerindendir.

Dîvân'da döneminde sıkça rastlanmayan değişik nazım şekilleri yer almaktadır. Şair, düşünce dünyasındaki zenginliği, seçmiş olduğu nazım tür ve şekillerinin fazlalığı ile ifade etmiştir.

Birrî, İstanbul'dan uzak olmasına ve esnaf bir şair olmasına rağmen, edebiyat dünyasında tanınmış ve haklı bir şöhrete sahip olmuştur. Bu şöhretin arka planında, devrinin usta şairlerinin takdirini kazanması, onların meclisinde bulunması, sanat konusundaki, kendi deyimiyle, Allah vergisi üstün özelliği ve becerisi yatmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Afîfî Ebu'l -Alâ, **Tasavvuf, İslam'da Manevî Hayat,** İz Yay, İstanbul 2004.

Aksoy, Hasan, **Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi,Devirler-İsimler-Eserler-Terimler**,C.I, DergahYay, İstanbul 1977.

Akyüz, Kenan ve diğerleri, **Fuzuli Dîvânı**, Akçağ Yay, Ankara 2000.

Altıntaş, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi***,* Akçağ Yay, Ankara 2001.

Armağan, Mustafa ve diğerleri, **Osmanlı Ansiklopedisi-Tarih/ Medeniyet/ Kültür-,** İz Yay, İstanbul 1996.

Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebîyatı Tarihi** , M.E.B Yay, İstanbul 2004, C.II.

Bilkan, Ali Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi II,** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, İstanbul 2006.

Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi- Kütüb-i Site-** Akçağ Yay, Ankara 2004.

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay, Ankara 1997.

Cunbur, Müjgan," Manisa Mevlevîhânesi'nde Yetişen İki Şair", **T.C. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Birinci Uluslar arası Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri** (19-21 Aralık 2001 –Manisa Mevlevîhânesi), (Haz. Emrehan Küey), Manisa 2002.

Çelebioğlu, Amil, **Türk Edebiyatı'nda Mesnevi-XV.yüzyıl'a kadar**, Kitabevi Yay, İstanbul 1999.

---------- **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, M.E.B. Yay, İstanbul 1998.

Çıpan, Mustafa, **Fasih Dîvânı, İnceleme- Tenkitli Metin**-, M.E.B Yay, İstanbul 2003.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, T.D.K. Yay, Ankara 2004.

Erkul, Rasih, "Birrî Mehmed Dede (Magnisalı) Hayatı- Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni"-, **Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebîyatı ANâbîlim Dalı Eski Türk Edebîyatı Bilim Dalı Doktora tezi**, Konya 1992.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, **Marifetname,** (Sadeleştiren: Mehmet R. Eyüplüoğlu), Merve Yay, İstanbul 1992.

Gölpınarlı, Abdülbakî, **Mevlevî Âdâb ve Erkanı,** İnkilap Yay, İstanbul 2006.

Günay, Mehmet, "XVII. Yüzyılda Manisa Mevlevîhâne'si ve Şeyh Ali Efendi'nin Faaliyetleri", **T.C Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Birinci Uluslar arası Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri** (19-21 Aralık 2001 –Manisa Mevlevîhânesi), (Haz. Emrehan Küey), Manisa 2002.

Gündüzalp, Selim, **Ölüm Son Değildir**, Zafer Yay, İstanbul 1999.

Hece , Aylık Edebiyat Dergisi", Kasım 1997.

Hüseyin Vassâf, **Mevlîd, Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-Necât'ı**, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Akçağ Yay, Ankara 1999.

Işık, İhsan, **Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi,** Elvan Yay, Ankara 2007, C.II.

İpekten, Haluk, **- Nazım Şekilleri ve Aruz-**, Dergah Yay, İstanbul 2004.

İsen, Mustafa , **Latifi Tezkiresi,** Akçağ Yay, Ankara 1999.

---------- **Sehi Bey Tezkiresi, Heşt-Behişt**, Akçağ Yay, Ankara 1998.

İsmail Paşa, **Keşf-el-zünun zeyli**, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.

İz, Fahir, **Eski Türk Edebîyatında Nazım**, Akçağ Yay, Ankara 1967, C.II.

İz, Mahir, **Tasavvuf,** Kitabevi Yay, İstanbul 2001.

Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı II,** Türk Edebiyatı Vakfı Yay, İstanbul 2006.

Kılıç, Mahmut Erol, **Sûfî ve Şiir,Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası***,* İnsan Yay, İstanbul 2004.

Kılıç, Recep, **Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri**, T.D.V. Yay, Ankara 1998.

Küçük, Sezai, "Manisa Mevlevîhânesi", **T.C Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi , Manisa Araştırmaları 2,** (Haz. Emrehan Küey,Nejdet Bilgi), Manisa 2002.

Levend, Agâh Sırrı, **Dîvân Edebiyatı,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*,* C. III-IV, İstanbul 1299/ 1883.

Mehmed, Bahaeddin, **Yeni Türkçe Lügat**, Akçağ Yay, Ankara 1997.

Mengi, Mine, **Eski Türk Edebîyatı Tarihi**, Akçağ Yay, Ankara 2005.

Onay, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Akçağ Yay, Ankara 2000.

---------- **Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i,**(Haz.Cemal Kurnaz) Akçağ Yay, Ankara 1996.

Öztuna ,T. Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, Hayat Kitapları, 1966, C.X.

Pala, İskender, **Dîvân Edebîyatı**, Kapı Yay, İstanbul 2004.

----------**Gül Şiirleri***,* Kapı Yay, İstanbul 2002.

---------- **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay, İstanbul 2000.

----------**Kronolojik Dîvân Şiiri Antolojisi, Dîvânü'd-devâvîn**, Akçağ Yay, Ankara 1995.

Pekolcay, Necla ve diğerleri, **İslami Türk Edebîyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş,** Kitabevi Yay, İstanbul 2000.

Sa'di**, Gülistân**, (Çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yay, Ankara 2004.

Sâlim Mehmed Emin, **Tezkire-i Sâlim**, İkdam Matbaası, İstanbul 1315.

Saraç, M.A.Yekta, **Klasik Edebîyat Bilgisi,-Belagat-** , Gökkubbe Yay, İstanbul 2004.

Seyyid Rızâ, **Rızâ Tezkiresi**, (Neşreden M. Sadık Erdağı), Türk Dili ve Edebiyatı Kitapları, Ankara 2002.

Soysal, M.Orhan, **Eski Türk Edebiyatı Metinleri,** Sevinç Matbaası, Ankara 1978.

Subaşı, Muhsin İlyas , **İki Mevlevî- Remzi Dede- Yaman Dede-** Nesil Yay, İstanbul 2005.

Şardağ, Rüştü, **Klasik Dîvân Şiirimiz**, İnkilap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1976.

Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002.

Şeyh Mansur Ali Nâsıf, **Tâc Tercemesi**,(Terc. Bekir Sadak) İstanbul 1973, C.III.

Tahir-ül Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.

Tatcı, Mustafa, **Yunus Emre Dîvân'ı,Tenkitli Metin**, M.E.B. Yay, İstanbul 2005.

---------- **Edebiyattan İçeri-Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar-** Akçağ Yay, Ankara 1997.

Top, H. Hüseyin, **Mevlevî Usul ve Âdâbı**, Ötüken Yay, İstanbul 2001.

Tökel, Dursun Ali, **Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar (Şahıslar Mitolojisi)** Akçağ, Ankara 2000.

Uluçay, M.Çağatay, **Manisa Ünlüleri**, Manisa Lisesi Yayınları , Lise Matbaası 1946, S.II .

---------- **Manisa Tarihi**, Hakevi Yay, S.5, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951,C.III.,IV.

Üngör, Sami, **Coğrafya Sözlüğü**, Maârif Basımevi, İstanbul 1959.

Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali,** (Haz. Özalp, Ertuğrul) İşaret Yay, İstanbul 2006.

Yeniterzi, Emine, **Türk Edebiyatında Na'tlar (Antoloji)** , TDV Yay, Ankara 1993.

Yıldız, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** Çağ Yay, İstanbul 1993, C.III.

Yılmaz, Mehmet, **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük),** Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

Yusuf Has Hacip , **Kutadgu Bilig**,(Haz. Yaşar Çağbayır) T.D.V. Yay, Ankara 2003.

Yusuf Sinân Paşa, **Tazarru'nâme ,** (Haz. A.Mertol Tulum), MEB Yay, Ankara 2001.

Şekil 1. 18.yüzyılda Manisa

Şekil 2. Günümüzde Manisa Mevlevîhâne'si

Şekil 3. Manisa Mevlevîhâne'si iç görünümü (Çerağcı ve Somatçı heykelleri)

Şekil 4. Manisa Mevlevîhâne'si iç görünümü (Somatçı ve İç Meydancı heykelleri)

Şekil 5. Manisa Mevlevîhâne'si iç görünümü (Semâhâne)

Şekil 6. Manisa Mevlevîhâne'si iç görünümü (Halife Dede)

Şekil 7. Manisa Mevlevîhâne'si iç görünümü (Çile Odası)

Şekil 8. Birri Mehmed Dede'nin Manisa Mevlevîhâne'sinin bahçesinde bulunan kabri